

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK STRATEJİLERİ VE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU GÜVENLİĞİ PROGRAMI

HAKİKAT ÖTESİ: KAMU GÜVENLİĞİ EKSENİNDE
BİR İNCELEME

DOKTORA TEZİ
Onur AĞIRDİL

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali TEKİNER

Ankara – 2025

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK STRATEJİLERİ VE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU GÜVENLİĞİ PROGRAMI

**HAKİKAT ÖTESİ: KAMU GÜVENLİĞİ EKSENİNDE BİR
İNCELEME**

DOKTORA TEZİ
Onur AĞIRDİL

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali TEKİNER

Ankara – 2025

TELİF HAKLARI BEYANNAMESİ

GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde yollama yaparak yararlandığımı belirtir; bunu şerefimle beyan ederim.

Enstitü veya başka herhangi bir mercii tarafından belli bir zamana bağlı kalmaksızın, tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun tespit edilmesi durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih: 27.06.2025

Onur AĞIRDİL

ÖNSÖZ

Bu doktora tezinin ortaya çıkış süreci, akademik bir çabanın ötesinde uzun soluklu bir rehberlik ve desteğin ürünüdür. Bu süreçte en büyük teşekkürüm, hiç kuşkusuz ki tezimin başından sonuna kadar her aşamasında yanımda olan ve bu çalışmanın gerçek anlamda baş mimarı değerli hocam Doç. Dr. Ufuk Ayhan'a yöneliktir. Kendisinin akademik birikimi, yönlendirici eleştirileri ve en önemlisi hiçbir zaman esirgemediği desteği ve teşviki, bu tezin tamamlanmasında belirleyici olmuştur.

Tez izleme komitelerinde değerli katkılarını sunan Doç. Dr. Murat Tinas ve Doç. Dr. Ahmet Demirden'e, yönlendirici soruları ve yapıcı geri bildirimleri için içtenlikle teşekkür ederim. Onların katkıları sayesinde çalışma daha sağlam bir teorik zemine oturmuş ve eleştirel bakış açısıyla gelişme imkânı bulmuştur.

Ayrıca tez savunmamda yer alarak çalışmama değerli eleştirileriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Muhittin Acar, Prof. Dr. Murat Akçakaya, Prof. Dr. Mehmet Ali Tekiner, Prof. Dr. Mustafa Yayla ve Doç. Dr. Hüseyin Arslan'a da şükranlarımı sunarım. Bilimsel titizlikleri ve değerlendirmeleri sayesinde tez önemli ölçüde derinleşmiş ve olgunlaşmıştır.

Elbette son olarak, doktora sürecinde gösterdiği sabır ve anlayış için eşime; her koşulda yanımda olan aileme içtenlikle teşekkür ederim. Onların varlığı, bu sürecin en kıymetli dayanağı olmuştur.

ÖZET

T.C.

Polis Akademisi

Güvenlik Bilimleri Enstitüsü

Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Anabilim Dalı

Hakikat Ötesi: Kamu Güvenliği Ekseninde Bir İnceleme

Hazırlayan: Onur AĞIRDİL

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ali Tekiner

2025, 262 Sayfa

Bu çalışma, hakikat ötesi (post-truth) fenomeninin kamu güvenliği üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. 21. yüzyılın dijitalleşen bilgi ortamında, kişisel görüşlerin hakikatin yerini alması toplumsal kutuplaşma, radikalleşme ve dezenformasyon gibi güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda tez, hakikat ötesi sürecin kamu güvenliğini hangi konularda tehdit ettiğini ve bu bağlamda ulusal ve uluslararası aktörlerin geliştirdiği stratejileri incelemektedir. Avrupa Birliği, NATO, Birleşmiş Milletler, ABD ve Çin'in dezenformasyonla mücadele politikaları analiz edilerek, güvenlik perspektifinden hakikat ötesi çağda alınması gereken önlemler tartışılmaktadır. Son olarak, çalışmada kamu güvenliğini korumaya yönelik "Hakikat Dayanıklılığı Modeli" önerilmekte; birey, devlet ve uluslararası iş birliği düzeyinde uygulanabilecek çok katmanlı bir strateji sunulmaktadır. Bu kapsamlı analiz, hakikat ötesi çağda kamu düzeninin korunmasına yönelik yenilikçi bir yaklaşım geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Güvenliği, Hakikat Ötesi, Dezenformasyon, Manipülasyon, Hakikat Dayanıklılığı

ABSTRACT

Turkish National Police Academy

Institute of Security Sciences

Department of Strategies and Administration of Security

Post-Truth: An Examination in the Context of Public Security

Student's: Onur AĞIRDİL

Ph. D. Dissertation

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Ali TEKİNER

2025, 262 Pages

This study aims to analyze the impact of the post-truth phenomenon on public security. In the digitalized information environment of the 21st century, the replacement of truth with personal opinions brings security risks such as social polarization, radicalization, and disinformation. Accordingly, the thesis examines how the post-truth process threatens public security and explores the strategies developed by national and international actors in this context. The disinformation countermeasures of the European Union, NATO, the United Nations, the United States, and China are analyzed, and necessary precautions from a security perspective in the post-truth era are discussed. Finally, the study proposes the "Truth Resilience Model", presenting a multi-layered strategy applicable at individual, state, and international cooperation levels. This comprehensive analysis develops an innovative approach to maintaining public order in the post-truth era.

Keywords: Public Security, Post-Truth, Disinformation, Manipulation, Truth Resilience

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY	II
TELİF HAKLARI BEYANNAMESİ.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE HAKİKAT-GERÇEKLİK-DOĞRULUK SORUNU

1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE: HAKİKAT-GERÇEKLİK DOĞRULUK.....	7
1.2. ANTİK YUNANDA DOĞRULUK-GERÇEKLİK-HAKİKAT	12
1.2.1. Sofistler	14
1.2.2. Sokrates.....	16
1.2.3. Platon.....	18
1.2.4. Aristoteles.....	20
1.3. İSLAM FİLOZOFLARINDA DOĞRULUK-GERÇEKLİK-HAKİKAT...	22
1.3.1. Farabi	23
1.3.2. İbn-i Sina.....	25
1.3.3. Gazali.....	27
1.3.4. İbn-i Rüşd	30
1.4. ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN DÜŞÜNCESİNDE DOĞRULUK-GERÇEKLİK- HAKİKAT.....	32
1.4.1. Augustinus	34
1.4.2. Aziz Anselmus	35
1.4.3. Thomas Aquinas.....	36

1.5. YENİÇAĞ DÜŞÜNÜRLERİNDE DOĞRULUK VE GERÇEKLİK	
SORUNU	38
1.5.1. Descartes	41
1.5.2. Leibniz.....	43
1.5.3. David Hume	45
1.5.4. Immanuel Kant	46
1.5.5. Hegel.....	48
1.6. MANTIKÇI POZİTİVİST, FENOMENOLOJİK VE ONTOLOJİK	
BAKIŞ AÇILARINA GÖRE DOĞRULUK ANLAYIŞI.....	50
1.6.1. Wittgenstein.....	54
1.6.2. Rudolf Carnap.....	58
1.6.3. Edmund Husserl.....	63
1.6.4. Nicolai Hartmann.....	64
1.6.5. Martin Heidegger	66
1.6.6. Alain Badiou	67
1.7. YİRMİ VE YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL FELSEFİ KURAMLARINDA	
DOĞRULUK-GERÇEKLİK ANLAYIŞI.....	69
1.7.1. Alfred Tarski	69
1.7.2. Karl Popper	71
1.7.3. Jean Baudrillard	73
1.7.4. Son Değerlendirme.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT ÖTESİ

2.1. HAKİKAT ÖTESİ SÜRECİN UNSURLARI	82
2.1.1. Gerçekler Hakkındaki Anlaşmazlıkların Artması.....	82
2.1.2. Kişisel Görüş ve Gerçeklik Arasındaki Çizginin Bulanıklaşması	85
2.1.3. Kişisel Görüşlerin Gerçekler Üzerindeki Etkisinin Artması	89
2.1.4. Önceden Saygı Duyulan Bilgi Kaynaklarına Güvenin Azalması	92
2.2. HAKİKAT ÖTESİ SÜRECE NEDEN OLAN FAKTÖRLER.....	94

	Sayfa
2.2.1. Post-Modernizm ve Bilginin Dönüşümü	98
2.2.2. Bilişsel Önyargılar.....	105
2.2.2.1. Doğrulama Önyargısı.....	107
2.2.2.2. Tekrarlama ve Yanıltıcı Gerçek Etkisi	110
2.2.2.3. Geri Tepme Etkisi	112
2.2.3. Duyguların, İlişkilerin ve Önceki Deneyimlerin Rolü	115
2.2.4. Geleneksel Medyanın Dönüşümü	116
2.3. HAKİKAT ÖTESİ'NİN KAMU GÜVENLİĞİ AÇISINDAN RİSK	
OLUŞTURABİLECEK UNSURLARI.....	120
2.3.1. Kutuplaşma.....	123
2.3.2. Radikalleşme.....	128
2.3.3. Yapay Zekâ Destekli Algoritmik Kamusalılık.....	133
2.3.4. Mahremiyetin İhlali	138
2.3.5. Ekonomik İstikrarsızlık.....	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT ÖTESİ DÖNEMDE DEZENFORMASYONLA MÜCADELE STRATEJİLERİ

3.1. HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA DEZENFORMASYON: KAVRAMSAL VE	
STRATEJİK İLİŞKİLER	147
3.1.1. Psikolojik Etkiler.....	149
3.1.2. Toplumsal Etkiler.....	153
3.2. DEZENFORMASYONLA MÜCADELE ÖRNEKLERİ	158
3.2.1. Avrupa Birliği (AB)'nin Dezenformasyona Mücadele Politikası	160
3.2.1.1. <i>Düzenleyici Önlemler</i>	162
3.2.1.2. <i>Siyasi Önlemler</i>	164
3.2.1.3. <i>Toplumsal Önlemler</i>	166
3.2.2. Birleşmiş Milletler (BM)'in Dezenformasyonla Mücadele	
Politikası.....	170
3.2.2.1. <i>Bilgiye Erişim ve Bilgi Güvenliği</i>	172

3.2.2.2. <i>Bağımsız Medya ve Küresel İşbirliği</i>	174
3.2.2.3. <i>Toplumsal Direncin Arttırılması ve Medya Okuryazarlığı</i>	175
3.2.3. NATO'nun Dezenformasyonla Mücadele Politikası.....	176
3.2.3.1. <i>İkili Yaklaşım: “Anlama” ve “Etkileşime Geçme”</i>	181
3.2.3.2. <i>Sosyal Medya Manipülasyonu ile Mücadele</i>	184
3.2.4. ABD'nin Dezenformasyonla Mücadele Politikası.....	187
3.2.4.1. <i>Hükümet Kurumlarının Koordinasyonu ve Stratejik Yaklaşım</i>	187
3.2.4.2. <i>Yasal Düzenlemeler</i>	191
3.2.4.3. <i>Teknoloji ve Sosyal Medya Şirketleri ile İş Birliği</i>	193
3.2.4.4. <i>Kamuoyunu Bilinçlendirme ve Medya Okuryazarlığı</i>	195
3.2.5. Çin'in Dezenformasyonla Mücadele Politikası	198
3.2.5.1. <i>Merkezi Kontrol ve Sansür</i>	199
3.2.5.2. <i>Devlet Tarafından Desteklenen Medya</i>	201
3.3. HAKİKAT DAYANIKLILIĞI MODELİ: HAKİKAT ÖTESİ DÖNEMDE KAMU GÜVENLİĞİNİ KORUMANIN YENİLİKÇİ YAKLAŞIMI	203
3.3.1. Hakikat Dayanıklılığı Modeli'nin Anlamı ve Vurguladığı Unsurlar	203
3.3.2. Modelin Temel İlkeleri	204
3.3.2.1. <i>Hakikat Merkezli Yaklaşım</i>	205
3.3.2.2. <i>Bütüncül ve Çok Katmanlı Strateji</i>	205
3.3.2.3. <i>Proaktif ve Uyarlanabilir Müdahale</i>	206
3.3.2.4. <i>Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik</i>	206
3.3.3. Modelin Ana Bileşenleri	207
3.3.3.1. <i>Modelin Ana Bileşenlerine Genel Bakış</i>	207
3.3.3.2. <i>Stratejik Hedefler</i>	208
3.3.3.2.1. <i>Toplumsal Direnç Yaratma</i>	208
3.3.3.2.2. <i>Dijital Düzenlemeler ve Teknolojik Çözümler</i>	209
3.3.3.2.3. <i>Küresel İşbirliği</i>	209
3.3.3.2.4. <i>Kamu Güvenliğini Önceliklendirme</i>	210
3.3.3.3. <i>Çalışma Alanları ve Müdahale Stratejileri</i>	211

	Sayfa
3.3.3.3.1. Toplum ve Birey Düzeyi	211
3.3.3.3.1.1. Medya Okuryazarlığı Programları.....	211
3.3.3.3.1.1.1. Tüm Eğitim Seviyelerinde Medya Okuryazarlığı Dersleri Verilmesi	211
3.3.3.3.1.1.2. Toplumsal Farkındalığı Artırmak İçin Kitlese Bilinçlendirme Kampanyaları Düzenlenmesi	211
3.3.3.3.1.2. Kritik Düşünme ve Bilgi Analizi Eğitimi.....	211
3.3.3.3.2. Devlet ve Kurumlar Düzeyi.....	212
3.3.3.3.2.1. Hukuki Düzenlemeler.....	212
3.3.3.3.2.2. Bilgi Paylaşımında Şeffaflık.....	214
3.3.3.3.2.3. Kamu Güvenliği Operasyonları	216
3.3.3.3.2.3.1. Dezenformasyon Krizlerinde Hızlı Müdahale Ekiplerinin Kurulması.....	216
3.3.3.3.3. Dijital Platformlar ve Teknoloji Düzeyi.....	218
3.3.3.3.3.1. Algoritmaların Şeffaflığı	218
3.3.3.3.3.2. Yapay Zekâ Sistemleriyle Erken Tespit Yöntemleri	219
3.3.3.3.3.3. Blok Zinciri Tabanlı Doğrulama.....	221
3.3.3.3.4. Uluslararası İşbirliği ve Küresel Düzey	223
3.3.3.3.4.1. Uluslararası Dezenformasyonla Mücadele Konseyi	223
3.3.3.3.4.2. Küresel İzleme Ağı ve Veri Paylaşım Platformu Kurulması	225
3.3.4. Öngörülen Sonuçlar	226
3.3.4.1. Hakikate Dayalı Bir Kamu Alanının İnşası	226

	Sayfa
3.3.4.2. Güçlü Bir Kamu Güvenliği Mekanizmasının Oluşturulması	228
3.3.4.3. Dezenformasyona Dayanıklı Bir Uluslararası Sistem	229
SONUÇ	231
KAYNAKÇA	240

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
CISA	: Siber Güvenlik ve Alt Yapı Ajansı
DHA	: İç Güvenlik Bakanlığı
FEMA	: Federal Acil Durum Yönetimi Ajansı
GEC	: Küresel Etkileşim Merkezi
IRTA	: Ulusal İstihbarat Reform Yasası
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NDAA	: Ulusal Savunma Yetkilendirme Yasası
NLP	: Nöro Linguistik Programlama
UK	: Birleşik Krallık
VPN	: Sanal Özel Ağ

GİRİŞ

Hakikat Ötesi kavramı modern dönemin toplumsal ve felsefi dönüşümlerine işaret eden bir kavram olarak, kaynağını “post-truth” teriminden almaktadır. “Post-truth”, özellikle 21. yüzyılın ikinci yarısında, bilginin dolaşım hızının kolaylaştığı, dijital medyanın hâkim olduğu ve duyguların, bireysel kanaatlerin gerçeklerin önüne geçtiği bir çağın ifadesi olarak gündeme gelmiştir. İlk kez Oxford Sözlüğü tarafından 2016 yılında "yılın kelimesi" seçilmesiyle popülerlik kazanan bu kavram, toplumsal, politik ve bireysel düzeyde hakikat algısının köklü bir şekilde değiştiğinin sinyallerini vermektedir.

Çalışmada “Post-truth” kavramının Türkçe’ye “Hakikat Ötesi” olarak çevrilmesi, kavramın felsefi ve semantik boyutlarına dayalı bir anlamlandırma sürecini yansıtmaktadır. Her ne kadar “post” kelimesinin Türkçe’de "sonra" olarak çevrilmesi yaygın bir yaklaşım olsa da; kavramın derin anlamını tam olarak yansıttığını söylemek zordur. Bunun yerine, “öte” kelimesinin kullanılması, kavramın hakikate ilişkin daha geniş bir perspektiften ele alınmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, "sonra" ve "öte" kelimelerinin anlam farklılıkları ve bu farklılıkların “post-truth” kavramına yüklediği anlamları tartışmak, "Hakikat Ötesi" tercihinin neden daha uygun olduğunu açıklamak açısından önemlidir.

"Sonra" ve "öte" kelimeleri, Türkçe dilinde zaman ve mekânla ilişkili farklı çağrışımlara sahiptir. Bu farklılık, felsefi zeminde kendisini daha da belirginleştirir. "Sonra" kelimesi bir olayın ya da durumun, belirli bir zaman diliminin ardından gerçekleştiğini ifade eder. Buradaki ardıllık, kronolojik bir sıralama ile ilişkilidir. Bir şeyin "öncesi" ve "sonrası"nın olması gayet doğaldır. Nitekim bu sıralama doğrusal bir zaman anlayışına dayanır. Bu bağlamda, "sonra" kelimesi, hakikatin var olduğu bir dönemin ardından, onun yerini tamamen başka bir şeyin aldığı bir dönemi ifade edebilir. Ancak “post-truth”, hakikatin tamamen sona erdiği bir durumu ifade etmekten ziyade, onun ötesine geçildiği, yeniden tanımlandığı ve tanımlandığı ölçüde de çarpıtıldığı bir durumu anlatmayı hedefler.

"Öte" kelimesinin bir durumun ya da olgunun sınırlarını aşarak, yeni bir bağlamda var olmayı ifade etmesi, zihinsel ve kavramsal bir ayrışmaya işaret eder. Bu

doğrultuda "Öte" kelimesi, bir şeyin tamamen sona ermesinden ziyade onun üzerinde, yanında ya da ötesinde gelişen bir olguyu işaret eder. Bu nedenle, "hakikat ötesi" kavramı hakikatin tamamen yok olmadığı, ancak anlamının ve bağlamının dönüştüğü bir durumu daha iyi temsil etmektedir. Bununla beraber "öte" kelimesi hakikatin bir sınırının olduğunu ve "post-truth"un bu sınırı aştığını vurgulaması açısından da önemlidir. Söz konusu bu sınır aşımı, hakikatin doğruluk meselesinden sıyrılarak duygular, kanaatler ve manipölasyonlarla iç içe geçmiş bir olgu hâline geldiğini göstermektedir. Hakikate ilişkin nesnel ölçütler, hakikat ötesi dönemde bireysel kanaatler ve duygularla bulanıklaştırılmıştır. Bu nedenle "Hakikat Ötesi" terimi, aynı zamanda bu bulanıklaşmayı ve hakikatin yeni bir bağlama oturtulmasını ifade eden daha uygun bir terim olarak kendini göstermektedir.

"Truth" kelimesine gelindiğinde ise bu kavramın Türkçe'ye "hakikat" olarak çevrilmesi bilinçli bir tercihtir. Genel olarak bakıldığında "truth" kelimesinin karşılığı olarak "gerçeklik" veya "doğruluk" terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu terimlerin, "truth" kavramının ontolojik derinliğini tam olarak karşıladığı şüphelidir. Felsefi anlamda "gerçeklik", maddi dünyanın algılanabilir ve deneyimlenebilir durumuna işaret eder. Bu noktada terimin, doğrulanabilir fiziksel olgular ve olaylarla ilişkili olduğu söylenebilir. Ancak "truth" kavramı, kendisini yalnızca nesnel gerçekliklerle sınırlamaz. Başka bir ifadeyle daha derin bir anlam katmanına, yani düşünsel, etik ve ontolojik bağlamlara da sahiptir.

"Doğruluk" kelimesine bakıldığında ise yine benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. "Doğruluk" bir ifadenin ya da önermenin nesnel gerçekliğe uygunluğunu ifade eder. Bu bağlamda doğruluk, daha çok epistemolojik bir kavram olarak kendisini gösterir. Bir önermenin doğru olması, onun gerçeklikle uyumlu olduğunu gösterebilir. Ancak "truth" kavramının doğruluktan daha geniş bir zeminde ele alınması gerekir. Çünkü bu noktada artık söz konusu olan yalnızca bir ifadenin gerçekliğe uygunluğu değildir. Buna ek olarak bir anlamın ya da varoluşun derinliği de önemlidir.

Son olarak "Hakikat" kavramına bakıldığında, hakikatin sadece bir olgunun ya da önermenin doğruluğunu ifade etmediği ifade edilebilir. Dahası varlığın özünü ve bütünlüğünü içeren daha geniş bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Felsefi bağlamda

hakikat, epistemolojik bir doğruluk durumunu kapsadığı kadar aynı zamanda ontolojik ve etik bir çerçeve sunan rehber niteliğindedir. Bu rehber bireylerin ve toplumların yaşamlarını anlamlandıran ve yönlendiren temel bir görevi üstlenmektedir. “Hakikat Ötesi” dönemde hakikatin yerini duygusal tepkiler ve bireysel kanaatler almıştır. Bu durum hakikatin anlamını ve otoritesini zayıflatmıştır. Hakikatin bu dönüşümü ve toplumsal uyumu zayıflatmakla beraber aynı zamanda toplumdaki bireylerin etik rehberlik kaynaklarını belirsizleştirmiştir.

Hakikat ötesi dönem güvenlik açısından bazı riskleri beraberinde getirmiştir. Bu riskleri toplumsal kutuplaşma, radikalleşme, ekonomik istikrarsızlık, mahremiyetin zedelenmesi ve bilgi güvenliğinin zayıflaması şeklinde sıralamak mümkündür. Toplum içinde artan kutuplaşma, sosyal uyumu ve işbirliğini zorlaştırmaktadır. Duygusal manipülasyon ve dolaşımdaki yanlış bilgi, radikal eğilimlerin artmasına neden olmaktadır. Öte yandan, dijital çağda özel alanı korumak zorlaştığından bireylerin mahremiyeti tehdit altındadır. Son olarak ise piyasalar ve ekonomik güven üzerinde yıkıcı etkilerde bulunabilecek manipülasyon teknikleri ekonomik istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Tüm bunlar hakikat ötesi sürecin toplumsal yapıyı dönüştürürken neden olduğu güvenlik sorunlarıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, hakikat ötesi döneminin, toplumsal kutuplaşma, radikalleşme, ekonomik istikrarsızlık ve bilgi güvenliği gibi kamu güvenliğini tehdit eden unsurlar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Çalışma, bu etkileri açıklarken “hakikat dayanıklılığı modeli” adı verilen bir çözüm önerisi sunmaktadır. Bu model, bireylerden devletlere, uluslararası kuruluşlardan dijital platformlara kadar çok katmanlı bir yaklaşımı içermekte ve kamu güvenliğini korumada yenilikçi bir perspektif sunmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalar, dezenformasyon, algı yönetimi ve dijital medyanın etkilerini incelemekle birlikte, hakikat ötesi kavramının kamu güvenliği üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla ele alma konusunda sınırlıdır. Bu çalışmanın literatüre katkısı, hem teorik hem de uygulamalı düzeyde yeni bir çerçeve sunmasıdır. Tez, yalnızca sorunları tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu sorunlara karşı proaktif, uyarlanabilir ve şeffaf çözümler sunarak hakikat temelli bir kamu alanının inşasını hedeflemektedir.

Bu tez üç bölümden oluşmakta olup her bölüm, belirli araştırma sorularına odaklanarak yapılandırılmıştır. Birinci bölümde, “Hakikat, gerçeklik ve doğruluk kavramları tarihsel süreçte nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda, Antik Yunan’dan günümüze filozofların hakikat, gerçeklik ve doğruluk anlayışlarının dayandığı felsefi temeller ile bu kavramlar arasındaki ayrımın epistemolojik ve ontolojik boyutları incelenmiştir. İkinci bölümde, “Hakikat ötesi fenomeni kamu güvenliğini nasıl tehdit etmektedir?” sorusuna odaklanılarak, hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği açısından doğurduğu riskler analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, “Hakikat ötesi dönemde dezenformasyonla mücadelede hangi stratejiler kamu güvenliği açısından etkili olabilir?” sorusuna odaklanılmıştır. Bu kapsamda Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası kuruluşlar ile ABD ve Çin’in dezenformasyonla mücadele politikaları incelenmiştir. Tezin sonunda ise hakikat dayanıklılığı modelinin kamu güvenliğini koruma ve dezenformasyona karşı direnç oluşturma konusundaki yenilikçi yönleri ortaya konmuştur.

Tezin temel varsayımı şudur: Hakikatin bireysel görüşler ve manipülasyonlarla bulanıklaştırıldığı bir dönemde toplumsal uzlaşma ve bilgi sistemlerinin güvenilirliği zayıflamıştır. Bu durum kutuplaşma, radikalleşme, dezenformasyon ve istikrarsızlık gibi kamu güvenliğine yönelik ciddi tehditler doğurmuştur. Söz konusu bu tehditlerle başa çıkabilmek amacıyla hakikat merkezli, çok katmanlı ve proaktif bir stratejiyi içeren bir "Hakikat Dayanıklılığı Modeli" geliştirilmesi elzem hale gelmiştir.

Bu varsayımlar çalışma boyunca dört temel araştırma yöntemi kurgulanarak incelenmiştir:

Doküman analizi: Doküman analizi, yazılı veya dijital belgelerin incelenmesi suretiyle hazırlanan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntemle, belgelerdeki içerikler sistematik bir şekilde analiz edilerek belirli sorulara yanıtlar aranır. Bu yanıtlar neticesinde de araştırılan konu hakkında derinlemesine anlayış geliştirilir. Raporlar, resmi belgeler, arşiv materyalleri ve makaleler gibi kaynaklar genellikle bu analizin temelini oluşturur. Bu anlamda çalışmada geniş çaplı bir literatür taraması yapılmıştır.

Felsefi, sosyolojik ve politik kaynaklar derinlemesine incelenmiştir. Hakikat, gerçeklik ve doğruluk kavramlarının Antik Yunan'dan modern çağa kadar tarihsel gelişimi ele alınırken sofistlerden modern döneme kadar geniş bir düşünsel çerçeve sunulmuştur. Ayrıca, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, NATO, ABD ve Çin gibi gerek uluslararası gerek ulusal aktörlerin dezenformasyonla mücadele stratejilerine dair yayınladıkları politika belgeleri, yasal düzenlemeler ve raporlar analiz edilmiştir. Bu kapsamda doküman analizi, çalışmanın temel yöntemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Kavramsal analiz: Kavramsal analiz metinlerdeki temel kavramların belirlenip bu kavramların bağlamının incelenmesiyle yapılan bir anlam çıkarma sürecidir. Bu nedenle söz konusu yöntem kavramların yer aldığı temel fikirleri anlamak ve kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla kullanılır. Özetle sosyal bilimlerde alanındaki çalışmalarda belirli bir kavramın metinlerde nasıl ifade edildiğini ve hangi bağlamlarda geçtiğini analiz etmek amacıyla tercih edilir. Çalışmada hakikat, gerçeklik ve doğruluk gibi temel kavramlar detaylı bir şekilde ele alınarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu kavramların hakikat ötesi dönemde nasıl dönüşüm geçirdiği anlatılmıştır. Kavramların tarihsel ve felsefi bir perspektifle ele alınması, gerek çalışmanın temelini oluşturan hakikat ötesi kavramının anlam derinliğini ortaya koyma noktasında, gerekse de hakikat, gerçeklik ve doğruluk kavramlarının farklı düşünce sistemlerindeki yansımalarını karşılaştırarak hakikat ötesi dönemi anlamlandırma noktasında sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olmuştur.

Karşılaştırmalı analiz: Karşılaştırmalı analiz genellikle araştırılan iki veya daha fazla kavramın, olayın veya sürecin benzerliklerini ve farklılıklarını sistematik bir şekilde inceleme yöntemi olarak tercih edilmektedir. Araştırılan konunun farklı uygulamalarının değerlendirildiği bu yöntemde nihai amaç genellemelere ulaşabilmektir. Karşılaştırmalı analiz yöntemini sosyal bilimlerden politika analizine kadar geniş bir yelpazede kullanmak mümkündür. Nitekim çalışmada Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası kuruluşların ve ABD, Çin gibi ülkelerin dezenformasyonla mücadele politikalarının hakikat ötesi dönemde hangi temalar üzerinden gerçekleştiğinin değerlendirilmesi, politika belgeleri üzerinden karşılaştırılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca “Hakikat Dayanıklılığı Modeli”

önerisinin, mevcut stratejilere kıyasla ne tür yenilikler sunduğunun anlatıldığı son bölümde yine karşılaştırmalı analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Tümdengelimsel yaklaşım: Genel bir teoriden yola çıkarak belirli durumlara yönelik çıkarımlar yapma yöntemi olan tümdengelimsel yaklaşım modelinde, teorik çerçeveler ampirik verilerle ilişkilendirilerek genelden özele bir ilerleyiş söz konusudur. Çalışmada ise hakikat, gerçeklik, doğruluk gibi genel kavramsal çerçevelerden yola çıkılarak, hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki yarattığı riskler incelenmiştir. Devamında ise buradan hareketle dezenformasyonla mücadele stratejilerine yönelik özgün ve somut bir model ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak tezin bilimsel yapısına bakıldığında doküman analizi, kavramsal analiz ve karşılaştırmalı analizin temel yöntemler olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Tümdengelimsel yaklaşım ise tezin genel kurgusunu destekleyen bir çerçeve sunmaktadır. Bu yöntemlerin birlikte kullanılması, hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki etkilerinin gerek teorik gerek pratik düzeyde kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE HAKİKAT-GERÇEKLİK- DOĞRULUK SORUNU

1.1. KURAMSAL ÇERÇEVE: HAKİKAT-GERÇEKLİK DOĞRULUK

Hakikat meselesi felsefi araştırmaların devam eden bir konusu olmaya devam etmektedir. Her ne kadar bilgelik arayışı felsefenin temel bir amacı olsa da, hakikat kavramı bu çabayla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bilgelik arayışı beraberinde gerçeklik, bilgi, etik ve insanlık durumu hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmaya adanmışlık gerektirir. Bu anlamda filozoflar, dünyayı ve insanlığın onun içindeki konumunu derinlemesine anlamak amacıyla düşünme ve sorgulama teknikleriyle uzun yıllar meşgul olmuş ve neticesinde hakikate dayalı sağlam ve geçerli argümanlar geliştirmeye çalışmışlardır. Filozofların sahip olduğu entelektüel merak ve şüphecilik onları yerleşik inançları sorgulamaya ve gizli kalmış ya da gözden kaçmış olabilecek hakikatleri ortaya çıkarmak amacıyla gerçekliğin doğasını keşfetmeye itmiştir (Putnam, 2019:58).

Hakikat, felsefi iddiaların değerlendirilmesinde bir standart olarak merkezi bir rol oynamıştır. Nitekim hakikat felsefi argümanların sağlamlığını değerlendirmek için yol gösterici bir ilke olarak işlev görmektedir. Bunula beraber hakikatin bireysel bakış açılarına mı bağlı olduğu yoksa nesnel, evrensel hakikatlerin var olup olmadığı sorusuna tek seferde cevap verebilmek adına ortaya konulan çalışmalar, felsefe tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu tartışmalar etik, estetik ve metafizik gibi birçok felsefe dalı açısından sonuçlar doğurmuştur. Hakikatin özellikleri, inançları gerekçelendirme standartları ve bilginin koşullarına ilişkin soruşturmalar epistemoloji yazınında kendine yer bulurken, evrensel hakikat tartışmaları rölativizm ve nesnellik çalışmalarında kendini göstermiştir (Nagel, 2020:44). Bunun yanı sıra felsefenin kendine has yöntemleri ve soruları olmasına rağmen, felsefenin matematik ve beşeri bilimler gibi diğer disiplinlerle de sık sık kesiştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu kesişim hakikatin daha geniş entelektüel arayışlardaki hayati önemini açıklar niteliktedir.

Hakikat arayışı hem felsefenin hem de bilimin önemli bir yönüdür. Hakikat bilginin temelini oluşturur ve tüm entelektüel ve bilgisel arayışlarda hayati önem taşır. Doğru bilgiye ulaşma imkanı olmaksızın hakikat arayışı anlamsız olacaktır. Bununla birlikte, hakikatin bilim ve felsefe alanlarının ötesine uzandığını ve günlük yaşamın temel bir yönü olduğunu kabul etmek gerekir. İnsanlar, güvenilir seçimler yapmayı ve gerçek bilgilere dayalı uygun eylemlerde bulunmayı amaçladıkları için düzenli olarak neyin doğru olduğunu belirleme zorluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Epistemolojik teoriler, hakikatin özünü kavramak için bir yapı oluşturmaya çalışsa da hakikatin bu alanları aştığını söylemek mümkündür.

Hakikat kavramı bilginin rol oynadığı tüm alanlarda davranışları yönlendiren ve inançlar şekillendiren bir ilke olarak işlev görmektedir. Bu doğrultuda temel bir epistemik mesele olmaya devam etmektedir. Doğruyu arama, yaşamını sürdüren insanın sürekli karşı karşıya olduğu bir durumdur. "Doğru" kararlar vermek, "doğru" kararları "doğru" bilgilere dayandırmak, "doğru" eylemlerde bulunmak kişinin yaşamının ayrılmaz unsurlarıdır. Kişi doğruluk sorunuyla her gün karşı karşıyadır. Bu nedenle kimi kuramsal (bilinemezcilik, şüphecilik, görecilik vb. tezlerle) nedenlerle doğruluk tartışmalarına son verilse de, doğruluk sorunu varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Filozoflar uzun zamandır hakikatin doğası üzerine tartışmaktadır. Hakikatin kapsamına ilişkin sorular pek çok tartışmaya konu olmuştur. Hakikati belirlemek için standart nedir? Doğru ifadeleri yanlış olanlardan ayırmak için güvenilir ve evrensel bir yaklaşım var mıdır? Nesnel ve evrensel hakikatler var mıdır, yoksa hakikat bireysel bakış açılarına ve kültürel bağlamlara göre öznel midir? Doğruluk, ifadelerin ya da önermelerin bir özelliği midir, yoksa gerçeklikle ilgili daha temel bir şey midir? Bazı teoriler doğruluğu ifadeler ve gerçeklik arasında bir tekabüliyet olarak görürken, bazıları ise doğruluğun semantik bir kavram olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer bir tartışma hakikatin nerede bulunduğu sorusudur. Hakikat bilenin zihninde mi, dilde mi, gerçeklikte mi yoksa bunların bir bileşiminde mi bulunur? Hakikat nesnel gerçeklere uygunluk meselesi midir, yoksa bir inanç veya dil sistemi içinde tutarlılık ve bütünlük meselesi midir? Bu soruların cevaplanması adına filozoflar ampirik kanıtlar, mantıksal akıl yürütme veya diğer epistemolojik yöntemleri içerebilecek kriterler oluşturmaya çalışmışlardır. Farklı felsefi gelenekler bu soruya çeşitli yanıtlar vermiştir. Hakikate

ilişkin, her biri kendine özgü bakış açıları sunan ve bu soruların belirli yönlerini kapsayan çeşitli felsefi perspektiflerin mevcut olduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte, tek bir hakikat teorisinin tüm beklentileri tam olarak karşıladığı ve tüm felsefi sorgulamaları ele aldığı görülmemektedir. Felsefe tarihinde kullanılan metodolojilerin çeşitliliği, hakikat ikileminin ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Temelde hakikat, epistemolojik, metafiziksel ve semantik boyutları kapsayan, felsefenin en uzun soluklu meselelerinden birini teşkil eder. Filozoflar, insan kavrayışı ve bilgeliğinde hakikatin özü ve önemine ilişkin kesintisiz tartışmaya katkıda bulunan çok yönlü teoriler geliştirerek, bu endişelerin üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Her ne kadar kesin cevaplar bulmak zor olsa da, hakikati keşfetmek ve anlamak felsefi araştırmanın önemli ve dinamik bir parçasını oluşturur.

Gerçeklik ve hakikat kavramları genellikle birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Ancak taşıdıkları anlam farklıdır. Hançerlioğlu'na göre (1976), "gerçek" ve "hakikat" terimleri İngilizce "real" ve "actual" kelimelerinin karşılıklarıdır. Ancak Hançerlioğlu, bu iki kavram arasında bir ayrım yapmıştır. Bu doğrultuda gerçeklik, bilinçten bağımsız, somut ve nesneldir. Yani gerçeklik, insan bilincinden bağımsız olarak var olan tüm somut varlıkları, olguları ve koşulları ifade eder. Tüm nesneler gerçektir ve gerçek; bilinç dışında var olan nesneler, özellikler, şartlar ve olaylar gibi olguları kapsamaktadır. Hakikat ise bu nesnel gerçeğin bilinç içindeki yansımasıdır. Yani hakikat, gerçeğin insan bilincindeki temsidir. İnsanlar nesnel gerçekliği algılayarak, düşünerek ve anlayarak hakikati oluştururlar. Yani hakikat, gerçeğin insan zihnindeki yorumu ve anlamıdır (Hançerlioğlu, 1976). Bu ayrım, gerçeklik ve hakikatin felsefi anlamını açıklamak için kullanılır. Gerçeklik, nesnel varlıkla ilişkilendirilirken hakikat, daha çok insanın zihnindeki bu nesnel gerçeği anlama ve yorumlama sürecini ifade eder. Bu tür ayrımlar, felsefe ve epistemoloji gibi alanlarda gerçekliğin ve bilginin doğası hakkında derinlemesine düşünmeyi teşvik etmiştir (Putnam, 2019).

Hakikat nesnel gerçekliğe uygun olarak inşa edilir. Buna göre, duyum, algı, tasarım ve kuramlar, nesnel gerçekliği doğru bir şekilde yansıttığı oranda hakikat içerir. Ancak buna karşın, kişisel inançlarımız, tasarımlarımız, düşlerimiz ve yanılsamalarımız, gerçeğe uymadığı için hakikat taşımazlar. Hançerlioğlu, bir "hayalet" örneği kullanarak, düşünce dışında var olmayan bir şeyin gerçek olmadığını

ve bu tür şeylerin uydurma ve yanılsama olduğunu belirtir. Yani, gerçeklikle uyumsuz olan şeyler hakikat içermezler (Hançerlioğlu, 1976).

"Gerçek" terimi nesnel bir anlam taşıırken, "hakikat" terimi daha çok öznel bir bilgiyi ifade eder. Bu nedenle, herkes için farklı hakikatler olabileceğinden hakikatin güvenilirliği zedelenir. Bu görüş, postmodernizmin bilgiye yaklaşımını da etkilemiştir. Postmodernizm, tek bir nesnel hakikatin varlığına şüpheyile bakmış ve bilginin çokluğunu ve çeşitliliğini vurgulamıştır. Bu durum, her bireyin kendi öznel bakış açısına ve deneyimlerine dayanan farklı hakikatlere sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, postmodernizm yaklaşımı, nesnel gerçeğin herkes için aynı olmadığı ve herkesin farklı hakikatlere sahip olabileceği fikrini desteklemiştir (Foucault, 2021).

Felsefi söylemin temel unsurlarından olan hakikat kavramı çok yönlü bir kavramdır. Hakikat kavramına dair genel yaklaşım nesnel gerçekliğin insan bilincindeki yansıması şeklindedir. Söz konusu bu yaklaşım, hakikati hem gerçeklikle hem de düşünce yasalarıyla uyum içinde olmak olarak nitelendirmektedir (Gürkan, 2017). Bu tanım hakikatin dil, insan bilişi ve bireysel yargılarımızla yakından ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca yargıları, argümanları, inançları ve düşünceleri aktaran önermelerin doğruluğunun belirlenmesinde dilsel ve bilişsel uyumluluğun önemini vurgulamaktadır. Hançerlioğlu hakikatin öznel ve nesnel yönleri arasındaki karmaşık etkileşimine dikkat çekmiştir. Mutlak hakikatin göreceli hakikatlerin bir birleşimi olduğunu savunmuştur. Hakikati kavrama çabasında, nesnel unsurlar ile öznel bakış açıları birbirini sürekli etkileyen bir ilişki içindedir. Bu etkileşim, hakikat kavramının çok boyutlu ve derinlemesine bir biçimde yorumlanmasına olanak tanır. Hançerlioğlu'na göre hakikat hiçbir zaman tümüyle öznel olamaz; sergilediği öznellik bile bireyler aracılığıyla ortaya çıkan bir nesnelliktir. Ona göre, *"Mutlak hakikat, göreceli hakikatlerin doruk noktasıdır. Hakikatlerimiz görecelidir, ancak mutlak bir hakikat vardır. Nasıl ki bir bütün kendisini oluşturan parçalardan meydana geliyorsa, mutlak hakikat de bu göreceli hakikatlerden inşa edilir"* (Hançerlioğlu, 1977:112).

Sonuç olarak, hakikat bilginin zorunlu bir yönü olarak kendisini konumlandırır. Gündelik hayatın rutin yönlerine uygulanabilir. Bu kavram, entelektüel ve bilgisel arayışların temelini oluşturmuştur. Bireylerin uygun karar vermesinde ve eylemlerde

bulunmasına yardımcı olmuştur. Tartışmalar ve teoriler hakikatin özünü kavramaya çalışsa da, bu hem bilimin hem de felsefenin sınırlarını aşar. Özellikle felsefe, dünyanın kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla hakikat ve gerçeklik üzerine benzersiz bir bakış açısı sağlamaya çalışır. Bununla birlikte, hakikat kavramının kendisi karmaşık olmaya devam etmekte ve felsefenin nihai hakikati ortaya çıkarması beklentisi sürmektedir. Çok fazla belirsizlik olmasına rağmen, hakikat arayışı felsefede önemli ve vazgeçilmez bir epistemik kaygı olmaya devam etmektedir.

Cevizci, doğruluk kavramına epistemolojik bir bakış açısı sunarak önermelerin hakikatin taşıyıcısı olarak hizmet ettiğini öne sürmüştür. Önermelerin hakikatin yüklemeleri olarak işlev gördüğünü ve hakikat değerlerinin göstergeleri olarak hizmet ettiğini belirtmiştir (2004:36). Bu bakış açısı, hakikat ve önermeler arasındaki yakın ilişkiyi vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca, doğru ya da yanlış olduklarını belirtmek için önermelere nasıl doğruluk atfedildiğini gösterir. Bu görüş, doğruluk bağlamında önermelerin merkezi rolünü vurgulamıştır. Benzer şekilde Timuçin (2004), hakikati gerçeklik kavramına ve nesnesine karşılık gelen bilgi olarak tanımlayarak bu söyleme katkıda bulunur (2004:21). Bu bakış açısıyla hakikat, gerçekliğin insan bilincindeki yansıması olarak kavramsallaşır. Hakikatin bu noktada iki önemli rolü vardır. Birincisi gerçekliğin kendisinin bir temsili olarak bilincimizde yer almasıdır. İkinci olarak zihinde bulunan fikirlerin açık bir tezahürü olarak hizmet etmesidir. Bu bakış açısı, hakikatin insan zihnine olan bağımlılığının altını çizmiştir. Aynı zamanda doğası gereği öznel olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca zihinsel dünyamızda var olan fikirleri aktarmak gibi bir görevi de üstlenir. Özünde bu hakikat anlayışları, hakikatin insan bilişi, dil ve temsil etmeye çalıştığı dış gerçeklikle olan karmaşık ilişkisini vurgular.

Doğruluk, mantıksal tanımlama ve nesne sınıflandırması gibi işlemlerin doğasında bulunan bir niteliktir ve bu işlemlerin özel içeriğinden bağımsızdır. Ivan Florov (1991) bu bakış açısını, mantık yasalarının, belirli kurallar olarak formüle edilen işlemlerin doğruluk koşullarını oluşturduğunu iddia ederek detaylandırmıştır (1991:123). Buradan hareketle doğruluk, "düşüncenin gerçeklikle örtüşmesi" olarak anlaşılabilir. Aynı zamanda gerçekliğe karşılık gelen ve verili bir olgusal bağlamı yakalayan (bağlamsal doğruluk) yargı ve önermelere atıfta bulunur (Akarsu, 1975:

53). Buna karşılık hakikat, bilgi önermelerinin sonuçlarını ve bu sonuçlar içindeki içeriği yansıtan bir unsura sahiptir. Doğruluğun gerçeklikle uyuşması, bir önermenin doğru olarak adlandırılması için yeterlidir. Akarsu (1975), doğruluğun gerçeklikten ayrılan yönünü ayırt eder: Doğruluk, düşünce ile nesnel dünya arasındaki bağlantıyı ifade eder. Bu bakış açısını destekleyen Florov (1991:123), "doğruluğun belirli mantıksal işlemleri gerektiren amaç için gerekli bir koşul olduğunu; nihayetinde bilginin doğru sonuçları için temel bir gereklilik olduğunu" ileri sürmüştür. Florov'un vurguladığı nokta, hakikatin nesnel dünya ile bağlantıyı netleştirmek ve bilişsel sürecin sonuçlarını hakikatle uyumlu hale getirmek için en somut kavram olarak hizmet ettiğidir. Florov'a göre bu işlev esastır.

Mantık alanındaki mutlakçı duruşuyla bilinen Leibniz, doğruluk kavramını iki kategoriye ayırmıştır: aklın doğruları ve olgunun doğruları. Florov'a (1991: 123) göre, "Leibniz aklın doğrularının tüm olası dünyalar (yani mantıkla çelişmeyen dünyalar) için geçerli olduğuna, olgunun doğrularının ise içinde yaşadığımız dünya da dahil olmak üzere yalnızca belirli dünyalarda doğru olabileceğine inanmıştır". Bu bağlamda doğruluğu olgu ve inançtan ayırmak pek mümkün değildir. Gerçekliğin anlam kazanmasının ön şartı, bir şeyin doğru olarak kabul edilmesidir. Bir nesnenin gerçek olabilmesi onun doğruluk aşamasından geçtiğini gösterir. Bunun yanında bir şeyin doğru olarak kabul edilmesi o şeyin her zaman gerçek olduğu anlamına da gelmemektedir. Doğruluk bilgi alanına giren bir önerme iken, gerçeklik bir nesnenin varlığıyla ilgilidir. Doğruluk bilgiyle iç içe geçmiş bir önermedir. Ancak gerçeklik o nesnenin ya da olgunun varlığı ile alakalıdır. Örneğin, elimize aldığımız kalem gerçekliğin kendisidir. Kalemi elimizde tuttuğumuza dair bir iddia ise doğrudur. Aksi durumda kalemi elimize almamış isek bu ifade yanlış olarak nitelendirilir. Böylelikle gerçeği onaylayarak onun doğruluğu kabul edilir. Bu nedenle 'doğruluk' terimi, 'düşüncenin gerçeklikle örtüşmesi, yargıların ve önermelerin gerçekliği tam olarak yansıtması ile ilişkilendirilir (Akarsu, 1975: 53). Akarsu'nun bu noktada esasen altını çizdiği husus doğruluğun niteliği şeklinde yorumlanabilir (Hançerlioğlu, 1977: 336).

1.2. ANTİK YUNANDA DOĞRULUK-GERÇEKLİK-HAKİKAT

Bu bölümde Antik Yunan felsefesinin doğruluk, bilgi ve özne ile ilgili düşünsel evrimi açıklanacaktır. Antik Yunan felsefesinde doğruluk ve bilgi konuları oldukça önemli

bir rol oynamıştır. M.Ö. 7. yüzyılda, Antik Yunan'da felsefesinde odak noktası özne değil nesnedir. Doğa filozofları olarak bilinen düşünürler, doğanın temel ilkelerini incelemişlerdir. Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes, her şeyin ilkesini (arkhe) araştırırken doğanın yapısı ve temeli üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu dönemde öznenin yetileri, bilginin kendisi ve bilgiyi edinme süreçlerine odaklanılmamıştır. Daha sonra, Herakleitos, Parmenides, Demokritos ve Anaksagoras gibi filozoflar, bilgi ve bilginin kaynağı hakkında sorular geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde sofistler, bilgi konusunun önemini vurgulayarak bu konuyu felsefi düşüncenin gündemine getirmişlerdir.

Sofistler, Antik Yunan düşünürleri arasında farklı görüşleri temsil eden bir grup olup, doğruluğun göreceli olduğunu savunmuşlardır. Protagoras'a göre, her bireyin algısı kişisel nitelikte olduğundan doğruluk kişisel perspektife bağlıdır. Gorgias ise varlığın kendisine dair sorgulamalarda bulunmuş ve retoriğin gerçekliği açıklamadaki önemine vurgu yapmıştır (Cevizci, 2016:96). Genel olarak sofistler, toplumun kabullerine ve hukuk sistemlerine göre doğru ve yanlış belirleyen göreceli bir anlayışı benimsemişlerdir. Bu görüşler, Platon ve Aristoteles gibi diğer filozoflar tarafından eleştirilmiştir. Platon, doğruluğun evrensel bir gerçekliğe dayandığını savunurken, sofistlerin göreceli doğruluk görüşleri felsefi tartışmalara sebep olmuştur.

Antik Yunan filozoflarından Sokrates, yaşamın anlamını sorgulayan ve insanların iç dünyasını keşfetmeye odaklanan biri olarak birtakım öğretiler geliştirmiştir. Sokrates'in öğretileri, özellikle "Sokratik Yöntem" olarak adlandırılan sorgulama ve diyaloglar üzerine kurulu bir öğretim yöntemiyle tanınır. Bu yöntem, insanların düşüncelerini teşvik eden ve özgün fikirler üretmelerini sağlayan bir yöntemdir. Sokrates'in bilgelik anlayışı, "kendi bilgisizliğini bilmek" olarak tanımlanır ve insanları sürekli öğrenme ve sorgulama sürecine yönlendirir (Öçal, 2015:125). Ona göre, doğruluk bilgelik ve erdemle ilgilidir. İnsanların doğru bir yaşama ulaşması için bilgeliklerini geliştirmeleri gerekir. Sokrates'in öğretileri, özellikle öğrencisi Platon'u derinden etkilemiş ve Platon'un felsefi sistemini şekillendirmiştir. Platon, Sokrates'in felsefi mirasını devam ettirerek kendi felsefi teorilerini geliştirmiştir.

Platon'un felsefi görüşlerinin temelini oluşturan "İdealar Düzeni", Platon'un kavramsallaştırdığı değişmez, soyut varlıkların dünyasıdır. Bu idealar, duyuşal

deneyimlerle değil, akıl yoluyla anlaşılabilir ve fiziksel dünyadaki nesnelerin mükemmel formlarını temsil eder. Platon, algılanan ve algılanamayan şeyler arasında keskin bir ayrım yapmıştır. Bu ayrım, gerçek bilgiye ulaşmak için temel bir öneme sahiptir. Algılanan şeyler, duyuyla algılanabilen değişken ve geçici nesnelerdir. Ancak Platon, bu nesnelerin tam anlamıyla gerçek olmadığını savunur. Algılanamayan şeyler ise ideaların kendisidir. Soyut, değişmez ve kesin niteliktedirler (Platon, 2015:75). Platon'un felsefesinde gerçeklik, idealar dünyasında bulunur. Nitekim gerçekliğe akıl yoluyla erişilir. Platon ayrıca insanın beden ve ruh olmak üzere iki katmanlı bir varlık olduğunu düşünür. Beden duyuusal deneyimlerin yaşandığı geçici bir hapisane iken, ruh ölümsüz ve soyut bir varlıktır. Platon'a göre, insanın amacı ruhun ölümsüz varlığını hatırlayarak ve bilgelik kazanarak ruhsal gelişimini tamamlamaktır.

Aristoteles, Platon'un ideal evreni kavramını reddederek, gerçekliğin somut ve maddi dünyada bulunduğunu savunmuştur. Ona göre, her nesnenin kendine özgü özellikleri somut dünyada yer alır. Bu özellikler, Platon'un İdeal Formlar Evreni'ndeki evrensel formların yerine geçer. Aristoteles'e göre, gerçeklik, somut nesnelerin fiziksel dünyasıdır ve her şeyin bu dünyada bulunmasıyla ilgilidir. Doğruluğu ele alırken Aristoteles, felsefi sistemi olan epistemoloji ve ontolojiyi önemsemiştir. Ona göre, hakikat, gerçekliğin bilgisidir ve bu bilgi nesnel gerçekliği anlamaya dayanır. Doğru ifadeler, bir konuyu açık ve mantıklı bir şekilde ifade ederken, mantıksal olarak tutarlı olmalıdır (Aristoteles, 2012:185). Aristoteles, hakikatin zaman ve değişimle ilişkisini de incelerken, ifadelerin zamanla doğru veya yanlış olabileceğini ve hakikatin göreceli bir kavram olduğunu savunmuştur. Aristoteles'in hakikat anlayışı, modern felsefenin temelini atmış ve filozoflar için bir rehber olmuştur.

1.2.1. Sofistler

Sofistler, Antik Yunan filozofları ve düşünürleri arasında farklı görüşleri temsil eden bir grup oldukları için tek bir "sofist görüşü"nden bahsetmek mümkün değildir. Sofistler arasında farklı düşünce akımları ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak sofistler, genel olarak, doğruluk kavramını eleştirel bir şekilde ele almış onun göreceli olduğunu savunmuşlardır. Doğruluk ve yanlışlık gibi kavramlar sofistler açısından kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Doğru veya yanlış, kişinin inançlarına veya

toplumun kabullerine dayalı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle, doğruluk kesin ve evrensel bir standart olmaktan ziyade göreceli ve değişken bir kavramdır. Nitekim "insan her şeyin ölçüsüdür" ifadesiyle bilinen Protagoras'a göre her bireyin algısı ve görüşü kişiseldir, bu nedenle her şey kişisel perspektiften değerlendirilmelidir.

Düşünceleri Nihilizmin bir örneği olarak kabul edilen ve varlıkla ilgili şüpheci bir bakış açısını temsil eden sofistlerin ilk kuşağının ismi Gorgias ise subjektif gerçeklik ile ilgili düşüncelerini şu satırlarla anlatmıştır:

“Hiçbir şey var değildir. Herhangi bir şey var olsa bile, insan tarafından bilinemez. Herhangi bir şey bilinebilse dahi, bu bilgi başkasına aktarılamaz. Bilgisine erişebileceğimiz kalıcı bir gerçeklik, başkalarına aktarılacak evrensel olarak geçerli bir hakikat yoktur. Daha doğrusu aynı anda değişmez bir gerçeklik ve insan bilgisinin konusu olarak var olan bir şey yoktur; hoş olsaydı bile biz onu bilemezdik, her nasılsa bilebilseydik, bu bilgiyi bir başkasına aktaramazdık. Dolayısıyla, biz hakikatin, bu hakikate ilişkin bilginin, mutlak ölçütlerin olduğu bir dünyada değil de sanının hüküm sürdüğü, hakikati iletmenin değil de, ikna etmenin veya aldatmanın bir aracı olarak logosun büyük bir kudrete sahip olduğu bir dünyada yaşamaktayız” (Cevizci, 2016: 111).

Sofistler, özellikle retorik (söylem sanatı) alanında da düşüncelerini ifade etmiştir. O dönemde insanları ikna etme ve inançlarını savunma konularında eğitmişlerdir. Doğruluğu ikna edicilik ile ilişkilendirmişlerdir. Bu durumda bir görüşün doğru veya yanlış olması, o görüşün nasıl ifade edildiğine bağlı olarak değişebilmektedir. Gorgias'a göre, hiçlik ve yokluk varlığın kendisinden daha hakikatlidir. Çünkü varlık kavramı dil oyunları ile şekillenebilen bir yanılsama olabilir. Bu nedenle retorik hakikatin açıklanmasında son derece önemlidir.

Sofistler açısından toplumların kültürleri doğru ve yanlış konularında belirleyici niteliktedir. İnsanlar, kendi toplumlarındaki kabullere göre doğruyu ve yanlışlı bilirler. Bu durum, doğruluk kavramının göreceli ve değişken olduğu anlamına gelir. Sofistlerin bu görüşleri, Antik Yunan felsefesinde Platon ve Aristoteles gibi diğer filozoflar tarafından sık sık eleştirilmiştir. Platon, doğruluğun evrensel bir gerçekliğe dayandığını ve herkesin onu öğrenmeye açık olduğunu savunmuştur.

Sofistler ve onların göreceli doğruluk görüşleri, bu ve diğer felsefi konular üzerinde tartışmalara yol açmıştır.

Antik Yunan filozofu Sokrates, yaşamın anlamını sorgulayan ve insanların iç dünyasını keşfetmeye odaklanan biri olarak bilinir. Sokrates'in öğretileri, özellikle "Sokratik Yöntem" olarak adlandırılan sorgulama ve diyaloglar üzerine kurulu bir öğretim yöntemiyle tanınır. Bu yöntem, insanların düşüncelerini teşvik eder ve özgün fikirler üretmelerini sağlar. Sokrates'in bilgelik anlayışı, "kendi bilgisizliğini bilmek" olarak tanımlanır ve insanları sürekli öğrenme ve sorgulama sürecine yönlendirir. Ona göre, doğruluk bilgelik ve erdemle ilgilidir. İnsanların doğru yaşamaları için bilgeliklerini geliştirmeleri gerekir. Sokrates'in öğretileri, özellikle öğrencisi Platon'u derinden etkilemiş ve Platon'un felsefi sistemini şekillendirmiştir. Platon, Sokrates'in felsefi mirasını devam ettirerek kendi felsefi teorilerini geliştirmiştir.

1.2.2. Sokrates

Antik Yunan filozofu Sokrates, yaşamın anlamını sorgulayan ve insanların iç dünyasını keşfetmeye odaklanan biri olarak bilinir. Sokrates'in öğretileri, özellikle "Sokratik Yöntem" olarak adlandırılan sorgulama ve diyaloglar üzerine kurulu bir öğretim yöntemiyle tanınır. Bu yöntem, insanların düşüncelerini teşvik eder ve özgün fikirler üretmelerini sağlar. Sokrates'in bilgelik anlayışı, "kendi bilgisizliğini bilmek" olarak tanımlanır ve insanları sürekli öğrenme ve sorgulama sürecine yönlendirir. Ona göre, doğruluk bilgelik ve erdemle ilgilidir. İnsanların doğru yaşamaları için bilgeliklerini geliştirmeleri gerekir. Sokrates'in öğretileri, özellikle öğrencisi Platon'u derinden etkilemiş ve Platon'un felsefi sistemini şekillendirmiştir. Platon, Sokrates'in felsefi mirasını devam ettirerek kendi felsefi teorilerini geliştirmiştir.

Sokrates'i sofistlerden ayıran temel özellikler, doğadan çok insanla ilgilenmesi ve bunu özellikli bir yöntemle gerçekleştirmesidir. Söz konusu yöntemin adı " Sokratik Yöntem"dir. Sokratik yöntem, Antik Yunan'dan günümüze kadar felsefi düşüncüyü büyük ölçüde etkilemiştir. "Sokratik Yöntem" bir soru sorma ve sorgulama sürecini içerir (Öçal, 2015:131). İnsanların düşüncelerini, inançlarını sorgulamalarını ve özgün düşünceler üretmelerini teşvik etmek amacıyla kullanılmıştır. Bir soru-cevap diyalogu biçiminde ortaya çıkan bu yöntemin temeli öğrencilere bir soru sormaktır. Bu soru, genellikle bir düşünce, inanç veya etik konularıyla ilgili olmuştur.

Katılımcıların kendi düşüncelerini ifade etmeleri ve sorunun cevabını düşünmeye çalışmaları teşvik edilerek neticede katılımcıların yanıtları sorgulanır. Bu sorgulama, düşüncelerin tutarlılığını, mantıklı olup olmadığını ve temellendirilip temellendirilmediğini değerlendirmeyi içerir. Bu durum katılımcıların sorunun çeşitli yönlerini keşfetmelerine yardımcı olur. Sokrates, bu yöntemi kullanarak insanları kendi düşüncelerini sorgulamaya ve daha iyi bir anlayışa ulaşmaya teşvik etmiştir.

Sokrates, insanların içsel inançlarını, bilgilerini ve sahip oldukları değerleri sorgulamaları gerektiğini savunmuştur. Ona göre bilgi sahibi olmak, kendi bilgisizliğini fark etmekle başlar. Nitekim Sokrates, *"Bildiğim tek şey, hiçbir şey bilmediğimdir"* ifadesiyle tanınmıştır. Sokrates açısından bilgelik, *"kendi bilgisizliğini bilmek"* anlamına gelir. Sokrates, insanların gerçek bilgelikle ilerleyebilmeleri için kendi sınırlı bilgi ve inançlarına karşı açık fikirli olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu durum insanları öğrenmeye ve daha iyi bir yaşam biçimini araştırmaya yönlendirmiştir (Platon,1998: 20).

Ahlak ve erdem konularında da düşüncelerini ifade eden Sokrates, doğru bilgiye ulaşıldığında doğru ahlak ve erdeme de ulaşılacağını ileri sürmüştür. Ona göre;

"İnsanın doğasını gerçekleştirmesini ve gerçek amacına ulaşmasını sağlayan tek bilgi, iyi ve kötüye, neyin gerçekten iyi ve neyin kötü olduğuna ilişkin bilgidir. Onun spohia ya da phronesis adını verdiği bu bilgi, tek gerçek bilgi ve bilgeliktir. Bu bilgi, bir insanın birçok bilgi türü arasında, ilgisini çekiyorsa kendisine yönelebileceği, kendisini ilgilendirmiyorsa da onunla uğraşmayı başkalarına bırakabileceği, bir bilgi türü değildir. O, bütün kısmi araçları ve sözelimi sağlığa, fiziki güvenliğe, refaha, politik iktidara götüren bütün bireysel sanatları aşan bilgi olarak, insan yaşamının nihai hedefine, gerçek amacına ilişkin bilgidir" (Cevizci, 2016: 162).

Sokrates'e göre doğruluk, özünde bilgelik ve erdemle ilgilidir. Ona göre, insanların bilgiye ulaşmaları ve doğru bir şekilde yaşamaları için özünde bilgelğe ulaşmaları gerekmektedir. Ancak Sokrates, bilgelik konusunda sürekli bir öğrenme ve sorgulama süreci gerektiğini düşünmüştür. Sokrates aynı zamanda "bir şeyin bilgisi, o şeyin iyiliğinin bilgisidir" fikrini savunmuştur (Arslan, 2014: 93). Yani, bir şeyin doğru veya yanlış olması, o şeyin iyiliği veya kötülüğü ile yakından ilişkilidir.

Doğruluk, bir şeyin içsel nitelikleriyle ve onun insanların hayatındaki yerleşik anlamlarıyla bağlantılıdır.

Sokrates'in öğretileri, Platon üzerinde derin bir etki bırakmış ve Platon'un felsefi görüşlerini şekillendirmiştir. Özellikle Platon'un Sokrates'i anma ve onun felsefesini koruma isteği, Sokratik diyalogları yazmasını sağlamıştır. Platon, Sokrates'in felsefi mirasını sürdürmüş ve Sokrates'in öğretilerini daha sistematik bir felsefi sistem içinde sunarak kendi felsefi teorilerini geliştirmiştir.

1.2.3. Platon

Platon'un felsefi görüşlerinin temel taşı "idealar düzeni"dir. Öncelikle idea'nın kelime anlamını Dürüşken şu şekilde aktarmıştır:

"Platon'da değişmez öz, şeylerin ilk örneğidir. Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan; duyularla değil, yalnızca tinsel olarak anımsama yoluyla kavranabilen, duyularla yalnızca görüngeleri (gölgeleri) algılabilen asıl "gerçeklik"tir (Dürüşken, 2016: 155).

Bu teoriye göre, dünya üzerinde bulunan her şey, "ideal" veya "form" olarak adlandırılan metafiziksel varlıkların yansımalarıdır. Soyut ve metafiziksel bir varlık olarak düşünülen idealar değişmez bir niteliğe sahip olduklarından insanların bunlara duysal deneyimlerle ulaşmaları mümkün değildir. Akıl söz konusu bu ideaları kavrayabilmenin tek yoludur.

Platon, algılanan ve algılanamayan şeyler arasında keskin bir ayrım yapmıştır. Bu ayrıma göre "algılanan şeyler" duyularımızla algıladığımız nesnelerdir. Algıladığımız nesneler fiziksel dünya, maddi nesneler, insanlar, hayvanlar, bitkiler, evler, dağlar gibi her şeyi içerir. Algılanan şeyler sürekli değişir ve dönüşür. Ancak Platon, bu dünyadaki nesnelerin kesin bilgiye ulaşmak için yetersiz ve yanıltıcı olabileceğini savunmuştur. "Algılanamayan Şeyler" ise ideaların kendisidir (Platon, 2015: 79). Soyut ve değişmez varlıklardır. Bu duruma örnek olarak Platon adalet, güzellik ve iyilik gibi kavramları göstermiştir. İdealar, duyularımızla doğrudan algılanamadıklarından dolayı onları anlamak için insan aklına gerek vardır. İdealar aynı zamanda fiziksel dünyada bulunan nesnelerin mükemmel formlarıdır.

Platon, algılanan şeylerin sürekli değişken ve belirsiz olduğunu belirtirken, algılanamayan ideaların sabit ve kesin olduğuna inanır. Ona göre gerçek bilgiye ulaşmanın yolu ideaları anlamaktan geçmektedir. Fiziksel dünya ise nesnelerinin ardındaki gerçekliği temsil eder (Arslan, 2014: 125). Dolayısıyla, Platon'un ayrımı, bilginin ve gerçekliğin doğasını anlamak için temel bir öneme sahiptir.

Platon duyularımızla algılanabilen ve algılanamayan şeyler arasında kesin çizgi çizmiştir. Platon'a göre, her nesnenin kavranabilir bir ideası vardır:

“Kavram ve gerçek düşünce birbirlerinden farklı iki ayrı nesneyse de bunların tek varlıkları vardır. Bunlar duygularımızla değil de aklımızla kavranan şeylerdir. Fakat başka bazı insanların da söyledikleri şekilde gerçek düşünce nesnelerin en güvenilir nesneler olduğunu söylememiz gerekir” (Platon, 2015: 64).

Platon'un gerçeklik anlayışı, onun idealizm felsefesinin bir parçasıdır. Ona göre, fiziksel dünya, idealar dünyasından türetilmiş geçici, değişken ve göreceli bir dünyadır. Gerçek bilgi ve gerçeklik, ideaların öğrenilmesi ve anlaşılmasıyla elde edilir. Fiziksel dünyadaki nesneler sadece ideaların zayıf kopyalarıdır. Bundan dolayı fiziksel nesnelerin tam anlamıyla gerçek olduğu ifade edilemez. İdealar dünyasında bulunan gerçekliğe ise dünyaya entelektüel bir kavrayışla ulaşılır (Platon, 2015: 76). Platon, insanın iki katmanlı bir varlık olduğuna inanmıştır. Buna göre bir tarafta beden (fiziksel varlık) ve diğer tarafta ruh (soyut varlık) bulunur. Beden, duyuusal deneyimlerin yaşandığı ve ölümlü olan kısımdır. Ruh ise ölümsüz ve soyut bir varlıktır. Ruh önceki yaşamlardan kalma bilgelikle doludur. Beden, ruhun geçici bir hapisanesi gibidir. Ruh bu bedende deneyimler kazanmak için dünyaya gelir (Arslan, 2014:134). Platon, bilgi ve gerçeklik anlayışını ruhun ölümsüz doğasına dayandırmıştır. Ona göre, gerçek bilgi, ruhun doğuştan sahip olduğu bilgelikleri hatırlamasıyla elde edilir. Nitekim Platon'a göre insanın amacı, ruhun ölümsüz varlığını hatırlayarak ve bilgelik kazanarak ruhsal gelişimini tamamlamaktır. Dolayısıyla Platon'un felsefesinde, ruh ve beden arasındaki ilişki, insanın ruhsal ve entelektüel gelişiminin temelini oluşturmuştur.

1.2.4. Aristoteles

Aristoteles gerçeğin açıklamasını sunarken maddi dünyada yer alan somut nesneler ile bu nesnelerin dayandığı özler(formlar) üzerinden gitmiştir. Gerçeği idealar dünyası gibi farklı alemlerde aramayı doğru bulmayarak gerçeğin fiziksel dünyada var olan her nesnenin içerisinde olduğunu belirtmiştir. Aristoteles'e göre her varlık madde ve formdan oluşmaktadır. Madde ve formun birleşimi varlığı oluşturur. Madde ilişkili olduğu nesnenin şu an ki potansiyelini ifade ederken, form ise söz konusu maddenin gerçekleşmiş halini temsil etmektedir. Madde ve formun bu birlikteliği gerçeğin aynı anda "ne olduğu" ve "nasıl olduğu"nu açıklar (Everson, 1999:45).

Aristoteles gerçeğe ulaşmaya çalışırken varlıkların özlerinden yola çıkar. Çünkü fiziksel dünyada bir şeyin o olmasını sağlayan temel yapı onun özüdür. Diğer yandan varlıkların kendiliğinden meydana geldiği fikrine de karşı çıkarak, belirli nedenler doğrultusunda meydana geldiklerini savunur. Gerçeği açıklamak için sunmuş olduğu düşünce sisteminde dört neden teorisini ortaya koymuştur. Bu dört nedeni, “*maddi neden, formel neden, fail neden ve ereksel (amaçsal) neden*” şeklinde sıralamak mümkündür (Merkit, 2021:36). Bir varlığın özünde hangi maddeden meydana geldiğini maddi neden açıklarken, o varlığın mevcutta tam anlamıyla ne olduğunu da formel neden açıklar. Aynı şekilde varlığın kim tarafından meydana getirildiği fail nedeni açıklarken, nasıl meydana geldiği ise ereksel nedeni açıklar. Netice itibarıyla bu dört neden, gerçek bilginin kavranmasında temel yapı taşlarını oluşturur (Broadie, 1993:16).

Aristoteles ayrıca gerçeği ele alırken potansiyel varlık ve aktüel varlık olmak üzere iki temel biçim kullanmıştır. Potansiyel varlıktan kastı, bir nesnenin henüz gerçekleştirmediği ama gerçekleştirme kapasitesine sahip olduğu özelliklerdir. Aktüel varlık ise bu kapasitenin hayata geçirilmiş halidir (Aristotle, 1984:1559). Örneğin, bir tohum bir ağaca dönüşme potansiyeline sahip olabilir. Ancak söz konusu potansiyel gerçekleştiğinde ise ağaç "aktüel" varlık haline dönüşür. Bundan dolayı Aristoteles'e göre gerçeğin potansiyelden aktüele geçiş süreciyle sürekli bir oluş hâlinde olduğunu ifade etmek mümkündür (Aristotle, 1984:1560). Bu çerçevede Aristoteles'in gerçeklik anlayışı, sabit, değişmeyen ideaların aksine, değişim ve oluşa açık bir dinamik yapıya sahiptir. Gerçeklik, şeylerin değişen halleri değil, onların özü ve

gerçekleşen doğasıdır (Aristotle, 1984:1561). Bu anlayış, doğayı, insan yaşamını ve toplumsal olayları açıklamakta Aristoteles'in deneyim ve gözleme büyük önem verdiğini de açıklar.

Aristoteles açısından doğruluk kavramı ile gerçeklik kavramı yakından ilişkilidir. Gerçekliği yansıtan ifadeler doğru ifadelerdir. Gerçekliği yansıtan bilgiler doğru bilgilerdir. Bu noktada önemli olan doğruluğun temelde uygunluk teorisi çerçevesinde kavranmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bir yargı ya da önerme, nesnel dünyadaki durumlara uyduğu ölçüde doğrudur (Aristoteles, 2012: s.36). Bu anlamda doğru ifadelerin mantıksal olarak tutarlı olması gerekir. İfade açısından mantıksal bir çelişki veya tutarsızlığın olması durumunda söz konusu ifadenin doğru olmayacağı söylenebilir. Kısacası Aristoteles'in doğruluk anlayışının, düşünce ile dilin, doğru ve yanlış ifadeleri ayırt etme yeteneğine dayalı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, mantığın gelişimine ve felsefi düşünceye büyük katkı sağlamıştır (Barnes, 1980:492).

Aristoteles iki tür hakikatten bahsetmiştir: birincil hakikat ve türetici hakikat. Birincil hakikat, kendisi için bilgiye sahip olan şeylerin bilgisini ifade eder. Türetici hakikat ise birincil hakikatleri anlamak için gerekli olan ilkeleri ifade eder. Aristoteles'e göre hakikat, nesnel bir özelliğe sahiptir (Aristoteles, 2012: 54). Bir şeyin doğru veya yanlış olması, nesnel gerçekliğe dayanır. Bu, bağımsız bir gerçeklik olduğu anlamına gelmektedir. Diğer yandan hakikatin hem özgül hem de evrensel olabileceğini savunmuştur. Özgül hakikat, bir bireysel nesne veya olay hakkında doğru bilgiyi ifade ederken, evrensel hakikat, tüm benzer nesneler veya olaylar için geçerli olan genel ilkelere işaret eder (Adler, 1997:33).

Aristoteles hakikatin zaman ve değişimle ilişkisini de incelemiştir. Aristoteles'e göre, *“herhangi bir doğruluk ya da yanlışlık ifadesi, en azından ilkesel olarak, bir zamanda doğru, başka bir zamanda yanlış olabilir”* (Aristoteles, 2012: s.76). Ayrıca bir iddianın ya da inancın bir zamanda doğru, başka bir zamanda yanlış olmasının onun değişime uğradığı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Bunun nedeni hakikatin (dünyaya tekabül eden) göreceli bir şey olduğu düşüncesidir (Aristoteles, 2012: s.88). Aristoteles'in görüşleri, Orta Çağ ve Rönesans döneminde özellikle skolastik felsefe üzerinde etkili olmuş ve modern felsefenin temelini atmıştır.

1.3. İSLAM FİLOZOFLARINDA DOĞRULUK-GERÇEKLİK-HAKİKAT

İslam filozofları arasında Farabi, Gazali, İbn Rüşd ve İbn Sina'nın doğruluk gerçeklik ve hakikat hakkındaki görüşleri mevcuttur. Ortaçağ İslam dünyasının önde gelen bir filozofu olan Farabi'nin felsefesi genellikle Platon ve Aristo'nun düşünceleri üzerinden şekillenmiştir. Farabi'nin hakikat anlayışı, nesnelerin gerçek doğasını anlama ve ifade etme yeteneği üzerine odaklanırken hakikat kavramını ahlaki ve epistemolojik açıdan ikiye ayırmıştır. Buna göre ahlaki hakikat, ahlaki erdemlerin doğru bilinmesini ifade eder. Bilginin nesneyle uyumu, ahlaki ve entelektüel erdemlerin kazanılmasıyla sağlanır. Epistemolojik hakikat ise doğru ve nesnel bilgilere ulaşma yeteneğiyle ilişkilendirilir (Tekin, 2009: 8). Genel anlamda Farabi'nin düşüncesinde, bilgelik hem ahlaki erdemliliğin hem de rasyonel zekânın bir sonucu olarak tezahür eder. İlim, nesnel ve kesin bilgiyi ifade ederken, marifet öznel ve içsel bir bilgelik seviyesini temsil eder. Farabi'nin tasavvur ve tasdik ayrımı, bilgi teorisinin temel bir ögesidir ve kesin bilgiye ulaşmak için tasdik gereklidir.

İbn-i Sina'nın epistemolojik görüşü, bilginin kaynaklarını ve doğasını inceler. Ona göre, bilgi duyuşsal algılar, ilham veya sezgi, iç deneyimler, otoritelerin öğretileri ve en önemlisi akıl ve mantık yoluyla elde edilir. Akıl ve mantıkla elde edilen bilgi en güveniliridir. Ayrıca İbn-i Sina'nın epistemolojik yaklaşımında, imgeleme önemli bir yer tutar. Bu noktada imgelemenin önemi, dış dünyadaki nesnelerin insan zihninde temsil edilmesini sağlaması ve bunu sağladığı ölçüde yeni bilgilerin ortaya çıkması noktasında kendisini gösterir. Son olarak pratik akılın günlük yaşamın kararlarını yönlendirdiğini, teorik akılın ise soyut bilgiyle ilgilendiğini belirten İbn-i Sina bu iki akıl türünün, insanın hakikate ulaşmasına yardımcı olduğunu vurgulamıştır (Sina, 2006: 23).

İslam düşüncesinde önemli bir figür olan Gazali Eş'ari teolojisinin savunucusu olarak, ilahi iradeyi vurgulamıştır. Mistisizmin gelişiminde etkili olan, ruhani deneyim ve Tanrı'ya içsel yolculuk üzerine yazılar kaleme alan düşünür, Farabi ve İbn-i Sina gibi İslam filozoflarının metafizik ve Tanrı'nın bilgisi hakkındaki görüşlerini eleştirmiştir. Onun görüşüne göre, nihai hakikat ve bilgi ilahi vahiyden gelmektedir. Bu bilgiye insan aklıyla tam olarak ulaşılması mümkün değildir (Gazali, 2007: 6).

Gazali, akıl ve iman arasında dengeyi sağlayarak, entelektüel arayışları ve dini inancı birleştirmiştir.

Aristoteles'in eserlerine yaptığı yorumlar ve kendi felsefi yazılarıyla tanınan İbn-i Rüşd İbn-i Sina'nın görüşlerini eleştirmiş ve devamında varlık ile mahiyet kavramlarına özgün bir yaklaşım getirmiştir. Mahiyet ile varlık arasında ayrım yaparak, mahiyetin tanımlanan bir şeyin içsel doğasına karşılık geldiğini, varlığın ise gerçekliğin kendisini yansıttığını ifade etmiştir. Mütakabiliyet teorisine göre hakikati, düşünce ve dil ile gerçeklik arasındaki uyum olarak tanımlamıştır (Rüşd, 2004:21). İslam geleneği içinde, İbn-i Rüşd ilahi vahyin inanç ve ahlakla ilişkin konularda hakikatin kaynağı olduğunu kabul etmiştir. Ancak, hakikatin nesnel ve insan öznelliğinden bağımsız olduğunu savunmuştur.

1.3.1. Farabi

Farabi, 9. yüzyılda yaşamış olan Ortaçağ İslam dünyasının önemli bir filozofudur. Özellikle İslam felsefesi, politika teorisi, etik, müzik ve mantık alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Farabi, hakikati tanımlarken genellikle Platon ve Aristo'nun düşüncelerine dayanmıştır. Nitekim Farabi açısından hakikat, bir nesnenin gerçek yapısı veya özüdür. Hakikat, nesnenin varoluşundan doğar ve nesnenin kendi özünün doğru bir şekilde ifade edilmesini içerir. Bir nesnenin hakikatle uyumlu olması, o nesnenin gerçek doğasının ve özünün doğru bir şekilde ifade edilmesi anlamına gelmektedir (Tekin, 2009:7).

Farabi'nin düşünce sisteminde hakikat/gerçeklik hem ahlaki hem de epistemolojik bir boyutu içermektedir. Ahlaki hakikat, ahlaki erdemlerin ve değerlerin doğru bilinmesini ifade eder. Ahlaki hakikat, insanın ahlaki erdemliliği ve dürüstlüğü içeren bir anlayışa sahip olmasını gerektirir. Diğer bir ifadeyle insanların etik ve ahlaki değerleri anlama ve yaşama yeteneklerini ifade eder. Farabi'ye göre bilginin nesneyle uyumu, öncelikle ahlaki ve entelektüel erdemlerin kazanılması yoluyla sağlanır (Farabi, 2014: 15). Bilgi, insanın ahlaki mükemmeliyeti ile yakından ilişkilidir. Ahlaki mükemmeliyet, bilginin nesneyle uyumunu destekler. İnsanın ahlaki erdemler kazanması ve içsel dengeyi bulması, bilgi edinme sürecini kolaylaştırır. İnsanın içsel dünyası, dış dünyayla uyumlu bir şekilde ilişki kurmak için hazır hale gelir. Epistemolojik Hakikat, insanların doğru ve nesnel bilgilere ulaşma yeteneği ile

ilişkilidir. Epistemolojik hakikat, bilginin nesneyle uyumunu ifade eder. Düşünsel yeteneklerin ve mantıksal düşünme süreçlerinin doğru ve güvenilir bilgiyi elde etme çabalarını içermektedir (Tekin, 2009: 34). Farabi aynı zamanda rasyonel hakikatten bahsetmiştir. Rasyonel hakikat ise insanların rasyonel düşünme süreçleriyle hakikati anlama ve açığa çıkarma süreçlerini ifade etmektedir. İnsanın bilgelik seviyesine ulaşmak için çıktığı yolculukta düşünme süreçlerinin disiplinli bir şekilde yönetilmesi ve bilginin yanıltıcı etkilere karşı korunması önemlidir.

Farabi'ye göre, insanın bilgelik seviyesine ulaşması, hem ahlaki erdemliliğin hem de rasyonel zekâsının bir sonucudur. Bilgelik, hakikate ulaşma yeteneği ve hakikatin derinlemesine anlaşılması anlamına gelmektedir. Bilgi, doğruyu ve gerçeği açığa çıkarma amacını taşır. Farabi'ye göre hakikat, nesnelerin gerçek doğasını anlama ve bu nesnelerle uyumlu bir şekilde düşünme yeteneğiyle ilgilidir. Bu durum sadece dünyadaki nesnelerin ve olayların gerçek doğasını anlamayı içermez. Aynı zamanda insanın kendi içsel doğasını ve ruhsal potansiyelini de anlamayı gerektirir. Bu nedenle hakikat, insanın hem dış dünya hem de iç dünya ile uyumlu bir şekilde ilişki kurma yeteneği ve nihai amacıdır. Bu durum bilgi ve ahlak çerçevesinde insanın en yüksek potansiyeline ulaşma çabasıyla yakından ilişkilidir (Tekin, 2009: 55).

Farabi'nin düşüncesinde "ilim" ve "marifet" kavramları önemli rol oynamıştır. İlim ve marifet birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. İlim, Farabi'ye göre, nesnel ve kesin bilgiyi ifade etmektedir. İlim, nesneleri anlamak ve tanımak için kullanılan rasyonel ve mantıksal bir araçtır (Farabi, 2014:126). Farabi, insanların duyuşal deneyimler ve zihinsel faaliyetler aracılığıyla nesneler hakkında bilgi edinebileceğine inanmıştır. Ancak bu bilginin kesin ve nesnel olabilmesi için mantıklı bir süreç tarafından yönlendirilmesi gerekir. İlim, mantıklı ve rasyonel düşünme ile ilişkilendirilir. Kısacası ilim, insanların dünyayı anlamak ve açıklamak için kullanabilecekleri araçları temsil eder. Marifet ise Farabi'ye göre, öznel ve içsel bir bilgelik seviyesini ifade eder. Marifet, bireyin kendini, insan doğasını ve evrensel gerçekleri daha derinlemesine anlaması ve içselleştirmesi anlamına gelir. Marifet bilge kişilere özgüdür ve sadece zihinsel bir süreçle değil, aynı zamanda ahlaki bir olgunluğun sonucu olarak da gelişir. Marifet, sadece nesneleri anlamakla kalmaz, aynı zamanda insanın kendi içsel dünyasını ve evreni daha derinlemesine anlamasını da içerir (Farabi, 2014:135).

Farabi'nin "tasavvur ve tasdik" ayrımı, bilgi süreçlerini ve bilginin doğasını anlamada kullanılmıştır. Bu anlamda tasavvur, insanın algıladığı nesneleri düşünme yeteneğini ifade etmektedir (Hanoğlu, 2016). İnsanlar, duyuşsal deneyimlerini zihinlerinde canlandırabilirler. Örneğin, bir kişı bir elmayı düşünüyorsa, zihninde elma görüntülerini canlandırıyor demektir. Tasavvur, düşünce ve hayal gücünün temelini oluşturur. Ancak Farabi'ye göre, tasavvur, nesneler hakkında kesin bilgi sağlamaz. Çünkü tasavvur, zihinde oluşturulan imajlara dayalıdır ve bu imajlar gerçekliğin tam bir yansıması değildir. Diğer yandan tasdik ise insanların bir şeyin gerçek olduğuna dair onaylama veya inanma yeteneğini açıklamaktadır. Tasdik sadece duyuşsal algılara dayalı değil, aynı zamanda rasyonel düşünce ve mantığa dayalıdır. Farabi'ye göre, tasdik, insanların bilgiyi değerlendirmesini ve doğrulama sürecini içerir. Yani insanlar sadece bir şeyi düşünmekle kalmaz, aynı zamanda bu şeyin gerçekliğini sorgular ve mantıklı bir şekilde değerlendirirler (Farabi, 2014:88).

Farabi'ye göre, bilgi süreci tasavvur ile başlar, ancak kesin bilgiye ulaşmak için tasdik gerekir. İnsanlar düşündükleri şeyleri tasavvur edebilirler, ancak bunların gerçekliğini mantıklı bir şekilde doğrulamadan kesin bilgiye ulaşamazlar. Dolayısıyla tasdik, Farabi'nin felsefesinde kesin bilginin temelini oluşturmuştur. Farabi'nin tasavvur ve tasdik ayrımı, bilgi teorisinin temel bir ögesidir ve aynı zamanda onun epistemolojik düşüncesinin önemli bir bileşenidir. Bu ayrım, insan bilgisinin nasıl işlediğini ve nasıl doğrulandığını anlamak için kullanılmıştır.

1.3.2. İbn-i Sina

İbn-i Sina matematik, astronomi, mantık, psikoloji, kimya ve metafizik alanlarında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Epistemoloji açısından, bilginin kaynakları ve doğasına dair öğretiler sunmuştur. İbn-i Sina'ya göre bilginin kaynaklarından ilki duyularımız yoluyla elde edilen "hissi bilgi" dir. Hissi bilgi dış dünyadan gelen verilerin beş duyu organı aracılığıyla algılanmasıyla elde edilen bilgi türüdür (Sina, 2006:16). Buna göre insanlar çevrelerini gözlemleyerek, işiterek, tat alarak, koklayarak ve dokunarak hissederler. Bu algılar, fiziksel dünyayla ilgili bilgi edinmemizi sağlar. Algılar, dış dünyadan gelen duyuşsal verileri işleyerek insanın çevresini algılamasına yardımcı olur. Algı, insanın çevresini duyuşsal olarak deneyimlemesini sağlar. Ancak İbn-i Sina'ya göre, algılar bazen yanıltıcı olabileceği için tamamen güvenilir değildir. İbn-i

Sina, insanların ilham veya sezgi yoluyla da bilgi elde edebileceğine inanmıştır. Adını “vehim” koyduğu bu ikinci yöntemle edinilen bilgilerin insan için meşhur bilgilerden daha kuvvetli ve vazgeçilmez bir konumda olduğunu ifade etmiştir. Hatta kişilerin genellikle bu bilgilerin kesin olduğu kanaatine sahip olma eğiliminde olduğundan bahsetmiştir. Çünkü söz konusu bilgiler kişinin kökenini kendi içsel dünyasında bulduğu bilgilerdir (Sina, 2006:22). Dolayısıyla onlardan vazgeçmek çok zordur. Üçüncü yöntem olarak iç deneyimlerden bahsetmiştir. İbn-i Sina, iç deneyimin insanların kendi düşünce ve hislerini anlamalarına yardımcı olan bir kaynak olduğunu düşünmüştür. İçsel deneyim, insanların kendilerini ve duygusal durumlarını anlamalarına katkı sağlar niteliktedir. Dördüncü olarak “otoritelerin” (örneğin, filozofların veya bilginlerin) öğretilerini kabul etmek ve bu kaynaklardan bilgi almak konusunda olumlu bir tutuma sahiptir. Ancak, bu bilginin yinelemelerle veya mantık yoluyla sorgulanması ve doğrulanması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak ve İbn-i Sina için en önemlisi mantık ve akıl yoluyla elde edilen bilgidir. İbn-i Sina insan aklının soyut düşünme ve mantık yoluyla evrensel gerçekleri keşfetme yeteneğine sahip olduğunu savunmuştur (Sina, 2006:18). Mantık ve akıl yoluyla elde edilen bilgi, insanların teorik konuları anlamalarına ve evrensel gerçekleri keşfetmelerine yardımcı olmaktadır. İbn-i Sina'nın bilgi teorisi, farklı kaynaklardan gelen bilgilerin akıl ve mantık yoluyla işlenmesini ve doğrulanmasını öne sürer. Duyusal deneyimler, mantık ve akıl, içsel deneyim, vehim ve otoriteler aracılığıyla insanlar bilgiye ulaşabilirler. Ancak bu bilgilerin doğru ve kesin olup olmadığını belirlemek için eleştirel düşünce ve mantık kullanılmalıdır.

İbn-i Sina'nın hakikat öğretisinde “imgeleme” önemli bir yere sahiptir. İbn-i Sina, imgelemenin, şeyin hakikatının idrak eden kişide temsil edilmesi olarak işlev gördüğünü belirtmiştir. İmgeleme, dış dünyadaki nesnelerin insan zihninde temsil edilmesini sağlar. Bu durum insanın dış dünyayı algılama ve anlama sürecinde önemli bir adımdır. İmgelemenin ikinci önemli işlevi, yeni bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktır. İmgeleme, hayalde yer alan verileri işleyerek, farklı nesneleri bir araya getirme ve farklı verileri birleştirme imkânı tanımaktadır (Sina, 2006:42). Bu şekilde insanlar yeni fikirler üretebilir ve mevcut bilgileri genişletebilirler. İmgeleme, İbn-i Sina'nın bilgi ve hakikat ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bilgiden

hakikate ulaşmak için duyusal algılarla birlikte akıl tarafından kullanılır. İbn Sina'nın epistemolojik yaklaşımının temel bir özelliğidir.

İbn-i Sina, akıllı hakikate ulaşmada en üstün meleke olarak kabul etmiştir. Akıl, tüm bilgi edinme yöntemlerinin hükümlerini değerlendirir. İnsanın en şerefli parçası olarak kabul edilen akıl İbn-i Sina'nın felsefi sisteminde merkezi bir rol oynamıştır. İbn-i Sina akıllı açıklarken pratik akıl ve teorik akıl ayırımına gitmiştir. Pratik akıl, insana özgü bir akıl türüdür ve temel olarak insanın bedensel hareketleri ve eylemleri ile ilgilidir. Bu tür akıl, kişinin günlük yaşamında karşılaştığı durumlar ve eylemler hakkında düşünme yeteneği ve kararlar alma kapasitesine dayanır. Pratik akıl, kişinin bedenini belirli eylemlere yönlendirmesi ve bu yönlendirmeyi yaparken düşünce süreçlerini kullanması anlamına gelir (Sina, 2006:72). Kişinin günlük yaşamında karşılaştığı durumlara nasıl yanıt vereceğini belirlemesine yardımcı olur. Özellikle olağan olaylar ve rutin yaşam içindeki kararlar bu tür akıl tarafından yönlendirilir. Kişinin deneyimlerinden, öğrenilenlerden ve meşhur kabul edilen bilgilerden yola çıkarak, belirli eylemleri gerçekleştirmek veya belirli kararlar vermek için kullanılır. İbn-i Sina imgelem ve vehim gibi diğer yetilerin pratik akıl üzerinde etkili olmaması gerektiğini savunur. Pratik akıl, diğer yetileri yöneten ve denetleyen bir rol üstlenmelidir (Sina, 2006:84). Böylelikle pratik akıl, insanın doğru kararlar almasını, ahlaki erdemlere sahip olmasını ve kötü huylardan kaçınmasını sağlar. Teorik akıl ise insanın düşünsel ve teorik bilgi edinme yeteneğini temsil eder. Bu akıl, soyut düşünme, mantık, matematik gibi teorik konularla ilgilidir. Teorik akıl, insanın evrensel gerçekleri ve soyut kavramları anlamasına ve düşünmesine yardımcı olur. Bu akıl, evrensel gerçeklikleri anlama ve evrensel prensiplerle ilişkilendirme yeteneğini ifade eder (Sina, 2006: 101). Özetle, İbn-i Sina'ya göre teorik akıl soyut bilgiyle ilgilenirken, pratik akıl günlük yaşamın kararlarını ve ahlaki değerleri ele alır. Bu iki akıl, insanın farklı yönlerini ele alır ve onun bilgiye oradan da hakikate ulaşmasına yardımcı olur.

1.3.3. Gazali

Felsefe, mistisizm ve teolojiiyi uzlaştırmasıyla bilinen Gazali İslam'ın bazı rasyonalist yorumlarını eleştirmesi, kendisini İslam düşüncesinin gelişiminde merkezi bir figür haline getirmiştir. Gazali, ilahi iradeciliği ve Tanrı'nın iradesinin ahlaki açıdan doğru

ya da yanlış olanın nihai belirleyicisi olduğu fikrini vurgulayan Eş'ari teolojisinin bir savunucusudur. İnsan aklına ve özgür iradeye güçlü bir vurgu yapan Mutezili düşünce ekolüne karşı çıkmıştır. Gazali, İslam mistisizmi ya da Sufizm'in gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ruhani deneyimin ve Tanrı'ya içsel yolculuğun önemi üzerine kapsamlı yazılar yazmıştır.

Gazali, Yunan felsefesinden, özellikle de Aristoteles ve Platon'un eserlerinden etkilenen iki önemli İslam filozofu olan Farabi ve İbn Sina'nın bazı temel görüşlerini eleştirmiştir. Gazali'nin eleştirileri öncelikle bu filozofların metafizik görüşleri, özellikle de evrenin sonsuzluğu, Tanrı'nın doğası ve insan ruhu ile ilgili görüşleri etrafında dönmüştür. Hem Farabi hem de İbn-i Sina evrenin ezeli olduğu, yani başlangıcı ve sonu olmadığı görüşünü savunmuştur (Gazali, 2007:6). Bu görüş Aristoteles'in ezeli ve yaratılmamış kozmos kavramından etkilenmiştir. Gazali bu fikre şiddetle karşı çıkmış, bunun evrenin Tanrı tarafından yoktan yaratıldığına dair İslam inancıyla çeliştiğini savunmuştur. Gazali, evrenin ebediliğini onaylamanın ilahi yaratılışın merkezi teolojik kavramını zayıflattığına inanmıştır (Gazali, 2007:14).

Gazali, İbn-i Sina'nın Tanrı'nın bilgisine yönelik sunduğu açıklamaları eleştirmiştir. Özellikle İbn-i Sina'nın Tanrı'nın tümelleri bilip tikelleri bilmediği fikrine karşı çıkmıştır. İbn-i Sina, Tanrı'nın bilgisinin soyut kavramlarla sınırlı olduğuna ve belirli bireysel şeyleri kapsamadığına inanırken; Gazali bu görüşün, evrendeki her tikel şeyin bilgisini içeren Tanrı'nın kapsamlı bilgisine dair İslam inancıyla çeliştiğini savunmuştur (Gazali, 107:26). Diğer yandan Gazali hem Farabi'yi hem de İbn-i Sina'yı tevhidi yorumladıkları için eleştirmiştir. Gazali, onların Yeni Platonculuktan etkilenen felsefi Tanrı'nın birliği kavramına yaptıkları vurgunun İslam'ın ilahi birlik anlayışıyla uyuşmadığına inanmıştır. Gazali, İslam'da Tanrı'nın birliğinin insan kavrayışının ötesinde olduğunu ve felsefi bir soyutlamaya indirgenmemesi gerektiğini savunmuştur (Gazali, 2018:54). Farabi ve İbn-i Sina felsefi akıl yürütmeye dayanarak insan ruhunun ölümsüzlüğünü savunmuşlardır. Gazali ise nefsin ölümsüzlüğü inancının felsefi spekülasyondan ziyade ilahi vahye dayanması gerektiğini savunmuştur. Ruhun ölümsüzlüğüne dair argümanların kesin olmadığına ve konunun teolojik bir perspektiften ele alınması gerektiğine inanmıştır (Gazali, 2007: 87-88).

Gazali, nihai hakikat ve bilginin ilahi vahiyden, özellikle de Kuran ve Hadis yoluyla geldiğine inanmıştır. Bu kaynakları Tanrı'yı ve hakikati bilmenin en güvenilir ve kesin yolları olarak görmüştür. Gazali için hakikate giden ilk adım, dini öğretileri ve kutsal metinleri benimsemek ve derinlemesine anlamaktır. Gazali aklın ve zekânın kullanımını reddetmemiş, ancak aklın imanın hizmetinde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır (Gazâlî, 1998:33). Aklın dini doktrinleri açıklığa kavuşturmaya, inancı itirazlara karşı savunmaya ve kişinin Tanrı'nın bilgeliğine dair anlayışını derinleştirmeye yardımcı olabileceğine inanmıştır (Gazali, 2018:76). Bununla birlikte, metafizik hakikatleri keşfetmek için yalnızca insan aklına güvenmeye karşı uyarıda bulunmuştur. Çünkü akıl sınırlamalara ve hatalara tabidir. Gazali insan algısının hatalı ve sınırlı olduğunu kabul etmiştir. İnsanların sonlu ve kusurlu doğaları nedeniyle yargılarında ve algılarında hata yapabileceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla, insanın hakikat anlayışı görecelidir ve hata yapmaya müsaittir (Gazali, 2018:91).

Gazali, nihai ve mutlak hakikatin Tanrı'da temellendiğine inanmıştır. Tanrı'nın tüm hakikatin kaynağı olduğunu ve nihai hakikatin Tanrı'nın bilgisi ve iradesine karşılık gelen şey olduğunu savunmuştur. İlahi hakikat ebedidir, değişmez ve insan kavrayışının ötesindedir (Gazâlî, 1998:38). Gazali manevi deneyimleri ve içsel tefekkürü hakikate ulaşmak için gerekli görmüştür. Bireylerin Tanrı ile doğrudan bir bağlantı deneyimlemek için dua ve kendi üzerine düşünme gibi uygulamalara katılması gerektiğine inanmıştır. Bu deneyimler sayesinde kişinin ilahi hakikatleri daha derin bir şekilde anlayabileceğini ifade etmiştir (Gazali, 2007:33-34). Gazali, kişinin inancında kalbin kesinlik seviyesinde iman etmesinin önemini vurgulamıştır. Bu inanç seviyesi entelektüel anlayışın ötesinde Tanrı'nın varlığına, dini öğretilerin doğruluğuna ve ahiret hayatının gerçekliğine dair derin bir içsel kesinliği içerir. Gazali bu kesinliğe yalnızca akıl yoluyla ulaşamayacağını, manevi uygulamalar ve ilahi lütuf yoluyla kalbin dönüşümünü gerektirdiğini savunmuştur (Gazali, 2007:43).

Özetle, Gazali felsefeye şüphecî ve eleştirel yaklaşımıyla tanınmıştır. Aklın tek başına inanç ve metafizik konularında kesinlik sağlayamayacağını ve çoğu zaman şüpheciliğe yol açtığını savunmuştur. Aklın bireylerin özellikle fiziksel ve doğal dünyada hakikatin belirli yönlerini anlamalarına yardımcı olabileceğini, ancak metafiziksel ve dini hakikatler söz konusu olduğunda sınırlamaları olduğunu savunmuştur. Hakikate ilahi vahiy, entelektüel sorgulama, manevi deneyimler ve içsel

inancın bir kombinasyonu yoluyla ulaşılabileceğine inanmıştır. Akıl ve imanı bütünleştiren bütüncül bir yaklaşımı savunmuş, sonuçta Tanrı ile derin bir bağlantıya ve İslam'da vahyedilen hakikatin daha derin bir şekilde anlaşılmasına yol açmıştır. Gazali'nin yaklaşımı akıl ve iman arasında bir denge olarak tanımlanabilir. Felsefi akıl yürütmenin ve entelektüel arayışların değerini kabul etmekle birlikte, şüpheciliğe ve dini hakikatlerin reddine yol açabilecek rasyonalizmin aşırılıklarına karşı uyarıda bulunmuştur. Onun felsefesi, İslami inançlar çerçevesinde akıl ve inancı uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.

1.3.4. İbn-i Rüşd

İbn-i Rüşd, Aristoteles'in eserlerine yaptığı yorumlar ve kendi felsefi yazılarıyla tanınmıştır. İbn-i Rüşd'ün yorumlarının daha sonraki Batı felsefesi, özellikle de Skolastik gelenek üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Aristoteles üzerine yazıları Yunan felsefesinin Orta Çağ boyunca Batı'ya aktarılmasında hayati bir rol oynamıştır. İbn-i Rüşd, varlık ve mahiyet kavramları da dâhil olmak üzere Aristoteles felsefesinin özgün bir yorumunu geliştirmiştir.

İbn-i Rüşd İbn-i Sina'nın bilgi ve kesinlik konularındaki görüşlerine karşı çıkmıştır. İbn-i Sînâ kesin bilgiye entelektüel sezgi ve akıl yürütme yoluyla ulaşılabileceğine inanırken, İbn-i Rüşd kesinliğe ulaşmada mantıksal analiz ve ispatı ön plana çıkarmıştır (Rüşd, 2002:15). İbn-i Rüşd ve İbn-i Sînâ'nın düşünce sistemleri arasındaki temel farklardan biri tümellerin varlığı konusundaki duruşlarıdır. İbn Rüşd harici tümellerin varlığına karşı çıkarken, İbn-i Sînâ harici tümellerin (birden fazla tekil şeyde ortak olan tikel nitelikler ya da sıfatlar) varlığını savunmuştur. İbn-i Rüşd tümellerin sadece zihindeki kavramlar olduğuna ve dış dünyada bağımsız olarak var olmadıklarına inanmıştır (Rüşd, 2004:21).

İbn-i Rüşd mahiyet(öz) ile varlık arasında bir ayrıma gitmiştir. Mahiyet, belirli bir şeyi tanımlayan içsel doğa ya da özellikleri ifade eder. Bir varlığı ne ise o yapan özellikler ya da nitelikler bütünüdür (Rüşd, 2002:36). İbn-i Rüşd, Aristoteles'i izleyerek sadece özden yola çıkılarak tek şeyin varlığının ispatına gidilemeyeceğini ileri sürmüştür (Rüşd, 2002:41). Diğer bir ifadeyle varoluştan anlaşılması gereken şey, öze eklenmesi gereken gerçekliğin ayrı bir yönüdür. İbn-i Rüşd'e göre öz, varlık yoluyla gerçekleşmesi gereken bir potansiyeldir. İbn-i Rüşd'e göre varoluş, bir şeyin

fiili gerçekliğidir. Diğer bir ifadeyle varoluş, varlığın somut ve aktif halini temsil eder. Kısacası "Bir şeyin olduğu şey"dir (Rüşd, 2002:15). Bir şeyin gerçekliğinin veya varlığının onaylanması varlığı en kısa yoldan açıklamanın yoludur. İbn-i Rüşd'e göre varlığı mahiyetten ayıran şey, varlığın bir mahiyetten türemiş olmasıdır (Rüşd, 1998: 76). Öz, bir şeyin içkin doğası ya da kimliğidir. Ancak varlık ona eklenene kadar potansiyel alanında kalır. Varoluş, özü somut gerçeklik haline getirir. İbn-i Rüşd varlığın mahiyetten farklı ve ayrı bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Varlık, özün temsil ettiği şeyin gerçekleşmesidir. Özetle, İbn-i Rüşd'ün varlık ve mahiyet arasındaki ayrımı Aristotelesçi yorumuna dayanır. Öz, şeylerin içsel doğasını temsil ederken, varlık bu özleri gerçek ve elle tutulur kılan fiildir. Varlık, bir potansiyeli (öz) bir fiilden (varlık) ayıran kilit unsurdur (Rüşd, 1998: 101,102).

İbn-i Rüşd açısından epistemoloji bağlamında hakikat, bir bireyin sahip olduğu zihinsel temsiller ile dış gerçeklik arasındaki uygunluktur. İnsan düşüncelerinin, inançlarının ve yargılarının dış dünyadaki şeylerle uyuşmasıdır (Rüşd,1998:115). Aristoteles'ten etkilenen İbn-i Rüşd, hakikatin dünyanın doğru, aldatıcı olmayan temsillerinden oluştuğunu öne süren hakikatin tekabüliyet teorisine inanmıştır. Tekabüliyet teorisi, hakikatin, düşünce ya da dil ile gerçeklik arasındaki bir uygunluk ya da anlaşma meselesi olduğunu öne süren bir teoridir. İbn-i Rüşd'ün bu teorisi, klasik ve ortaçağ geleneklerindeki seleflerinkine gibi, Aristoteles'in eserlerine dayanmaktadır. Mütakabiliyet teorisine göre hakikat zihinsel düşüncelerimiz veya ifadelerimiz dış gerçekliğin yönlerini doğru bir şekilde tasvir veya temsil ettiğinde ortaya çıkar. Dil söz konusu olduğunda, doğru bir ifade dünyadaki durumu doğru bir şekilde tanımlayan bir ifadedir. Bununla beraber doğruluk yalnızca insan düşüncesinin bir ürünü değildir. Zihinsel temsillerimizin veya ifadelerimizin karşılık gelmesi gereken bir dış gerçekliğin veya dünyanın varlığına bağlıdır (Rüşd, 2002:96). Bu dış gerçeklik, zihinsel temsillerimizin doğruluğunun değerlendirileceği standardı sağlar. İbn-i Rüşd için hakikat nesneldir. Bu yönüyle bireysel inanç ya da kanaatlerden bağımsız olarak kendisini var eder. Dünyadaki şeyleri doğru bir şekilde yansıtan önermelerin ya da inançların bir özelliğidir (Rüşd, 2004: 150). Bu anlamda, hakikat genellikle insan bilişi ile dış dünya arasındaki bir doğruluk veya uygunluk biçimi olarak görülür. Bu teori, çeşitli felsefi ve bilimsel sorgulamalar için bir temel görevi görmüş ve dünyayı doğru bir şekilde anlamada ampirik gözlemin önemini

vurgulamıştır. İbn-i Rüşd, Aristoteles'in felsefesini İslam düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışan bir âlim olarak, bu teoriyi yazılarına dâhil etmiş ve bilgi arayışında akıl ile vahyedilmiş dini hakikatler arasındaki uyumun altını çizmiştir.

İbn-i Rüşd, İslam geleneği içinde bir filozof olma geleneğine uygun olarak, inanç ve ahlakla ilgili konularda hakikatin kaynağı olarak ilahi vahyin (Kur'an aracılığıyla) rolünü vurgulamıştır. Yalnızca akıl yoluyla keşfedilemeyen hakikatler olabileceğini ve ilahi vahyin bu gibi durumlarda rehberlik sağlayabileceğini kabul etmiştir (Rüşd, 2002:123). Diğer yandan İbn-i Rüşd hakikatin nesnel ve insan öznelliğinden bağımsız olduğunu savunmuştur. Hakikat dış dünyada mevcuttur ve insan aklının birincil işlevi bu hakikatleri kavramak ve tanımdır. Hakikat, insan icadının bir ürünü değil, dış dünyada önceden var olan hakikatlerin keşfidir. İbn-i Rüşd hakikati ayırt etmede aklın ve rasyonel sorgulamanın rolünü vurgulamıştır. Ampirik gözlem, felsefi analiz ve mantıksal çıkarım tarafından yönlendirilen akıl vasıtasıyla hakikate ulaşılabileceğini belirtmiştir.

1.4. ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN DÜŞÜNCESİNDE DOĞRULUK-GERÇEKLİK-HAKİKAT

Kabaca 5. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar uzanan Ortaçağ felsefesi, dönemin entelektüel akımlarını yansıtan geniş ve karmaşık bir düşünce alanıdır. Ortaçağ felsefesi genellikle Hristiyan Kilisesi'nin öğretilerini Antik çağın felsefi gelenekleriyle, özellikle de Aristoteles ve Platon'un eserleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Ortaçağ Avrupası, İslam ve Yahudi felsefi geleneklerine metin çevirileri ve bu geleneklerden gelen âlimlerle etkileşimler yoluyla maruz kalmıştır. Bu fikir alışverişi Ortaçağ düşüncesini önemli ölçüde etkilemiştir. İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi İslam filozofları bu antik metinlerin korunmasında ve Batı'ya aktarılmasında hayati bir rol oynamıştır. Ortaçağ felsefesinin büyük bir kısmı teolojik sorulara odaklanmıştır. Filozoflar sıklıkla Tanrı'nın varlığı, ilahi sıfatların doğası ve kötülük sorunu gibi konuları araştırmıştır. Teoloji ve felsefe sıklıkla iç içe geçmiştir. Bu dönemdeki birçok filozof aynı zamanda teolog kimlikleriyle ön plana çıkmıştır. Netice itibarıyla Ortaçağ felsefesi hem antik felsefi geleneklerde süreklilik hem de modern döneme zemin hazırlayan yenilikler göstermiştir. Bu anlamda klasik dünya ile Rönesans arasındaki boşluğu doldurmuştur.

Augustinus, Hristiyan düşünce sistemini anlamanın ve bu doktrini savunmanın yolunun felsefeden geçtiğine inanmıştır. Bu konuda en önemli bir araç olduğuna inandığı felsefi sistemlerdeki hakikat unsurlarını göz önünde bulundurarak, bunları Hristiyan teolojisiyle entegre etmiş ve Hristiyan inançlarını daha erişilebilir hale getirmeyi amaçlamıştır. Augustinus, felsefeyi Hristiyan inancına giden bir yolda ve daha derin ruhani hakikatlerin bir başlangıcı olarak görmüştür. Onun erken dönem felsefi arayışları, gerçekliğin doğası ve kötülüğün varlığı gibi sorularla mücadele ederken, daha sonra ilahi vahiy ve dini inanç bağlamında hakikati ele almıştır. Augustinus'a göre, nihai ve değişmez hakikat Tanrı'da bulunur. Bu doğrultuda gerçek bilgiye sadece Tanrı'ya ve ilahi vahye iman yoluyla ulaşılabilir. İnsan aklının sınırlılığını kabul ederken, mutlak bilgiye ulaşmanın iman ve ilahi inayet gerektirdiğini savunmuştur (Cevizci, 2016: 52). Augustine, Kutsal Kitap'ı ve dini inancı, gerçek ve kesin bilginin kaynağı olarak görmüştür.

Hem teolojik yazıları hem de felsefi sorgulamalarıyla Hristiyan teolojisinin ve Orta Çağ felsefesinin gelişimine büyük katkıda bulunmuş ve Katolik Kilisesi'nde aziz ilan edilen Anselmus ontolojik argümanı ile tanınmıştır. Anselmus, hakikatin başlangıcının ve sonunun belirlenemeyeceğini ve genel geçer bir hakikat tanımının verilemeyeceğini vurgulamıştır (Çotuksöken, 2000:196). Anselmus, şeylerin özünde bulunan hakikatle ilgilenmiştir. Bunun neticesinde her nesnenin hakikatinin doğasında kök saldığına inanmıştır. Hakikat ve doğruluk arasında yakın bir ilişki kurduğundan varlıkların olması gerektiği gibi kabul edildiğini savunmuştur. Anselmus'un felsefesinde hakikat, kavramsal veya dilsel bir yapıdan ziyade şeylerin özüne ve doğalarına uygunluklarına derinden bağlı olarak görülmüştür.

Orta Çağ Hristiyan düşüncesine damgasını vuran diğer kişi Thomas Aquinas'tır. Orta Çağ Hristiyan düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan Aquinas bir filozof, teolog ve ilahiyatçıdır. Metafizik, etik, epistemoloji ve siyaset teorisi gibi birçok alanda önemli katkılarda bulunmuştur. Aquinas, doğru ve var olan arasındaki ilişkiyi incelerken, doğru kavramının var olan kavramından daha fazlasını içerdiğini belirtmiştir. Ona göre, her var olan gerçekten de doğrudur, ancak doğru kavramı var olan kavramının ötesinde var olanın niteliklerini temsil eder (Tepe, 2003:50). Hakikat, zihnin ve şeylerin uyumunu ifade eder. Bu durum zihnin hakikati doğru bir şekilde temsil etme yeteneğine dayanır. Aquinas, hakikati zihin ile dış dünya

arasındaki uyum olarak görmüştür. Aynı zamanda bu uyumun zihinsel kavramlar ile dış gerçeklik arasındaki ilişkiden kaynaklandığını savunmuştur (Russell, 2000:s.191). Hakikatin en yüksek ve ilk kaynağını Tanrı ile ilişkilendirmiş ve Tanrı'nın hakikatin nihai kaynağı olduğunu öne sürmüştür. Genel anlamda Aquinas'ın ontolojik hakikat anlayışı, şeylerin varlığı ve doğası ile hakikat arasındaki ilişkiyi ele almıştır.

1.4.1. Augustinus

Augustinus felsefenin Hristiyan doktrinini anlamak ve savunmak için değerli bir araç olarak hizmet edebileceğine inanmıştır. Çeşitli felsefî sistemlerde hakikat unsurlarını görmüş ve Yeni Platonculuk çerçevesinde bunları Hristiyan teolojisine dâhil etmiştir. Felsefe ve teolojinin bu entegrasyonu ile Hristiyan inançlarının ifade edilmesine yardımcı olmayı ve bunları zamanının entelektüelleri için daha erişilebilir hale getirmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde Augustinus felsefeyi Tanrı'ya giden yolu aydınlatacak ve Hristiyan inancına dair anlayışını derinleştirecek bir araç olarak görmeye başlamıştır. Felsefeyi Hristiyanlıkta bulunan daha derin ruhani hakikatlerin bir başlangıcı olarak görmüştür.

Augustinus'un erken dönem felsefi yolculuğu, gerçekliğin doğası ve kötülüğün varlığıyla ilgili sorularla boğuşurken hakikat arayışını da içermektedir. Daha sonraki Hristiyan yazılarında, hakikati öncelikle ilahi vahiy ve dini inanç bağlamında görmeye başlamıştır. Augustinus'un genel anlamda görüşü nihai ve değişmez hakikatin Tanrı'da bulunduğu yönündedir. Hakikat, ilahi ve ebedi âlemde kök salmıştır. Teolojik çalışmalarında, Tanrı'nın tüm hakikatin kaynağı olduğunu ve gerçek bilgiye Tanrı'ya iman yoluyla ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Bununla beraber bireylerin inançlarına ve deneyimlerine dayanan kişisel hakikatleri olabileceğini kabul etse de bu kişisel hakikatlerin nihai hakikat olan Tanrı ile uyumlu olması ve ona dayanması gerektiğine inanmıştır.

Augustinus'un mutlak bilgi anlayışı ilâhi hakikat hakkındaki görüşleriyle yakından bağlantılıdır. Gerçek ve mutlak bilgiye ancak Tanrı ile derin ve kişisel bir ilişki ve ilahi vahyin kabulü yoluyla ulaşılabileceğine inanmıştır. Augustinus gerçek bilginin, özellikle de Tanrı hakkındaki bilginin, sadece insan aklıyla elde edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bunun yerine, mutlak bilgiye ulaşmak için iman ve ilâhi inayetin gerekli olduğunu savunmuştur. Nitekim 'inanabilmek için anla,

anlayabilmek için iman et' cümlesiyle imanın önemini vurgulamıştır (Cevizci, 2016: 52).

Augustinus insan aklının sınırlarını ve insan bilgisinin günah ve kusurlulukla gölgelenme potansiyelini ön plana çıkararak insan aklını değerli bir araç olarak görmüştür. Ancak yine de insan aklını mutlak bilgiye giden tek yol olarak görmemiştir. Augustinus'un daha sonraki çalışmaları, en güvenilir ve kesin bilgi kaynağı olarak ilahi vahyin önemini vurgulamıştır. Gerçek ve değişmez bilginin Tanrı'dan geldiğine ve ilahi rehberlik olmadan insan bilgisinin sınırlı olduğuna inanmıştır. Augustinus Kutsal Kitap'ı, Tanrı, ahlak ve kurtuluş hakkında bilgi edinmenin temel araçları olarak görmüştür (Cevizci, 2016: 61).

1.4.2. Aziz Anselmus

Orta Çağ'ın Hristiyan düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Aziz Anselmus teoloji ve felsefeye yaptığı katkılardan dolayı Katolik Kilisesi'nde aziz ilan edilmiştir. Teolojik yazıları ve felsefi sorgulamaları Hristiyan teolojisinin ve ortaçağ felsefesinin gelişimi üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmuştur. Tanrı'nın varlığına dair ontolojik argümanı ile tanınan yazar, "Tanrı'nın kendisinden daha büyük bir şeyin tasavvur edilemeyeceği" ifadesinde bulunmuştur. Aziz Anselmus'a göre bir varlığın yüceliği, onun hem zihinde tasavvur edilmesi hem de gerçekten var olmasından geçmektedir. Varlıkların en yücesi olan Tanrı, zihinsel dünyada tasavvur edilmenin yanında, gerçekte de var olduğu için hakikat kavramına tam olarak denk düşmektedir. Bu bağlamda hakikat, "akla gelebilecek en büyük varlık" olarak Tanrı kavramı ile Tanrı'nın gerçeklikteki varlığı arasındaki uygunluk olarak anlaşılmalıdır (Çotuksöken, 2000:196).

Anselmus, hakikate doğruluk üzerinden ulaşılabilirliğini ifade etmiştir. Ancak hakikatin başlangıcının ve sonunun belirlenemeyeceğini ve bu anlamda genel geçer bir hakikat tanımının verilemeyeceğini vurgulamıştır:

Çağının diyalektikçilerine karşı olumsuz bir tavır takınan Anselmus'a göre:

"Akıl ve inanç bilginin iki kaynağı olmakla birlikte insan bilgisi duyularla başlar. Ancak duyular hakikati olduğu gibi vermez; fakat bunda duyuların bir suçu yoktur. Duyuların insana yanlış bilgi vermesi, ulaşabildikleri her şeyi

insana ileten duyulardan dolayı değil, iç duyunun (sensusinterior) yanılması yüzündendir” (Çotuksöken, 2000:166).

Anselmus'a göre hakikate ulaşmak doğruluk üzerinden mümkün olabilir. Bu noktadaki doğruluktan kasıt sadece zihinsel uyumdan ibaret değildir. Doğruluğun tanımını düşünce ve varlıkta Tanrı'ya uygunluk üzerinden şekillendirmiştir. Tanrı hakikatin kendisini temsil ettiğinden, aslında doğruluk denilen şey, hakikatin ifadesidir. Diğer bir ifadeyle Tanrısal düzenle uyum içinde olan etik ve ontolojik bir doğruluk anlayışını öne sürmüştür. Ek olarak Anselmus'a göre hakikate yalnızca doğruluk aracılığıyla ulaşılır. Ancak fakat bu doğruluğun Tanrı'ya yönelen bir içerik taşıması gerekir (Çotuksöken, 2000:188).

1.4.3. Thomas Aquinas

Batı felsefe ve teoloji tarihinin etkili isimlerinden biri olarak kabul edilen Thomas Aquinas, Orta Çağ döneminde yaşayan Hristiyan teoloğudur. 13. yüzyılda yaşayan Aquinas, metafizik, etik, epistemoloji ve siyaset teorisi de dahil olmak üzere çok çeşitli konularda önemli katkılar sunmuştur. Tanrı'nın varlığı, inanç ile akıl arasındaki uyum ve varlık felsefesi hakkında düşüncelerini ifade etmiştir.

Thomas Aquinas'a göre hakikat ve doğruluk, Tanrı'nın doğasında yer aldığı gibi aynı zamanda insan aklının işleyişinde de kendisini gösterir. Hakikati belirleyen iki unsur vardır. Bunlardan ilki bir şeyin zihindeki tasarımı, diğeri bu şey ile zihindeki tasarım arasındaki uygunluktur. Doğruluk ise Tanrı'nın düşüncesinde ve insanın sahip olduğu bilgide farklı düzeylerde ortaya çıkar. Tanrı'nın bilgisi kainattaki tüm yaratılmış hakikatin ölçüsüdür. Bu nedenle hakikatin en saf şekli ve en mutlak hâlini temsil eder. Söz konusu bu mutlaklık Tanrı'nın varlıkları yaratırken herhangi bir yanılgıya düşmeyeceğinin ispatıdır. Aquinas buradan yola çıkarak Tanrı'nın hakikati bilmesinin ötesinde, hakikatin kendisi olduğunu savunmuştur. (Russell, 2000:191).

Aquinas, doğruluğu zihnin bilebildiği kadarıyla gerçekleştirebileceğini ve hakikatin aynı zamanda varlık temelli olduğunu belirtmektedir.

“Thomas Aquinas bir yandan, varolanın ve Tanrı'nın hakikatinden, Tanrı'nın hakikatin kendisi, en yüksek ve ilk hakikat olmasından söz ederek, doğruluğun varlıksal boyutunu ya da ontolojik doğruluk (hakikat) görüşünü ilk dile getiren

kişi olmuş; böylece Aquinas, özellikle Hegel ve Heidegger gibi filozofların da katkılarıyla, günümüzde de olabildiğince yoğun biçimde görülen, varolan ile düşünülenin ya da dile getirilenin özdeşleştirilmesine kadar giden kimi düşüncelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur ” (Tepe, 2016: 47).

İnsan perspektifinden hakikat kavramına yaklaşıldığında durum farklılaşır. İnsan dış dünya ile olan ilişkisini duyular aracılığıyla kurduğundan hakikat daha sınırlı düzeyde ve dolaylı şekilde kavranır. Çünkü akıl, insanın duysal bilgiden yola çıkarak elde ettiği soyutlamalarla genel geçer hakikatlere ulaşır. Aquinas açısından bu süreç bünyesinde yanılma riskini barındırır. Her ne kadar sınırlı bir akıl kapasitesine sahip olan insan, hakikate ulaşmak için doğru akıl yürütme tekniklerini eksiksiz kullanmalıdır. Aquinas hakikat kavramına yaklaşırken etik açısından da değerlendirmelerde bulunmuştur. Etik düzlemde hakikati temel bir ilke olarak gördüğünden, ona göre ahlaki anlamda hakikat, insan doğasına yerleştirilmiş doğal yasa ile uyum içinde yaşamayı gerektirir. Diğer bir ifadeyle insanın ahlaki açıdan doğru olan seçmesi aynı zamanda hakikate uygun bir yaşamın da şartlarını yerine getirmesini sağlar. Çünkü Tanrı’nın yarattığı doğal düzen ile insan aklı arasında bir uyum vardır. Bu anlamda hakikat teorik açıdan bir mesele olmanın ötesinde aynı zamanda pratik bir yaşam ilkesidir. (Aquinas, 1955:4).

Aquinas’a göre, zihinsel tasarımın ürünü olan bir düşüncenin gerçekliğin nesnel durumu ile uyumlu olması düşüncenin dış dünya ile örtüşmesini ifade eder. Ancak bu örtüşmenin farkındalığı zihinsel faaliyetlerle belirlenir. Söz konusu bu belirlenimde duyular zihinsel faaliyetlere sadece veri sunar. Zihin, fikir ve kavramlarının dış gerçekliği doğru bir şekilde yansıtır yansıtmadığını ayırt etme kapasitesine sahiptir (Aquinas, 1955: s.4). Zihin, kendi temsillerinin doğruluğunu değerlendirebilen ve onaylayabilen bir kabiliyete denk düştüğünden hakikat, zihnin dış gerçekliği doğru bir şekilde temsil etmek için kavramları birleştirme ve ayırma becerisinin olarak tanımlanabilir. Zihnin düşünce süreçleri şeylerin doğasıyla uyum sağladığında hakikate ulaşılır (Tepe, 2016: 46).

Aquinas hakikati “en yüksek” ve “ilk” hakikat olarak sınıflandırmış ve neticesinde Tanrı ile ilişkilendirmiştir. Bu bakış açısı, Tanrı’nın hakikatin nihai kaynağını temsil ederek, en yüksek hakikati bünyesinde barındırdığı fikrini yansıtır.

Bu görüş Aquinas'ın felsefesinde, hakikatin teolojik yönünü vurgular. Ontolojik hakikat ise varlık ve hakikat arasındaki etkileşimi inceleyen felsefi bir terim olarak yansıtılmıştır. Aquinas'ın görüşlerinde "Hakikatin varoluşsal boyutuna" yapılan atıf, hakikatin şeylerin varoluşuyla iç içe olduğunu göstermektedir. Hakikatin yalnızca soyut bir kavram olmadığını, gerçekte var olanla yakından bağlantılı olduğunu ima eder (Tepe, 2016:47). Bu da Aquinas'ın düşünce ile dış gerçeklik arasında bir tekabüliyet olarak hakikat görüşüyle örtüşmektedir. Aquinas'ın ortaya koyduğu ontolojik hakikat kavramı özellikle Hegel ve Heidegger gibi filozofların etkisiyle modern felsefede geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

1.5. YENİÇAĞ DÜŞÜNÜRLERİNDE DOĞRULUK VE GERÇEKLİK SORUNU

Yeniçağ felsefesi, genel olarak Orta Çağ'dan farklı bir düşünce atmosferi içerisinde gelişmiştir. Yeniçağ'ın başlangıcında Rönesans dönemiyle birlikte bu dönemde birçok felsefi yenilik ve değişim yaşanmıştır. İnsanın değeri ve önemi üzerine odaklanan düşünce tarzı ile beraber felsefi düşünce sisteminde Antik Yunan ve Roma kültürüne olan ilgi artmıştır. Diğer yandan bilimsel devrimle birlikte empirizm ve pozitivizm gibi bilimsel yöntemlerin önemi artarak, gözlem ve deney gibi doğrudan gözlenebilir verilere dayanan bilimsel yöntemler, bilginin temel kaynağı olarak kabul edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak rasyonalizmin gelişmesi ile beraber insan aklının ve mantığının, doğru bilgiye ulaşmada duyuşsal gözlemlerden daha önemli olduğu vurgulanmıştır.

Yeniçağ düşünürlerinden ilk olarak René Descartes bilgi ve hakikat sorununa yeni ve kendine özgü bir yaklaşım getirerek modern felsefe çağına zemin hazırlamıştır. Descartes genel anlamda kendi düşünce sistemini insanların neden yanılabileceği sorusu üzerine inşa etmiştir. Buradan hareketle insanları sınırlı ve yanılabılır varlıklar olarak tanımlamıştır. İnsanın yanılabılırliğinin nedenlerini irade ve insanın doğasındaki kusurlar olarak görmüştür. Descartes'ın temel kaygısı kesinlik arayışı olduğundan şüphe yönteminden vazgeçmemiştir. Nitekim kendisine göre kesin bilgi, şüphe edilemeyecek kadar net ve açık olan bilgidir. Varlığımızın kanıtı olarak düşünme eylemini vurgulamış ve "düşünüyorum, öyleyse varım" ilkesini kesin bilgi olarak kabul etmiştir (Descartes, 2018: 88). Kesin bilginin temeli olarak matematik ve mantığı öne sürerek bu disiplinlerin kesin bilgi için bir model olduğunu ileri sürmüştür.

Descartes'ın ortaya koymuş olduğu düşünce seti, Rasyonalizmin gelişimine katkıda bulunarak modern felsefenin ana temalarından biri haline gelmiştir.

Yeniçağ düşünürlerinden bir diğeri olan Wilhelm Leibniz, kelime, düşünce ve şeyler arasındaki ilişkiyi inceleyerek hakikateve doğruluğa dair görüşlerini ortaya koyan bir diğerküşündürdür. Ona göre, doğruluk ve yanlışlık, düşüncelerimizde ve ifadelerimizde bulunur. Diğerbir ifadeyle doğruluğun ve yanlışlığın belirlenmesinde şeylerin kendisi doğru bir hareket noktası olamaz. Leibniz, muhakemelerimizin altında yatan iki temel ilke olarak “çelişmezlik” ve “yeterli sebep ilkesini” ortaya koyarak bu ilkelerin düşüncelerin doğruluğunu belirlemek için temel nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Diğeryandan Leibniz, akla dayalı doğrular ve olgusal doğrular arasında ayırım yaparak akla dayalı doğruların zorunlu olduğunu, olgusal doğruların ise olayların durumuna bağılı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Leibniz, hakikatin kaynağını “a priori” ve “a posteriori olasılıklar” arasında aramıştır. Ona göre “a priori olasılık” kavramların doğasına dayanırken, “a posteriori olasılık” ampirik deneyime dayanır. Leibniz'in doğrularla ilgili açıklamaları, hakikatin ifadeler ve olgular arasındaki bağlantıya dayandığını vurgular (Leibniz, 2019:103). Bu düşünceler, hakikat ve bilginin doğası hakkında daha kapsamlı bir anlayışı şekillendirmiş ve neticesinde David Hume'un çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur.

Aydınlanma dönemi filozofu olarak bilinen David Hume felsefi çalışmalarında insan doğası, bilgi, etik ve din gibi konulara odaklanmıştır. Hume'un bilgi teorisinde, deneyim ve gözleme dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Ona göre, tüm bilgi izlenimlerden ve bunların işlenmiş halleri olan fikirlerden türetilir. Hume, olgusal önermelerin kesin bilgi taşımadığını savunmuştur. Çünkü olgusal önermeler deneyime dayalı oldukları için doğrulukları kesin olarak ispatlanamaz. Hume açısından, a priori kategorisindeki bilgiler sadece matematiksel önermelerde bulunabilirken, diğergolgusal konularda ise kesin bilgiye ulaşmak mümkün değildir (Hume, 1976: 20-23). Empirist bir yaklaşımı benimseyen Hume'a göre, nesnelere dair kesin bilgiler sadece deneysel yollarla elde edilebilir. Empirizm, rasyonalizme karşı bir yaklaşım olarak kabul edilir. Bu görüşlere Kant, sentetik a priori yargılar kavramına karşı çıkarak, Hume'un kesinlik ve zorunluluğun yalnızca idealar arasındaki ilişkilerde bulunduğu iddiasını eleştirmiştir.

Kant Alman aydınlanma dönemi filozofudur. Bilgi teorisinin yanında etik, estetik ve metafizik gibi birçok felsefi alan üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Onun en önemli eserlerinden olan "Saf Aklın Eleştirisi" adlı eserinde insan bilgisinin sınırları ve a priori bilgiler ile deneyim arasındaki ilişki incelenmiştir. Kant, bilgi teorisinde deneyim ve a priori bilgi arasında bir denge kurmaya çalışmış ve bilginin bir yandan deneyime diğer yanda insan zihninin yapısına dayanan bileşenlerden meydana geldiğini ileri sürmüştür. A priori yargıların doğruluğuyla ilgili olarak, Kant, bu kategoriye denk düşen bir doğruluğun, önceden verilmiş nesnelere dayanmadığını ve bu nedenle kesinliklerinin tespit edilmesinde sorunlar olduğunu belirtmiştir (Kant, 1993:84). Kant'ın felsefesinde, insan bilgisi ile nesne arasındaki etkileşimin insan anlayışının temel yapılarıyla uyum içinde şekillendiği vurgulanmıştır. Kant'a göre, akıl, hem teorik hem de pratik bağlamlarda incelenmelidir. Teorik akıl, insanların dünyayı anlama ve bilgi edinme yeteneklerini tanımlarken, pratik akıl, ahlaki eylemleri anlama ve uygulama yeteneğini ifade eder. Kısacası Kant'ın hakikat görüşü, geleneksel hakikat anlayışından ziyade bilgi edinme sürecine odaklanmıştır.

Yeniçağ düşünürlerinden düşüncelerine yer verilen son düşünür Hegel'dir. Hegel'in felsefesi, hakikati soyut bir kavram olarak ele almak yerine düşünce sistemiyle iç içe geçerek "gerçek yapıyı" kurma çabasıyla ilgilenmiştir. Gerçek yapı, bir bilgi sistemi veya bilimsel sistem olarak adlandırılan yapıdır. Hegel'in gerçeklik anlayışı, idealist bir bakış açısını yansıtarak, zihin ile dünya arasındaki ilişkiye dayanır. Bu düşüncede diyalektik süreçler önemlidir. Tez-antitez-sentez gibi karşıtlıklar sürekli bir gelişimini ifade eder. Hakikat, bu diyalektik süreçlerin bir sonucu olarak kendisini gösterir. Hegel'in ortaya koymuş olduğu düşünceler, hakikati durağan ve soyut bir çerçeveden çıkararak, tarihsel süreç içerisinde kendisini açığa vuran, sürekli gelişen ve kendi içsel mantığı doğrultusunda ilerleyen bir kavram olarak resmetmiştir. Hegel'e göre hakikat, zihinsel faaliyetler neticesinde oluşturulan sistemin çıktısı değildir. Tin'in tarihsel zorunluluk içerisinde kendisini ortaya koyduğu sürecin ifadesidir. Bu yaklaşım tarzı hakikati düşüncedeki ideal zeminden koparıp, varoluşsal tarihsel bir gerçeklik zeminine çeker (Hegel,1952: 6-10). Hegel'in bakış açısı, felsefi düşüncenin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bilginin gerçek yapısını ve tarihsel gerekliliğini ortaya çıkarmayı amaçlayan daha geniş bir perspektife işaret ederek hakikatin daha geniş bir çerçevede ele alınmasını sağlamıştır.

1.5.1. Descartes

17. yüzyıl düşünürlerinden Descartes'ın ortaya koymuş olduğu düşünceler, modern felsefenin başlangıcı olarak kabul edilir. Descartes Orta Çağ dönemindeki egemen olan skolastik düşünceye, hakikat, bilgi ve yöntem sorunlarını yeniden tanımlayarak karşı çıkmıştır. Düşünceleri kurucu bir paradigma niteliğindedir. Kendi düşüncesinde merkezi bir konumda olan “şüphe” kavramını, hakikate ulaşmanın en önemli yolu olarak gören Descartes, kendisinden önce ortaya konan hakikate dair yaklaşımları eleştirmiştir.

Descartes'ın yanılgıların nedenlerinden yola çıkarak insanların neden yanılabilirliğine dair fikirler sunmuştur. Descartes, mükemmel ve yetkin bir varlık olarak kabul edilen Tanrı'nın aksine, insanları sınırlı ve sonlu yaratıklar olarak görmüştür. Ona göre insanın yanılabilirliği, insan doğasının özündeki kusurlardan kaynaklanır. İnsanlar Tanrı gibi yanılmaz değildir. Bilişsel yeteneklerdeki bu sınırlama yargıda hatalara yol açabilir. İnsanın yanılabilirliğinin bir diğer sebebi, akıldan daha geniş olan irade yetisinden kaynaklanır. İrade, açık ve net bir şekilde bilinenin ötesine geçen kararlara ve onaylamalara yol açabilir. Bunun aksine, irade açık ve net bilgi tarafından yönlendirildiğinde, hata olasılığı daha azdır (Gibson, 2016:61).

Descartes'ın birincil kaygısı bilgide kesinliğe ulaşmaktır. Kesinliği arama noktasında şüpheyi ön plana çıkararak güçlü bir vurgu yapmıştır. Hakikate giden yolun sarsılmaz bir kesinlikten geçtiğine inanan Descartes, bu kesinliğe ulaşmak için şüphe götürmez doğruları aramıştır. Söz konusu şüphe götürmez doğrular diğer tüm bilgilerin üzerine inşa edilebileceği temeli oluşturan doğrular olarak tanımlanmıştır (Clarke, 1982). Descartes kesinliğin temeli olarak açık ve seçik kavrayışa değer verir. Açık ve seçik olarak kavranan şey şüphe edilemeyecek olandır. Onun yöntemi apaçık gerçeklerle başlamak ve bu güvenli temel üzerine yavaş yavaş bir bilgi sistemi inşa etmektir (Descartes, 2018: 88).

Descartes şüphe etmeyi aynı zamanda varlığın da bir kanıtı olarak görmektedir. Nitekim bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Var olmasaydık kuşku duyamazdık, bu da edinebileceğimiz ilk doğru bilgidir. Ancak aynı biçimde tüm bu şeylerin gerçekliğinden kuşkulandıkça var olmadığımızı varsayamayız. Çünkü düşünen nesnelerin, düşünürken

gerçekten var olmadığını kavramak bize o denli aykırı geliyor ki en şaşılası varsayımlara karşın şu “düşünüyorum, o halde varım” sonucunun doğru olduğuna ve bunun, düşüncelerini bir sıra içinde yönlendiren ve yöneten bir kimseye görünen ilk doğru sonuç olduğuna inanmaktan kendimizi alıkoyamıyoruz” (Descartes, 2018: 71).

Descartes'ın felsefesinde hakikat arayışı kesinlik arayışıyla paralel ilerlemektedir. Mutlak kesinlik içeren tüm inanç sistemlerinden şüphe ederek, bireylerin kesin bilgiye ulaşabileceğine inanır. Salt hakikatten ziyade kesinlik, Descartes'ın epistemolojik çabalarında merkezi odak noktası haline gelmiştir. Onun için doğru bilgi, kesin ve şüpheye yer bırakmayan bilgidir. Descartes, şüphe etmeye dayanan bir yöntem kullanarak şüphe edilemeyecek bir bilgiye nasıl ulaşabileceğini araştırmıştır. Bu düşünsel yolculuk, şüpheci bir düşünce deneyi olan "şüpheci şüphecilik" veya "şüpheci yöntem" olarak bilinir. Descartes, şüpheci yöntemi kullanarak kesin bilgiye ulaşmayı amaçlamıştır. Bu süreçte, her türlü inanç ve bilgiyi şüpheye tabi tutmuştur. İşte bu yöntemi kullanarak ulaşmayı hedeflediği doğru bilgiye "cogito, ergo sum" (düşünüyorum, öyleyse varım) cümlesiyle ulaşmıştır. Bu ifade, şüphe edilemeyecek tek kesin bilgi olarak kabul edilir (Descartes, 2018:71).

Descartes açısından düşünmek ve şüphe etmek, varlığının bir kanıtı olduğundan, bir şeyi düşünebiliyorsanız ve şüphe edebiliyorsanız, o zaman kesinlikle var olduğunuz anlamına gelir (Clarke, 1982). Bu durum, Descartes'ın şüpheye yer bırakmayan bir bilgi olarak kabul ettiği ilkelerden biridir. Matematik ve mantığın kesin bilginin temelini oluşturduğunu kabul etse de, bu disiplinlerden bile şüphe etmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla doğru bilgi, şüphe edilemeyecek kadar kesin ve açık bir biçimde anlaşılabilen bilgidir. Kısacası kesin bilginin temeli, düşünme eylemi olan şüphe etmekle atılmaktadır. Düşünmek, varlığımızın kanıtıdır ve şüphe etme eylemi, bilgiye ulaşma sürecinde tüm engellerin ve yanılgıların üstesinden gelmeyi gerektirir (Descartes, 2024:33)

Descartes kesin bilginin temellerinin matematikte ve tümdengelimsel akıl yürütmede bulunabileceğine inanmıştır. Matematiksel yöntemleri felsefeye uygulamış ve matematiği kesin bilgi için bir model olarak görmüştür (Descartes, 2018:93). Bireyin akıl kapasitesine yaptığı vurgu, modern felsefenin ana temaları haline

gelmiştir. Descartes'ın doğru bilgi anlayışı, modern felsefenin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiş ve bu düşünsel yaklaşım, rasyonalizmin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Platon ve Aristoteles'te gün yüzüne çıkan, Thomas Aquinas'ın görüşlerinde de revize edilmiş halleriyle ifade edilen doğruluğun varlıksal temeli, Descartes'ta saf dışı bırakılmıştır. Kesinlik, şüpheden arınma, zorunlu olanla zorunluluk taşımayı (rastlantısal olanı) ayırma, Kant, Leibniz ve Hume'un çalışmalarında da kendine yer bulmuştur.

1.5.2. Leibniz

Wilhelm Leibniz'in kelimeler, düşünceler ve şeyler arasındaki bağlantı üzerine saptamalarda bulunmuştur. Bu bağlantı üzerinden hakikate ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Leibniz, doğruluk ve yanlışlığın şeylerin kendisinde değil, bu şeyler hakkındaki düşünce ve ifadelerimizde bulunduğunu savunmuştur (Leibniz, 2019: 17). Başka bir deyişle doğruluk, düşünce ve ifadelerin bir özelliğidir. Bir yargı ya da düşünce, gerçekliğe uygunluğuna göre doğru ya da yanlış olarak değerlendirilebilir. Leibniz akıl yürütmemizin ve bilgimizin altında yatan iki temel ilke tanımlar. İlk ilke, çelişki içeren bir ifadenin yanlış, çelişki içermeyen bir ifadenin ise doğru olarak kabul edildiğini belirten "Çelişmezlik İlkesi"dir. İkinci ilke ise "Yeterli Sebep İlkesi"dir. "Yeterli Sebep İlkesi"nde vurgulanmak istenen yeterli bir sebep olmaksızın hiçbir olgunun gerçek olamayacağını ya da hiçbir ifadenin doğru olamayacağıdır (Leibniz, 2019:103).

Leibniz, "Manodoloji" adlı eserinde, muhakemelerimizin iki büyük ilke (çelişme ve yeter sebep ilkesi) üzerinde temellendiğini belirtmiştir. Çelişki taşıyan bir düşüncenin yanlış olduğunu ve bir düşüncenin yanlışla çelişmemesi durumunda doğru olabileceğini çelişmezlik ilkesi sayesinde anlarız. Öte yandan, yeter-sebep ilkesine göre bir durumun neden tam da o şekilde gerçekleştiğini açıklayan makul bir gerekçe olmadan, o durumun gerçekten meydana geldiğini veya ona dair bir önermenin doğru olduğunu varsaymak mümkün değildir. Bu ilke, her olay ya da ifadenin altında yatan bir açıklayıcı neden bulunmadıkça, onun doğruluğunun temellendirilemeyeceğini vurgular (Leibniz, 2019:119). Kısacası bu iki ilke, Leibniz'in rasyonel dünya anlayışının temel taşlarını oluşturur.

Leibniz doğruluk kavramını "akla dayalı doğrular" ve "olgusal doğrular" olmak üzere ikiye ayırır. Akla dayalı doğrulardan kasıt bunların mantıksal olarak zorunlu olmasıdır. Bu tip doğruların karşısı düşünülemez. Bu nedenle her durumda kabul edilir. Buna karşın "olgusal doğrular" olumsaldır. Dünyanın fiilî durumuna bağlı olduğu için aksi mümkün olabilir (Leibniz, 2019:115).

Leibniz zorunlu rasyonel hakikatlerin kaynağını anlama yetisine bağlar. Bu hakikatler rasyonel ve tümdengelimsel süreçlerle keşfedildiklerinden dolayı ampirik kanıtlara bağlı değildir. Öte yandan, olgusal hakikatlerin kaynağı duysal deneyimdir. Bunlar dış dünyaya ilişkin gözlemlere dayanır ve gerçekliğin belirli koşullarına bağlıdır (Leibniz, 2019:76). Leibniz, Hobbes'un hakikatin yalnızca nominal tanımlara bağlı olduğu görüşüne katılmaz. Nominal tanım, tanımlanan şeyin gerçek doğasını yansıtmak zorunda olmaksızın bir kavrama isim veren tanımdır. Hobbes tüm hakikatlerin tesadüfî olduğuna ve kavramların nasıl tanımlandığına dayandığına inanmıştır. Bu nedenle zorunlu hakikatlerin olmadığını öne sürmüştür. Leibniz, Hobbes'un hatasının gerçek ve nominal tanımlar arasında ayırım yapmamasından kaynaklandığını savunmuştur (Leibniz, 2019:76). Leibniz'e göre bir fikir mümkünse doğru, çelişki içeriyorsa yanlış olarak kabul edilir. Leibniz, şeylerin doğasını doğru bir şekilde temsil eden kavramlar (gerçek tanımlar) ile kavramlara yalnızca isim verenler (nominal tanımlar) arasında ayırım yapmanın önemini vurgulamıştır.

Leibniz “a priori” ve “a posteriori” olmak üzere iki tür olasılık arasındaki ayrımı ortaya koyar. “A priori olasılık” bir kavramın doğasında çelişki olmadığından emin olmak için, öğelerinin analiz edilmesiyle belirlenir. Öte yandan “a posteriori olasılık”, bir şeyin ampirik deneyim yoluyla bilinen gerçekliğine dayanır (Leibniz, 2019:76). Leibniz, bir ifadenin doğruluğunun, bir olgu ile o ifadede dile getirilen şey arasındaki bağlantıya bağlı olduğunu savunur. Bir ifade “a posteriori” bir olasılığa dayanıyorsa, bir noktada bir şeyin meydana gelmesine bağlı olduğu için olumsal olarak kabul edilir. Leibniz “a posteriori” doğruların olumsal doğrular olduğunu öne sürmüştür (Leibniz, 2019:126). Özetle Leibniz, Hobbes'un tüm hakikatlerin yalnızca itibari ve tesadüfî olduğu iddiasını reddetmiştir. Bunun yerine Leibniz, gerçek tanımlara ve “a priori olasılıklara” dayanan zorunlu doğrular olduğunu ileri sürmüştür. “A priori” ve “a posteriori” olasılıklar arasındaki ayrımı ortaya koyarak, hakikatin olgular ve ifadeler arasındaki bağlantıya bağlı olduğunu ve “a posteriori” hakikatlerin

ampirik deneyime bağılı olduğunu vurgulamıştır. Bu ayırım, Leibniz'in hakikat ve bilginin doğasına ilişkin daha kapsamlı bir anlayışa olan bağılılığının altını çizmiştir. Leibniz'in hakikate ilişkin açıklamaları David Hume'un çalışmalarının çıkış noktasını oluşturmuştur.

1.5.3. David Hume

David Hume (1711-1776), İskoç filozof, ekonomist ve tarihçi olarak tanınan aydınlanma dönemi filozofudur. Hume, insan doğası, bilgi, etik ve din gibi birçok felsefi konuda önemli katkılarda bulunmuştur. David Hume' un bilgi teorisi, deneyim ve gözleme dayalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Hume'a göre, insan bilgisinin temeli duyular ve deneyimlerdir. Hume'a göre, tüm bilgiler izlenimlerden ve bunların işlenmiş halleri olan fikirlerden türetilir. Her fikir, bir veya birden fazla izlenime dayanır (Hume, 1976:20-23). Hume, tüm bilgilerimizin kaynağının izlenimler ve deneyimler olduğuna inandığı için, olgusal önermelerin kesin bilgi taşımadığını savunmuştur. Olgusal önermeler, yani deneyime dayalı önermeler, kesinlik taşımadığı için doğrulukları kesin olarak ispatlanamaz.

David Hume'un felsefesinde hakikatten ziyade kesinlik ön plana çıkmıştır. Bu kesinlik ya “idea” ilişkilerinden ya da akıldan türetilen bilgiden elde edilebilir. Bu alanda bilgi yalnızca düşüncenin ürünü olduğundan dolayı, evrende var olan hiçbir şeye bağılı değildir. “İdea ilişkileri” analitik yargılarla ilişkilidir. Gereklilik ve genel geçerlilik ile karakterize edilir. Olgular ve gerçekler hakkındaki bilgi zorunluluk taşımaz (Hume, 2011:54).

Hume, a priori bilginin sadece matematiksel önermelerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Olgusal konularda ise kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını düşünmüştür. Bu durum onun epistemoloji anlayışının bir sonucudur. Bu anlayış temelde bilginin kaynağının duyumsal deneyimler olduğu görüşünü yansıtır. Dolayısıyla, Hume'a göre nesnelere dair kesin bilgilere sadece deneysel yollarla ulaşılabilir (Hume, 2011:54). Bu nedenle, onun bilgi teorisi "empirizm" olarak bilinir. Empirizm, rasyonalizm ile karşıt bir epistemolojik yaklaşım olarak kabul edilir. Rasyonalizm, a priori, yani deneyim öncesi bilginin kaynağını vurgularken, empirizm deneyime dayalı bilgiyi merkeze koyar. Bu iki yaklaşım arasındaki farklar, bilgi felsefesi ve epistemoloji alanlarında önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur.

Dolayısıyla Hume'un bu görüşlerine rasyonalizmin en önemli temsilcilerinden olan Kant karşı çıkmıştır. Kant, analitik olmayan ancak yine de genel geçerliliğe sahip sentetik "a priori yargılar" kavramını ortaya atmıştır. Bu yargılar önemlidir. Çünkü Hume'un kesinlik ve zorunluluğun yalnızca idealar arasındaki ilişkilerde bulunduğu iddiasına meydan okumuştur.

1.5.4. Immanuel Kant

Immanuel Kant (1724-1804), Alman aydınlanma dönemi filozofu olarak tanınır. Kant'ın eserleri, epistemoloji (bilgi teorisi), etik, estetik, metafizik ve politika gibi birçok felsefi alanı etkilemiştir. Kant'ın en ünlü eseri "Saf Aklın Eleştirisi" adlı yapıttır. Bu eser, Kant'ın epistemoloji ve metafizik konularındaki temel düşüncelerini içerir. Kant, bilgi ve deneyim arasındaki ilişkiyi inceleyerek, insan bilgisinin sınırlarını ve bilgi nesnelerinin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. "A priori" bilgileri (deneyim öncesi bilgiler) ve "a posteriori" bilgileri (deneyim sonrası bilgiler) ayırarak, insan bilgisinin deneyimle sınırlı olduğunu ve bazı bilgilerin deneyimden bağımsız olduğunu savunmuştur (Kant, 1993:84).

Kant, bilgi teorisinde deneyim ve a priori bilgi kavramları arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. A priori bilgi, deneyim öncesi bilgi anlamına gelmektedir. Deneyimden bağımsız olarak insan zihninde var olan kavramlar, ilkeler ve kategorileri ifade eder. Deneyim ise, duyular aracılığıyla elde edilen ve dünyadan gelen verilere dayalı bilgiyi temsil eder (Kant, 1993: 95). Kant'ın önemli katkılarından biri, bilginin hem a priori hem de deneyimden elde edilen bileşenlere dayandığını savunmasıdır. Yani, bilgi sadece dış dünyadan gelen verilere dayanmaz, aynı zamanda insan zihninin yapısına ve kategorilere de dayanmaktadır.

Kant açısından deneyime dayanan ve önceden verilmiş bir nesnesi olan "a posteriori yargılar" söz konusu olduğunda, doğrulukla ilgili belirgin bir sorun yoktur. Ancak a priori yargıların doğruluğuna gelindiğinde durum farklılaşmaktadır. Bu yargıların karşılık gelecekleri önceden verilmiş bir nesneleri yoktur. Kant'a göre bu durum doğruluklarını tespit etme olasılığı hakkında soru işaretleri doğurmaktadır. Kant bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Öyleyse nesnel geçerlik ve zorunlu genel geçerlik (herkes için geçerlik) birbirinin yerini alabilecek kavramlardır ve biz kendi başına nesneyi bilmiyorsak da eğer bir yargıyı genel geçer, dolayısıyla zorunlu kabul ediyorsak, bundan nesnel geçerliğini anlıyoruz demektir. Bu yargı aracılığıyla, verilmiş algıların genel geçer ve zorunlu bağlantılılığı aracılığıyla nesneyi biliyoruz (başkaca, yani kendi başına nasıl olduğu bakımından, bilinmez kalıyorsa da). Ve bu, tüm duyu nesnelerinde böyle olduğu için, deney yargıları nesnel geçerliklerini nesnenin dolaysız bilgisinden değil (çünkü bu olanaksızdır), sırf deneysel yargıların genel geçerliğinin koşulundan alırlar; bu koşul hiçbir zaman deneysel, hatta duysal koşullara değil, saf bir anlama yetisi kavramına dayanır. Nesneyse, kendi başına her zaman bilinemez olarak kalır; ama eğer anlama yetisi kavramı aracılığıyla, onun duysallığına verdiği tasarımların bağlantılılığı genel geçer olarak belirlenirse, nesne bu ilişki aracılığıyla belirlenir ve yargı nesnel olur” (Kant, 2011: 49).

Kant, hakikatin insan bilgisi ile nesne arasındaki uygunluk olduğunu savunmuştur. Söz konusu uygunluk, nesnenin kendisinin biçimi itibariyle, insan bilgisinin bir ürünü olmasından kaynaklanır. Nesnenin biçimi, insan bilgisinin koşullarıyla uyum sağlayarak onu bir bilgi nesnesi haline getirir. Bilgi ile nesne arasındaki tutarlılığın gerekli olduğunu savunan Kant, nesnelerin bilme yetisine ve onun saf formlarına uygun olduğunu ileri sürmüştür. (Kant, 2011:96). Kant, anlama yetisinin deneyimin imkânı için kurallar sağladığı ve bu kuralların a priori doğru olduğu fikrini ortaya atmıştır. Kant, nesnenin insanın anlama yetisi tarafından sağlanan bilgi koşullarıyla a priori bir uyum içinde olduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda deneyimdeki nesnelerin yasal bağlantılarını ve biçimlerini yöneten bu kurallar, her türlü hakikatin temelini oluşturmuştur. Başka bir deyişle nesne, bilgi nesnesi olmasını sağlayan insan anlayışının temel yapılarıyla uyum içindedir (Kant, 2017:55).

Kant, felsefesinde akıl kavramına büyük bir önem vermiştir. Ona göre, akıl hem teorik (bilgi) hem de pratik (etik) bağlamda ayrı ayrı incelenmelidir. Kant, teorik akıl ile insanların dünyayı anlama, bilgi edinme ve düşünme yeteneklerini tanımlamıştır. Ona göre, insanların bilgi edinme kapasitesi, aklın evrensel a priori (deneyim öncesi) kavramları ve kategorileri kullanma yeteneği sayesinde mümkün olur. Bu a priori kavramlar, düşünme sürecinde kullanılan temel kavramlardır ve

dünyayı anlama yeteneklerini şekillendirirler. Kant'a göre, akıl sadece bilgi edinme aracı değil, aynı zamanda ahlaki değerleri ve etik kuralları anlama ve uygulama yeteneği olarak da önemlidir. Pratik akıl, ahlaki eylemlerimizi yönlendiren ahlaki yasaları anlama yeteneğini ifade eder. Kant'ın etik felsefesinin merkezinde "kategorik imperatif" bulunur. 'Kategorik imperatif' ahlaki eylemleri pratik akıl yoluyla değerlendirme imkânı sağlar (Copleston, 2004: 54).

Kant'ın hakikat görüşü, geleneksel hakikat görüşünün bir devamı olarak görülmekle birlikte, vurguda nesnenin kendisinden bilme sürecine doğru bir kaymaya işaret etmiştir. Kant'ın analizi, hakikatin doğasından ziyade bilmeyi mümkün kılan koşullara odaklanmıştır. Kant'ın anlamının rolüne ve bilginin koşullarına yaptığı vurgunun sonraki felsefi düşünce üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur. Fenomenolojiyi kuran Husserl gibi filozoflar, Kant'ın bilinci ve anlama eylemini analiz etme yaklaşımından etkilenmiştir.

1.5.5. Hegel

Hegel'in felsefesi tek başına bir hakikat teorisi sunmamıştır. Hegel için hakikat soyut bir kavram olarak ele alınmamış, düşünce sistemiyle iç içe geçmiştir. Hegel, "hakikatin içinde var olduğu" ve var olacağı "gerçek yapıyı" kurmakla ilgilenmiştir. Kurmaya çalıştığı "gerçek yapı", "gerçek bilgi" ya da "bilimsel sistem" olarak adlandırdığı şeyin bir parçasıdır. Hegel'in felsefesi, genellikle "İdea" ya da "Geist" olarak adlandırılan düşünme hareketinin tarihteki zorunluluğunu göstermeyi amaçlamıştır (Hegel, 1952 : 36). Bu durum diğer bilgi alanlarındaki hakikatlerden farklı olarak kendine özgü bir hakikat anlayışını ortaya koymuştur.

Hegel'in felsefesinde gerçeklik karmaşık ve merkezi bir kavramdır. Hegel'in idealist felsefesine göre gerçeklik, zihin ile dünya arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Dahası düşünce tarafından oluşturulur. Ona göre, dünya ve nesneler, insan zihninin bir ürünüdür. Gerçeklik, düşünce sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Kucuradi, 1981:40). Bu ortaya çıkışta diyalektik süreçler merkezi öneme sahiptir. Diyalektik, tez-antitez-sentez gibi karşıtlıkların sürekli bir gelişimini ifade eder. Tez ve antitez arasındaki çatışma veya karşıtlık, yeni bir sentezin doğmasına yol açar. Sentez, tez ve antitezden gelen unsurları birleştirir. Bu birleşim yeni bir düşünce veya durumu temsil eder. Bu süreç, tez-sentez-antitez sıralamasıyla devam eder. Her yeni sentez, bir

sonraki tez haline gelir ve bu şekilde sürekli bir ilerleme yaşanır. Gerçeklik, bu diyalektik süreçlerin bir sonucu olarak belirir. (Hegel, 1952:10).

Hegel'in felsefesi özsel olmayan belirlenimlerle ya da soyut kavramlarla ilgilenmemiştir. Onun öncelikli odağı kendini açığa vuran ve kendi kavramı içinde var olan şeydir. Felsefenin ögesi yaşayan ve var olan hakikattir. Hegel'e göre "hakiki olan bütündür" (Beiser, 2014:25). Bütün, gelişimiyle kendini tamamlayan özü temsil eder. "Geist"ın zorunlu seyrini ortaya koyan hakikat bütüne ait olarak her şeyi kuşatır (Russell, 2000:113-115).

Hegel'in felsefesi hakikatin iki perspektiften görüldüğü bir ikilik sunmuştur: "Varlığın hakikati" ve "hakikatin varlığı". Bu ikilik hakikati anlamının yeni bir açıklamasıdır. Bu ikilik, Orta Çağ'da ortaya çıkan epistemik ve varoluşsal hakikat ikiliğine kadar geri götürülebilir. Bu durum tarihsel felsefi düalizmin bir devamını temsil eder. Diğer yandan Hegel'in felsefesindeki önemli bir değişim, özne (bilen) ile öznenin tabi olduğu şey (bilinen, yani var olan) arasındaki temel ayırmadan uzaklaşılmasıdır (Hegel, 1952:26). Önceki felsefi geleneklerde öne çıkan bu ayırım, Hegel'in felsefesinde yerini özne ve nesnenin birliğine bırakmıştır. Hegel'in görüşünde nesne önceden var olan, bağımsız bir varlık olarak görülmez. Bunun yerine, öznenin faaliyeti ve katılımı yoluyla varlığa gelen bir oluşum olarak görülmüştür. Özne, nesneyi şekillendirmede ve oluşturmada çok önemli bir rol oynamıştır. Özne bu çerçevede belirleyici olarak merkezi bir rol üstlenmiştir. Önem ağırlığı var olandan ya da nesneden özneye kaymıştır. Öznenin etkinliği ve düşüncesi hakikatin anlaşılmasında birincil odak noktası haline gelmiştir (Hegel, 1952 : 34).

Hegel'in felsefi perspektifi, var olana ve nesneye yapılan geleneksel vurgudan, öznenin hakikati şekillendirme ve belirlemedeki aktif rolüne yapılan yeni bir vurguya doğru bir tutum değişimini temsil etmiştir. Hegel'in hakikatin ikiliğini ve özne ile nesnenin birliğini ortaya koyması, felsefi düşüncenin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Odak noktasını nesnelerin pasif varoluşundan öznenin hakikati şekillendirme ve belirlemedeki aktif rolüne kaydırarak bilgi ve varoluşa yönelik felsefi yaklaşımda bir dönüşümü yansıtmıştır. Ek olarak Hegel'in hakikate bakış açısı felsefi sistemiyle derinlemesine bütünleşmiştir. Hegel için hakikat tek başına ele alınmaz, bilginin gerçek yapısını ve Geist'in tarihteki gerekliliğini ortaya çıkarmayı amaçlayan

daha geniş bir çerçevenin parçası niteliğindedir. Aynı zamanda neyin bilindiği, nasıl bilindiği ve nesnellik ve kavramla ilgili daha geniş, daha derin bir anlamda hakikat arasındaki ilişkiyi de kapsamaktadır.

1.6. MANTIKÇI POZİTİVİST, FENOMENOLOJİK VE ONTOLOJİK BAKIŞ AÇILARINA GÖRE DOĞRULUK ANLAYIŞI

Mantıkçı Pozitivizm, mantıksal analiz ve pozitivist felsefe anlayışının birleşimini temsil eden bir felsefi akım olarak 20. yüzyılın başlarında Viyana Çevresi olarak bilinen bir grup filozof tarafından geliştirilmiştir. Mantıkçı Pozitivistler, bilimin ve felsefenin temel amacının mantıksal analiz ve doğruluk iddialarının doğrulanabilirliği olduğuna inanmışlardır. Mantıksal analiz, dil ve mantık aracılığıyla felsefi sorunları çözmeyi amaçlarken pozitivizm ise bilimdeki deneyime dayanan bilginin önemini vurgulayarak doğrulanabilir olmayan ifadeleri reddeder. Bilimdeki doğrulama sürecine odaklanan Mantıkçı Pozitivistler, bilimsel teorilerin gözlemlenebilir ve test edilebilir olması gerektiğini savunmuşlardır.

Fenomenoloji ise Edmund Husserl tarafından geliştirilen ve fenomenlerin doğası, yapıları ve bilgisine odaklanan bir felsefi akımdır. Fenomenoloji terimi, Yunanca "fenomenon" (görünen, ortaya çıkan) ve "logos" (bilim, ilim) kelimelerinden türetilmiştir ve "görünenlerin bilimi" veya "görünüm felsefesi" anlamına gelir. Fenomenoloji, nesnelerin ya da fenomenlerin (algıladığımız veya bilincimize gelen herhangi bir şeyin) bizzat kendilerini inceleyerek onları açıklamaya çalışır. Bu yöntem, öznellikten ziyade nesnelliği merkeze alarak nesnelerin kendilerinin bilgisine odaklanır. Kısacası Fenomenolojinin temel amacı, nesnelerin bilgisine, onların bilincimize nasıl göründüklerine ve bizim nasıl algıladığımıza yönelik anlayışı artırmaktır. Fenomenoloji, Husserl'ün öğrencileri olan filozoflar aracılığıyla yayılmış ve geliştirilmiştir. Özellikle Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre ve Maurice Merleau-Ponty gibi filozoflar fenomenolojiyi kendi felsefi sistemleri içinde kullanmış ve geliştirmişlerdir.

Son olarak ontolojik bakış açısı, var olanın doğasını ve varlıkla ilgili temel sorunları inceleyen felsefi bir disiplindir. Dolayısıyla, ontolojik bakış açısı, varlık hakkındaki temel soruları, varlığın doğasını ve var olanın özünü anlamaya yönelik bir bakış açısını ifade eder. Ontolojik bakış açısı, varlığın gerçekliğini, özünü ve temel

yapılarını anlamak için kullanılan bir lens gibidir. Bu bakış açısı, varlık felsefesinin temel kavramlarına odaklanarak, varlığın nasıl olduğu, ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği gibi soruları ele alır. Ontolojik bakış açısı, varlıkla ilgili derinlemesine sorular sormak ve bu soruları cevaplamak için bir çerçeve sağlar. Bu nedenle, felsefi tartışmalarda ve analizlerde sıkça kullanılan bir perspektiftir.

Bu bölümde ele alınan ilk düşünür Wittgenstein'dır. Wittgenstein, dilin mantıksal ve mantıksal olmayan cümleler arasında bir ayrım yaptığına inanmıştır. Mantıksal cümleler, doğru ya da yanlış olmayan ancak yapıları ve semboller aracılığıyla anlaşılabilen ifadelerdir. Bu cümleler, dünya hakkında bilgi vermek yerine kendi içlerinde anlamlıdır. Mantıksal doğruluk, cümlelerin sembollerinin analiziyle belirlenirken mantıksal olmayan cümleler ise dünya hakkında bilgi ileten ifadelerdir. Bu ifadeler doğru ya da yanlış olabilirler. Wittgenstein, doğru ve yanlış kavramlarının cümlelerin dil oyunları içindeki işlevlerine dayandığını ve insanlar arasında yaşam biçimlerine göre belirlendiğini savunur (Wittgenstein, 2013:11). Bu nedenle, doğruluk ve yanlışlık, bir dilin kullanımı ve yaşam biçimleri arasında anlaşma sağlanmasıyla belirlenir.

Bölümde incelenen diğer düşünür Rudolf Carnap'tır. Carnap mantıksal pozitivizmin önde gelen isimlerinden biri olarak çalışmalarını dilin rolü, semantik analiz ve anlam teorisi üzerine yoğunlaştırmıştır. Onun perspektifi, "doğruluk" kavramını "doğrulama" veya "onaylama" ile bağdaştırmıştır. Carnap'a göre, bir ifadenin doğruluğu, zamana bağlı olarak onaylanması veya doğrulanmasıyla belirlenir. Mantıksal doğruluk, cümlelerin yapısına ve mantıksal terminolojiye dayanırken, analitik doğruluk tanımlayıcı terimlerin anlamına dayanır. Sentetik cümleler ise deneysel testlerle doğrulanır. Carnap, "doğru" kavramını "tam bilgi" ve "mutlak kesinlik"ten ayırmış ve doğruluğun mutlak ve zamansız olduğunu vurgulamıştır (Carnap, 2013:35). Carnap'ın perspektifi, doğruluğun, bilgi, doğrulama ve onaylama gibi kavramlardan farklı olduğunu ve zamana bağlı olmadığını öne sürmüştür. Sonuç olarak doğruluğun, zaman içinde değişen koşullara ve bağlamlara bağlı olabilen doğrulama ve onaylama gibi kavramlardan farklı olduğunu vurgulamıştır.

Fenomenolojinin öncülerinden Edmund Husserl, fenomenleri deneyimleyenlerin bakış açısından incelemiş ve onların özlerini tanımlamaya

çalışmıştır. Husserl açısından fenomenlerin doğruluğu, insan bilincinde nasıl göründüklerini doğru bir şekilde temsil ettiğinde gerçekleşir. Bu durum doğruluğun birinci tekil şahıs bakış açısıyla ilişkilendirildiğine işaret eder. Diğer yandan Husserl, "kanıtsallık" kavramını hakikatle bağlantılı olarak incelemiş ve hakikat ile apaçıklık arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Apaçıklık, gerçek bir deneyimde ideal bir kavramla karşılaşma olarak tanımlanmıştır (Husserl, 2010:156). Bu doğrultuda hakikat, bilenin kanaati ile önermenin durumu arasındaki uygunluk hedefi olarak ifade edilmiştir. Husserl'in felsefi araştırmalarının Descartes'ın perspektifine dayandığını özellikle "kesinlik", "kendinden belirlilik" ve "hakikat"e ulaşma arzusu etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Nitekim her iki filozof da, bilen özne ile bilgi nesneleri arasındaki bağlantıda açıklığın önemini kabul ederek öz farkındalık ile bilgi nesnesi arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmıştır.

Ontoloji ve doğruluk konularında derinlemesine düşünceler geliştiren ve çalışmada ele alınacak olan bir diğer düşünür Alman filozof Nicolai Hartmann'dır. Hartmann doğruluk ile bilginin sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu, doğruluğun bilginin temel unsurunu oluşturduğunu ifade etmiştir. Hartmann'a göre bilgi, özne ile nesne arasındaki bağ ile oluşmakla kalmaz, nesnenin özelliklerini doğru bir şekilde temsil etme yeteneğine dayanır. Ancak bu temsil bazen eksik veya yanlış olabilir. Zaten bu tarz durumlarda bilgi yanlış olarak kabul edilir. Doğru bilgi, bilinçli imgenin nesne ile uyumlu olduğu durumlarda ortaya çıkar. Uyumsuzluk durumunda ise bilgi yanlış kabul edilir. Hartmann'a göre, bilginin doğruluğu, öznedeki nesne tasarımının gerçek nesne ile aynı hızda olup olmadığına ve yapısal özelliklerini taşıyıp taşımadığına bağlıdır. Bir imgenin değeri, nesnesine ne kadar doğru bir şekilde karşılık geldiğine göre belirlenir (Hartmann, 1998:11). Özetle, Hartmann'ın doğruluk anlayışı, bilginin öznesiyle nesnesi arasındaki uygunluğa dayanır ve bu uygunluk doğruluğun ölçütünü oluşturur.

Varoluşçu felsefenin önemli figürlerinden biri olan Martin Heidegger'in çalışmaları dilin varlıkla olan ilişkisini incelemiştir. Bu doğrultuda ontolojiyi, varlığın doğası ve insanın varlıkla ilişkisini anlamaya yönelik derinlemesine bir inceleme alanı olarak ele almıştır. Heidegger, "Varlık ve Zaman" adlı eserinde, doğruluk kavramını geleneksel anlamından farklı bir şekilde ele alarak doğruluğun sadece önermelerin dış dünyadaki durumlarla uyumlu olması anlamına gelmediğini, aynı zamanda varlığın

açığa çıkarılması sürecini de içerdiğini vurgulamıştır (Heidegger, 2015:19). Heidegger, Yunanca "Aletheia" terimini kullanarak, doğruluğun gizli olanın ortaya çıkarılmasıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Ona göre, gerçeklik ise insanın dünyayı anlama ve deneyimleme biçimiyle ilişkilidir (Heidegger, 2015:11). Dünya, insanın açığa çıkarması gereken gizli anlamlarla doludur ve açığa çıkarma süreci varoluşsal bir süreçtir. Bu süreç, gerçekliğin inşa edilmesinde merkezi bir rol oynar. Kısacası Heidegger'a göre doğruluk, önermelerin basit bir uyuşma meselesi değil, insanın varoluşsal deneyimi ve dünyayı anlama biçimiyle ilgilidir.

Gerçekliğin ne olduğuna dair geliştirilen argümanlardan bir tanesi de Alain Badiou tarafından gelmiştir. Badiou kendi felsefi sisteminde gerçekliği anlamak için "olay" kavramını merkeze almıştır. Ona göre, olaylar alışılmış düzeni bozar ve yenilik getirir. Öznenin gerçekliği inşa etmesi için bir olayın olması gerekir. Badiou, gerçekliğin özünün olaylarda yer aldığını savunmuş ve öznenin evrensel bir varlık olmadığını, tekil bir anlam ifade ettiğini belirtmiştir (Badiou, 2010:13). Bu bağlamda Badiou'ya göre, felsefenin işlevi, olayların adlandırılmasını sağlayan bir kavramsal uzam sunmaktır. Gerçeklik ve bilgi arasında temel bir ayrım yapan Badiou; gerçekliği bir durum içinde başlayan bir süreç olarak tanımlarken bilgiyi belirli bir bağlam içindeki unsurların bütünü olarak tanımlamıştır (Badiou, 2010:25).

Mantık ve semantik alanında önemli bir figür olan Alfred Tarski geliştirdiği semantik teorileri ile dilin anlamını ve sembollerin işleyişini açıklamaya çalışmıştır. Gerçeklik kavramına dair yaklaşımında ise dilin ve mantıksal yapının bağlamını göz önünde bulundurmanın önemini vurgulamıştır (Tarski, 1944:176-179). Tarski doğruluk kavramını ele alırken ise ifadelerin dil ve mantıksal yapı ile içsel olarak ilişkilendirildiğini savunarak bir ifadenin doğru olabilmesinin ön şartı olarak öncelikle belirli bir durumu ifade etmesi gerektiğini belirtmiştir (Tarski, 1944:341-376). Tarski'nin yöntemi, dilin tanımlanması, biçimlendirilmesi ve anlamsal kavramların kullanım koşullarının belirlenmesi adımlarından oluşmaktadır. Tarski, kendi gerçeklik tanımını ortaya koyarak doğruluğun bir ifadenin gerçekliğe uygunluğu olduğunu öne sürmüştür.

Tarski'nin bu doğruluk kuramına eleştiri ise Karl Popper'dan gelmiştir. Bilim felsefesine önemli katkılarda bulunan Popper Tarski'nin doğruluk kuramını

eleştirirken, gerçeğin inançlara uygunlukla değil, nesnel bir varlıkla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bilimsel bilgi gerçeklikle tam anlamıyla uyuşmaz ve kesinlik iddiası taşımaz. Bilim, teorileri test ederek ve yanlışlanabilir hale getirerek ilerler. Bu noktadan hareketle bilgi, gerçeği anlama ve açıklama aracı olarak kullanılmalı ve bilimsel teoriler sürekli test edilmelidir (Popper, 1966:139). Popper'ın çalışmaları, bilimin yanlışlanabilirlik ilkesine dayandığını vurgular. Bir teori veya hipotezin yanlışlanabilir olması, onun bilimsel değerini belirler. Popper, doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik arasında ayrım yaparak, bilimsellik için yanlışlanabilirliğin daha üstün bir ölçüt olduğunu ileri sürmüştür (Popper, 1966:142-145).

Bölümde son olarak incelenecek olan düşünür Jean Baudrillard'tır. Baudrillard postmodernist bir bakış açısıyla gerçeklik, simülasyon ve semboller üzerine çalışmıştır. Çalışmalarında simülasyonun artık gerçekliği taklit etmekle kalmayıp onun yerine geçtiğinden bahseden Baudrillard, gerçekliğin metafizik boyutundan bahsederek, gerçekliğin yerini sanal gerçekliğin almasıyla insanların gerçek dünyayı değil, onun simüle edilmiş versiyonlarını deneyimlediğini ifade etmiştir (Baudrillard, 2014:61). Baudrillard, "Simülakrlar ve Simülasyon" adlı eserinde hipergerçeklik kavramına değinmiştir. Hipergerçeklikten kastedilen ise medya ve reklam gibi simülasyonlar aracılığıyla inşa edilen farklı bir gerçeklik aşamasıdır. Bu simülasyonlarla sıkça etkileşim halinde olan insanlar gerçeklikle olan bağlarını zayıflatarak sonunda koparır (Baudrillard, 2014:76). Tarski, Popper ve Baudrillard'ın görüşleri, gerçeklik ve doğruluk kavramları üzerine yapılan tartışmaları yansıtmaktadır. Tarski doğruluğu uygunluk kuramı temelinde ele alırken, Popper bilimsel bilginin yanlışlanabilir olması gerektiğini vurgulamıştır. Baudrillard ise günümüz toplumunun simüle edilen bir nitelik kazandığını savunarak gerçeklik kavramını postmodern bir bakış açısıyla ele almıştır.

1.6.1. Wittgenstein

Wittgenstein'a göre doğruluk bir cümlenin temel özelliğidir. Ancak tüm cümleler bu özelliğe sahip değildir. Tamamen mantıksal olan cümleler ile dünya hakkında anlamlı önermeler ileten cümleler arasında ayrım yapmakla ilgilenmiştir. Wittgenstein mantıksal cümleler ile mantıksal olmayan cümleler arasında bir ayrım yapmıştır.

Mantıksal cümleler, doğası gereği tamamen mantıksal olan cümlelerdir. Özellikler ve nitelikler sergilemelerine rağmen herhangi bir iddiada bulunmazlar. Bu nedenle anlam iletme görevleri yoktur. Bu özellikler, cümlelerin kendilerinin analizi yoluyla anlaşılabilir. Mantıksal cümlelerin özelliklerini ortaya çıkarmak için cümlelerin yapısını analiz etmek yeterlidir. Bu özellikler kullanılan sembollerde görülebilir. Gerçeklikle ya da harici ampirik kanıtlarla karşılaştırma gerektirmez (Wittgenstein, 2013:11).

Wittgenstein mantıksal cümlelerin geleneksel anlamda ne doğru ne de yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Onların doğruluğunu totoloji olarak tanımlamıştır. Bu durum mantıksal cümlelerin doğruluğunun yapılarının bir sonucu olduğu ve dış dünya ile ilişkilerine bağlı olmadığı anlamına gelir. Mantıksal doğruluk, cümlenin sembolleri ve yapısı incelenerek anlaşılabilir. Wittgenstein'a göre mantıksal cümlelerin ampirik gerçeklikle hiçbir ilişkisi yoktur. Dünya hakkındaki gerçekleri tanımlamazlar ve dünyanın nasıl olduğu hakkında iddialarda bulunmazlar. Bunlar, özünde, kendi kendine yeten bir şekilde, dış dünyaya bağımlı olmayan kurallara sahip dil oyunlarıdır (Wittgenstein, 2013:9). Mantıksal cümlelerin aksine, mantıksal olmayan cümleler dünya hakkında anlamlı önermeler ileten cümlelerdir. Bunların doğruluğu ve yanlışlığı sadece cümle yapısının analiz edilmesiyle belirlenemez. Bu doğrultuda dış dünyaya ve kullandıkları bağlama atıfta bulunulmasını gerektirir (Wittgenstein, 2013:13). Wittgenstein'a göre, mantıksal cümleler dünya hakkında ifadelerde bulunmasalar da anlamlıdır. Mantıksal cümlelerde bir şey açıklanır ya da gösterilir. Bu durum mantıksal cümlelerin bir tür anlama sahip olduğu, ancak anlamlarının dünya hakkında olgusal iddialarda bulunan cümlelerin anlamlılığından farklı olduğu anlamına gelir (Hacker, 1998:65).

Mantıksal cümlelerin aksine, gerçek cümleler (olgusal iddialarda bulunanlar) doğru ya da yanlıştır. Wittgenstein, bu cümlelerin doğruluk ya da yanlışlığının tesadüfi olmadığını, aksine onların temel bir özelliği olduğunu savunmuştur (Wittgenstein, 2013:17). Bir cümlenin anlamlı olabilmesi için doğru ya da yanlış olma potansiyeline sahip olması gerektiğinden bu durum da söz konusu cümlenin doğruluğu ya da yanlışlığı açısından değerlendirilebileceği anlamına gelir. Wittgenstein'ın görüşü doğruluğun geleneksel uygunluk teorisi ile uyumludur. Bu teoride hakikat, dil ile dünya arasındaki uygunluk olarak anlaşılır. Bir cümle, temsil ettiği dünyadaki durum

ya da olgulara tam olarak karşılık geliyorsa doğru kabul edilir. Wittgenstein, bir ifadenin, dünyadaki durumu olduğu gibi doğru bir şekilde temsil ediyorsa doğru olarak kabul edildiğini vurgulamıştır (Wittgenstein, 2013:26). Başka bir deyişle, doğru bir ifade, hakkında olduğu şeye uygundur, bir durumu doğru bir şekilde yansıtır.

Wittgenstein'a göre dil gerçekliği yansıtır ya da tasvir eder. Başka bir deyişle, dil dünyayı tanımladığımız ve temsil ettiğimiz bir araçtır.

“Tasarım gerçeklik ile uyuşur ya da uyuşmaz; uygun ya da uygunsuz, doğru ya da yanlıştır. Tasarım, ortaya koyduğunu, kendi doğruluk ya da yanlışığından bağımsız olarak, tasarım kurma biçimi yoluyla ortaya koyar. Tasarımın ortaya koyduğu, anlamıdır. Anlamının gerçeklik ile uyuşması ya da uyuşmamasından oluşur, doğruluğu ya da yanlışığı. Tasarımın doğru mu yanlış mı olduğunu bilmek için, onu gerçeklik ile karşılaştırmamız gerekir” (Wittgenstein, 2013:27)

Wittgenstein'ın temel kaygısı, doğru cümlelerin içindeki, onların doğruluk veya yanlışıkları açısından değerlendirilmelerini sağlayan yapıyı ortaya çıkarmaktır. Bir cümlenin "doğru" olarak adlandırılmasının ne anlama geldiğiyle ilgilenmiştir. Wittgenstein, çeşitli cümlelerin tanımladıkları olgulara karşılık gelme biçimlerinde farklılıklar varmış gibi görünse de, tüm doğru cümlelerin altında yatan ortak bir biçim olduğunu öne sürmüştür. Wittgenstein'ın araştırmaya çalıştığı şey bu ortak biçimdir (Wittgenstein, 2013: 26).

Wittgenstein, "doğru" ve "yanlış" terimlerinin tüm cümleler için aynı anlama geldiğini ileri sürer. Bu ortaklık çok önemlidir çünkü "p doğrudur (ya da yanlıştır)" diyebilmek için bir cümlenin hangi koşullar altında doğru ya da yanlış sayılacağını bilmek gerekir (Gibson, 2014: 34). Bu koşulların belirlenmesi, bir cümlenin anlamını belirleyen şeydir. Wittgenstein'ın bakış açısı, dilin ve onun mantıksal yapısının doğruluk ve yanlışıklık düşüncelerinden önce geldiği üzerine şekillenmiştir. Dilin mantığı, ifadeler ile bunların doğruluğu ya da yanlışığı arasındaki ilişkiden önce gelir. Bir cümlenin anlamını anlamak için, cümlenin içindeki mantıksal değişmezleri kavramak gerekir. Wittgenstein, bir cümlenin doğru ya da yanlış olduğunu belirlemek için incelendiğinde mantıksal yapısının görülebilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Wittgenstein bu mantıksal yapının aynı zamanda resimselleştirme ya da dünyayı dil

aracılığıyla temsil etme süreciyle de ilgili olduğunu kabul etmiştir. Bu bağlamda tasarlama faaliyetinin yapısını ortaya çıkarmayı amaçlar (Wittgenstein, 2013: 58).

Wittgenstein'ın hakikat ve dil hakkındaki görüşleri ikinci döneminde birtakım değişikliklere uğramıştır. Wittgenstein ikinci döneminde, hakikati anlamamanın temeli olarak gerçekliğe uygunluk fikrinden uzaklaştığını öne sürer. Gerçekliğe uygunluk kavramının açık bir kullanımı olmadığını iddia etmiştir. Bunun yerine, odağını dilin diğer yönlerine kaydırmıştır. Wittgenstein hakikat sorununu "dil oyunu teorisi" değerlendirmiştir (Tepe, 2016:72). Bir sözcüğün anlamının dil oyunlarındaki kullanımına bağlı olduğunu öne sürmüştür (Kenny, 2005:13-14). Bu durumun sözcüklerin ve kavramların anlamlarını belirli dil oyunlarındaki işlevleri aracılığıyla kazandıkları anlamına geldiğini ifade etmek mümkündür. Wittgenstein, anlamın kelimelerin kullanımıyla yakından bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Bir sözcüğün anlamının, dil oyunlarında ne tür bir kullanıma sahip olduğu olduğunu sorgulamıştır. Bu görüş, anlam kavramını kural kavramıyla ilişkilendirir (Wittgenstein, 2013:74).

Wittgenstein, olgular olduklarından farklı olması durumunda, dil oyunlarının değişeceğini öne sürmüştür. Dil oyunlarındaki bu değişim, sözcüklerin kullanımının ve dolayısıyla sözcüklerin anlamının değişmesiyle sonuçlanacaktır. Başka bir deyişle, kelimelerin anlamı sabit değildir. Ancak dil oyunlarındaki değişikliklere yanıt olarak evrimleşebilir. Wittgenstein, "doğru" ve "yanlış" gibi sözcükler de dâhil olmak üzere sözcükleri dil oyunlarının unsurları olarak görmüştür. Sözcüklerin bir dil oyunu bağlamında kullanıldığını ve doğruluklarının bu bağlamdaki kullanımlarına göre belirlendiğini savunmuştur. İfadelerin test edilmesinin ya da doğruluklarının değerlendirilmesinin mantığın bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan dil, dil oyununun kurallarını tanımlamakla ilgilidir. İfadelerin doğruluğu, dilin ve oyunun altında yatan sisteme ne kadar iyi uyduklarına bağlıdır (Kenny, 2005:88). Wittgenstein dil ve oyun arasında bir analogi kurarak dilin de bir oyun gibi bir sistem içinde işlediğini öne sürer. İfadelerin doğruluğu altta yatan dilsel sistemle bağlantılıdır ve bu ikisi birbirine benzer.

Wittgenstein sonraki çalışmalarında "önerme" ve "hakikat" kelimeleri arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır. Kelimelerin kullanımının dilde birbiriyle ilişkili ve iç içe olduğunu öne sürmüştür. Wittgenstein "cümle" ve "hakikat" kavramlarını

eşitler (Wittgenstein, 2013: 65). Bu durum, cümleler ve hakikatin derin bir şekilde birbirine bağlı olduğunu ve muhtemelen cümlelerin doğruluk veya yanlışlığı iletmek için araçlar olduğunu kastettiğini göstermektedir. Wittgenstein bir dil oyununu, katılımcıların kendileri tarafından belirlenen kurallara göre uyarlanan ve işleyen kurallarla yönetilen bir etkinlik olarak nitelendirir. Dil oyunları, bir anlamda, kendi kuralları ve gelenekleri olan "yaşam biçimleri"dir (Wittgenstein, 2013: 91).

Wittgenstein doğru ve yanlışın kişiler arası uyum tarafından belirlendiği fikrine karşı çıkmıştır. "Doğru" ve "yanlış" yalnızca insanların düşünceleri tarafından belirlenmediğini, daha çok yaşam biçimleriyle ilgili olduğunu savunur (Monk, 2019:114). Dil kullanımındaki mutabakat sadece düşüncelerin mutabakatı değil, yaşam biçimleri hakkında bir mutabakattır. İnsanların dili kullandıklarında, "yaşam biçimlerinin" bir parçası olarak neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda anlaştıklarını öne sürer. Doğruluk ve yanlışlık dilin unsurlarıdır. Bu doğrultuda doğruluk ve yanlışlığı belirleyen şey dilin nasıl kullanıldığına dair anlaşmadır. Bu noktadaki anlaşma gerçekler hakkında fikir birliğine dayalı bir anlaşma değildir. Daha çok bir yaşam biçimindeki uyumun sonucudur. Wittgenstein, bir yaşam biçimindeki fikir birliğinin, mantıksal olarak fikir birliğinden önce geldiğini ileri sürer. Bir yaşam biçimindeki değişim, fikirlerin uzlaşması için bir çerçeve ve ön koşul sağlar. Başka bir deyişle, insanların yaşam ve iletişim biçimleri, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda anlaşmalarının temelini oluşturur (Monk, 2019:81).

1.6.2. Rudolf Carnap

Rudolf Carnap (1891-1970), 20. yüzyılın mantıksal pozitivizmin önde gelen temsilcilerinden biridir. Carnap, analitik felsefenin ve semantik mantığın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Carnap'ın çalışmaları, özellikle dilin rolü, semantik analiz ve anlam teorisi konularında yoğunlaşmıştır. Mantıksal pozitivizmin öncülerinden biri olarak, bilim felsefesi ve felsefenin anlamlılığı üzerine çalışmıştır. Carnap, anlamsız veya metafiziksel iddiaları reddeden bir yaklaşım benimsemiş ve felsefeyi olası deneylere ve bilimsel sınırlara dayandırmıştır.

Carnap ve diğerlerinden oluşan Viyana Çevresi, dil analizi ile ilgilenmiş, özellikle de ampirik bilimsel model üzerine inşa edilen metafizik ve felsefe arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Viyana Çevresi'nin ideolojik temellerinin, ampirik kanıtlardan

yoksun her türlü öznel değerlendirmeyi reddeden dilin nesnel analizi etrafında toplandığı sonucuna varılabilir. Bu grup özellikle de ampirik bilimsel model üzerine inşa edilen metafizik ve felsefe arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu grubun felsefelerinin merkezi yönü “ doğru nedir” sorusundan ziyade "doğrulama nasıl olmalıdır?” olmuştur.

Carnap salt "doğruluk"tan ziyade "doğrulama-doğrulanabilirlik " kavramının önemini vurgulamıştır. İfadelerle ilgili olarak "doğrulama" veya "onaylama" üzerine odaklanırken, açıkça belirtilmediği sürece nesnel değerlendirmeler kaçınılmıştır. Bilginin kriterleri anlamlılık ve ampirik doğrulanabilirlik olarak görülmüştür. "Doğruluk" konusunda Carnap'ın çıkış noktası, "doğrulanmış", "onaylanmış" ya da "tasdik edilmiş" olmak, başka bir deyişle "gerçeği bilmek" olmuştur. "Doğruluk" kavramını doğrulama ve onaylama süreciyle yakından bağlantılı olarak görmüştür (Carnap,2013:152). Carnap, "doğru" ile "onaylanmış" arasındaki hayati farkı vurgulamıştır. Carnap'a göre doğruluk ve onaylanma problemleri birbirlerine karıştırılmamalıdır:

“Örneğin birisi “şöyle şöyle bir ifade bugün doğrudur” (dün doğrudu; yarın da doğru olacaktır) türünden bir bildirimde bulunmamasına rağmen, sadece ‘ifade doğrudur’ bildirimini söyler. Buna karşın ‘onaylanmış’ kavramı zamana bağlıdır (time-dependent). Biz “şöyle şöyle bir ifade gözlem aracılığıyla yüksek derecede onaylanmıştır” dediğimiz zaman (‘ifade doğrudur’ tümcesine) ‘şu zamanda’ diye bir ekleme yapmalıyız. Bu onay derecesi pragmatik (faydacı) bir kavramdır. Bir ifadenin deliller sunan, diğer ifade ile ilgili onaylama derecesinin anlamsal kavramı yine zamansal yönden bağımsızdır. Biz bu anlamsal kavramı kullanmakla önceden varsayılan onaylama derecesinin belirlenen sonuçları olan analitik veya mantıksal doğruluğu kast ederiz” (Carnap, 2013:177).

Carnap'a göre doğru, sabit bir terim iken, "onaylanmış olan" ya da "varlık" zamana dayalıdır. Bir önermenin doğruluğu, onaylanıp onaylanmadığına bağlıdır ve bu da zamanın geçişine tabidir. "Doğruluk" için günlük durumlarda karışıklığı önleyebilecek kesin bir tanımın olmaması, mantıksal pozitivistleri doğruluğu "onaylanan şey" anlamında kullanmaya sevk etmiştir (Carnap, 2013:188). Bu

yaklaşım, "doğruluk" teriminin geleneksel kullanımından ayrılmış ve onun yerine doğrulama ve onaylama fikrini getirmiştir. "Doğru" olmadan "onaylanma" anlaşıldığında, birçok önerme ne onaylanabilecekleri ne de olumsuzlanabilecekleri bir durumda bırakılır.

Genel doğruluk anlayışı, genellikle "doğru" bilgi ile "doğrulanmış" bilgi arasında bir ayrım yapılmamasına neden olmuştur. Bu iki kavram arasında net bir ayrım yapılamaması mantıkçılar için zorluklar yaratmıştır. Doğruluğu tanımlamanın ve günlük dilde kullanımından kaynaklanan ikilemlerden kaçınmanın zorlukları, Carnap gibi mantıkçıların geleneksel doğruluk kavramını kullanmakta genellikle çekingen davranmalarına neden olmuştur. Bunun yerine, bilginin ölçütü olarak doğrulama ve onaylama üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir. "Doğruluk" kavramının "onaylanan şey" olarak uygulanması, alışlagelmiş dil kullanımından sapmıştır (Schilpp, 1963:12). Bu dönüşüm, felsefi ifadeyi mantıksal pozitivizmin ilkelerine uygun hale getirme zorunluluğundan kaynaklanmıştır.

Carnap Tarski'nin anlambilimsel doğruluk tanımından oldukça faydalanmıştır. Tarski'nin doğruluk tanımı, "doğruluğun "onay" ya da "tasdik "ten türetilmesinden kaynaklanan zorluklara ve tutarsızlıklara bir çözüm getirmiştir. Tarski, biçimselleştirilmiş bir nesne diline ilişkin bir meta dilde "doğru" yüklemine kullanımı için semantik kurallar geliştirmiştir. Doğruluk tanımını, bir şeyin yalnızca gerçekliğe karşılık geliyorsa doğru, gelmiyorsa yanlış olduğunu ifade eden Aristotelesçi kavrama dayandırmıştır. Tarski'nin tanımı, bir ifadenin doğruluğunun gerçekliğe ne kadar iyi karşılık geldiğine bağlı olduğunu ileri süren doğruluğun tekabüliyet teorisine uygundur. Doğruluğa dair bir açıklama sunan uygunluk teorisi, Tarski'nin tanımının doğru önermelerin gerçekte olduğu gibi temsil ettiği fikriyle uyumlu olduğunu öne sürer. Özünde, bir ifadenin doğruluğu, dünyanın gerçekleriyle uyumluluğuna göre belirlenir (Schilpp, 1963:44-46).

Carnap doğruluğu mantıksal doğruluk ve analitik doğruluk olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır. Carnap'ın sınıflandırmasına göre mantıksal doğruluk analitik doğruluğun temel biçimidir. Bir ifadenin doğruluğu, ifadenin düzenlenişine ve mantıksal terminolojinin tanımlarına dayandığında, o ifade mantıksal olarak doğru kabul edilir. Mantıksal doğruluk, tek tek terimlerin özel bilgisine bağlı değildir. Ancak

cümlelerin yapısından çıkarılabilir. Örneğin, "eğer hiçbir bekar mutlu değilse, hiçbir mutlu insan da bekar değildir" cümlesi mantıksal bağlaçlar ve genel tanımlayıcılar kullandığı için mantıksal olarak sağlamdır. Bu ifadenin doğruluğunu kanıtlamak için bekâr ya da mutlu bireyler hakkında bilgi sahibi olmak gerekmez (Carnap, 2013: 198). Carnap mantıksal doğruluğun aksiyomlar ve ana argümanlar da dâhil olmak üzere tüm matematiksel ve mantıksal önermeleri kapsadığını ileri sürer. Bu önermeler, dilin yapısına ve mantıksal terminolojiye dayanmalarıyla tanımlanır. Gözlem dilinde analitik doğruluk tartışılmaktadır. Gözlem dili ikinci tür cümleleri barındırır ve analitik kalır. Bu tür cümleler analitik olarak doğru kabul edilir. Bununla birlikte, tanımlayıcı terimlerde doğruluk elde etmek, bu anlamların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını gerektirir. Carnap cümlelerin doğruluğunun yalnızca anlama dayalı olarak belirlenebilmesi için "bekâr" ve "evli" gibi terimlerin kesin olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır (Carnap, 2013:205).

Carnap'ın analitik doğruluk kavramı yalnızca mantıksal doğruluğu kapsamakla kalmaz, bunun ötesine de uzanır. Analitik doğruluk, gerçekliği veya yanlışlığı tespit etmek için terimlerin özünü ve cümlelerin yapısını anlamının değerini vurgular. Özetle Carnap mantıksal olarak doğru cümlelerin analitik olarak doğru cümlelere eşdeğer olduğunu, ancak bunun tersinin mutlaka doğru olmadığını örneklemiştir. Mantıksal doğruluğun analitik doğruluğun bir parçası olduğunu ve bazı analitik doğruların sadece cümle yapısına ve mantık terimlerine değil, aynı zamanda tanımlayıcı terimlerin anlamlarının anlaşılmasına da dayanabileceğini göstermektedir (Carnap, 2012:210).

Carnap açısından analitik cümlelerin aksine, sentetik bir cümlelerin doğruluğu ya da yanlışlığı, cümleyi oluşturan kelimelerin anlamı tarafından belirlenmez. Daha ziyade, cümlelerin gerçeklikle ne kadar iyi örtüştüğüne ya da ampirik içeriğine bağlıdır. Bu nedenle, bu ifadelerin doğruluğu yalnızca sözcük analizi yoluyla tespit edilemez. Sentetik cümleleri doğrulamak için genellikle deneysel testler, yani fiziksel dünyaya dair gözlemler veya deneyler gereklidir. Sentetik cümleler sıklıkla "olgusal içerik" taşırlar. Diğer bir ifadeyle gerçek dünya hakkında bir şeyler iddia ederler ve tek tek kelimelerin anlamlarının ötesinde bilgi aktarırlar. Örneğin, "*cisimler yüzeye 9,81 m/s hızla iner*" ifadesinin doğruluğu yalnızca dilbilimsel analiz veya sözcük anlamlarının

incelenmesi yoluyla çıkarılamaz. Doğruluğunu kanıtlamak için bir deney ya da gözlem gereklidir (Carnap,2013:58-59).

Carnap'ın bilimsel dilde doğruluk kavramını yorumlayışını ve bunun "tam bilgi" ve "mutlak kesinlik"ten nasıl farklılaştığını tartışmıştır. Carnap anlamsal bakımdan doğruluğu bilim diline ait bir kavram olarak görmektedir. Bununla birlikte, "tam bilgi"nin doğruluk ile karıştırılmaması gerektiği unutulmamalıdır. Carnap doğruluğu "tam bilgi" ve "mutlak kesinlik" ideallerinden ayırır. Carnap'ın önemle vurguladığı nokta anlamsal doğruluk kavramının mutlak ve zamansız olduğudur. Doğruluk bir ifadede bulunan bireyden ve belirli bir zamandaki bilgi düzeyinden bağımsız olarak vardır. Doğruluk mutlak ve zamandan etkilenmezken, bilgi asla tam değildir ve her zaman belirli bir güvenilirlik derecesine sahiptir. Carnap, "*c cümlesi t zamanında doğrudur*" demenin anlamsızlığını vurgular ve böylece değişken doğruluk kavramını reddeder (Carnap, 1988:101-102).

Carnap, bilimsel terimler için "tam doğrulama"ya sıkı sıkıya bağlı kalmak yerine ampirizmle uyumlu esnek bir ilke önermektedir. Carnap, bir terimin ancak terimin kullanıldığı belirli bir örneği tanımlayan bir cümle kısmen doğrulanabildiğinde, cümleyi ampirik olarak anlamlı kıldığında ve bilgi içeriği taşıdığına meşru bir bilimsel terim olduğunu öne sürmüştür. Özetle, bir terim ancak belirli bir bağlamda kullanıldığında ampirik kanıtlarla kısmen desteklenebiliyorsa bilimsel olarak geçerli bir terim olarak kabul edilebilir (Carnap, 1988: 166). Böyle bir yaklaşım, bilimsel dil ve terminolojiye yönelik daha gerçekçi ve esnek bir yaklaşım sergilemektedir.

Özetle, Tarski'nin semantik doğruluk tanımından etkilenen Carnap, bir ifadenin doğru olduğunu iddia etmenin, ifadenin kendisini iddia etmekle eşdeğer olduğunu savunmuştur. "Doğruluk" kavramını doğrulama ya da pekiştirmeden ayırmanın ve bilim diline entegre etmenin önemini vurgulamıştır. Carnap, bir ifadenin doğruluğunun tanımlanan olguların gerçekliğe uygun olup olmadığına bağlı olduğuna inanmıştır. Bununla birlikte, gerçeklerin ifadeye uygun olup olmadığının belirlenmesi, doğrulama için kriterler gerektirir. Dolayısıyla, Carnap'ın açıkladığı gibi, olguların doğruluğunun ve ifadenin uygunluğunun nasıl doğrulanacağı konusu birbirinden farklıdır. Diğer yandan Carnap "doğruluk ile "tam bilgi" ve "mutlak kesinlik" arasında

ayrım yapar. Doğruluğun mutlak ve zamansız olduğunu, bireyden ve bireyin kavrayış düzeyinden bağımsız olduğunu ileri sürer. Ayrıca doğruluğun, zaman içinde değişen koşullara ve bağlamlara bağlı olabilen doğrulama ve onaylama gibi kavramlardan farklı olduğunu vurgular.

1.6.3. Edmund Husserl

Filozof Edmund Husserl fenomenoloji alanına yaptığı öncü katkılarla tanınmıştır. Dar anlamda fenomenoloji bir fenomeni, onu deneyimlemiş olanların perspektifinden inceleyerek özünü tanımlamaya çalışan bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda fenomenoloji nesnel gerçekliğin önemini kabul ederken aynı zamanda dünyaya dair öznel deneyimimizin anlayışımızda çok önemli bir rol oynadığını da kabul eder. Amacı öznellik ve nesnelliği birbirine bağlamaktır. Husserl'in en önemli eserlerinden biri "Fenomenolojinin Mantığı" (1900) adlı kitabında fenomenolojiyi temel olarak oluşturan ilkeleri açıklamıştır. Fenomenolojik bakış açısına göre, bir ifadenin doğruluğu, şeylerin bilincimizde nasıl görüldüğünü doğru bir şekilde temsil ettiğinde gerçekleşir. Bu durum doğruluğun birinci tekil şahıs bakış açısı ve dünyayı nasıl subjektif bir şekilde algıladığımızla yakından ilişkilendirildiği anlamına gelir (Husserl, 2010: 156).

Husserl'in doğruluk incelemesi, doğruluğun mutlak uygunluk olduğuna dair klasik inancın fenomenolojik bir araştırması olarak anlaşılabilir. Husserl'in çalışmalarında "kanıtsallık" kavramı hakikat kavramıyla bağlantılıdır. Kendiliğinden apaçıklık ile hakikatin nasıl temellendirildiği ya da hakikatin kendiliğinden apaçıklık temelinde nasıl açıklanabileceği arasındaki ilişki incelenmektedir. Hakikate ilişkin tartışmaların ancak öz-açıklığın varlığında anlamlı olabileceği öne sürülmektedir (Hopkins, 2015:16).

Husserl'in hakikat ve apaçıklık arasındaki bağlantıya ilişkin bakış açısının zaman içinde bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Başlangıçta doğru olmayan bir yargının apaçık olamayacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Daha sonra, apaçık bir yargının aynı zamanda doğru olduğunu göstermeye odaklanmıştır. İlk aşamada doğruluk ön planda tutulmuş ve apaçık yargıların tartışmalı karakteri buradan çıkarılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise hakikat ve apaçıklık doğrudan deneyimlenen ve birbiriyle ilişkili olarak ele alınmıştır.

Husserl apaçıklığın öznel bir değerlendirme değil, hakikat deneyiminin kendisi olduğunu savunur. Apaçıklık, gerçek bir eylemde, özellikle de apaçık yargılarda ideal bir kavramla karşılaşma olarak tanımlanmaktadır (Husserl, 1982: s.41). Diğer yandan Husserl açısından hakikat, bilenin kanaati ile nesne ya da önermenin durumu arasındaki uygunluk hedefi olarak nitelendirilir. Bu uygunluğun nesnel deneyimleri hakikati açık kılan şeydir (Hopkins, 2015:23).

Edmund Husserl'in kesinlik ve hakikat hakkındaki düşünceleri Descartes'ın perspektiflerine ve araştırmalarına dayanmaktadır. Bu anlamda Descartes'ın Husserl'in felsefi paradigmasını şekillendirmede merkezi bir konumda olduğu söylenebilir. Husserl'in çabalarının önemli bir unsuru "kesinlik", "kendinden belirlilik" ve "hakikat "e ulaşmakla ilgilidir. Bu istek onu "şeylerin kendilerinin" özünü incelemeye yönlendirir (Paley, 1997:190). Descartes'ın etkisi bu sorgulama için hayati önem taşır. Çünkü o da açık ve net bilgi arayışındadır. Descartes benliği (ego) ve onun fikirlerini kavramada açıklık ve belirginliğin önemini vurgulamıştır. Açıklık ve belirginliğe yapılan bu vurgu Husserl'in felsefesinde de belirgindir. Her iki filozof da bilen özne ile bilgi nesneleri arasındaki bağlantıda açıklığın ağırlığını kabul etmiştir. Husserl ve Descartes "açıklık" ve "açıklık-kesinlik" terimlerini tam olarak aynı şekilde kullanmasalar da, her ikisi de felsefi görüşlerinde açıklığın önemini kabul etmektedir. Açıklık, özellikle öz farkındalık ve özne ile bilgi nesnesi arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, felsefi çalışmalarında yinelenen bir temadır.

1.6.4. Nicolai Hartmann

Bir diğer Alman filozof Nicolai Hartmann (1882-1950), ontoloji üzerine önemli çalışmalar yapmış bir düşünürdür. Hartmann, özellikle varlık felsefesi ve ontoloji konularında özgün katkılarda bulunmuş ontoloji teorisi olarak da bilinen bir felsefi sistem geliştirmiştir. Ontoloji, varlık ve varlığın doğası hakkında düşünmeyi amaçlayan bir felsefi alan olarak bilinir.

Hartmann doğruluğun bilgi ve onun çeşitli katmanlarıyla yakından ilişkili olduğunu fikrini savunmuştur. Her ne kadar doğruluk, bilgi dışındaki alanlarla bağlantılı olsa da, Hartmann bunun gerçek doğruluk olmadığını savunmuştur. Doğruluk bilgi arayışında olan her girişimin temel özelliğidir. Hartmann'a göre, bilgi yalnızca gerçek bilgi olarak kabul edilebilir ve yanlış bilginin varlığı bilginin yokluğu

anlamına gelir. İncelenen nesnenin bilinçte tam olarak temsil edilmesi, tam bir kavrayış için çok önemlidir. Bu nedenle doğruluk bilginin temel unsurudur. Doğruluk ile uyumlu olmayan bilgi bu anlamda gerçek bir bilgi olarak görülemez (Hartmann, 1998:16). Diğer yandan Hartmann'a göre bilinçte ortaya çıkan bazı tasarımlar, bilgi olma iddiasıyla nesneleri oldukları gibi temsil etme iddiasındadır. Ancak bu tasarımları bilinçteki nesneyle karşılaştırmak her zaman mümkün olmayabilir. Böylesi bir durumda bilgi, yanlış temsil edilse bile bilgi olarak kategorize edilmeyi ve bu şekilde tanınmayı gerektirir (Hartmann, 1998:21).

Hartmann'ın doğruluk görüşü, bilgi anlayışının üzerinde şekillenmektedir. Hartmann'a göre bilgi, özne ile nesne arasında bilinçte kurulan bağ ile oluşur. Hartmann'a göre bir nesneyi bilmek, öznenin bilincinin nesnenin özelliklerini temsil eden yeni bir tasarım ya da oluşum oluşturmaya anlamına gelir. Bu oluşum nesnenin bir kopyası ya da çoğaltılması değil, daha ziyade biçimlendirilmesi ya da temsil edilmesidir (Hartmann, 1998:8). Hartmann, bilginin doğruluğunun bu oluşumun nesnenin özelliklerini ne kadar iyi yakaladığına bağlı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte, öznedeki oluşumun ayrı bir varlık olduğunu ve mevcut nesneyi değiştirmedikçe kabul etmiştir. Bu durum nesnenin bir kopyası ya da yeniden üretimi değil, bir imgesi ya da temsili şeklindedir (Peterson ve Poli, 2016:54). Hartmann bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Doğrulukta var olanla bir bağlantı söz konusu olduğundan, doğruluğun ontolojik bir yanı da vardır; ama yine de doğruluk ontolojik değil, saf gnoseolojiktir. Doğru ya da yanlış olan, şeyin kendisi değil, onun bilgisidir. Bu nedenle doğruluk sorunu ne mantıksal ve psikolojik bir sorun ne de ontolojik bir sorundur. Gerçi bilginin ontolojik olarak belirlenmesi nedeniyle, doğruluk da dolaylı olarak belirlenmektedir; ama doğru ve yanlış farkı yalnız bilgidir, yalnız bilgiler doğru ya da yanlıştır” (Hartmann,1998:16)

Hartmann'a göre doğruluk imgeler, tasarımlar, yargılar ve düşünceler de dâhil olmak üzere bilgi oluşumu ile nesne arasındaki uygunluk olarak tanımlanmaktadır. Bilginin doğruluğu, öznedeki nesne tasarımının gerçek nesne ile aynı hizada olup olmadığına ve yapısal özelliklerini taşıyıp taşımadığına bağlıdır. Bir imgenin değeri, nesnesine ne kadar doğru bir şekilde karşılık geldiğine göre belirlenir. İmge ile nesne

arasında, nesnenin imgedeki özelliklerini de içeren açık bir karşılık olduğunda bilgi doğru kabul edilir. Tersine, bilinçteki imge ile nesnesi arasında bir sapma veya uyumsuzluk olduğunda bilgi yanlış olarak kabul edilir (Hartmann, 1998:65). Özetle, doğru ve yanlış bilgi arasındaki ayrım, bilinçli imgenin söz konusu nesne ile hizalanması veya hizalanmamasına dayanır.

1.6.5. Martin Heidegger

Bir diğer Alman filozof Martin Heidegger (1889 – 1976) insanın varlıkla olan ilişkisi ve insanın dünyayı nasıl anladığı ve deneyimlediği konuları üzerinde bir inceleme sunmuştur. Düşünür doğruluğun, geleneksel doğruluk teorisindeki önermelerin dış dünyadaki bir durumla uyuşması olarak anlaşılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yerine, Heidegger "Aletheia" kavramını kullanmıştır. Bu kavram Yunanca bir terimdir ve "gizlenmeyen" veya "açığa çıkarma" anlamına gelmektedir (Sevgi, 2003:17). Heidegger'a göre, doğruluk sadece önermeler ve ifadelerle ilgili değil, aynı zamanda açığa çıkarma ve ortaya çıkarma sürecini açıklamaktadır. Doğruluk varlığın açığa çıkarılmasıdır. Diğer bir ifadeyle gizli olanın açığa çıkarılmasını içermektedir. Söz konusu açığa çıkarma varlığın temel doğasının ve dünyayı nasıl algıladığımızın açığa çıkarılmasıyla ilgilidir (Heidegger, 2015:14).

Heidegger'ın gerçeklik anlayışı, geleneksel felsefi kavramları sorgulamıştır. Heidegger için "açığa çıkarma" gizli olanın, gizli kalmış olanın ortaya çıkarılması anlamına gelir (Heidegger, 1998:56). Heidegger, bu kavramı kullanarak, insanın dünyayı anlama ve deneyimleme şeklini açıklamıştır. Ona göre, "açığa çıkarma," insanın varlıkla olan ilişkisini ifade eder. Dünya, insanın açığa çıkarması gereken gizli anlamlarla doludur. Bu durum varoluşsal bir süreçtir. Açığa çıkarma, insanın dünyayı anlaması ve kendini gerçekleştirmesi için temel bir kavramdır ve Heidegger'ın varoluşçuluk felsefesinin merkezi bir unsuru olarak kabul edilir.

Heidegger'ın felsefesinde "açığa çıkarma," gerçeklikle derin bir bağlantıya sahiptir. Ona göre, açığa çıkarma, insanın dünyayı anlama ve deneyimleme şekliyle doğrudan ilişkilidir. Dünya, yüzeydeki görünüşünden daha fazlasını içerir. Açığa çıkarma, bu gizli anlamları açığa çıkarma sürecidir. Gerçeklik, bu gizli anlamların bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Heidegger'a göre, varlık ve gerçeklik arasındaki ilişki

karmaşıktır. Varlık, açığa çıkarmadan kaynaklanır. Heidegger bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Hakikatin özü, özün hakikatidir. Bu cümlelerin anlamı, gizli olmamak-örtük olmamak-saklı olmamaktır. Fakat dilde hakikat kelimesi ile anlatılmak istenen bu değildir. Örneğin; dünya güneşin etrafında dönüyor, sonbahardan sonra kış gelir, Kant en büyük Alman filozofudur, bu sınıf sıcak. Bunlar tek tek hakikatlerdir. Demek istediğim, bunlar yalnızca önermeler, iddialardır. Ama her biri ‘doğru’ gerçek içeriyor. Peki, gerçek nerede saklanıyor? ... Cümlelerin doğru olması onun doğruluğundan oluşur ve algısal bir şey de içerir. Gerçek, doğruluk demektir” (Sevgi, 2003:17).

Örnek olarak Heidegger’e göre dünyanın nasıl görüldüğü ve anlam ifade ettiği, açığa çıkarma süreci ile belirlenir. Yani gerçeklik, insanın açığa çıkarmasıyla inşa edilir. Heidegger’a göre, dünya, insanın ona anlam yüklediği yerdir (Krell, 1990:17). Dünyanın kendisi, insanın açığa çıkarma eylemi sayesinde anlam kazanır. Bu durum gerçekliğin nasıl inşa edildiğini ve anlamlı hale geldiğini gösterir. Özetle Heidegger’a göre gerçeklik, önermelerle gerçekler arasındaki bir uyuma meselesi değildir; aksine varoluşumuzun ve yaşadığımız dünyanın gerçeğini açığa çıkarma sürecinin daha derin bir aşamasıdır.

1.6.6. Alain Badiou

Heidegger’e en büyük eleştirilerden birisi Alain Badiou tarafından yöneltilmiştir. Alain Badiou Fransız filozof ve matematikçi olarak tanınan bir düşünürdür. Özellikle matematik, ontoloji, epistemoloji ve siyaset felsefesi konularında çalışmıştır. Kendi felsefi sistemini geliştirmiş ve bazı temel kavramları yeniden tanımlamıştır. Badiou'nun düşüncesi, özgünlüğü ve karmaşıklığı ile tanınır ve sıklıkla radikal politika teorileri ile bağlantılıdır.

Badiou, gerçekliği anlama konusunda anahtar bir unsur olarak "olay" kavramını kullanmıştır. Bir olay, kurulan düzeni aniden ve öngörülemez bir biçimde bozan bir olaydır. Bu durum rutinden sapmayı temsil eder ve yenilik getirir. Badiou olayların alışkanlık ve gelenek içinde sıkışmış olan bir dünyada yeni gerçeklere

ulaşmanın ve değişiklik getirmenin tek yolunu temsil ettiğini savunmuştur (Badiou, 2010:81).

Badiou'nun gerçeklik hakkındaki görüşleri Heidegger'inkilerden farklıdır. Heidegger, gerçekliğin özünün varlığın özünde saklı olduğunu ileri sürerken, Badiou gerçekliğin özünün olaylarda yer aldığını savunmuştur. Bu anlamda Badiou, öznenin evrensel bir varlık olmadığını, aksine tekil bir anlam ifade ettiğini belirtmiştir. Öznenin kendisini bir gerçeklik olarak inşa etmesinin ön şartı, bu durumu sağlayacak bir olayın olmasıdır. Bir özne, bir gerçekliğe bağlılık geliştiren ve bir gerçeklik prosedürüne katılan bireydir. Özne bir olaya bağlılık aracılığıyla yeni bir gerçeği var edebilir (Badiou, 2010:45) Badiou açısından genel dört gerçeklik prosedürü vardır. Bunlar sanat, aşk, bilim ve siyasettir. Bunların her biri, bireylerin gerçeklere ulaşmalarına izin veren süreçleri ifade etmektedir. Örneğin, sanatta yaratıcı bir eylem aracılığıyla yeni bir gerçek açığa çıkarılabilmektedir (Badiou, 2012: 56). Badiou'ya göre;

“Felsefenin özgül işlevi, hakikat usullerine (procedures) hareket noktası işlevi gören olayların adlandırılmasının ikamet ettiği bütünleşmiş bir kavramsal uzam önermektir. Felsefe tüm fazladan isimleri bir araya toplamayı amaçlar. Felsefe, düşüncede, düşünceyi koşullandıran usullerin (procedures) birlikte mümkün olabilirlik (compossible) niteliğini ele alır. Hiçbir hakikat üretmez, bir hakikatler alanına sahiptir (Badiou, 2005:132).

Badiou, hakikat ve bilgi arasında temel bir ontolojik ayrım yapmıştır. Hakikat ve bilgi arasındaki temel fark, hakikatin bir durum içinde başlayan bir olay veya süreç olmasıdır. Bir durum, belirli bir bağlam içindeki bilgi ve unsurların bütününe kapsar. Hakikat sabit veya önceden var olan bir şey değildir, durumun içinden ortaya çıkar. Bu nedenle Badiou'ya göre hakikat bilgide boşluklar yaratır (Badiou ve Zizek, 2005:145).

“Doğru bir bilgi tarafından kontrol edilebilen, bir ansiklopedik bilgiye cevap verebilir nitelikte olan durumun bir parçasıdır. Hakikat ise hakikat süreci tarafından kontrol edilen ve bağlantılı çokları bir araya gruplayan durumun bir parçasıdır. Bilgi; olaya dair, müdahaleye dair, numaralandırmayı aşan isme dair, sadakati yöneten işleme dair herhangi bir şey bilmek istemez. Bir sorgulama, hakiki ile doğruyu ayırt edemez. Çünkü sorgulamanın hakiki

sonucu, aynı zamanda zaten doğru önermeye ait olarak önceden kurulmuştur. ... Hakiki sadece sonsuz olduğunda “doğru”dan ayrılabilir. Bir hakikat durumun sonsuz parçası olmak zorundadır. Çünkü tüm sonlu parçalar, bilgi tarafından zaten ayırt edilmiş ve sınıflandırılmıştır” (Badiou, 2005:332,333)

Badiou açısından hakikat, olayları veya süreçleri içerdiğinden bilginin saltanatını sarsar. Aynı zamanda bilginin, gerçekliğin tam ve değişmeyen bir resmini sağladığı düşüncesine de meydan okur. Bunun yerine, hakikatin olayların ve fikirlerin dönüştürücü gücünü ve kesinti yaratan özelliğini vurgulamıştır. Hakikat mevcut bilginin sınırlarını aşar ve dönüşüm yaratma potansiyeli bakımından sonsuzdur. Bu çerçevede özne (birey veya topluluk) bir fikre bağlılık yoluyla hakikatin parçası olan unsurlar üretir. Bu unsurlar aynı zamanda hakikatin kendisinin de birer parçasıdır (Pluth,2010:38-39).

1.7. YİRMİ VE YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL FELSEFİ KURAMLARINDA DOĞRULUK-GERÇEKLİK ANLAYIŞI

1.7.1. Alfred Tarski

Alfred Tarski (1901-1983), mantıkçı ve matematikçidir. Tarski, özellikle mantığın ve matematiğin temelleri, semantik ve semiyotik alanlarda yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Tarski'nin semantik teorileri, dilin anlamını ve sembollerin nasıl işlediğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Tarski, gerçekliği anlamaya çalışırken, dilin ve mantıksal yapının bağlamını göz önünde bulundurmanın önemini vurgulamıştır. Tarski'ye göre gerçeklik basit, bağımsız bir kavram değildir. Gerçeklik ifadeler yer aldığı dil ve mantıksal yapı ile içsel olarak ilişkilidir (Tarski, 1944:341-376)

Tarski, semantik için bilimsel bir metodoloji oluşturmayı ve semantik kavramların sınırlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Tarski bu amacını gerçekleştirmek için çağdaş mantığı bir araç olarak kullanmıştır. Mantıksal ve sözdizimine dayalı ilkelerin, anlamsal kavramları tanımlamak için kullanılmasını savunmuştur. Bu teknik, dildeki anlambilim ve sözdizimini bir araya getirir. Tarski'ye göre bir önermenin ancak söylenen o önermenin gerçek olması koşulu ile doğru olabileceğini

düşünmektedir. Tarski, düşünülen şeyin, nesneye uygunluğunu ifade eden bu görüşünü şu şekilde açıklamaktadır:

“Somut bir örnekle başlayalım. “Kar beyazdır.” Bu cümlemin hangi koşullar altında doğru veya yanlış olduğu sorusunu soruyoruz. Kendimizi klasik anlayışa dayandırırsak, doğrusu, kar beyazsa cümlemin doğru olduğunu söyleyeceğiz ve kar beyaz değilse yanlış olduğunu. Böylece, eğer gerçeğin tanımı anlayışımıza uygun olarak, aşağıdaki denkliği ima etmelidir: “Kar beyazdır” cümlesi, ancak kar beyazsa doğrudur” (Tarski, 2001:143)

Tarski'nin yöntemi üç adımdan oluşmaktadır. İlk adım, temel işaretleri, tanımlama kuralları ve akıl yürütme kuralları da dâhil olmak üzere kullanılacak dili tanımlamaktır. Düzenli yazar ve kurum biçimlendirmesi korunacak ve yaygın akademik bölümler gerçeklere dayalı ve açık başlıklarla dâhil edilecektir. Cümleler ve paragraflar, ifadeler arasında nedensel bağlantılar ile mantıksal bir bilgi akışı oluşturacak ve dolgu kelimelerden kaçınılacaktır. Tutarlı atıf ve dipnot stiline ve biçimlendirme özelliklerine uyulacak ve alıntılar açıkça işaretlenecektir. İkinci adım, hem orijinal dilden hem de mantıksal ifadelerden ifadeler gerektiren, verilen dilin semantiğine dayalı olarak meta dili biçimlendirmektir. Dil resmi, açık, özlü ve değerden bağımsız olacak, pasif bir ton ve kişisel olmayan bir yapı kullanılacaktır. Son olarak, metinde doğru sözcük seçimleri kullanılacak ve dilbilgisi hataları, yazım hataları ve noktalama işaretleri bulunmayacaktır. Üçüncü adım, hem içerik hem de günlük dil kullanımı açısından anlamsal kavramların kullanım koşullarının belirlenmesini içerir. Teknik terim kısaltmaları ilk kullanımlarında açıklanacaktır. Tarski, anlamsal kavramların kesin kullanımını tespit etmeye yardımcı olan “anlamsal anlaşma” kavramını sunmuştur (Tarski, 1944:341-376). Bu uzlaşma ayrıca, alt tanımlar veya açıklamalar sağlayarak anlamsal bir kavramın bağlam içinde uygunluğunun değerlendirilmesine olanak tanır.

Tarski, tümevarımsal bilimlerin biçimsel dilini kullanarak bir gerçeklik tanımı oluşturmaya çalışır. Tarski, doğruluğun bir ifadenin gerçekliğe uygunluğu ya da tekabüliyeti olduğunu öne süren klasik doğruluk kavramıyla hemfikirdir. Bununla birlikte, mevcut gerçeklik tanımlarının açıklık ve kapsamlılık açısından eksik olduğunu ve yanlış yorumlamalara yol açtığını iddia eder. Tarski kendi tanımını ortaya

koyar ve bunu "kar beyazdır" ifadesiyle örneklendirir. Onun tanımına göre, bu ifade ancak ve ancak kar beyaz renkte ise doğrudur. "Doğru" terimini, bu biçimlerin ileri sürülmesine ve doğruluk tanımından çıkarılmasına izin verecek şekilde kullanmayı önerir. Tarski, bu başlangıç tanımının yalnızca kısmi olduğunu ve tüm kısmi tanımlar arasındaki mantıksal bağlantılar yoluyla genel bir tanım oluşturulacağını kabul eder (Field, 1972:350).

1.7.2. Karl Popper

Yirminci yüzyılın önemli bir diğer düşünürü Karl Popper özellikle bilim felsefesine katkılarıyla bilinmektedir. Popper, bilimsel bilgiyle gerçeklik arasındaki ilişkiyi incelerken bilimsel bir yaklaşım benimsemiştir. Onun görüşlerine göre, bilimsel bilgi gerçeklikle tam anlamıyla uyuşmaz. Bu nedenle bilimsel bilgi, kesinlik iddiası taşımaz. Bilim, teorileri test ederek ve yanlışlanabilir hale getirerek ilerlerler (Popper, 2003:58). Gerçeklikle tam bir örtüşme veya kesin doğruya ulaşma hedefi yerine, bilim teorileri geliştirmek ve sürekli olarak test etmek nihai amaç olmalıdır.

Popper Tarski'nin kuramını geliştirmeye çalışmıştır. Popper'a göre Tarski, gerçekliğe ait düşüncelerini sunarken doğruluk ile ilgili ölçüt vermemiştir. Tarski'nin doğrulukla ilgili kuramını eleştirirken şöyle demektedir:

"Buna göre gerçek, bizim inançlarımıza daha doğrusu verilen bir ifadeye uyuyorsa bu doğrudur. Ben bunu rahatsız edici buluyorum. Çünkü iyi bilinen nedenlerden ötürü inançları mantığa sokmak istemiyorum. ... Zaten bana göre, gerçek nedir, madde nedir vb sorular uygunsuz sorulardır. Gerçek nedir sorusunu bir kenara atmamız gerekir. O benim için veba gibi tartışmaktan kaçınmamız gereken bir sorudur. Felsefenin endişesi nedeniyle, kelimelerin anlamlarını geçmişten bu yana sürekli tartışmak, felsefenin favori bir oyunudur (Popper, 1966:142)

Popper, bilginin "yanlışlanabilirlik ilkesi" üzerine odaklanmıştır. Bir teori ya da hipotezin yanlışlanabilir olması, onun bilimsel olup olmadığını belirler. Diğer bir ifadeyle bir teori veya hipotez, deneyler veya gözlemler yoluyla yanlışlanabilirse bu durum onun bilimsel bir değeri olduğu anlamına gelmektedir. Bilim, nesnel ve deneme yanılma süreçlerinin bir sonucu olarak ilerler (Popper, 2003:76). Popper'in bu

yaklaşımı bilimin sürekli gelişme ve düzelme potansiyelini yükseltmiştir. Popper açısından gerçeklik nesnel bir varlıktır. Bilimin amacı, bu gerçekliği daha iyi anlamak ve açıklamaktır. Bilgi, gerçekliği daha iyi açıklamak için kullanılan bir araçtır ve bilim teorileri, gerçeklik hakkında daha fazla bilgi edinmek için sürekli olarak test edilmelidir.

Popper önermeler ve olgular arasındaki ilişkiyi tartışmak için bir meta-dilin gerekli olduğunu düşünür. Böylelikle ifadelerin aktardığı gerçek ya da görünür olguları ifade etmenin kolaylaşacağını belirtmiştir. Üst dilin kullanımı aynı zamanda ifadeleri oluşturmak için kullanılan dilin incelenmesine de olanak tanır. Ancak bir üst-dile sahip olarak, ifadelerin nesne dilindeki olgularla nasıl ilişkili olduğu tartışılabilir. Tarski'nin teorisine göre, bir önerme ancak olgularla örtüşüyorsa doğru kabul edilir. Diğer bir ifadeyle olgularla örtüşmesi önermenin doğruluk açısından ön şartını oluşturmaktadır. Tarski'nin temel kaygısı tekabüliyet fikri değil, daha ziyade doğruluk kavramına odaklanmaktadır. *Tarski'ye göre "X ancak ve ancak P'ye (olguya) karşılık geliyorsa doğrudur", Popper'in tezi ise bunu "X ancak ve ancak P'ye (olguya) karşılık geliyorsa doğrudur ve doğru olan sadece ve sadece P'dir"* şeklinde genişletmektedir (Tepe, 2003:118-131). Popper'ın yorumu Tarski'nin başlangıçtaki kavramlarını aşmaktadır (O'Hear & Clark, 1995:49-50).

Popper'ın çalışmaları gerçeklik ve onun tanımı etrafında şekillenir. Nesnelliği korumak için gündelik sözcükler, gayri resmi ifadeler ve süslü bir dil kullanmaktan kaçınılmalıdır. Son olarak, doğru atıf ve dipnot tarzı kullanılmalıdır. Hakikatin esasen uygunluk ile ilgili olduğunu, bir teorinin ancak gerçeklerle örtüşüyorsa doğru olduğunu ileri sürer. Teknik terimler uygun kısaltmalarla tanıtılır. Popper, tek tek cümlelerin veya önermelerin doğruluğundan ziyade kuramların doğrulanabilirliğine veya yanlışlanabilirliğine öncelik verir. Ayrıca, önyargıdan kaçınmak için 'kanıtlar gösteriyor' veya 'sonuçlar gösteriyor' gibi ifadeler kullanmaktan kaçınılmalıdır. Kullanılan dil, herhangi bir gramer hatası veya yazım hatası olmaksızın nesnel ve değerden bağımsız olmalıdır (Popper, 2022:76).

Popper, mantıkçı pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesine katılmaz. Popper bunun yerine bir sistemin deneyle test edilebilirliğine dayalı ampirik kabul edilebilirliğini vurgular. Bu nedenle bilimsel teori olasılıklarını sınırlandırmak için

yanlışlanabilirliği bir kriter olarak önerir. Popper, doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik arasında ayırım yaparak, teorik önermelerin nesnel olarak doğrulanmasının mümkün olmadığını, ancak yanlışlanmalarının mümkün olduğunu gözlemler. Sonuç olarak, yanlışlanabilirliğin bilimsellik için daha üstün bir ölçüt olduğunu ileri sürer. Popper, herhangi bir önermenin gelecekte potansiyel olarak yanlışlanmaya açık olması durumunda bilimsel bir önerme olarak kabul edilebileceğini savunur (Popper, 2022:83).

1.7.3. Jean Baudrillard

Son olarak postmodernizm, iletişim teorisi ve medya araştırmaları gibi alanlarda araştırmalar yapan Jean Baudrillard (1929-2007) gerçeklik, simülasyon ve semboller hakkında birtakım saptamalar yapmıştır. Baudrillard en genel anlamda gerçeklik ve simülasyon arasındaki ayrımı incelemiştir. Baudrillard "simülasyon"un gerçekliğin ötesinde bir şey olduğunu savunmuş ve simülasyonun artık gerçekliği taklit etmekle kalmayıp, onun yerine geçtiğini ileri sürmüştür. Bu durum insanların artık gerçek dünyayı değil, onun simüle edilmiş versiyonlarını deneyimlediği anlamına gelmektedir (Baudrillard, 2014:61).

“İlkesinden yoksun kalmış gerçeklik de varlığını uzun süre sürdüremez, gerçekliğin yerini bir ilkeden yani metafizik boyuttan yoksun olan bütünsel, sanal gerçeklik alır. Gerçeklik tutkusu yerini herkesin uyması gereken, otomatik olarak üretilen gerçeğe inanma zaruriyetine bırakır. Gerçeklik ve yerini bıraktığı sanal gerçeklik bu bakımdan bir korelasyon içindedir, sanal gerçekliğin tamamen zuhur edip her yere nüfuz edebilmesi için gerçekliğin tamamen kaybolması gerekir, bu yüzden de gerçekliğe duyulan tutkunun her geçen gün daha çok gerçekliğe duyulan inanç tarafından kuşatılması için çaba sarf edilmektedir (Baudrillard, 2015:15,16).

Baudrillard “Simülarklar ve Simülasyon” adlı eserinde üç farklı simülasyon derecesi tanımlamıştır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

- a. İlk derece simülasyon: Gerçekliği taklit eden bir kopya veya çoğaltma (örneğin, bir harita).

- b. İkinci derece simülasyon: Gerçeklikle ilişkisini kaybeden bir simülasyon, yani gerçekliği yitiren bir kopya (örneğin, bir tema parkı).
- c. Üçüncü derece simülasyon: Artık ne gerçekliği taklit eden ne de gerçekliği yitiren, kendi bağımsız gerçeklik statüsüne sahip bir simülasyon (örneğin, medya tarafından oluşturulan sanal dünyalar) (Baudrillard, 2014: 88-92)

Baudrillard aynı eserde klasik bir gerçeklik anlayışının ötesine geçilerek “hipergerçeklik” kavramını ortaya koymuştur. Söz konusu kavram gerçekliğin bir aşaması olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda “hipergerçeklik”, simülasyonların artık gerçeklikten ayırt edilemeyeceği bir noktada meydana gelmektedir ve insanların artık gerçek dünyayı deneyimleme yeteneğini yitirdiği bir aşamayı temsil etmektedir (Baudrillard, 2014:102). Hipergerçeklik, medya, reklam ve diğer simülasyonlar aracılığıyla inşa edilmektedir. Yazara göre insanlar bu simülasyonlarla o kadar sık ve yoğun bir şekilde etkileşime girerler ki, gerçeklikle olan bağları zayıflar ve sonunda kopar (Baudrillard, 2016:36). En sonunda hipergerçeklikle beraber her bireyin kendisi birer "simülâtör" haline dönüşür. Netice itibarıyla Baudrillard postmodernist düşünce içinde gerçeklik ve simülasyonun ilişkisi hakkında önemli bir eleştirel perspektif sunmuştur.

Yirmi ve yirmi birinci yüzyılda doğruluk ve gerçeklik kavramlarına ilişkin önermeler getiren Tarski, Popper ve Baudrillard’ın görüşleri bu şekildedir. Bu dönemde gerçekliğin ve doğruluğun ölçütlerine ilişkin tartışmalar gündemini korumuştur. Tarski’nin doğrulukla ilgili önermesi uygunluk kuramı temelinde ele alınmıştır. Popper ise, Tarski’nin uygunluk kuramını geliştirerek bilimsel bilginin kesinlik iddiası taşımaktan ziyade, yanlışlanabilir olması gerektiğinden bahsetmiştir. Gerçeklik ve doğruluğun kelime anlamlarına değil, onların yanlışlanabilir ölçütler barındırmasına önem vermiştir. Tüketim toplumunun kendine özgü mitler ve yapısı olduğuna dikkat çeken Baudrillard ise gerçekliğin dünyadaki temsilleri ile ilgili sorgulamalar geliştirmiş ve bunun neticesinde günümüz toplumunun artan ölçüde simüle edilen bir nitelikte olduğunu savunmuştur. Özetle, felsefenin doğruluk ve gerçeklik ile ilgili sorgulamaları, eskiçağdan bu yana önemini korumuştur. Dönemin birçok toplumsal faktör ve bilimsel ilerleyişleri ile bağlantılı olarak şekillenen tartışmalar, doğruluğun ve gerçekliğin ne olduğuna ilişkin merakın giderilememesi

nedeni ile sorgulanmaya devam edilmiştir. Son yüzyıldaki tartışmalar, gerçekliğin görüntüleri ve sanal ortamlardaki yansıması özelinde gelişmiştir.

1.7.4. Son Değerlendirme

Bilgiye ulaşma çabası insan varoluşunun temel ve kalıcı bir yönünü yansıtmaktadır. Felsefenin başlangıcından en ileri bilimsel keşiflere kadar, hakikat arayışı insanoğlunun entelektüel çabalarına rehberlik etmiştir. Bilgi niteliği itibarıyla durağan bir yapıya sahip değildir. Zaman içinde gelişir ve kendisini günceller. Bir zamanlar doğru ve tartışılmaz olduğu düşünülen gerçeklerin zaman içerisinde yanlış olduğu kanıtlanabilir. Bu durumu teori ve hipotezlerin revizyona tabi tutulduğu bilimsel çalışmalarda gözlemlemek mümkündür. Güncellenen bilgiler ışığında insanoğlunun hakikate ilişkin kavrayışını uyarılama isteği bilginin temel gücünü oluşturmaktadır. Bilginin her an değişebilen niteliği bilginin temelini zayıflatmaz, aksine güçlendirir. Bilginin kavranmasına ilişkin farklı bakış açıları mevcut kesinliğin ötesinin keşfedilmesini sağlar. Bu anlamda mutlak kesinlik ve doğruluk kabulünün entelektüel ilerleme açısından engel teşkil edebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim böylesi bir kabul dogmatizme ve kapalı fikirliliğe yol açabilmektedir.

Bilgi kendi öz değerini, kendi sınırlarının gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesinden inşa eder. Bilgiye yönelik takınılan bu sorgulayıcı yaklaşımdan kasıt, belli bir zamanda geçerliliğine inanılan bilginin aynı zamanda yanlışlanabilir yanının da kabul edilmesidir. Sadece olgulardan oluşmayan, deneysel açıdan testlere tabi tutulan bilginin bir zaman sonra aksi kanıtlarla yanlışlanabilmesi gayet muhtemeldir. Yanlışlanabilme özelliği bilginin kendisini bilimsel kanıtlarla desteklenmeyen kişisel kanaatlerden ayırır. Bilimsel kanıtlarla desteklenmemiş veya farklı bakış açılarının eleştirilerine maruz kalmamış kişisel inançlar şiddet ve terörizmi teşvik etmek de dahil olmak üzere çeşitli amaçlarla manipüle edilebilir. Genellikle duygusal ve ideolojik yönleri ağır basan kişisel inançların mutlak hakikat gibi kabul edilmesi, toplumsal açıdan çatışma risklerini de beraberinde getirir. Bu doğrultuda günümüz bilgi çağında bilgi ve inanç arasındaki farkı ayırt edebilme kabiliyeti, rasyonel ve barışçıl bir toplumun inşasına katkı verme noktasında önemlidir.

Filozoflar doğruluk ve gerçeklik üzerine yaptıkları araştırmalarda, doğruluk ve gerçeklik arasındaki bağlantıyı açıklamak için "Nedir?" ve "Neyle ilişkilidir?" gibi

sorular sormuşlardır. Gerçekliğin doğasını açıklamak amacıyla yapılan her çalışma öncelikle "Gerçeklik neyle ilgilidir?" veya "Gerçekliğin taşıyıcısı nedir?" gibi sorularla başlamaktadır. Bu sorulara verilen cevaplar dolaylı yoldan "Gerçeklik nedir?" sorusunu da açıklığa kavuşturmaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan en temel cevap, gerçeklik varlığın kendisidir olmuştur. Diğer bir ifadeyle gerçeklik, var olana ya da belirli var olanlara atfedilen bir niteliktir. Ontoloji ya da varlık felsefesi alanı, öncelikle varlıkların yapısı, ayırt edici özellikleri ve diğer varlıklarla olan ilişkileriyle ilgilenir. Bilginin doğasından ziyade, daha geniş bir bağlamda varlık ya da varoluşla ilgili sorularla ilgilenir. Bu noktada tüm varoluşların zorunlu olarak gerçek olmaya indirgenmediği parantezini açmak yerinde olacaktır. Nitekim bazı varlıklar gerçeklik niteliği olmadan var olabilirler, yani belirli bir yer ya da zamanda bulunmazlar ve benzersizlik sergilemezler.

Gerçekliğin aksine “doğruluk” kavramının, bilginin kendisiyle dirsek temasında bulunduğunu söylemek mümkündür. "Doğruluk neyi ifade eder?" ya da "Doğruluğun taşıyıcısı nedir? - soruları, gerçeklikte olduğu gibi "varlık" kavramından ziyade bilgi kavramıyla ilişkilidir. Nitekim “doğruluk” kavramı epistemik bir ereve içerisinde ifadelerden, önermelerden ve teorilerden beslenir. Filozoflar gerçekliği açıklarken onu bilen bir özne veya bilinçle bağlantısını koparma eğiliminde olmuşlardır. Diğer bir ifadeyle öznenin kendisinden bağımsız olarak varolabilen şeyler gerçeklik olarak ifade edilmiştir. Ancak doğruluk mevcutta var olan bir şey hakkındaki önermeleri veya ifadeleri de kapsamaktadır. Bu nedenle bir öznenin varlığına muhtaçtır. Bu doğrultuda doğruluğun doğasını kavrama amacı taşıyan her girişim, kendisiyle bağlantı kuran bir özne arayışına girme mecburiyetindedir. Neyin geçerli, neyin doğru ya da neyin yanlış olduğuna dair bir saptama, özne yoksunluğunda anlamını yitirir. Doğruluğa dair ifadeler geçerliliğini, ilişkilendirildikleri olgu ya da nesnelerin fiziksel varlığından değil, kendilerini öne süren öznelerden almaktadır.

"Doğruluğu" bilgi, önerme ve teorilerle ilişkili bir nitelik olarak ele almak, “gerçeklik” ve doğruluğu” birbirinden ayırmak anlamına gelir. Bunun yanında doğruluğu açıklarken sadece bilgi ve önerme temelli yaklaşımların dışına çıkan açıklamaların da olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Thomas Aquinas, Hegel ve Heidegger gibi filozoflar doğruluğun bu anlamdaki kullanımlarına örnek teşkil etmektedir. Söz konusu filozoflar doğruluğun kapsamını varlık ve öz gibi alanlara

kadar genişletmiştir. Önermelerin ötesine taşınan doğruluğun bu tanımlarını göz ardı etmemek önemlidir. Hem gündelik dilde hem de felsefi söylemde hakikat kavramını önermelerle sınırlı tutmak pek mümkün değildir. "Gerçek dostlar", "gerçek aşk" ve "gerçek altın" gibi ifadelerdeki hakikat kavramı gerçek olan ile sadece öyle görünen arasındaki ayrımı vurgular. Gerçek altın gerçekten altındır, sahte altın ise sadece altına benzer ama onun gerçek özünden yoksundur. Bu kullanım, "gerçek dostlar" ile dostça görünen ancak gerçek dostluğun gerçekliğinden yoksun olanlar arasındaki zıtlığa paraleldir. Hakiki olmak varlığın kendisinin belirlenimi olduğundan varlığın kendi özü ya da idealiyle hizalanması olarak anlaşılabilir. Kısacası hakikat kavramı önermelerden varoluş, öz ve ideallere kadar uzanan dinamik bir yapıdadır. Hakikat genellikle bilgi ve önermeler alanında doğrulukla eş tutulsa da, bu terimin çok yönlülüğünü kabul etmek önemlidir.

Çağdaş felsefi yaklaşımlarda doğruluk kavramına ilişkin baskın bakış açısı bilgi ve önermeler perspektifinden kurgulanmaktadır. Genel anlamda varlığın ya da varoluşun hakikatine ilişkin tartışmalar yirminci yüzyıl felsefi tartışmalarında büyük ölçüde halı altına süpürülmüştür. Bahsi geçen bu yaklaşım bilgi felsefesini merkeze alan(epistemoloji) ama varlık felsefesi unsurlarını(ontolojik) dışarıda bırakan niteliktedir. Analitik veya ampirist-mantıksal bir perspektiften etkilenen çağdaş epistemolojik söylem, ağırlıklı olarak doğruluk kavramını ontolojik temellerine inmeden inceler. Sonuç olarak, Nicolai Hartmann gibi bilginin ontolojik temellerine vurgu yapan filozoflar, hakikat tartışmalarında genellikle göz ardı edilmektedir. Bu epistemolojik kayma, bilginin varlık bilimsel temellerini devre dışı bırakmaktadır. Her ne kadar çağdaş felsefi tartışmalarda doğruluğun ontolojik kökenleri tam anlamıyla terk edilmemiş olsa da, çağdaş filozofların doğruluk kavramını epistemolojinin sınırları içerisinde ele alıp, öncelikle bilgi ve önermelerdeki rolünü sorgulama eğilimi, felsefe yazınındaki önemli evrimlerden birisini oluşturmaktadır.

Epistemolojinin merkezinde konumlanan doğruluk sorununun özünde, insanların doğruluğa ne ölçüde ulaşabilecekleri yer almaktadır. Burada doğruluğa ulaşabilmek ifadesi nesnelerin gerçekte oldukları gibi bilinip bilinemeyeceğinden ve nesnelerin doğasını anlamada insan bilişinin yeteneklerine kadar uzanan geniş bir yelpazeyi tanımlamaktadır. Diğer yandan doğruluğun kesinliği ve bireysel bakış açıları gibi faktörlere bağlı olup olmadığı gibi soruları da beraberinde getirmektedir.

Epistemolojide agnostisizm, şüphecilik ve rölativizm ekseninde antik felsefeye kadar uzanan tartışmaların geneli yukarıdaki sorular etrafında şekillenmektedir.

Kesin bilginin varlığına dair merak, felsefe tarihi boyunca tazeliğini korumuştur. Sokrates ve Platon'un bu konuda Sofistlerle mücadelesinden 20. yüzyıla kadar birçok filozof kesin bilgi arayışından vazgeçmemiştir. Nitekim kesinliğe dair yapılan tartışmalar doğruluğun kendisine dair yapılanları gölgede bırakmıştır. Dolayısıyla, kesinlik ve hakikat arasındaki ayrım, uzun süredir devam eden felsefi ikilemleri çözmenin anahtarını elinde tutmaktadır. Günümüzde doğruluğun felsefi bir sorun olarak yaygınlaşmasının nedeni, doğruluğa dair bu iki farklı kullanımdan kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, varlık hakkındaki doğruluk ile önermeler hakkındaki doğruluk kavramlarının birbirine karıştırılması bu soruna sebebiyet vermektedir. Bununla beraber, bilgi ile bilgi nesneleri arasındaki yapısal farklılıkları göz ardı eden bu nedenle de doğruluğu kesinlik ile eş değer gören veya tamamı ile görelî olması gerektiğini savunan bakış açıları da aynı ateşe benzin dökmektedir. Farklı perspektiflerden doğruluk sorununa ışık tutabilmenin bir yolu da doğruluk ve kesinlik kavramları arasındaki ayrımı gözetmekten geçmektedir.

Doğruluk ile ilgili ikinci problem doğruluğun taşıyıcısı ile alakalıdır. Bu noktada neyin doğru ya da yanlış olarak adlandırıldığı kilit soru olarak belirlemektedir. Aslına bakıldığında neyin doğru ya da yanlış olarak adlandırıldığı meselesi doğruluğun tanımlayıcı özellikleri arasında yer alır. Varoluş (ontolojik) anlamda doğruluk tartışması bir kenara bırakıldığında doğruluğun bilgi, kanaat, inanç, fikir, önerme, ifade, cümle, kelime, teori, tanım, argüman ve daha fazlası dahil olmak üzere çeşitli varlıklara atfedildiği açıktır. Örneğin, tanımlar cümleler vasıtasıyla iletilir. Bu duruma başka bir örnek olarak da teori ve önermeler arasındaki ilişki verilebilir. Nitekim teoriler birden çok önerme ile oluşturulur. Ancak, kelimeler ve inançlar gibi belirli varlıkların doğruluğunu tartışmak sorunlu olabilir. Dahası, bir ifade ve bir önerme cümlesi arasındaki ayrımlar hakkında önemli tartışmalar vardır. Bunların varlıklardan hangisinin doğruluk için temel teşkil ettiğinin belirlenmesi de yoğun bir tartışma konusu olmuştur.

“Austin bu konuda ne önermelerin ne de tümcelerin doğru ya da yanlış olabileceğini; doğruluğun ifadelerle ilişkin olduğunu belirtmiştir. Ona göre bir

tümce sözcüklerden oluşur, bir ifade ise sözcüklerle yapılır. İfadeler "yapılır" ya da "oluşturulur", ama sözcük ve "tümceler" kullanılır. Kısaca doğruluğun taşıyıcısının bilgileri olduğu, bilginin de nesnesi olan bir ifade olduğu, yani bir varolan hakkında bildirimde bulunan bir ifade olduğu söylenebilir. Ama bu durumda da, "nesneye sahip olma" dan ne anlaşıldığı, bilgi, önerme ve ifadenin nasıl birbirlerinden ayrılacakları gibi sorular ortaya çıkmaktadır (akt.Tepe, 2016:119).

Özetle, bilginin hakikatin taşıyıcısı olduğu ve bilginin bir ifadenin içine hapsedilebileceği söylenebilir. İfade ise mevcut bir varlık hakkında bilgi aktaran niteliğe sahiptir. Bu karmaşık ilişkiler ağı, doğruluk sorununun çok yönlü doğasının altını çizmektedir.

Günümüzde doğruluk ve gerçeklik üzerine yürütülen tartışmalar, yalnızca felsefi boyutun ötesine taşınarak aynı zamanda toplumsal ve politik bir nitelik kazanmıştır. Doğruluk ile ilgili klasik sorunlar, özellikle bilgi ile nesne arasındaki bağın mahiyeti, doğruluğun taşıyıcısı ve mutlak bilgi arayışı etrafında şekillenirken; çağdaş dünyada bu sorunlara yeni bir boyut eklenmiştir. Bu yeni boyut, hakikatin yalnızca felsefi olarak değil, toplumsal olarak da değersizleştiği ve yerini duygu, inanç, kanaat ya da ideolojik yönlendirmelerin aldığı bir dönemi tanımlar. Bilginin doğrulukla olan ilişkisi sorgulanmaya devam ederken, hangi bilginin daha fazla “inandırıcı” ya da “etkileyici” olduğu ön plana çıkmaktadır. Bu dönüşüm, "hakikat ötesi" olarak adlandırılan çağdaş bir krizi işaret etmektedir. Bu niteliğiyle doğruluk tartışmalarını bambaşka bir eksene taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAKİKAT ÖTESİ

Günümüzde pek çok alanda gerçekler ve veriler hayatın idame edilmesinde gereklidir. Herhangi bir konuda alınacak kararlar her ne kadar sübjektif yargılar ve sezgiler gerektirseler bile, üzerinde anlaşmaya varılan gerçeklere ve güvenilir verilere dayanılarak alınmış kararlar daha güvenli bir şekilde benimsenebilmektedir. Ancak ulusal, siyasi ve sivil söylemde gerçekler konusundaki anlaşmazlıklar her zamankinden daha büyük bir duruma evrilmiştir. Medyadaki görüşler, gerçekleri gölgede bırakmış ve bireyler bir zamanlar güvenilir bilgi kaynakları olan kurumlara daha az güvenme eğilimine girmiştir. Siyasi tartışmalarda ve politika kararlarında gerçeklerden ve verilerden uzaklaşmak bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Sivil söylemin aşınması ve kilit kurumlara olan güvenin zayıflaması gibi etkenler ekonomik, diplomatik ve kültürel maliyetlere neden olabilmektedir.

Hakikat ötesi döneminin sonuçları birçok şekilde kendini göstermektedir. Üzerinde uzlaşılmış ortak bir dizi gerçek olmadan, önemli politikalar ve konular hakkında anlamlı bir tartışma yürütmek daha zor hale gelmiştir. Bu durum politika oluşturma süreçlerinde kaliteyi düşürebilme potansiyeline sahip bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Gerçekler üzerindeki belirsizlik ve bu belirsizlikten kaynaklanan anlaşmazlık herhangi bir konudaki mevcut tartışmaların zeminini genişleterek birtakım zorluklar yaratmaktadır. Söz konusu zorluklar zamanla uzlaşmayı engelleyen nitelikler sergileyebilmektedir. Örneğin kamu politikalarının üretim sürecinde devletlere duyulan güvenin eksikliği, karar alma sürecine daha fazla müdahale edebilecek çıkar gruplarının elini güçlendirebilmektedir. Diğer yandan hakikat ötesi dönemde bireylerin gerek siyasi gerekse de sivil kurumlardan yabancılaşması, sivil katılımın azalmasına sebebiyet verebilmektedir. Nitekim sivil katılım konusundaki şeffaflık, hesap verebilirliği teşvik ederek siyasi temsilciler üzerinde bir kontrol işlevi gören niteliğe sahip olmasından kaynaklı önemli bir husustur. Son olarak ulusal düzeyde belirlenen politikaların gerçeklerle bağının kopartılıp manipüle edilmesi, söz konusu ülkeye yatırımı hedefleyen şirketlerde güvensizliğe yol açabilmektedir. Gerçekler üzerindeki belirsizlik unsurunun siyasi ve toplumsal boyutları dışında

ekonomik açıdan da maliyetleri olabilmektedir. Nitekim verilere yönelik duyulan güvenin sarsıldığı zamanlarda ortaya çıkabilecek belirsizlik durumu, ertelenmiş ekonomik yatırımlar şeklinde önemli ekonomik maliyetler doğurabilmektedir.

Kamu güvenliğinin sağlanmasına yönelik üretilen politikalarda gerçekler ve bilimsel veriler başarı için gereklidir. Bazen sübjektif yargılar ve sezgiler gerektirseler de kamu güvenliği politikaları, üzerinde anlaşmaya varılan gerçeklere ve güvenilir verilere dayandırıldığında toplum tarafından daha kolaylıkla benimsenmektedir. Örneğin mimarlar köprüler ve yıkılmayan binalar inşa etmek için verilere güvenirken büyük üretim şirketleri, operasyonlarını daha verimli hale getirmek ve ürünleri iyileştirmek için bilimsel verilere ihtiyaç duyarlar. Savunma alanında faaliyet gösteren insansız casus dronların doğru hedefi araştırdığından veya uçak gemilerinin denizde kaybolmadığından emin olmak için veri ve analizlerden yararlanılır. Spor alanında dahi oyuncuların performans ve sağlık ölçümleri, rakip takım analizleri gibi konularda tasarlanan projeksiyonlar veriler ışığında gerçekleştirilen süreçlerdir.

Doğrudan verilerin işlenmesi ve analizine dayanan sektörler açısından teknoloji, iletişim ve bilimdeki ilerlemelerin avantajlar getirdiği tartışmasızdır. Bu doğrultuda örneğin, süper hızlı bilgisayarlar vasıtasıyla bulut bilişimin daha fazla veriyi daha kısa sürede işleme yeteneği, geçmiş eğilimlerin daha detaylı ve hızlı analizine imkân tanımaktadır. Bunun yanında hava durumu ve trafik modellemeleri gibi alanlarda geleceğe yönelik yapılan tahminlerde kesinlik oranını arttırma imkânı tanımaktadır. Teknolojideki veriye dayalı ilerlemeler, iletişimden coğrafi konum tespitine kadar kritik önem taşıyan daha birçok konuda daha hızlı bir internet hizmetini tesis etmiştir. Ancak tüm bunların yanında sivil söyleme bakıldığında, gerçeklere ve verilere artan güvenme eğiliminin takip edildiğini ifade etmek zordur. Bunun yerine, özellikle geçilen son yirmi yılda tam tersi bir eğilim ortaya çıkmıştır. Gerek siyasi tartışmalarda gerekse de kamu politikasına ilişkin sivil söylemlerde nesnel gerçeklere güvenmeme eğilimi, güvenirliliğin üzerinde bir erozyona sebebiyet vermiştir. Bu erozyon, siyasi partizanlık ve kutuplaşmanın keskin bir şekilde artması ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla birlikte meydana gelmiştir. Diğer bir ifadeyle hakikat ötesi süreç yanlış bilgi ve dezenformasyonun lokomotifliğinde, hem geleneksel medya hem de sosyal medya kanalları aracılığıyla gücünü daha da hissettirmektedir.

2.1. HAKİKAT ÖTESİ SÜRECİN UNSURLARI

Hakikat ötesi kavramı birbiriyle bağlantılı dört eğilimi ifade etmektedir:

1. Gerçekler hakkındaki anlaşmazlıkların artması,
2. Kişisel görüş ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması,
3. Kişisel görüşlerin gerçekler üzerindeki etkisinin ve hacminin artması ve
4. Eskiden saygı duyulan bilgi kaynaklarına ve uzmanlara güvenin azalması.

Hakikat ötesi çağda, bir konu hakkında gerçeklerin ne olduğu konusunda farklı görüşler arasında artan bir anlaşmazlık gözlemlenir (Arslan, 2022). Bilgiye kolay erişim, sosyal medya gibi platformların etkisiyle insanlar farklı kaynaklardan farklı bilgilere erişebilmektedir. Bu durum geniş çapta farklı gerçeklik algılarına yol açabilmekte ve özellikle politika, bilim ve toplumsal konular gibi alanlarda bu anlaşmazlıklar daha belirgin hale gelebilmektedir. Diğer yandan bireylerin kendi görüşlerini gerçeklerle karıştırmaları ve bu görüşleri gerçek olarak sunmalarının yaygın bir hareket tarzı hale geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle internet üzerindeki bilgi kirliliği ve yanlış bilgilerin yayılmasıyla, insanlar gerçek ve yanlış arasındaki sınırları ayırt etmekte zorlanabilmektedir. Ayrıca bireylerin veya grupların görüşleri, gerçeklerin belirlenmesinde daha büyük bir rol oynar hale gelebilmektedir. Bu durum, özellikle siyasi tartışmalarda ve kamusal konularda gözlemlenebilir. Son olarak geleneksel olarak uzmanlık alanında bilgi sağlayan ve saygı gören kaynaklara olan güven azalması bilimsel kurumların itibarını etkileyebilmektedir. Böylesi bir süreçte insanlar kendi inançlarını destekleyen kaynaklara ve sosyal medya gibi platformlarda popüler olan kişilere daha fazla güvenebilmektedir.

2.1.1. Gerçekler Hakkındaki Anlaşmazlıkların Artması

Hakikat ötesi kavramının tanımındaki ilk eğilim, gerçekler ve verilerin analitik yorumlarıyla ilgili artan anlaşmazlıkla ilgilidir. Söz konusu bu unsur birbiriyle ilişkili iki bilgi türü hakkında artan anlaşmazlığa dairdir. Birincisi, doğrulanabilecek ve gözlemlenebilir biçimde tutarlı olan nesnel gerçeklerdir. Örnek olarak bir toplantıya katılanların listesi veya bir hizmet için ödenen tutar verilebilir. İkincisi, bilimsel verileri merkeze alan çıkarımlar veya istatistiksel analize dayalı sonuçlardan oluşan nesnel gerçekliğin analitik yorumlarıdır. Gerçekliğin analitik yorumları nesnel

gerçeklerden farklıdır. Bu noktadaki farklılık gerçeklerin ve verilerin yorumlanmasındaki belirsizlik derecelerinin farklılığından kaynaklanır. Örneğin “yeni kanser tedavilerinin yararları hakkında ortaya çıkan bulgular” ifadesinin belirsizlik derecesi (belirsizliğini korumaya devam etmektedir) ile sigara ve kanser arasındaki bağlantı (görece daha kesindir) ifadesinin belirsizlik derecesi aynı değildir. Öncelikle nesnel gerçekler ile bu gerçeklerden üretilen analitik yorumlar arasında giderek tırmanan bir gerilim söz konusudur. Bu noktada kastedilen yeni veriler veya yeni analiz yöntemleri ortaya çıktığında kabul gören önceki gerçekliğin kendisini güncellemesi mecburiyeti değildir. Nitekim bu değişim önceki anlayışa nüanslar sağlayabilmelidir. Örneğin, yeni teknoloji, ceza davalarında DNA kanıtlarının yeniden test edilmesine olanak tanımaktadır ve bu durum da geniş çapta kabul görmüş mahkumiyet kararlarının tersine çevrilmesine ya da ciddi şüphe uyandırmasına yol açabilmektedir (RAND, 2022:11).

Artan sayıda doğrulayıcı kanıta rağmen, aşıların güvenliğine ilişkin şüphelerde gözle görülür bir artış gerçekleşmiştir. Bu durum gerçeklerin ve verilerin analitik yorumlanmasında artan bir uyumsuzluğa işaret etmektedir. Yaklaşık on yıl öncesine kadar aşıların yararları risklerinden daha ağır basarken günümüzde bu durum değişmiş görünmektedir. Son yıllarda çocuklarının aşılmasına öncelik veren Amerikalı sayısında düşüşler gözlemlenmiştir. 2015 yılında yapılan Gallup anketinin sonuçlarına göre ankete katılanların yüzde 54'ü çocuklarının aşı olmasının son derece önemli olduğunu vurgularken bu oranın 2011 yılında yüzde 64 olarak ölçülmesi aşılarla olan güvenin giderek azaldığının işareti olarak yorumlanabilmektedir. Bu durum aynı zamanda aşılarla yönelik tutumların dünya çapında benzer olduğu önceki anketlere göre de keskin bir değişikliği yansıtmaktadır (Newport: 2015). Bireyler arasında aşılarla ilgili gerçekler ve veriler konusundaki fikir birliğinin azalması ABD’de siyasi yelpazenin her iki tarafını da etkilemiştir.

Analitik yorumlara ilişkin görüş birliğinin azaldığı durumların bir başka örneği de GDO içeren gıdalara yönelik tutumlardır. GDO'ların tüketilmesi ve bunun insan sağlığına etkileri noktasında bilim camiasında artan bir uzlaşma olmasına rağmen, GDO'lara ilişkin kamuoyu algısında kutuplaşma mevcuttur. 2015 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerikan Bilimi Geliştirme Derneği'ne bağlı bilim adamlarının yüzde 11'i GDO'ların insan tüketimine yönelik güvenliği konusunda şüphelerini dile

getirmiştir (Funk, 2015:12). Yine aynı şekilde William Hallman, Cara Cuite ve Xenia Morin'in hazırladığı "Genetiği Değiştirilmiş Gıdaların Etiketlenmesine İlişkin Kamuoyu Algıları" adlı rapora göre çok sayıda Amerikalı GDO'lar hakkında az şey bildiğini kabul etmiştir. Buna ek olarak birçoğu GDO'ların güvenli olmadığına inandığını bildirmiştir (Hallman vd., 2013:6). Bu kişiler, söz konusu verileri veya ilgili gerçekleri kasıtlı olarak reddetmemiş olsalar bile, GDO'lar hakkında mevcut verilerden farklı görüşlere sahiptirler.

Gerçeklere dayalı yorumlar ve veri analizi konusunda artan anlaşmazlığın bir başka örneği de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şiddet içeren suç eğilimlerine ilişkin algılarla ilgilidir. Adalet Bürosu tarafından yayınlanan istatistiklere bakıldığında, şiddet içeren suç oranlarında 1993'ten bu yana tutarlı bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki suç oranlarının düştüğü yönündeki fikir birliği giderek aşınmış ve katılımcılar, aksi yöndeki açık delillere rağmen, Amerika Birleşik Devletleri'nde önceki yıla göre daha fazla suç algıladıklarını bildirmiştir (Gramlich, 2016:4). John Gramlich'in yapmış olduğu çalışmada Adalet İstatistikleri Bürosu'ndan alınan veriler ışığında "Ulusal Suç Mağduriyet Araştırması" gerçekleştirilmiş ve çalışma neticesinde seçmenlerin suç algısı ile gerçekleşen rakamlarının uyuşmadığı belgelenmiştir. Diğer bir ifadeyle veri toplama ve belgeleme yöntemleri daha gelişmiş olsa bile, çok sayıda katılımcının suç eğilimlerine ilişkin mevcut verileri sorgulama eğilimine girdiğini söylemek mümkündür.

Benzer örnekler için Avrupa'ya bakıldığında göçle ilgili yanlış algılamalarla karşılaşmaktadır. Avrupa'da yabancı nüfusun toplam nüfus içerisindeki yüzdesine dair tahminler üzerine yapılan bir çalışma, araştırmaya dahil olan tüm Avrupa ülkelerinden insanların ülkelerinde yaşayan göçmen sayısını olduğundan fazla tahmin ettiğini göstermektedir. Buna göre Slovakya (yüzde 4'e karşı yüzde 9) ve İsveç (yüzde 15'e karşı yüzde 18) ile tahmini ve fiili yabancı doğumlu nüfus arasındaki farkın yüzde beşten az olduğu yegâne ülkelerdir. Bu örnekte en büyük farklılığın olduğu Avrupa ülkesi Portekiz'dir. Portekiz'de katılımcılar göçmen nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payını yüzde 28'lik bir yanıltma oranıyla daha yüksek bir şekilde tahmin etmiştir (Hopkins ve Rosamund, 2018:51-55).

Yukarıdaki örnekler gerçekler ve gerçeklerden çıkartılan analitik yorumlara dair uzlaşıların sarsıldığı fikrini desteklemektedir. Giderek artan şüphecilik ve ortaya çıkan anlaşmazlıklar sadece nesnel ve doğrulanabilir gerçeklere değil aynı zamanda belirli bir analitik yorumu çevreleyen, belirsizliğin nispeten düşük olduğu konulara da sıçrayabilmektedir. Dahası, verilerin ve analizlerin yorumlanmasıyla ilgili artan anlaşmazlık durumu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda halkın tutumları ile bilimsel araştırmalardan ortaya çıkan veriler arasında bir farklılık oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu durum bireylerin kişisel görüşleri uğruna gerçeklerin ve verilerin bir kenara bırakılmasını resmetmektedir. Uzmanlar ve bilimsel araştırmalar hakkında, şüphelerin artmasına neden olabilmektedir. Gerçeklere yönelik geliştirilen güvenin zamanla yok olması beraberinde bilime duyulan güvenin de erozyona uğramasına sebebiyet vermektedir.

2.1.2. Kişisel Görüş ve Gerçeklik Arasındaki Çizginin Bulanıklaşması

Fikir ve gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması, hakikat ötesi dönemin temel bir özelliğidir. Bu perspektifte, öznel görüşler ve duygular, kamusal söylem ve karar alma süreçlerini şekillendirmede nesnel gerçeklerden daha fazla etkiye sahiptir. Fikir ile gerçek arasındaki çizgiyi tanımlamak zordur. Çünkü özellikle ikisi arasında konumlanan gri bir bölge vardır. Gerçeklerin yorumlanması ve analizi söz konusu bu gri bölgede gerçekleşmektedir. Yorum ve analizler ne tam anlamıyla gerçekliğin kendisidir ne de gerçeklikten tamamen uzaktır. Birden fazla yorumun doğru olabileceği durumlarda, belirli bir olgular ve örnekler dizisinin birçok yorumu olabilir. Ancak, bir yanda nesnel gerçeklere ilişkin ifadeler ile diğer yanda deneyim, inanç ve tutumlara dayalı görüş veya değerlendirmeler arasında açık bir fark vardır. Fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasından kasıt, gri bölgede kendini konumlandıran yorum ve analizin ötesinde, iki tür bilginin (nesnel gerçekler ve görüşler) birbirine karıştığı veya karıştırıldığı durumlardır.

Kişisel görüş ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasına ilişkin en güçlü örneklerden bazıları yazılı ve dijital haber kaynaklarından gelmektedir. Günümüzde fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasının bir tezahürü, gazetelerde sıklıkla karşılaşılan fikir ile gerçeği birleştiren hikayelerin artan kullanımınıdır. Bunun bir örneği, gazetelerin "farklı bir bakış açısına" sahip olduğu ve haberlere dair bakış açısı

sunduğu şekilde tanımlanan "Haber Sayfası Sütunları"nın kullanmasıdır. Bu haber sayfası sütunları bir yandan gerçeklere ilişkin haber akışları sağlarken diğer yandan da belirli konulardaki görüş ve yorumlara yer vermektedir. Bu yorumların mevcudiyeti, gerçeklik ile görüş arasındaki ayrımın giderek kaybolmasına neden olabilmektedir. Ayrıca içeriksel açıdan belirli bir konuda bireysel bakış açısıyla hazırlanmış ve görüşle gerçeği birbirinden açıkça ayırmadan sunulan haberler, bireysel görüşlerin gerçek gibi algılanmasına yol açabilmektedir.

Fikir ile gerçek arasındaki çizginin bir miktar bulanıklaşması ile mevcut bilgi hacmindeki önemli artış beraber düşünülmesi gereken unsurlardır. Diğer yandan geleneksel medya kaynakları ve sosyal medya aracılığıyla yayılan görüşlerin (gerçeklere karşı) göreceli olarak yoğunlaşması durumu da bu sürecin katalizörü olarak değerlendirilebilir. En iyi koşullar altında bile insanlar gerçekleri görüşlerden ayırmakta zorlanmaktadır. Kasım 2016'da yapılan bir araştırma, bir grup öğrencinin genel olarak gerçek hikayeler ile sahte hikayeleri birbirinden ayırt edemediğini ortaya çıkarmıştır. Aynı çalışma reklamlar ve sponsorlu içeriklerde yer alan ifadelerin gerçek mi yoksa bireysel bir görüş mü olduğunu belirlemenin giderek zorlaştığını göstermektedir (Wineburg ve Mc.Grew, 2016:22). Bu sonuçlar, fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasının bilgiyi talep edenler açısından birtakım zorluklar yaratmasına dair kanıtlar sağlamaktadır. Bilginin giderek bulanıklaşan sunumunun yanı sıra, bireysel gerçekleri görüşlerden ayırma yeteneğinin azalıp azalmadığına ilişkin sınırlı veri olması dikkat çekicidir.

Yorumlayıcı gazetecilik kavramı sadece temel gerçekleri bildirmenin ötesinde, haberleri anlamak için okuyuculara derinlemesine analiz ve yorumlar sunarak olayları ve konuları daha geniş bir bağlamda ele almaya odaklanan gazetecilik türüdür. Bu gazetecilik türünde olayların altında yatan nedenler ve sonuçlar daha geniş bir perspektiften sunulmaya çalışılır. Haberi sunulan bilginin bağlamı haberi hazırlayanın kişisel görüşleriyle desteklenebilir. Temel düzeyde, artan yorumlayıcı gazetecilik geleneksel gazetecilik formülünün dönüşümünü ima eder. İzleyicilerin dünyayı anlamaya çalışırken gazetecilere ve yorumlarına daha bağımlı hale gelmesini tetikleyebilmektedir. Diğer yandan yorumlayıcı gazetecilik tarzı gazetecilere haber mesajı üzerinde daha fazla kontrol imkanı sağlamaktadır. Betimleyici tarz gazeteci

bir gözlemci rolüne yerleştirirken yorumlayıcı tarz, gazetecinin aynı zamanda bir analist olarak hareket etmesini gerektirir. (Salgado vd., 2012:55),

Esser ve Umbricht (2014:236), Fransa, Almanya, Büyük Britanya, İtalya, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gazeteleri 1960'lardan 2010'lara kadar altı gösterge kullanarak incelemiştir. Söz konusu göstergeleri gerçeklerin ve görüşlerin ayrılması; siyasetçilerin alıntılarının uzunluğu; haber hikayelerinde bilgiyi yorum veya yorumla karıştırma; raporlama kullanımı ve bağlamsal raporlama kullanımı (nedenleri, sonuçları ve bağlantıları ele alma) şeklinde sıralamak mümkündür. Çalışmaya göre Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde tüm altı basın sisteminde - yorumlayıcı gazeteciliğin artan kullanımı iki düzeyde gözlemlenebilir: haber analizlerinin ve yorumların artan kullanımı ile görünüşte “saf” haber öğelerinin daha hibrit bir karakter kazanması. Diğer yandan çalışma yorumlayıcı gazeteciliğin son kırk yılda daha yaygın hale geldiğini, haber analizleri ve yorumlarına giderek daha fazla güven duyulduğunu ortaya çıkarmıştır.

Salgado ve arkadaşları tarafından yürütülen bir çalışma ise karşılaştırmalı içerik analizi yöntemiyle 16 ülkenin yazılı basını, televizyonu ve çevrimiçi platformlardaki haberlerde yorumlayıcı gazeteciliğin niteliğini araştırmıştır (Salgado vd., 2016). Çalışmaya göre incelenen ülkelerde siyasi haberlerin yüzde 35'ini ve normal haberlerin ise yüzde 29'u gazetecilik yorumları içermektedir. Dahası Fransa'da düzenli haberlerin neredeyse yarısı yorumlayıcı gazetecilikten örnekler taşıırken; İspanya ve Portekiz'de ise bu öyküler yüzde 20'den azını temsil etmektedir. Avrupa'nın farklı yerlerindeki farklı gazetecilik geleneklerinin dikkate alındığı çalışmada Danimarka ve Norveç gibi İskandinav ülkeleri ile Almanya ve İsviçre gibi orta Avrupa ülkelerinin, geleneksel olarak objektif ve tarafsız gazetecilik içerikleri üretirken öte yandan, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde, gazetecilerin daha partizan bir yaklaşım benimsediği ifade edilmiştir. Bu durumun böyle olmasının sebebi olarak da kökleri edebiyata dayanan ve okuyucu kitlesine göre şekillenen bir geleneğe sahip olmaları gösterilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise gazeteciliğin artan ticari baskılar ve daha düşük düzeydeki medya sübvansiyonları nedeniyle giderek daha fazla eğlence odaklı hale geldiğine dikkat çekilmiştir.

Salgado ve arkadaşlarının yürüttüğü çalışma Esser ve Umbricht'in (2014) 6 ülkeli çalışmasını genişleterek, 16 ülkeye yaymıştır. Bu haliyle şimdiye kadarki en büyük karşılaştırmalı yorumlayıcı gazetecilik çalışmasıdır. Yorumlayıcı gazeteciliğin haberlerdeki varlığını hem haritalamaya hem de çeşitli ülkeler arasındaki farklılıkları açıklamaya çalışmıştır. Farklı ülkelerdeki gazetecilik yorumlarının farklı türlerine bakıldığında, ülkeler arasındaki ayrımlar göze çarpmaktadır. Büyük Britanya ve İsveç'te yorumlayıcı gazeteciliğin en yaygın türü açık yorumlar iken İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yorumlayıcı gazeteciliğin en yaygın türü olayların, beyanatların veya eylemlerin nedenleri hakkındaki açıklamalar ve yorumlardır. Norveç'te gazetecilik yorumlarının en yaygın türü ise olayların gelecekteki sonuçları hakkında öngörülerdir. Ülkeler arasındaki sonuçların çeşitliliği, yorumlayıcı gazeteciliğin yaygınlığının medya türüne olduğu kadar gazetecilik geleneğine de bağlı olduğunu göstermektedir. Çünkü gazetecilik kültürleri, normları ve değerleri ülkeler arasında zaman içerisinde evrim geçirerek farklılık gösterir. Çalışma, genel olarak yorumlayıcı gazeteciliğin ticari televizyon kanallarında kamu hizmeti sağlayan televizyonun kanallarına göre daha yaygın olduğunu ve televizyon kanalları arasındaki yüksek rekabetten daha fazla etkilendiğini tespit etmiştir (Salgado, 2016:154).

Görüş ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasının belirsizlik yarattığı ve bireylerin tutumunu etkilediği durumlara örnek olarak göçün ABD ekonomisi açısından olumlu veya olumsuz bir faktör olup olmadığı sorusu verilebilir. Nitekim bu soruya nesnel veriler üzerinden yaklaşmak mümkündür. İhtiyaç duyulması halinde ülkeye giren göçmenlerin sayısından göçmenlerin hangi iş kollarında ve sektörlerde istihdam edildiğine dair resmi verilere ulaşılabilmektedir. Bu konuyla ilgili ayrıca göçmenlerin mevcut nüfus arasında daha yüksek bir işsizlik yaratıp yaratmadığı gibi belirli nesnel gerçeklere de ulaşmak mümkündür (Costa vd. , 2017:13).

Göçün ABD ekonomisi açısından yarattığı maliyetler ile alakalı kişisel deneyim ve algılara dayanan görüşler de mevcuttur. Ayrıca, göç meselesine ilişkin görüşlerin gerçekmiş gibi savunulduğu veya az çok kısıtlayıcı bir göç politikasının yararları veya maliyetleri hakkında tartışma yapmak için gerçekler yerine kullanıldığı, örnekler de vardır. Belirli verilerin ve istatistiklerin yanıltıcı şekilde kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu tarz kullanımlarda argümanlar sadece kişisel görüş ve deneyimlere dayandırılmamakta aynı zamanda bu kişisel görüşlerin içerisine bazı

nesnel veriler serpiştirilmektedir. Örneğin, göçün arttırılmasından yana olanlar, toplu istatistikler kullanarak göçün tüm işçilere fayda sağladığını iddia edebilir ve istihdam üzerindeki sektörel etkileri gösteren verileri sunmamayı tercih edebilirken, daha sıkı göç politikalarından yana olanlar ise bunun tersini yapabilmektedir (Frum, 2015:27).

Sonuç olarak hakikat ötesi çağda, gerçeklerle fikirler arasındaki ayırım giderek silikleşmektedir. Bu dönemde medya, nesnel gerçeklerin sunumunda kişisel görüşlerden fazlasıyla faydalanmaktadır. Yorumlayıcı gazetecilik geleneğinin giderek yaygınlaşması, gerçeklerle kişisel görüşleri ayırt etme becerisini zorlaştırabilmektedir. Özellikle politika tartışmalarında, gerçeklerin ve kişisel görüşlerin birbirine karışması bireylerin kişisel algılarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, haberi tüketenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesi ve bilgiyi doğru bir şekilde değerlendirmesi hakikat ötesi dönemde giderek önem kazanan bir husus haline gelmiştir.

2.1.3. Kişisel Görüşlerin Gerçekler Üzerindeki Etkisinin Artması

Bu eğilim ile kişisel görüş ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması eğilimi beraber düşünülmesi gereken hususlardır. Her iki eğilimin birbiriyle etkileşim halinde olması birbirini besleyen kanallar yaratmıştır. Medya platformlarının çeşitliliğindeki artışla beraber bireylerin kendini ifade edebilecekleri çevrimiçi alanlar oluşmuştur. Alternatif haber siteleri ve bloglarda haber içeriğinin üretilmesi ve sosyal medyadaki haberlerin çoğalması bu alanlara örnek olarak gösterilebilir. Böylelikle gerçek bilgilere kıyasla öznel içerik hacmindeki büyüme dikkate değer niteliktedir. Bir insanın 2000’li yılların başında erişebildiği bilgi miktarı ile günümüzde erişebileceği bilgi miktarının karşılaştırılması görüş ve kişisel deneyimin artan göreceli hacminin kanıtını oluşturmaktadır.

Günümüzde 24 saatlik haber döngüsüne geçişle birlikte medya kanalları aracılığıyla yayılan fikir ve anekdotların göreceli hacminde artış gözlemlenmektedir. Günde iki saatten yirmi dört saate çıkan haber yayınlarının miktarındaki artış, haberi yapılan gerçeklerde oransal açıdan (12 katlık bir artış) benzer bir artışa neden olmamıştır. Bunun yerine, bu ek zamanın büyük bir kısmı kişisel görüş ve yorumlarla doldurulmuştur. Sosyal medya platformlarının yükselişi ise bilgi sistemini etkileyerek göreceli fikir hacminin artmasına katkıda bulunmuştur. Artık nitelikli haber ve

bilgilere her zamankinden daha fazla ulaşılabilir. Ancak önemsiz, tek taraflı ve yanlış olanların sayısı da daha fazladır.

Geleneksel ve sosyal medya kanallarında, ülkelerdeki göçmen sayısı, göçmenlerin söz konusu ülke vatandaşlarından ne ölçüde iş aldıkları ve bu göçmenler tarafından işlenen suç miktarı gibi konularda gerçekliğin kendisine dair talep düşük olabilmektedir. Örnek olarak bir çalışmaya göre ABD'deki göçmenlerin suç işleme olasılığının Amerika Birleşik Devletleri'nde doğanlara göre aslında daha az olduğu ve ülkedeki yasa dışı göçmenlerin sayısının azalıyor gibi görüldüğü gerçeği, haber hesapları ve sosyal medyadaki kişisel anekdotlarla dolu sohbetlerin gölgesinde kalmaktadır (Washington D.C. , 2017). Göreceli kişisel görüş hacmindeki artış bu konudaki gerçekleri, verileri ve analizleri bastırmaktadır. Birçok ülkede göç konusunda doğru yaklaşımın ne olması gerektiği konusunda siyasi tartışmalar mevcuttur. Ancak bu tartışmanın nasıl bir zemin üzerinde ilerlemesi gerektiği ya da bu konuya dair alınan politika kararlarının ne olması gerektiği konusunda evrensel bir doğru yoktur. Hatta küreselleşme ve ticaret arasındaki ilişkiden iklim değişikliği konusunda ortaya atılan bilimsel verilerin yorumlanmasına kadar geniş yelpazede benzer tartışmalar yürütülmektedir.

İnsanlar, gerçekler karşısında kendi deneyimlerine ve inançlarına taraf olma eğilimindedir. Bu doğrultuda siyasi partiler kamuoyunu yönlendirebilmek adına dikkatle hazırlanmış anlatılar kullanabilmektedir. Ancak bilgi sistemindeki değişiklikler, özellikle de sosyal medyanın ilerlemesi, kolay ve hızlı bir şekilde yayılabilen fikir miktarını büyük ölçüde şişirerek bu eğilimlerin dozunu daha da arttırmıştır. Bunun nedeni hem sosyal medya izleyicilerinin boyutundan hem de sosyal medya kanalları aracılığıyla sıklıkla yayılan bilgi türünden kaynaklanmaktadır. 2016 yılında yapılan bir araştırma, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetişkinlerin yüzde 62'sinin haberlerini Facebook, Twitter gibi sosyal medya platformları aracılığıyla aldığını ortaya çıkarmıştır (Gottfried ve Elisa Shearer, 2016). Diğer yandan çalışmalar konular üzerinde derinleşmiş bilginin teşvik edilmediğini bilgi hacmindeki büyük artışın bunaltıcı hale geldiğini ve bu durumun da gerçek öğrenmeyi engellediğini öne sürmektedir (Carr, 2011:24).

Konuyla ilgili Avrupa'ya bakıldığında İsveç'te medya gelişiminin etkisini inceleyen bir araştırma, medya platformlarının sayısındaki artışın bilgi arzında da artışa dönüştüğünü göstermiştir (Strömbäck, 2015). Medya platformlarındaki bu artış her ne kadar okuyucuların daha fazla seçeneğe sahip olmasını sağlasa da genel anlamda daha parçalı bir yapının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Strömbäck'in dikkat çektiği bu parçalı ve dağınık yapının inşa edilmesindeki en büyük neden, geleneksel kitle iletişim araçlarının hareket sahalarının daralmasıdır. Başka bir çalışma Almanya'da 1995'te yalnızca beş gazetenin çevrimiçi olarak erişilebilir olduğunu, 2016 ise bu sayının 700'e çıktığını belirtmektedir (Koptug, 2019). Son yıllarda ortaya çıkan alternatif haber sitelerinin büyük bir kısmı kendi ideolojisini paylaşan partizan bir kitleye hitap etmektedir.

Diğer yandan yine göç ile alakalı yapılan haberler ve bu konuyla ilgili sosyal medyada paylaşılan bilgiler Avrupa bağlamında konuyla ilgili bir örnektir. İtalya'daki dezenformasyona maruz kalan sosyal medya kullanıcılarına odaklanan yakın tarihli bir rapor, 2018 başkanlık seçim kampanyasında göçle ilgili en çok paylaşılan haberlerin bileşimini araştırmıştır (Flore vd., 2019). Buna göre göç konusunda sosyal medyada yer alan haberlerin yüzde 25,7'sinin tamamen yanlış, yüzde 37,8'inin ise kısmen yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Rapora göre yanıltıcı içerikler vasıtasıyla yapılan haberler neticesinde, gerçeğe dayanan haberlerin oranı yalnızca yüzde 36,5'te kalmıştır. En çok paylaşılan haberlerin yüzde 60'ından fazlasının gerçeklere dayanmaması, artan görüş hacminin ve sosyal medya kullanıcılarının bu eğilimdeki rolünün bir başka kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak medya platformlarının çeşitlenmesi ve sosyal medyanın yükselişi gibi faktörlerle birlikte kişisel görüşlerin görünürlüğü artmaktadır. Bu durum, özellikle haber içeriğinin üretiminde ve paylaşımında gözle görülür hale gelerek nesnel bilgilere kıyasla öznel içeriğin hacmini önemli ölçüde artırmıştır. Medya kanallarında paylaşılan fikir ve anekdotların göreceli hacminde yaşanan artış gerçeklerin giderek gölgede kalmasını beraberinde getirmiştir. Öte yandan, medya platformlarının çeşitlenmesi sayesinde farklı bakış açılarına ve haber kaynaklarına daha kolay ulaşılabilir hale gelmiştir. Ancak bu çeşitlilik, doğru bilgi kaynaklarını belirlemeyi zorlaştırdığından bilgi kirliliğinin ve doğru bilginin kaybolma riskinin de artmasına neden olabilmektedir.

2.1.4. Önceden Saygı Duyulan Bilgi Kaynaklarına Güvenin Azalması

Hakikat ötesini açıklayan son eğilim, daha önce saygı duyulan gerçek bilgi, veri ve analiz kaynaklarına duyulan güvenin azalmasıdır. Diğer bir ifadeyle devlet kurumlarının düzenli olarak açıklamış olduğu resmi verilerden geleneksel medya araçlarındaki haber akışlarına kadar gerçek bilginin birincil kaynaklarına yönelik duyulan şüphe artmıştır. Geçmişte gerçeklere dayalı bilgi kaynağı olarak saygı duyulan medya kuruluşları, akademi dünyası ve araştırma kurumları da bu durumdan etkilenmiştir.

Bireyler tarafından siyasi kurumlara yönelik yıllar içerisinde geliştirilen güven, söz konusu siyasi sistemin meşruiyeti açısından merkezi öneme sahiptir. Genel anlamda halkın karar alıcıların performansına ilişkin değerlendirmesi, ilerleyen dönemlerde hükümetin nasıl performans göstermesi gerektiği konusunda aydınlatıcı bir role sahiptir. Kısacası bu doğrultudaki beklentiler geleceğe ışık tutabilmektedir. Karar alıcı mekanizmaya yönelik güvenin düşük olması siyasi sistemin mutlak anlamda sonunun geldiği anlamını taşımaktadır. Ancak merkezi siyasi kurumlara yönelik güven eksikliğinin orta ve uzun vadede sonuçları ağır olabilmektedir. ABD'deki kamuoyu verileri, son yirmi yılda hükümet, medya ve akademi gibi büyük kurumlara olan kamu güveninde açık bir düşüş eğilimi olduğunu göstermektedir (Haugsgjerd ve Seegard, 2020:3).

Son yıllarda yapılan analizler, Avrupa'da kamu kurumlarına duyulan güvenin azaldığını ortaya koymaktadır. Örneğin Hopkin ve Rosamond, gerçekleştirmiş olduğu çalışmada siyasi partilere ve diğer kolektif kurumlara duyulan güvenin azaldığını belirtmiştir (Hopkin ve Rosamond, 2018). Frewer süreçlere karşı güvensizliğin giderek arttığını gözlemlemiştir (Frewer, 2003: 319-32). Benzer şekilde, Lorenzoni ve Pidgeon yapmış olduğu araştırmada iklim değişikliği gibi karmaşık kamu politikası sorunları hakkında gerek bilgi yayma gerekse de karar alma konularında güvenilir görülmediğini tespit etmiştir (Lorenzoni ve Pidgeon, 2006: 73-65).

Güvenilirlik konusunda Avrupa'nın geneline bakıldığında Norveç'te siyasetçilere ve siyasi kurumlara olan güvenin Avrupa'nın diğer ülkelerine kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Avrupa Sosyal Araştırması'na göre Norveç'te siyasetçilere ve siyasi kurumlara olan güven, Avrupa'nın diğer ülkelerine kıyasla

yüksektir. Norveç vatandaşlarının kendi ulusal parlamentolarına duydukları güven %75 olarak ölçülmüştür. Bu oran Hollanda'da (yüzde 57) ve İsviçre'de (yüzde 50) düzeyindedir (Haugsgjerd vd., 2020:11). Norveç aynı zamanda Batı dünyasının en yüksek seçmen katılımına sahip ülkelerinden birisidir. Avrupa'daki en yüksek güven endeksinin Norveç'te gelişmesinin sebepleri arasında köklü demokratik gelenekler, güçlü bir ekonomi ve seçmenler arasındaki muhalefeti uzlaştırabilecek esnek yapıdaki çok partili siyasi sistem gösterilmektedir. Ancak yine de başka bir çalışma Norveç'teki güven endeksinin (Haugsgjerd) 2011'den bu yana azalma eğiliminde olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda tüm siyasi kurum ve aktörlere duyulan ortalama güvenin 2019 yılında 2007'ye göre daha düşük olduğunu bildirilmiştir. Bunun tek istisnası siyasi partilere olan güvendir ve bu güven nispeten sabit bir seviyede kalmıştır. (on puanlık ölçekte 5,0). Güven endeksindeki azalma eğilimi yerel düzeyde nispeten daha az olarak ölçülmüştür. Ulusal politikacılar, ulusal hükümet ve siyasi partiler 2019'da en düşük ortalama güven puanını (5,0) alırken, belediye başkanı ve yerel yönetim en yüksek puanı (sırasıyla 5,8 ve 5,7) almıştır (Haugsgjerd vd., 2020:11).

İyi işleyen toplumlar ve demokrasiler, vatandaşların çeşitli siyasi konularda tartışmalarına ve kendi fikirlerini oluşturmalarına olanak tanıyan, doğrulanabilir bilgilere erişim sunan güvenilir ve çeşitlilik içeren bir medya ortamına bağımlıdır. Avrupa Değerler Araştırması'ndan elde edilen verilere bakıldığında son yirmi yılda örneklemdeki çoğu ülkenin medyaya olan güven düzeylerinde bir düşüş olduğu görülmektedir. Slovenya (yüzde 29 puan), Hollanda (yüzde 20 puan), Çekya (yüzde 19 puan) ve Polonya (yüzde 22 puan) güven seviyelerinde en büyük düşüşleri sergilemiştir. AB ülkeleri arasında yalnızca Finlandiya'da bu dönemde basına olan güvenin arttığı görülmektedir (Kavanagh ve Rich, 2018:6). Diğer yandan haber tüketicilerinin haber kaynaklarını seçme aşamasındaki tutumlarında güven ilkesini merkeze alıp önceliklendirmemesi ilgi çeken bir konudur. Bunun yanında geleneksel medyaya sosyal medya içeriklerinden daha fazla güvenilmektedir (Kavanagh ve Rich, 2018:11). Ancak yine de bilgi ve haber tüketicileri daha az güven duydukları çevrimiçi kaynaklara zamanla daha fazla yönelmektedir.

İnsanlar, bilimsel bulguları reddetme veya şüphe duyma eğiliminde olabilirler. Bireylerin sahip olduğu duygular daha öncesinde edinilmiş korku ve deneyimler, sosyal çevre veya diğer bireysel faktörler bu durumun nedenleri arasında yer alabilir.

Ayrıca bazı durumlarda yetersiz medya okuryazarlık seviyesi sebebiyle karşılaştıkları konular hakkında bilimin ne söylediği bilinmeyebilir. Bilgi sağlayan kilit kurumlara duyulan güven seviyesindeki bu düşüşün sebebi veri ve analizlere yönelik artan güvensizlikten kaynaklanabilir. Ancak aynı zamanda bu kurumların birçoğunun kasıtlı olmayan hataları, aldatma ve suistimallerinden de kaynaklanabilir. Spesifik olarak, hükümet, medya, büyük şirketler ve akademik araştırmalar gibi kurumlara duyulan güvenin son zamanlarda azalmasının nedenlerinden bir kısmı, tarafsız olduklarını iddia eden araştırmacılar tarafından bilgi ve verilerin kasıtlı olarak manipüle edilmesi de olabilir.

Sonuç olarak, resmi verilerden medya haberlerine kadar olan gerçek bilgi kaynaklarına olan güvenin azalması kamu kurumları, medya kuruluşları, akademik dünya ve araştırma kurumları gibi daha önce güven duyulan kurumların itibarını zedelemiştir. Özellikle siyasi kurumlara yönelik duyulan güvenin azalması, siyasi sistemin meşruiyeti açısından önem taşımakla beraber toplumların kendi karar alıcılarına yönelik güveni demokrasilerin işleyişi ve toplumun siyasi süreçlere katılımı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. İnsanların bilimsel bulgulara, verilere ve analizlere yönelik artan şüpheciliği hakikat ötesi sürecin hızlandırıcı bir etkeni olarak değerlendirilebilir.

2.2. HAKİKAT ÖTESİ SÜRECE NEDEN OLAN FAKTÖRLER

Tarihsel gelişim seyri içerisinde insanlık gerçeklik algısı ve bilgiye erişim gibi temel konularda belirgin değişimlere tanık olmaktadır. Bu başlık altında objektif gerçeklikten ziyade duygular, inançlar ve algıların baskın olduğu bir ortamda hakikat ötesi sürece etki eden faktörler anlatılacaktır. Bu faktörleri post-modernizm, bilişsel ön yargılar, duyguların ve deneyimlerin rolü ve geleneksel medya düzeninden kopuşun ardından yeni medya düzeninin yükselişi şeklinde sıralamak mümkündür.

Aydınlanma ve Modernizm düşüncesi herhangi bir sorunun yalnızca tek bir doğru cevabı olduğu fikrini merkeze almıştır. Modernite ve Aydınlanma dönemlerindeki bilgi anlayışı postmodernite ile birlikte değişime uğramıştır. Zygmunt Bauman (akt. Shore, 2017) modernitenin geçmişte "değişmez" ve "katı" bilgileri öne çıkardığını, ancak "akışkan modernite" olarak adlandırdığı postmodernitenin söz konusu katılıkları değiştirerek daha esnek bir yapıya kavuşturduğunu belirtmiştir.

Nitekim post-modernizm modernizmin tüm gerçekler bilimsel olarak kanıtlanmalıdır görüşüne karşı çıkmıştır. Ayrıca nesnel gerçekliğin ve insan aklının rasyonelliğine dair yaptığı vurguları güçlü ve egemen olanın kültürel icatları olarak gördüğünden; evrensel, kesin veya değişmez doğruların yerine, çoklu, değişken ve hatta ulaşılması neredeyse imkansız doğruların varlığına vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda postmodernite, kesinliğin kendisini sorgulayarak bireyleri evrene bağlayan bütüncül bir yapı fikrinden vazgeçmiştir (akt. Shore, 2017). Bilgi konusunda kesinlik ve mutlaklık yerine, farklı perspektifler ve görecelilik fikrini öne sürerek hakikat ötesi döneme evrilen sürecin zeminini hazırlamıştır.

Bilişsel önyargılar insanların gerek bilgiyi işleme süreçlerinde gerekse de karar verme anlarında belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bireyin sahip olduğu mevcut inançlar bireyin daha sonraki tercihlerini şekillendirebilmektedir. Burada önemli olan husus bireyin akış içerisinde önceden var olan inançlarını doğrulayan bilgi, görüş ve analizlere gerçeklerden daha fazla önem göstermesidir. Nitekim bir kişinin inançları ve tutumları o güne kadar geliştirdiği eğilimlerin bir sonucu olarak gerçeklikten ve rasyonellikten sapabilmektedir. Gerçeklikten ve rasyonellikten sapılan bu anlarda bilişsel ön yargılar devreye girmektedir. Bu doğrultuda insanların önceden geliştirdikleri ve edindikleri inançlarına, değerlerine, sosyal etkileşimlerine ve duygularına dayanarak sezgisel olarak karar vermeleri durumu artık yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle insanların tamamen tarafsız ve rasyonel karar vericiler olarak düşünmek gerçekçi bir yaklaşım niteliği taşımamaktadır (Mercier ve Sperber, 2017:56). İnsanın bilişsel işleyişinin bu özellikleri nedeniyle bu süreç daha tehlikeli veya kalıcı hale gelmiştir.

Bilişsel ön yargılardan ilki “doğrulama ön yargısı”dır. Doğrulama önyargısı bireylerin bilgiyi önceden var olan inançlarını veya hipotezlerini doğrulayacak şekilde arama, yorumlama ve hatırlama eğilimini ifade eden bilişsel bir önyargıdır (Mercier, 2016: 6). İnsanların kendi inançlarına dayanak oluşturacak kanıtlar araması eğilimi önceden var olan inançların kesintisiz şekilde sürdürülmesini sağlamakla beraber aynı zamanda bireyleri gerçekliğin kendisiyle alakalı alternatifleri değerlendirme konusunda daha az istekli hale getirebilmektedir. (Wood ve Porter, 2019: 22). Bireylerin gerçeklere dayalı kanıtlara dayanan rasyonel açıklamalara karşı dirençli

hale gelmesi hakikat ötesi dönemin gerek politik gerekse de politik olmayan bağlamlardaki etkileri açısından önem taşımaktadır.

Bilişsel ön yargılardan bir diğeri “tekrarlama ve yanıltıcı gerçek etkisi”dir. “Tekrarlama”, gerçeğe ilişkin inançların şekillenmesinde önemli rol oynamakla beraber “yanıltıcı gerçek etkisi” insanların daha önce maruz kaldıkları iddiaları daha doğru olarak algılama eğiliminde olmasına verilen isimdir (Fazio vd., 2015). Bu anlamda bilgiyle ne kadar sık karşılaşılırsa bilginin o kadar doğru algılanacağı ve bu ilişkinin logaritmik nitelikte olduğuna yönelik çalışmalar mevcuttur. Tekrarın, bir kişinin herhangi bir konu hakkındaki gerçekliği tespit etme yeteneğini etkileyebileceğinin ortaya çıkması, yanlış bilginin özellikle sosyal medyadaki viral paylaşımlar yoluyla hızla yayılması nedeniyle günümüz toplumunda yankı uyandırmıştır.

Bilişsel ön yargılardan bir diğeri “geri tepme etkisi”dir. “Geri tepme etkisi” düzeltme girişimine konu olan yanlış bilgiye dair orijinal inancın ironik bir şekilde güçlendirilmesidir (Lewandowsky vd., 2012). Geri tepme etkisinde insanların yanlış bilgiyi düzeltmeyi amaçlayan kanıta dayalı bir düzeltme gördükten sonra yanlış bilgiye daha fazla inandıklarını bildirmeleridir. Bu anlamda geri tepme etkisinin, bir kişinin dünya görüşünü savunmaya motive olduğu veya kişinin inanç sistemine tehdit oluşturduğu durumlarda ortaya çıktığı söylenebilir. Bazı bireyler sahip oldukları inançları kendi benlikleriyle ayrılmaz bir bütün olarak görebilmektedir. Bu doğrultuda söz konusu bu kişiler için inançlarına yönelik bir çürütme iddiasını kabul etmek, benlik kavramının değerli bir yönünü reddetmek anlamına geldiğinden aksi kanıtlar kimliği tehdit edici olarak algılanmakta ve bireyleri öz değer duygusunu yeniden kazanmaya motive eden ego koruyucu refleksleri harekete geçirmektedir (Nyhan ve Reifler, 2015: 461). Söz konusu bu süreç kişinin sahip olduğu inançlara yönelik kanıtları reddetmeyi ve orijinal inancı güçlendirmeyi beraberinde getirmektedir. Geri tepme etkisi ile hakikat ötesi kavramı arasındaki ilişki, yanlış bilgi ve inanç kutuplaşmasının geri besleme döngüsü içerisinde karşılıklı olarak pekiştirilmelerinde yatmaktadır.

Hakikat ötesi sürecinin bir diğer önemli bileşeni de duygu, deneyim ve önceki ilişkilerin rolüdür. Her ne kadar rasyonel seçim teorisi doğrultusunda insanlar karar alırken kendi çıkarlarını en iyi şekilde tatmin etmeye yönelik akla ve mantığa uygun

şekilde hareket ettiği varsayılrsa da, bazen beklenenden farklı durumlar da ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar kararlarını duygularından bağımsız olarak, sadece mantık çerçevesinde almayabilirler. Bir kişinin duygusal durumu, belirli bir seçenek üzerindeki tercihlerini etkileyebilmektedir. Ayrıca, daha önce benzer şartlar altında başarı elde eden bir kişi, kendisine başarıya ulaştıran stratejiyi tekrar kullanma eğiliminde olabilmektedir (Lerner vd, 2015). Duygular kadar kişisel deneyimler bu anlamda kişinin gelecekteki seçimlerini yönlendirebilmektedir. Diğer yandan kişinin daha önceki ilişkileri sahip olduğu güven düzeyini belirler. Rasyonel seçim teorisinde, insanlar genellikle kendi çıkarlarını en üst düzeyde göz önünde bulundururken, oluşabilecek bir güven eksikliği, bir kişinin başkalarıyla olan ilişkilerinde risk almasına veya farklı bir seçim yapmasına neden olabilmektedir. Kısacası rasyonellik insan davranışlarını anlamak için bir rehber niteliği taşısa da bu dönemde bunun aksi örneklerle sıklıkla karşılaşmak mümkün hale gelmiştir.

Çalışmada anlatılan hakikat ötesinin son bileşeni geleneksel medya düzeninin değişmesidir. Gazete, dergi, televizyon, radyo gibi geleneksel iletişim araçlarını kapsayan terim olan geleneksel medya düzeni uzun yıllar boyunca haber ve bilginin halka aktarılmasında başat rol oynamıştır. Zamanla dijital teknolojinin gelişmesiyle birlikte geleneksel medya, yeni medya düzenine evrilmiştir. Yeni medya, internet üzerinden yayılan içerikleri, sosyal medya platformlarını, blogları, podcast'leri, çevrimiçi haber sitelerini ve diğer dijital iletişim araçlarını içermektedir. Söz konusu bu düzende bilgiye erişimin çok daha hızlı ve kolay olmasının yanında kullanıcıların içerik üretebilmesi, ürettikleri içerikler ile etkileşim ve geri bildirim alması önemlidir. Böylelikle kullanıcılar içeriğin üretiminde daha aktif olarak katılabilme imkanına sahip olmuşlardır. Ancak daha fazla etkileşimin duyguları harekete geçiren içeriklerin üretilmesinden geçmesi beraberinde yeni medya düzeninde bazı sorunları beraberinde getirmiştir (Dhiman, 2023:1-4). Nitekim bilginin doğruluğu, gizlilik ve dijital güvenlik gibi konularda kısa sürede yeni sorunlar belirmiştir. Yeni düzende içerik üretmenin kolaylaşması yanlış bilgi, yanıltıcı başlıklar ve sahte haberlerin hızla yayılmasına yol açmış ve bu gibi durumlarda gerçeklik ile yanlış bilgi arasındaki çizgi bazen belirsizleşebilmiştir. Ayrıca yeni medya düzeni, manipülatif içerik üreten ve propaganda yapan gruplar için uygun bir alan sunarak, sahte haberler ve yanıltıcı

içeriklerin üretilmesine imkan tanıyarak kullanıcıların gerçeklerle bağının koparılmasına ve duygusal olarak yönlendirilmesine zemin hazırlamıştır.

2.2.1. Post-Modernizm ve Bilginin Dönüşümü

Modernite terimi, Batı düşünce tarihinde oldukça karmaşık bir evrimden geçmiştir. İlk olarak Aziz Augustine (Aziz Augustinus) tarafından M.S. 4. yüzyılda kullanılan "Modernus" kelimesi, aslında "şu an, bugün, şu anda olan" anlamına gelirken, Hristiyan düşüncesinin geleneksel pagan ve Roma kültüründen ayrılışını vurgulamak için kullanılmıştır. Bu kullanım, yeni Hristiyan düşüncesini eskiyi terk edip daha yeni, daha ileri ve daha iyi bir şeyi temsil eden bir anlamla bağdaştırmıştır. Daha sonra, Aydınlanma Dönemi'nde modernite terimi, Batı dünyasında Hristiyanlığın hakimiyeti yerine akıl gücünün getirilmesini amaçlayan bir düşünsel dönemi ve hareketi tanımlamak için kullanılmıştır. Bu dönemde modernleşme, olumlu çağrışımlarla "gelişmiş, aydınlanmış, ilerlemiş" anlamlarını içermiştir. İlk kullanım itibarıyla modernite terimi dini bir kopuşu ifade ederken daha sonrasında düşünsel bir değişimi temsil etmek için kullanılmıştır. Bu terim, Batı düşünce tarihinde Hristiyan düşüncesinin yerine rasyonel düşünce ve aklın hakim olduğu bir dönemi vurgulamıştır (Horkheimer, 2002: 45).

Aydınlanma düşüncesi, herhangi bir sorunun yalnızca tek bir doğru cevabı olduğu fikrini merkeze almıştır. Bu anlayıştan yola çıkarak, dünyanın yönetilebileceği ve mantıklı bir şekilde düzenlenebileceği sonucu çıkmıştır. Bilimsel ve matematiksel çabaların neticesinde Aydınlanma hedeflerine ulaşma araçlarını sağlayacak tek bir doğru temsil tarzının var olduğu varsayılmıştır. Genel olarak bu bakış açısı Voltaire, d'Alembert, Diderot, Condorcet, Hume, Adam Smith, Saint Simon, August Comte, Matthew Arnold, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi çok çeşitli yazarların ortak bir düşünme biçimi olarak kendisini göstermiştir.

Modernizm, insan aklının maddi olmayan, metafiziksel açıklamalarına karşı çıkmıştır. Natüralist bilim anlayışı zihni açıklarken biyolojik olarak belirlenen biyokimyasal süreçlerden yola çıkarak kendisinden önceki anlayışı yapıbozuma uğratmıştır. Buna göre doğa tek nesnel gerçeklik olarak tasvir edilmiştir. Natüralizmin yarattığı hakikat boşluğu, sadece dinsel kavramları değil, felsefi ve hatta bilimsel kavramları da nesnel varoluşun dışına itmiştir. Bunun yanında değerleri nesnel olarak

gerçek dışı kılan modernist olgu-değer ayırımına gitmiştir (akt. Furedi, 2014: 65-76). Ancak postmodernizm, nesnel, doğal gerçekliği tespit etmenin ve ona dair açıklamalar geliştirmenin doğru bir yöntemi olarak modernist inanca eleştiri geliştirmiştir. Başka bir deyişle, postmodernizmin önünün açılması modernizmin bilim için yegâne felsefi bir temel olarak yaşayabilirliğini zayıflatmıştır.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer gibi Frankfurt Okulu düşünürleri, modernizm ve Aydınlanma'nın idealine karşı birtakım eleştiriler geliştirmiştir. Onlara göre, Aydınlanma, Tanrı otoritesinin yerine insan aklını koyarak, insanları başka bir tür otoritenin, yani bilimsel ve teknolojik bilginin boyunduruğu altına sokmuştur. Her ne kadar Aydınlanma, bireyselliği ve bireyin özgürlüğünü vurgulasa da, aslında bireyin silinmesine yol açmıştır. Toplumlar, endüstriyel ve bürokratik sistemler içinde bireyselliklerini kaybetmişlerdir. Diğer yandan Adorno ve Horkheimer'a göre Aydınlanma süreci, doğa ve insan arasındaki sınırları daha keskin bir şekilde belirlemiştir. Doğa, insan aklının nesnesi haline gelirken, insanlar doğadan giderek uzaklaşmışlardır (Horkheimer ve Adorno, 1996:150). Son olarak Aydınlanma'nın getirdiği bilimsel bilinç, insanlığı gerçek anlamda bir insanlık durumuna yükseltmek yerine, yeni bir tür barbarlığa sürüklemiştir. Bu barbarlık, teknolojik ve bilimsel ilerlemenin kontrolsüz kullanımı, toplumsal eşitsizlikler ve insanların doğaya zarar vermesi gibi sonuçlar içermiştir (Horkheimer, 2002: 28).

Ulrich Beck ve Anthony Giddens modernleşme ve artan bilginin toplumları daha fazla risk ile karşı karşıya bıraktığından bahsetmiştir. Bu riskler, genetiği değiştirilmiş gıdaların tüketimi, cep telefonları ve diğer elektronik cihazların yaydığı radyasyon, sanayileşme ve aşırı üretim gibi faktörlerle ilişkilendirilmiştir. Beck, "Risk Toplumu" adlı kitabında, modern toplumlarda artan risklerin, sanayileşme ve aşırı üretimin sonucu olduğunu ileri sürmüştü ve bu riskleri, genetik mühendisliği yoluyla oynanan gıdaların tüketimi gibi faktörlerle ilişkilendirmiştir. Beck'e göre, bu riskler küreseldir ve "bumerang etkisi" ile riskleri yaratanları da etkileyen niteliğe sahiptir (Beck, 2011: 25-28).

Giddens da Beck gibi modernleşmeyi ve riskleri inceleyen temel bir teorik çerçeve sunmuştur. Ancak, Giddens'a göre risk toplumu, modernliğin sona erdiği bir aşama değildir, aksine modernliğin küreselleşmenin sonuçlarından sadece bir

parçasıdır. Giddens, risk kavramına Beck'ten farklı bir perspektiften yaklaşır. Riski sadece olumsuz bir olgu olarak görmek yerine, risklerin toplumsal ve bireysel yaşamı etkileyen birçok yönü olduğunu vurgulamıştır (Esgin, 2013:87). Her iki düşünür de modernleşme ve bilgi artışının toplumlar üzerinde önemli etkilere yol açtığı konusunda hemfikirdir. Beck risk kavramını ele alırken daha negatif bir bakış açısına sahiptir. Giddens ise riskleri daha geniş bir perspektiften ele almış ve sadece olumsuzluk yüklemek yerine risklerin toplumsal dönüşümleri de içerdiğini belirtmiştir (Beck, 2011: 54). Bu düşünürler, modern dünyanın getirdiği risklerin önemli bir tartışma konusu olduğuna işaret etmiştir.

Modernite ve Aydınlanma dönemlerindeki bilgi anlayışı postmodernite ile birlikte değişime uğramıştır. Zygmunt Bauman (akt. Shore, 2017) modernitenin geçmişte "değişmez" ve "katı" bilgileri öne çıkardığını, ancak "akışkan modernite" olarak adlandırdığı postmodernitenin söz konusu katılıkları değiştirerek daha esnek bir yapıya kavuşturduğunu iddia etmiştir. Bauman'a göre postmodernite, evrensel geçerliliği olan mutlak bilgiler ve doğruların kişilere göre değişebilecek şekilde çeşitlendiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde bilgi, sabit ve mutlak olmaktan çıkarak daha kişiselleştirilmiş ve yorumlara açık hale gelmiştir. Postmodernite, Isaiah Berlin'in ifadesiyle gerçeğin tek ve bölünmez olduğu, her yerde ve her zaman tüm insanlar için aynı olduğu görüşüne meydan okumuştur. Dahası, post-modernite herhangi bir gerçekliğe dair yaklaşımında belirli insanların belirli bir zaman ve mekandaki özel ihtiyaç ve tercihlerini merkeze almış ve bunları ayrılmaz bir bütün olarak görmüştür. Bu anlamıyla postmodernizm etkisini birçok gelenek, inanç ve ebedi gerçekliklerde göstermiştir (akt. Çaycı, 2016: 32).

Diğer yandan Bauman (akt. Furedi, 2014) postmodernizmin bir sonucu olarak entelektüellerin rolünün değiştiğini belirtmiştir. Eskiden, entelektüeller toplumun bilgiyi şekillendirme ve normları belirleme görevini üstlenirken, postmodern dönemde daha çok bilgiyi farklı gelenekler arasında çevirmek ve yorumlamakla görevlidirler. Yani entelektüellerin rolü daha çok "yasa koyucu"dan "yorumlayıcı" bir role dönüşmüştür. Bu bakış açısı, postmodernite ile birlikte bilgi anlayışının ve entelektüellerin rolünün nasıl değiştiğine dikkat çekmiştir. Bilgi artık daha kişiselleştirilmiş, çoklu ve çeşitlendirilmiş bir yapıya sahiptir. Entelektüeller ise çoklu ve çeşitlendirilmiş bilgiyi yorumlama görevine sahiptirler.

Postmodernist düşünce modernizmin tüm gerçekler bilimsel olarak kanıtlanmalıdır görüşüne karşı çıkmıştır. Rasyonellik ve bilimsel araştırma, nesnel gerçeği tespit etmenin geçerli araçlarıdır ve ilerleme bu şekilde sağlanabilir. Ancak modernizm insan aklının tamamen nesnel olabileceği fikrini savunmuştur. Ayrıca bilimsel çalışmanın bilginin sınırlarını belirlediğine, bilim ve akıl araçlarımız olduğunda ilerlemenin kaçınılmaz olduğuna inanmıştır. Postmodernizm, bu modernist mitleri güçlü ve egemen olanın kültürel icatları olarak gördüğünden tepki göstermiştir. Kısacası hakikat bir yandan boş bir kavram ama diğer yandan güçlü bir siyasi araç olarak görülmüştür. Bu doğrultuda bilimin bir baskıcı aracına dönüşebilecek niteliğine vurgu yapılmıştır. İlerlemenin ise neye hizmet ediyorsa onu tanımladığı, dolayısıyla egemen kültürün çıkarları ve ideolojileriyle paralel bir şekilde tasarlandığı fikri ön plana çıkmıştır.

Michel Foucault, postmodern dönemde bilginin "evrensel" geçerliliği fikrine karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda *“Foucault modern dünyanın eleştirisini yaparak eleştirel postmodern düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur”*. Foucault, bilginin artan önemini vurgulayarak, bilginin üretimi, dağıtımı, denetimi ve sınırlanması konularının iktidarla derinlemesine ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bilgi sadece bilimsel bilgiyle sınırlı değildir; devlet ve iktidarın kontrolündeki her türlü bilgi, iktidarın devamı için kritik öneme sahiptir (akt. Çaycı, 2016).

Foucault, bilginin üretilabileceğini ve bu üretim sürecinin iktidar mekanizmalarıyla iç içe olduğunu savunmuştur. İktidar mekanizmaları, hem hakikatin üretimini mümkün kılar hem de bireyleri bu üretim sürecine dahil eden iktidar ilişkilerini içerir. Foucault, Antik dönemden Nietzsche'ye kadar olan süreçte, bilgi ve iktidar ilişkisinin düşünce dünyasında yeterince ele alınmadığını belirtmiştir. Ancak Fransız Devrimi ve monarşinin sona ermesi, Batı dünyasında bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye dair yeniden farkındalığın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Foucault, "hakikat" olarak tanımlanan şeyin, doğrulanabilir kanıtların veya mantığın değil, düzeni sağlamanın tarafsız araçları kılıfına giren iktidar-ilişkilerinin bir işlevi olduğunu öne sürmüştür. Bilimde, siyasette veya başka herhangi bir çabada tarafsızlık ve nesnellik imkansızdır. Bilgiye dair tüm iddialar, her yerde mevcut olan güç ilişkileri ve işlemlerden oluşan incelikli bir sistemi maskeleymektedir (Adam ve

Kamaruddin, 2024:106). Modernist filozof Francis Bacon "bilginin güç olduğunu" iddia etmiştir. Buna göre kişinin doğanın gerçeklerine dair farkındalığı kişinin doğaya hakim olmasıyla sonuçlanacaktır. Foucault ise tam tersine bilgiyi esas olarak iktidarın bir işlevi ve ondan ayrılamaz olarak kabul etmiştir. Bacon bilginin iktidara yol açtığına inanırken Foucault bu düzeni tersine çevirmiştir. Buna göre iktidar bilgi biçimlerini yaratır ve dolayısıyla iktidar varsayılan bilginin doğasını açıklar. Foucault'un bu görüşleri, bilgi ve iktidar arasındaki karmaşık ilişkiyi vurgulayarak, postmodern düşünce ve bilgi anlayışına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Jean-François Lyotard, "Postmodern Durum" adlı eserinde postmodernizm ve bilgi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Lyotard, postmodern tutumu özetlerken, bu tutumun aslında büyük anlatılara (üst-anlatılara) olan şüphesini ifade etmiştir. Ona göre postmodernizm bilimlerdeki ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da, bu ilerleme zaten büyük anlatıları sorgulamayı içermektedir. Büyük anlatılar, eski düzenin ve özellikle metafizik felsefenin krizi ile ilişkilendirilir. Lyotard'a göre, modernite pozitivist yöntemi benimsemiştir. Bu noktada farklılıkları gidererek tek bir tarzı kutsamıştır. Bu nedenle postmodernite, modernitenin sunamadığı farklılıkları keşfetmeyi hedeflemiştir. Lyotard'a göre bu durum, bilgi hegemonyasının yerine çoklu anlatıları ve yöntemsel özgürlüğü koymak anlamına gelir. Onun görüşüne göre *"bilimsel bilgi, dil oyunlarının içinde yer alan bir meşrulaştırma aracından öteye gitmez"* (Bıçkıcı, 2004:2).

Lyotard'a göre evrensel bilgi ve dünya üzerinde teknik hâkimiyet arayışında aklın güçlerini serbest bırakma yönündeki Aydınlanma vizyonu başarısız olmuştur. Bilgi ile insanın amacı arasındaki bağ kopmuştur. Diğer bir ifadeyle bilgi ayırım gözetmeksizin, özellikle hiç kimseye yönlendirilmeden, muazzam hacimde ve yüksek hızlarda ortaya çıkmakta ve teoriden, anlamdan veya amaçtan kopuk olarak kendini inşa etmektedir. Lyotard bilgi yoğunluğunun bu kadar yakın olduğu koşullarda, doğruyu yanlıştan, önemsiz olanı önemli olandan ayırmayı ve haklı bir üst-anlatı oluşturmayı nasıl umut edebiliriz sorusu üzerinden fikirlerini şekillendirmiştir. Ona göre Modernizm, "gerçekliği kesin olarak açıklamaya ve ona hakim olmaya yönelik Marksist, demokratik, dini veya bilimsel girişimler olsun, meta anlatılara inanmama ile karakterize edilen postmodernizm tarafından gölgede bırakılmıştır. Meta anlatının yerel anlatılara, kültürlü varoluşun durumsal perspektiflerine ve olumsuzluklarına yol

açması gerekir. Teknoloji veya ideal hükümet biçimleri yoluyla ilerlemeye yönelik fikirler gibi, kozmik iddiadan kaçınılmalıdır

Lyotard'ın perspektifi, postmodern düşüncenin temel özelliklerinden biri olan tek bir evrensel gerçeğe olan inançtan ziyade çoklu ve çeşitli gerçekliklere açık bir yaklaşımı yansıtır. Bu, postmodernizmin bilgi anlayışını ve toplumsal yapıları sorgulama eğilimini yansıtan önemli bir görüşü temsil eder. Lyotard'a göre toplumlar endüstri sonrası döneme girmiştir. Buna paralel olarak kültürler postmodern çağa adım atmıştır. Bu noktada bilgiye atfedilen anlam da değişmiştir. Bu dönemin başlangıcı 1950'lerin sonlarına denk gelmektedir. Lyotard'a göre, bu dönemde bilgi, bir meta haline gelmiş ve piyasa değeri kazanmıştır. Ancak bilgi artık sabit kalamaz, çünkü bilişimin hegemonyası kurulmuş ve bilgiye ilişkin yeni kurallar dayatılmıştır. Bilgi, önemli bir üretim gücü haline gelmiştir. Bu nedenle, *“devletlerin üretim kapasitelerini etkileyebilir ve ulus devletler artık sadece hammadde ve işgücü için savaşmak yerine bilgiye sahip olmak için mücadele edeceklerdir”* (Lyotard, 2013:8-16). Lyotard'ın bu öngörülerini, büyük ölçüde gerçekleştirmiş gibi görünmektedir. Bilginin ekonomik ve toplumsal önemi artmış, bilişim teknolojilerinin yükselişi ile birlikte bilgi daha da değerli hale gelmiştir. Bu, bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu kavramlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Lyotard'ın analizleri, bu değişimin temel dinamiklerini açıklamada önemli bir rol oynamıştır.

Fransız düşünür Jacques Derrida'ya göre (1978) söz konusu yapılar kendi varlıklarını devam ettirebilmek için bir merkeze gereksinim duymaktadır. Bir bilgiye ulaşmak için "gösterge" ve "gösterilen" arasındaki farkın mutlak ve indirgenemez olduğunu gösteren, her şeyin üstünde "aşkın bir gösteren" olmalıdır. Ancak Derrida eleştirisini yöneltirken bu noktada nihilizm ve aşırı görecelilik kavramlarından faydalanmıştır (Norris, 2002: 32). Derrida açısından her şeyin üstünde, her şeyi kontrol eden aşkın bir gösterenin varlığı kabul edilemez bir düşüncedir. Bu nedenle kelimelerden türeyen anlamlar ve doğrular sürekli bir çatışma içindedir. Bu çatışma bir süre sonra birbirlerini yok etmelerine kadar uzayan bir süreçtir. Bu süreçte anlam üzerinden bir sabitlik yaratmak imkansızdır. Çünkü sürekli gelişen, dönüşen ve kendini yok edebilen bir niteliğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle anlam, öncesi ve sonrası itibarıyla farklıdır. Farklı olduğu için önceden belirlenemez. Bu doğrultuda kelimeler ve şeyler arasındaki ilişki de anlamın değişen niteliğinden dolayı sabit değildir. Bu

nedenle herkes için geçerli, herkesi bağlayan nihai bir doğrudan bahsetmek mümkün değildir.

Post modernizm açısından yazılı metinlerin belirli, tekil, bilinebilir bir anlamı veya doğruluk değeri yoktur. Derrida'nın belirttiği gibi, "Metnin dışında hiçbir şey yoktur" ve herhangi bir metin, nihai olarak belirsiz doğasını ortaya çıkarmak için yapısızlaştırmaya tabi tutulabilir. Bir yazarın amaçladığı anlam, herhangi bir metnin anlamını sınırlamaz. Okuyucu sayısı kadar anlam vardır ve hiçbir okuyucu kendi yorumunda diğerlerinden daha haklı değildir. Ludwig Wittgenstein'in terminolojisine göre gerçeklik daha yüksek bir otorite olmaksızın çeşitli "dil oyunları" tarafından özümsemiştir. Dilin, en azından bazen, gerçekliği sunma potansiyeline sahip olduğu düşünülebilir. Ancak Nietzsche'ye göre dil, sonuçta insanın olumsal bir yaratımıdır. Nesnel olarak bilinebilir herhangi bir gerçekliği temsil edemez. Gösterenlerimizin, onların dışındaki gösterilen gerçeklikle bağlantı kurduğu bilinemez. Postmodern koşullarda sözcükler otoritesini kaybederek imgelerin aksesuarı haline gelmiştir.

Kenneth Gergen'in "sosyal doygunluk teknolojileri" kavramı, çeşitli kaynaklardan gelen uyarıcıların bolluğunun, bireylerin karşılaştıkları bilgileri öncelik sırasına koymalarını ve anlamlandırmalarını zorlaştırdığını ima etmektedir. Modern teknolojiler tarafından kolaylaştırılan bu akım, postmodernitenin tanımlayıcı bir özelliği olarak öne sürülmektedir. Radyo, televizyon, bilgisayar, film, telefon ve hızlı ulaşım gibi araçları kapsayan bu teknolojiler, karmaşık ve çelişkili bir dizi görüntü ve fikre katkıda bulunarak, birlik ve tutarlılık eksikliğinin damgasını vurduğu bir sosyal ortam yaratmaktadır. Benjamin Barber, moderniteden postmoderniteye geçişi belirleyen temel özelliklerden biri olarak imgenin yazılı söze üstünlüğünü gösterir. Bu değişim, matbaanın hâkimiyetine meydan okuyan ve toplumu modern dönemden postmodern döneme iten hareketli yazı tipi ve daha sonra taramalı iyon ışınları gibi gelişmelerle bağlantılıdır. Yazılı kelimeye öncelik vermektan imajları vurgulamaya doğru yaşanan kültürel değişim, Jacques Ellul tarafından "kelimenin değerinin düşürülmesi" olarak tanımlanan sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Bu değişimin soyut düşünmeyi engellediği ve hayal gücünü somut resimlerle ikame ettiğini belirtmektedir. Ellul ayrıca dilin ve paylaşılan nesnel olarak tanımlanabilir bir dünyanın, imgelerin hakim olduğu ve kelimelere olan güvenin azaldığı postmodern bir dönem lehine değersizleştiğini vurgulamaktadır. Özünde postmodernitenin dönüştürücü doğasının

altını çizen Ellul teknolojik ilerlemelerin ve kültürel vurgudaki değişimlerin, geleneksel rasyonalite, ahlak ve dilsel bütünlük kavramlarına meydan okuyan parçalanmış, görüntü merkezli bir sosyal deneyime nasıl katkıda bulunduğunu detaylandırmıştır.

Postmodern düşünürler, özellikle evrensel, kesin veya değişmez doğruların yerine, çoklu, değişken ve hatta ulaşılması neredeyse imkansız doğruların varlığına vurgu yaparlar. Tarihçi Tony Judt'e göre, postmodern kuramın etkileyici yanı yalnızca geçmişteki mutlak doğruları sorgulamakla kalmaz; aynı zamanda kesinlik kavramının kendisini de tartışmaya açar. Bu düşünce biçimi, özne ile nesne, iç ile dış ya da düşünce ile gerçeklik arasında sabit ilişkiler kurma çabasını reddeder. Postmodernite, bireyi evrensel bir düzenin parçası olarak konumlandıran bütüncül yaklaşımlardan da bilinçli olarak uzaklaşmıştır (akt. Shore, 2017). Bu durum Antik Yunan Sofistlerinin bilinmezlik ve şüphecilik yaklaşımlarıyla benzerlik gösteren bir yaklaşımı yansıtır. Bu düşünürler, bilgi konusunda kesinlik ve mutlaklık yerine, farklı perspektifler ve görecelilik fikrini öne sürerler. Düşünce dünyasında, bu esnek ve göreceli bilgi yaklaşımının özellikle 1980'lerden itibaren yavaş yavaş yaygınlaştığı ve 2000'lerde daha belirgin hale geldiği birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir. Bu yeni dönem, doğrunun çokluğunun ve göreceliliğinin vurgulandığı bir "postmodern" dönemin ardından gelen bir hakikat ötesi süreç olarak adlandırılmaktadır.

2.2.2. Bilişsel Önyargılar

Bir kişinin inançları ve tutumları o güne kadar geliştirdiği eğilimlerin bir sonucu olarak gerçeklikten ve rasyonellikten sapabilmektedir. Gerçeklikten ve rasyonellikten sapılan bu anlarda bilişsel ön yargılar devreye girmektedir. Örneğin bireyler gerçeklikle ne kadar uyumlu olduğuna bakmaksızın herhangi bir konu hakkındaki inançlarını doğrulamaya çalışabilmektedir. Bir konu hakkında mevcutta var olan verilerin tam anlamıyla değerlendirmesini yapmaktansa buluşsal yöntemlere dayalı olarak yargılarda bulunabilmektedir (Haselton vd.,2005:47-66). Bu doğrultuda insanların önceden geliştirdikleri ve edindikleri inançlarına, değerlerine, sosyal etkileşimlerine ve duygularına dayanarak sezgisel olarak karar vermeleri durumu artık yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle insanların tamamen tarafsız ve rasyonel karar vericiler

olarak düşünmek gerçekçi bir yaklaşım niteliği taşımamaktadır (Mercier ve Sperber, 2017:56).

Bilişsel önyargılar insanların bilgiyi işleme ve karar verme anlarında, önceden var olan inançları doğrulayan bilgi, görüş ve analizler aramasına, deneyime veri ve gerçeklerden daha fazla ağırlık vermesine ve zihinsel kısıyollara güvenmesine neden olabilmektedir. Aynı sosyal ağlarda bulunanların karar verme aşamalarında inançlarının birbirini etkilemesi bu anlamda önemlidir. Bununla birlikte, bilgi sistemindeki değişiklikler, politik ve sosyal kutuplaşmanın artması gibi diğer etkenler, bu bilişsel önyargıların önemini ve sonuçlarını artırmıştır. Bu doğrultuda bilişsel önyargının, insanların anlama ve işleme biçimi üzerindeki etkileri tam anlamıyla ortaya çıkmıştır (Mercier ve Sperber, 2017:13-17). Bilişsel önyargılar, uluslararası aktörler, araştırmacılar, partizanlar ve propagandacılar da dahil olmak üzere, hakikat ötesinin tüm ajanları tarafından da istismar edilebilmektedir. İnsanın bilişsel işleyişinin bu özellikleri nedeniyle hakikat ötesi süreç daha tehlikeli veya kalıcı hale gelmiştir. İnsanlar çelişkili gerçekler sunulduğunda önceki inançlarını güncellemeye istekli olsaydı veya karar vermede sosyal ipuçları, duygular ve buluşsal bilgiler yerine nesnel gerçeklere ve analizlere daha fazla güvenseydi, yanlış bilgileri düzeltmek, önlemek veya kırmak daha kolay olurdu.

Spesifik olarak, bilişsel önyargılar, bireyleri önceden var olan fikir ve deneyimlerle çelişen gerçeklere karşı dirençli hale getirerek, gerçekler hakkındaki fikir birliğinin azalmasına ve fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Bilişsel önyargı aynı zamanda benzer düşünen insanları birbirine yaklaştırmaya ve sürekli olarak eşleşen inanç ve tutumlara sahip kaynaklardan bilgi tüketmeye teşvik edebilmektedir. Artan kutuplaşma, sosyal medyanın her yerde bulunmasının yol açtığı değişiklikler, filtrelerin etkisi ve 24 saatlik haber döngüsünün özellikleri, bilişsel önyargıların diğer özellikleriyle birleştiğinde, insanları dezenformasyona karşı açık hale getirmektedir (Mercier, 2016:99). Bu anlamda bilişsel önyargı, hakikat ötesi dönemin şekillenmesinde ve beslenmesinde temel bir rol oynayarak diğer faktörlerin bir bileşeni olarak değil, bağımsız bir faktör olarak kendini var etmektedir.

2.2.2.1. Doğrulama Önyargısı

Doğrulama önyargısı, bireylerin bilgiyi önceden var olan inançlarını veya hipotezlerini doğrulayacak şekilde arama, yorumlama ve hatırlama eğilimini ifade eden bilişsel bir önyargıdır (Mercier, 2016:6). İnsanların mevcut görüşleriyle uyumlu olan bilgilere dikkat etme ve bunları kabul etme olasılığı daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle bunlarla çelişen kanıtları göz ardı etme veya dikkate almama olasılığı daha yüksektir. Örneğin Nyhan ve Reifler, çeşitli konulardaki bireysel yanlış algılamaların düzeltici bilgilere karşı dirençli olduğunu anlatan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir (Nyhan ve Reifler, 2010:33). Başka bir çalışmaya göre insanlar yalnızca önceden var olan inançları sürdürmekle kalmazlar aynı zamanda düzeltici bilgilerle karşı karşıya kaldıklarında yanlış algılamaları daha da kökleşmiş hale getirebilirler. Diğer bir ifadeyle alternatifleri değerlendirme konusunda daha az istekli hale gelebilirler. (Wood ve Porter, 2019:22). Çalışmalar neticesinde elde edilen söz konusu bu bulgu, düzeltici bilginin böylesi bir "geri tepme etkisine" katkıda bulunduğu dair sınırlı kanıt bulan diğer araştırmalar tarafından tartışılmaktadır. Ancak bu araştırma bile önceden var olan inançları değiştirmenin zor olabileceğini öne sürmektedir.

İnsanlar karar verirken, daha sık karşılaştıkları ve daha yakın zamanda okudukları bilgilere, dayanaksız olsa bile, daha fazla güvenme eğilimindedir (Fazio vd., 2015:44). Geçerliliği veya doğruluğu ne olursa olsun, sık veya yakın zamanda karşılaştıkları bilgilere gereğinden fazla ağırlık verebilirler. Bu durum yanlış karar vermeye yol açabilmektedir. Zira daha akılda kalıcı olan bir bilgi (sıklığı veya güncelliği nedeniyle) mutlaka en doğru veya ilgili bilgi olmayabilir. Bireyin daha kapsamlı ve güvenilir bilgi kaynakları yerine kolayca hatırlanan bilgilere öncelik vermesine neden olarak karar verme sürecini etkileyebilir. Bu durum, onay önyargısı ve ulaşılabilirlik sezgisi gibi bilişsel önyargıların karar verme sürecini nasıl şekillendirebileceğini ve optimal olmayan sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. (Mercier ve Sperber, 2017:24). İnsan muhakemesinin, gerçeği takip etme amacının ötesinde, başka motivasyonla hareket ettiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu motivasyonlar diğer insanları ikna etmek ve onların argümanları karşısında bireyin kendisini daha iyi hissetmek şeklinde sıralanabilir (Ecker vd., 2022:16). Söz konusu bu çalışmalar önyargılarımızı destekleyen materyaller arama sürecinde tartışmacı becerimizi güçlendiren en önemli unsurun ikna olduğunu belirtmektedir. Diğer bir

ifadeyle bilişsel önyargıların “başkalarını ikna etme hedefine hizmet edecek” şekilde geliştiğini öne sürmektedirler (Fazio vd., 2019:63).

Genellikle doğrulama önyargısı, bilgi edinme sürecinde sağlıklı düşünmeyi sekteye uğratan bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Mercier ve Sperber’e göre, insanlar yalnızca kendi inançlarını destekleyen bilgileri dikkate alma eğiliminde olduklarında, sağlam gerekçelere dayalı kanaatler geliştirmekte zorlanırlar. Bu durum, bireylerin hatalarını fark etme ve düzeltme becerilerini zayıflatmakla kalmaz, aynı zamanda onları kendi düşüncelerinin doğruluğu konusunda gereğinden fazla emin hale getirir (Mercier ve Sperber, 2017:215). Aynı doğrultuda, Steel (2018:36) önyargının, kişinin inancını destekleyen kanıtları haksız yere tercih etmekten oluşan ve inancın mantıksız derecede kendinden emin veya aşırı hale gelmesiyle sonuçlanabilecek epistemik bir çarpıtma içerdiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Peters (2018), doğrulama ön yargısının “kısmi ve dolayısıyla birey için daha az güvenilir bilgi işleme süreçlerine yol açtığını ifade etmiştir. Çalışmalarda önyargının epistemik açıdan sorunlu olmasının yanında, aynı zamanda hem gündelik hem de soyut akıl yürütmede bulunan (Nickerson, 1998: 208), “zihnin yerleşik bir özelliği” (Haidt, 2012: 105) tarafına da vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda deneklerin zekâsından, bilişsel yeteneğinden veya bundan kaçınma motivasyonundan bağımsız olarak kendini var ettiği ifade edilmiştir (Stanovich vd., 2013: 35)

Doğrulama önyargısı terimi, inanç ve beklentilerin kanıtların seçiminde belirleyici bir unsur olarak yer almasını ifade etmek için kullanılmıştır (Klayman 1995; Nickerson 1998). Hahn ve Harris (2014) bunların dört tür bilişsel süreci içeren bir listesini sunmaktadır: (1) hipotezle bağlantılı olarak bilgi arama ve yorumlama süreci, (2) koşullu akıl yürütme süreci (3) inanç veya görüşlerde değişime karşı direnç oluşturma süreci ve (4) kişinin kendi görüşüne aşırı güvenmesi süreci (Kunda, 1990: 480-498).

Hahn ve Harries, yukarıda sayılan tüm bu bilişsel süreçlerin doğrulama önyargısı tarafından şekillendirilmesine rağmen (1)-(4)'ün bazen motive edilmiş akıl yürütme süreçlerinin bileşenleri olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle, insanları tercih ettikleri sonuçlara ulaşmaya yönlendiren bilgi işleme sürecinin önemi vurgulanmıştır (Kunda, 1990:45-70). Aslında Nickerson'un (1998) belirttiği gibi,

onaylama önyargısı "motive edilmiş" ve "motive edilmemiş" onaylama önyargısı şeklinde iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır (1998: 176). Motive edilmiş doğrulama önyargısı kişinin doğru olmasını istediği bir görüşü desteklemek için kısmi bilgilerin işlendiği süreci açıklarken, motivasyonsuz doğrulama yanlılığı, insanların verileri tercih etseler de etmeseler de önceden belirlenmiş görüşlerini destekleyen tek taraflı, kısmi yollarla işlediğini açıklayan bir terimdir. Dolayısıyla doğrulama önyargısı motive edilmiş akıl yürütmeden önemli ölçüde farklıdır. Çünkü kişinin esasında benimsemediği inançları bile desteklemesine yol açabilmektedir.

Doğrulama ön yargısı ve motive edilmiş akıl yürütme süreçleri hem politik hem de politik olmayan bağlamlarda geniş çapta incelenmiştir. Bu noktada Kunda, insanların bilgiyi nasıl ve nerede arayacaklarına karar verme süreçlerinde, inançlarını doğrulama arzusuyla motive olduklarını ileri sürmektedir. İnsanların, en bilgili olanlara değil, istenen sonuçlara veya sonuçlara götürme olasılığı en yüksek olan arama ve karar yöntemlerini seçeceklerini bildirmiştir (Kunda, 1990: 480-498) Bu şekilde motivasyonlar, inançlar ve davranışlar karar verme süreçleri üzerinde doğrudan etkiye sahip olabilmektedir. Justin P. Friesen'in yapmış olduğu bir çalışma (2020:938-956). İnsanların dünya görüşleriyle çelişen bilgilerden kaçınmak veya bunlara direnmek için çeşitli stratejiler kullandıkları ve bunun da doğrulama önyargısının sürekliliğine katkıda bulunduğu fikrini desteklemektedir. Çalışmaya göre bireyler çelişkili bilgiler sunan kaynakların güvenilirliğini küçümseyebilmektedir. Bu durum, bilginin özüne değinmeden kaynağın güvenilirmez olarak reddedilmesini içerebilmektedir. Diğer yandan bireyler gerçeklere dayalı kanıtlarla ilgilenmek yerine, inançlarını ampirik olarak test edilemeyen veya yanlışlanamayan ahlaki, duygusal veya dini terimlerle gerekçelendirebilmektedir. İnançlarını bu tür terimlerle ifade ederek, onları çelişkili kanıtlara karşı bağışık ve rasyonel incelemeye karşı dirençli hale getirebilmektedir.

Bu stratejiler sadece doğrulama önyargısını güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda gerçekler ve doğrular etrafında uzlaşmanın erozyona uğraması, fikir ve gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması, kutuplaşma ve sivil söylemin azalması gibi daha geniş toplumsal sorunlara da katkıda bulunmaktadır. Bireyler çelişkili bilgilerle yapıcı bir şekilde meşgul olmak istemediklerinde, ideolojik bölünmeler arasında köprü kurmak ve işbirliği için ortak bir zemin bulmak giderek zorlaşmaktadır.

2.2.2.2. Tekrarlama ve Yanıltıcı Gerçek Etkisi

Tekrarlama, gerçeğe ilişkin inançların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yanıltıcı gerçek etkisi insanların, daha önce maruz kaldıkları iddiaları daha doğru olarak algılama eğiliminde olmasına verilen isimdir (Fazio vd., 2015). Bu terim, reklamların ve propagandanın insanların sahte haberlere inanmasıyla olan ilişkisini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Tekrarın, bir kişinin herhangi bir konu hakkındaki gerçekliği tespit etme yeteneğini etkileyebileceğinin ortaya çıkması, yanlış bilginin özellikle sosyal medyadaki viral paylaşımlar yoluyla hızla yayılması nedeniyle günümüz toplumunda yankı uyandırmıştır. Yanıltıcı gerçek etkisi üzerine çalışmalar yürüten Fazio'ya göre bireyler gerçekliğin ne olduğuna dair içgüdülerine güvendiklerinde farkında olmadan bilinçaltılarında tekrarlar ve yanıltıcı gerçek etkisi gibi ipuçlarını devreye sokmaktadır. Bu gibi durumlarda bireylerin bir ifadenin doğru ya da yanlış olduğuna dair fikirlerinin nasıl oluştuğunu hatırlamaya çalışması tavsiye edilmektedir. Ancak bunu gerçekleştirebilmek söylendiği kadar da kolay değildir. Çünkü haber akışlarının hızlı okumayı ve hızlı yanıtları teşvik edecek şekilde tasarlandığı sosyal medyada böylesi bir refleksin geliştirilmesi oldukça zordur (Fazio vd., 2015:993)

İnsanların bir ifadenin doğru ya da yanlış olduğuna dair karar verme süreçleri otuz yılı aşkın süredir yapılan araştırmalarla açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde tekrarlanan ifadelerin ilk defa karşılaşılan ifadelere göre doğru olarak değerlendirilme olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Dechêne vd., 2010:34). Yanıltıcı gerçek etkisi olarak adlandırılan bu bulgular hakikat ötesi sürecinin açıklanmasında oldukça önemlidir. Yanıltıcı doğruluk etkisine ilişkin yaygın bir açıklama, tekrarlanan ifadelerin daha kolay işlenip anlaşılması ve bu işlem akıcılığının gerçeğin sinyali olarak kullanılmasıdır (Unkelbach, 2007 :26). Dolayısıyla, işlem akıcılığını artıran diğer manipülasyonlar (örneğin, ifadelerin okunması kolay yazı tipi renklerinde sunulması) aynı zamanda doğruluk derecelendirmelerini de arttırır (Reber ve Schwarz, 1999; Unkelbach, 2007).

Bununla birlikte, son derece mantıksız ifadeler için yanıltıcı gerçek etkisinin ortaya çıkmadığını gösteren bazı kanıtlar vardır (Pennycook vd., 2018). *"Dünya mükemmel bir karedir"* veya *"Tek bir filin ağırlığı tek bir karıncadan daha hafiftir"*

gibi ifadeler gösterildiğinde, katılımcılar bu ifadeleri ister yeni ister tekrarlanmış olsun eşit derecede yanlış olarak değerlendirmişlerdir. Söz konusu ifadeler için yanıltıcı gerçeklik etkisinin ortaya çıkmamasının sebebi aşırı inançsızlık olarak açıklanmıştır. Nitekim Fazio'ya göre mantıksız yalanlar bile tekrarlanarak yavaş yavaş daha inandırıcı hale gelebilmektedir. Ancak bir ifadeye dair en başta aşırı inançsızlık geliştirilmişse tekrarlama etkisi devre dışı kalmaktadır (Fazio ve Marsh, 2019:55). Kısacası tekrar nedeniyle inanç artsa bile, bunlar hala kesinlikle yanlış olarak değerlendirilmektedir.

2019 yılında Fazio ve Shery yanıltıcı gerçek etkisinin gelişimsel kökenlerine ilişkin bir araştırma gerçekleştirmiştir. 5 yaşındaki 24 çocuğun, 10 yaşındaki 24 çocuğun ve 32 yetişkinin katılımcı olarak yer aldığı çalışmada, araştırmacılar hem çocukların hem de yetişkinlerin bazıları tekrarlanan yanlış ifadelere verdikleri yanıt modellerine bakmışlardır. Çalışmanın esas amacı çocukların yetişkinlerle aynı şekilde tekrarlamayı ipucu olarak kullanıp kullanmayacaklarını belirlemektir. Fazio ve ekibi çalışmanın neticesinde yetişkinlerin yanı sıra 5 ve 10 yaşındaki çocukların tekrarlanan ifadeleri daha sık doğru olarak değerlendirdiğini bulmuştur. Bu durum yanıltıcı gerçek etkisinin her üç yaş grubunda da benzer olduğunu göstermiştir. Araştırma sonuçları, çocukların tekrar ve gerçek arasındaki bağlantıyı genç yaşta öğrendiğini, çocukların 5 yaşına geldiklerinde bile, neyin gerçek olduğuna dair kararlar verirken tekrarlamayı bir ipucu olarak kullandıklarını göstermiştir. Ayrıca katılımcıların ön bilgilerinin onları tekrarlanan yalanlara inanmaktan korumadığı da çalışmanın sonuçları arasında yer almıştır (Fazio ve Shery, 2019)

Bu alanda yapılmış diğer bir çalışma “bilgiyle ne kadar sık karşılaşılsa bilginin o kadar doğru algılanacağı ve bu ilişkinin logaritmik nitelikte olduğu hipotezini” test etmiştir. Bunu test etmek için bir deney grubundaki katılımcılardan 9 defaya kadar ve diğer deney grubundaki katılımcılardan ise 27 defaya kadar tekrarlanan ifadeleri okumaları istenmiştir. Bir hafta sonra katılımcılar yeni ifadelerin yanında tekrarlanan ifadelerini gördüklerinde ifadelerin doğruluğu hakkında değerlendirme yapmaları istenmiş ve çalışma sonucunda, tekrarlanan ifadelerin ilk defa karşılaşılan ifadelere kıyasla daha doğru olarak algılandığı tespit edilmiştir. Tekrar sayısı arttıkça algılanan gerçekliğin de arttığı ve bu artışların logaritmik nitelikte olduğunu tespit edilmiştir. Her iki deneyde de algılanan gerçeklikteki en

büyük artış, bir ifadeyle ikinci kez karşılaşmaktan kaynaklanmıştır. Ancak bunun ötesinde, her ilave tekrar için algılanan gerçeklikte giderek daha küçük artışlar gerçekleşmiştir (Hassan ve Barber, 2021:32-38).

Artan tekrarların gerçekliği algılamadaki pratik değerini anlamak hakikat ötesi fenomeniyle doğrudan ilgilidir. Örneğin, 2016 ABD başkanlık seçimlerine ait sahte haber başlıklarını kullanan Pennycook ve arkadaşlarının (2018) yapmış olduğu çalışma katılımcıların söz konusu manşetlere ne kadar sık maruz kalırlarsa o haberlerin doğru olduğuna inanma olasılıklarının da o kadar yüksek olduğunu bulmuştur. Çalışmanın ulaştığı bu durumun manşetlerin içeriklerinin katılımcıların kendi siyasi ideolojisiyle tutarsız olduğu durumlarda bile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Örneğin Donald Trump, 2016 yılında ABD Başkanı seçilmek için yürüttüğü kampanya sırasında 86 kez ABD ile Meksika arasında duvar inşaatının başladığını belirtmişti (bkz. Murray ve ark. 2020). Her ne kadar bu ifade yanlış olsa da, çalışma sonuçları bu iddianın her tekrarlandığında algılanan gerçekliğin giderek arttığını göstermiştir (Rankin vd., 2009:135-138).

Mevcut deneylerin bulgularının alakalı olduğu son alan ise reklamcılıktır. Önceki araştırmalar, tekrarlanan reklamların, insanların reklamı yapılan ürünü daha kaliteli olarak algılamasıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Moorthy ve Hawkins, 2005). Diğer yandan bu durum aynı zamanda reklam mesajının algılanan gerçekliği de değiştirebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, reklam tekrarı etkilerini sıklıkla düzenleyen faktörlerden biri reklamların sayısıdır (örn., Burton ve ark. 2019; Kohli ve ark. 2005). Örneğin, bir meta-analizin sonuçları, bir reklamın 10 kez görüntülenmesiyle olumlu tutumlarda artış olduğunu, sonrasında olumlu tutumlarda azalma olduğunu göstermektedir (Schmidt ve Eisend, 2015:415-428).

2.2.2.3. Geri Tepme Etkisi

Bilişsel önyargının bir unsuru olarak motivasyona dayalı akıl yürütmenin değişime direnme refleksine sebebiyet veren bir faktör olduğu ortaya konulmuştur (Sinatra vd., 2014:123-138). Motivasyona dayalı akıl yürütme, potansiyel olarak önceden belirlenmiş bazı sonuçların lehine olan kanıtları ve bu kanıtlardan çıkarılan mantığı seçici bir şekilde kullanma yönündeki önyargılı bir eğilimi ifade etmektedir (Kahan vd., 2013; Kunda, 1990). Motivasyona dayalı akıl yürütmenin, geri tepme etkisi ile

olan ilişkisi de önemlidir. (Nyhan ve Reifler, 2010). Geri tepme etkisi, düzeltme girişimine konu olan yanlış bilgiye dair orijinal inancın ironik bir şekilde güçlendirilmesidir (Lewandowsky vd., 2012). Geri tepme etkisi, insanların yanlış bilgiyi düzeltmeyi amaçlayan kanıta dayalı bir düzeltme gördükten sonra yanlış bilgiye daha fazla inandıklarını bildirmeleridir. Bu anlamda geri tepme etkisinin, bir kişinin dünya görüşünü savunmaya motive olduğu durumlarda, kişinin inanç sistemine tehdit oluşturduğu durumlarda ortaya çıktığı söylenebilir. Bir kişiye kanıta dayalı bir düzeltme sunulduğunda ve kişi düzeltmenin düzeltmeyi amaçladığı yanlış kanıya *daha fazla inandığını bildirdiğinde geri tepme etkisi ortaya çıkar* (Lewandowsky vd., 2012).

Araştırmacılar bazı kişilerin inançlarında geri çekilmeye karşı çıkmasının altında yatan motivasyonu araştırmış bunun neticesinde geri tepme etkisini kişinin öz kimliğine yönelik tehditlere karşı savunma eylemi olarak görmüşlerdir (Kahan vd., 2013; Sinatra ve Seyranian, 2016). Çalışmaların geneline bakıldığında, bir çürütmenin hedeflediği inançla tutarlı veya ona sempati duyan bireylerde geri tepme etkisinin gerçekleştiği gözlemlenmiştir (Nyhan ve Reifler, 2010). Söz konusu güçlü ideolojik inançlar kişinin benlik duygusunun ayrılmaz bir parçası olarak kendini konumlandırabilmektedir (Eccles, 2009). Bir çürütme iddiasını kabul etmek, benlik kavramının değerli bir yönünü reddetmek anlamına geldiğinden aksi kanıtlar kimliği tehdit edici olarak algılanmakta ve bireyleri öz değer duygusunu yeniden kazanmaya motive eden ego koruyucu refleksleri harekete geçirmektedir (Nyhan ve Reifler, 2015). Söz konusu bu süreç kişinin sahip olduğu inançlara yönelik kanıtları reddetmeyi ve orijinal inancı güçlendirmeyi beraberinde getirmektedir. Örneğin, Nauroth ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir çalışma kendilerini güçlü bir şekilde "oyuncu" olarak tanımlayan bireylerin (kendini daha zayıf tanımlayanlarla karşılaştırıldığında), video oyunlarının olumsuz etkilerine ilişkin hazırlanan araştırma raporlarını olumsuz yönde eleştirdiğini, bu tür raporlardan sorumlu bilim adamlarını itibarsızlaştırmaya çalıştığını göstermiştir (Nauroth vd., 2014, 2015).

Nyhan ve Reifler (2015), kendini olumlama müdahalelerinin etkililiğinin, katılımcıların öz değer duygusunu ve öz kimliklerinin güvenliğini güçlendirme etkisinden kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Bireyler sahip olduğu inançlara yönelik çürütme girişimleri bireylerin küçük görünmesine neden oluyormuş gibi

algılanabilmektedir. Bunun neticesinde araştırmacılar şu hipotezi ortaya atmışlardır: "Rahatsız edici gerçeklerin reddedilmesi, kişinin öz kimliğini korumaya hizmet eden bir savunma süreci biçimidir; öz kimlik desteklendiğinde insanların savunmacı tepki verme olasılığı daha düşük olabilir" (Nyhan ve Reifler, 2015b, 4 –5). Ancak bu fenomeni açıklayan psikolojik mekanizmalar hala belirsizliğini korumaktadır.

Bireylerin sahip olduğu güçlü inançların ve dünya görüşlerinin kavramsal revizyona dirençli olduğunu dair çalışmalar mevcuttur. (Chi, 2008; Dole ve Sinatra, 1998; Sinatra ve Pintrich, 2003; Sinatra ve Seyranian, 2016). Bunun yanında Gregoire (2003) bazı kavram yanılgılarının benlik kavramıyla bütünleşebileceğini, böylece bilgiyi gözden geçirme çabalarının tehdit olarak değerlendirilebileceğini öne sürmüştür. Gregoire'a göre, eğer bir mesajın konusu kişinin hayatının özündeki bilgiyi içeriyorsa bu noktada kimliğin bütünlüğü tehlikeye girer. Mesaj, kişinin benlik kavramına yönelik bir tehdit olarak görülebilir; bu durum, mesajı bir meydan okuma olarak görmek bireylerin yüksek düzeyde kaygı yaşamasına ve tehdit edici mesajdan kaçınma hedefini benimsemesine yol açabilmektedir (Pillai ve Fazio, 2021:14). Bu nedenle, geri tepme etkisi aynı zamanda uyandırılan olumsuz duygular nedeniyle öğrenme üzerinde de zararlı bir etkiye sebep olabilmektedir.

Geri tepme etkisi, bireylerin mevcut inançlarıyla çelişen kanıtlarla yüzleştğinde inançlarını değiştirmek ya da sorgulamak yerine daha da güçlendirdikleri bir olguyu ifade ettiğinden, böylesi bir psikolojik tepkinin birtakım sonuçları olabilmektedir. Nitekim kendi görüşlerine dair inançların perçinlenmesiyle sonuçlanan bu süreç, yanlış bilgileri düzeltmeyi ve eleştirel düşüncüyü teşvik etmeyi amaçlayan çabalar açısından önemli bir zorluk teşkil etmektedir (Hong vd., 2019:16). Nesnel gerçekliğe karşı geliştirilen şüphecilikle karakterize edilen hakikat ötesi dönemde bireylerin kendi dünya görüşlerini onaylamayan bilgilere karşı gösterdiği tepki bu noktada önem arz etmektedir (Fazio ve Marsh, 2019:44).

Geri tepme etkisi ile hakikat ötesi arasındaki ilişki, yanlış bilgi ve inanç kutuplaşmasının geri besleme döngüsü içerisinde karşılıklı olarak pekiştirilmelerinde yatmaktadır. Bireyler inançlarıyla çelişen bilgilerle karşılaştıklarında, geri tepme etkisi devreye girerek mevcut inançlarını yeniden gözden geçirmek yerine söz konusu inançlara daha da sahip çıkabilmektedir. Kısacası geri tepme etkisi, bireylerin nesnel

gerçekler yerine duygularına ve kişisel kanaatlerine öncelik vermeye daha meyilli olduğu hakikat ötesi ortamda etkisini giderek arttırabilmektedir. Diğer yandan hakikat ötesi dönemde akla hitap eden rasyonel argümanlar yerine duygulara hitap etmek daha çok tercih edilen bir unsurdur. Bu anlamda özellikle korku ve öfkeye sebebiyet verecek duygusal anlatıların bireylerin eleştirel düşünme kapasitelerini geçersiz kılan güçlü duygusal tepkiler uyandırması potansiyel bir risk olarak kendisini gösterir.

2.2.3. Duyguların, İlişkilerin ve Önceki Deneyimlerin Rolü

Duygular karar verme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu durum, rasyonel seçim teorisinin uygulandığı durumlarda bile geçerlidir. Duygular, hedef belirleme, yargılama, kişiler arası ilişkiler ve seçenek değerlendirme gibi alanlarda karar vermeyi etkileyebilmektedir. Bireylerin geçmişleri, deneyimleri ve değerleri tarafından şekillendirilen zihinsel modeller de karar verme sürecinde önemli bir rol oynar. Bu modeller, insanların bilgiyi nasıl işlediklerini ve mevcut inançlarıyla çelişen yeni fikirlere veya bilgilere açıklıklarını etkiler (Lerner vd, 2015). Örneğin, geleneksel ve emsallere dayalı bir dünya görüşüne sahip bir birey yeni fikirlere daha az açık olabilirken, değişime değer veren ve statükoya meydan okuyan biri daha açık fikirli olabilir. Ayrıca, kurumlara duyulan güven veya güvensizlik düzeyi de inanç oluşumunu ve karar alma sürecini önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Brossard, 2005). İnsanlar, güvenilmez olarak algıladıkları kurumlardan ziyade, arkadaşları ve aileleri gibi güvendikleri kaynaklardan gelen bilgileri kabul etmeye daha yatkın olabilirler. Kurumlara duyulan güven kişisel deneyimlerden, kültürel geçmişten ve ideolojik yönelimden etkilenebilir.

Sosyal ilişkiler ve ağlar, inanç ve tutumların oluşumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Aile ve arkadaşlar bireylerin inanç ve tutumlarını şekillendirmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Kişisel ilişkiler, insanlar üzerinde partizan dış faktörlerden daha büyük bir etkiye sahip olabilmektedir (Klar, 2014:684-774). Ancak, bilgi kaynağı olarak yalnızca kişisel ağlara güvenmek, sağlayabilecekleri değerli sosyal destek ve bilgilere rağmen sınırlayıcı olabilir. Bilgi edinme süreçlerinde sadece aile ve arkadaşları merkeze almak diğer kaynakları dışarıda bırakmak, bireylerin yalnızca önceden var olan inançlarını doğrulayan bakış açılarına maruz kaldıkları yankı odalarıyla sonuçlanabilmektedir. Bu durum yanlış inançları pekiştirebilir ve

farklı bakış açılarını dışlayabilir. Nitekim yankı odaları çoğunlukla mevcut inançlarını pekiştiren bilgi ve görüşlere maruz kaldığı ortamlardır. Bu durum, söz konusu inançların güçlenmesine ve muhalif görüşlerin dışlanmasına yol açar. Alternatif bakış açılarına veya düzeltici bilgilere maruz kalınmaması nedeniyle bu tür ortamlarda yanlış inançlar gelişebilir ve devam edebilir.

İnsanın bilişsel süreci, gerçeği kişisel yorumlardan ayırmaktansa, insanları önceden var olan inanç ve görüşlerini doğrulayan kanıtları aramaya ve kişisel deneyimleriyle tutarsız olabilecek bilgileri dışarda tutmaya teşvik eder. Kaynak çeşitliliği ve bilgiye erişim noktasında herhangi bir problemin yaşanmadığı günümüzde, insanların kendi görüşlerini doğrulamak için ihtiyaç duydukları bilgileri bulmaları giderek daha kolay hale gelmektedir (Fazio vd., 2019:38). Diğer yandan sosyal medya ve yankı odaları insanların çevrelerini aynı inançları paylaşan başkalarıyla çevrelemelerini her zamankinden daha kolay hale getirir. Bu durum da insanların gerçeklere karşı kulaklarını tıkamalarına ve doğrulayıcı olmayan bilgilere maruz kalmalarına olanak tanımaktadır. Benzer görüşleri ve tutumları paylaşan akranlarla ilişki kurma fırsatı, pek çok insan için, özgürleştirici ve güçlendirici nitelikte olduğundan faydalı olabilir. Ancak, insanlar yeni bilgileri veya sahip oldukları önyargılı inançlarla çelişebilecek bilgileri dikkate almayı reddettiklerinde bu ağlar zararlı hale gelebilmektedir. Belli bir zaman sonra siyasi kutuplaşma, gruplar arasındaki ayrımları derinleştirebilmektedir. Böylelikle gruptaki her bireyin kendi dünya görüşünün dışında olan bakış açılarını dikkate alma istekliliğini azalabilmektedir.

2.2.4. Geleneksel Medyanın Dönüşümü

Yeni medya düzeni medyanın ve iletişimin dijital çağda değişen peyzajını ifade etmektedir. Bu dönüşüm, bilginin nasıl üretildiği, dağıtıldığı, tüketildiği ve kontrol edildiği konusunda değişiklikleri içerir. Geleneksel medya gazeteler, televizyon ve radyo gibi unsurları içerirken yeni medya düzeninde içerik artık elektronik olarak oluşturulmakta, saklanmakta ve dağıtılmaktadır (Thaler,2024). Dijitalleşme vasıtasıyla içeriğe erişim kolaylaşmış ve paylaşım hızı artmıştır. Örneğin, 24 saatlik haber döngüsüne geçişin yanında mevcuttaki haber kuruluşlarının çeşitliliğindeki artış beraberinde kişisel görüşlerin gerçeklere oranla hacmini önemli

ölçüde artırmıştır. Bu durum bazı durumlarda gerçek olmayan bilgilerin yayılmasına yönelik teşviklere sebebiyet vermiştir.

Yeni medya düzeninde farklı medya türleri arasındaki sınırlar (örneğin, yazılı, yayın ve çevrimiçi) bulanıklaşmıştır. Kullanıcılar aynı cihazlar ve platformlarda farklı içerik türlerine (metin, resim, ses, video) erişebilir hale gelmişlerdir. Sosyal medyanın ve içerik paylaşım platformlarının yükselmesiyle, bireyler kendi içeriklerini oluşturabilmekte ve küresel bir kitleye paylaşılabilmektedir. Bu durum "vatandaş gazeteciliği" kavramını ön plana çıkarmıştır. (Leung, 2024). Böylelikle her kullanıcıya içerik üretme imkanı tanınmıştır. Bunun yanında içeriği tüketenler içeriğe yorum yapabilir, beğenebilir, paylaşabilir ve gerçek zamanlı olarak etkileşime girebilirler. Bu durum herhangi bir konuda üretilen içeriğin ya da bilginin kolayca dünya çapında yayılabilmesini sağlamaktadır. Dünyanın bir köşesindeki olaylar, herkes tarafından hızlıca paylaşıp tartışılabilir hale gelmiştir.

Olumlu gelişmelerin yanında yeni medya düzeni birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu düzende medya şirketleri ve platformlar, kullanıcı verilerini toplayarak içerik önerilerini, reklamcılığı ve kullanıcı deneyimlerini kişiselleştirmektedir. Bu durum gizlilik ve etik konularını gündeme getirmiştir. Bunun yanında içerik oluşturma ve paylaşmanın kolaylığı, yanlış bilgi, dezenformasyon ve "sahte haberler" gibi sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zheng, 2024). Dakikada binlerce paylaşımın yapıldığı böylesi mecralarda bilginin doğruluğunun teyidi zorlaşmıştır. Tüm bunlara ek olarak politika yapıcılar, medya kuruluşları ve teknoloji şirketleri, içerik düzenlemesi, çevrimiçi nefret söylemi, gizlilik ve siber güvenlikle ilgili sorunlarla da mücadele etmektedir. Kısacası yeni medya düzeni, insanların bilgilere nasıl eriştiği ve bilgi ile nasıl etkileşime girdiği, işletmelerin ve kuruluşların nasıl iletişim kurduğu ve toplumların dijital çağda bilgiyi nasıl işlediği konularında temel değişiklikler getirmesine rağmen bu dönüşüm; demokratikleşmiş iletişim fırsatlarını sunmanın yanı sıra bilginin gerçekliği ve gizlilikle ilgili sorunlarla da toplumu karşı karşıya bırakmıştır (Gentzkow ve Shapiro, 2006).

Yeni düzende içerik üretmenin kolaylaşması yanlış bilgi, yanıltıcı başlıklar ve sahte haberlerin hızla yayılmasına yol açabilmektedir. Bu tarz durumlarda gerçeklik ile yanlış bilgi arasındaki çizgi bazen belirsizleşebilmektedir. Ayrıca dolaşıma sokulan

fotoğraflar ve videolar üzerinde gerçeklikle uyuşmayacak şekilde oynama yapmak teknik açıdan kolaylaşmıştır (Zheng, 2024:89). Böylelikle geçmiş gibi görünen sahte gönderilerin dolaşıma sokulması mümkün hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle yeni medya düzeninde dolaşıma sokulan bilgi gerçekliğe ve ispata ihtiyaç duymamaktadır.

Bunlara ek olarak yeni medya düzeninde kişiselleştirilmiş içerik ön plana çıkmaktadır. Sosyal medya platformları daha fazla etkileşim alabilmek adına kullanıcılara kişiselleştirilmiş içerik sunmaktadır. Sosyal medya platformları ve arama motorları, kullanıcıların deneyimlerini, etkileşimde bulundukları veya paylaştıkları içerik türleri gibi geçmiş davranışlarına göre özelleştirmek için filtreler ve algoritmalar kullanır. Algoritmalar vasıtasıyla sağlanan kişiselleştirilmiş içerikler sayesinde kullanıcının hayat görüşüne uygun gönderiler kullanıcının karşısına çıkartılmaktadır (Dhiman, 2023:1-4). Bu durum aslında her kullanıcının kendi "gerçekliği" ile etkileşimde bulunduğu anlamına gelmektedir. İnternet kullanıcıları, bir zaman sonra sadece kendi inançlarına uygun şekilde filtrelenmiş bilgilerle muhatap kılınmaktadır. Kullanıcıların yalnızca kendi bakış açılarına uygun bilgilere erişmelerinin teşvik edilmesi herkesin kendi gerçekliğini şekillendirmesine yol açmaktadır. Herkesin kendi gerçekliğini şekillendirebileceği bir ortamda, nesnel gerçekliğin tanımı ve kabulü zorlaşmaktadır (Van Bavel, 2024: 311-312). Böylelikle olayların algılanma biçimi ve tartışılma şekli, sosyal medya platformlarının dinamikleri ile belirlenebilmektedir. Sonuç olarak, yeni medya düzeninde gerçeklik daha göreceli hale gelmiş görünmektedir.

Yankı odalarının belirgin nitelikteki tanımlayıcı özelliği, bireylerin yalnızca mevcut inançlarıyla uyumlu bilgilere maruz kaldıklarında oluşmasıdır. Bu durum inançların pekişmesine ve farklı bakış açılarının dışlanmasına yol açmaktadır. Algoritma geliştirmedeki önyargılar endişe verici niteliktedir. Çünkü filtreler ve algoritmalar insanlar tarafından yaratılmakta ve rafine edilmektedir (Lievrouw, 2023). Bu durum da algoritmayı geliştirenlerin önyargılarını doğal olarak yansıtabilecekleri anlamına gelmektedir. Dahası, bu algoritmalar, kullanıcılara sunulan bilgileri daha da çarpıtan önyargılar içerebilecek sosyal olarak oluşturulmuş veriler üzerinde eğitilmektedir. Söz konusu potansiyel önyargıların farkında olmak ve genel anlamda bilginin sunumunda objektifliği ön plana çıkartmak önemlidir. Kullanıcıların önyargıları ve inançlarını doğrulayan bilgileri arama eğilimleri, filtrelerde ve

algoritmalar da bulunan önyargıları güçlendirir (Strömbäck, 2020:140). Bu da kullanıcıların sürekli olarak mevcut inançlarına uygun içeriklere maruz kaldığı bir geri bildirim döngüsü yaratarak söylemi daha da kutuplaştırmakta ve hakikatin önemini kaybetmesine neden olmaktadır.

Dijital çağ, bilgiye ulaşma, bilgiyi tüketme ve paylaşma biçimlerini dönüştürmüştür. Sosyal medya platformları ve internet, akla gelebilecek hemen her konuda çok sayıda aracı sız bilgi kaynağına eş i benzeri görülmemiş bir erişim sağlamıştır. Bu durum, bilginin yayılmasında yeni bir çağın başlamasına yol açmıştır (Rauf, 2021:136). Geçmiş te bilginin filtrelenmesi temel olarak geleneksel medya kaynakları ve devletler tarafından kontrol edilmiştir. Ulusal gazeteler, haber kanalları ve radyo istasyonları, bilgiyi seçip halka dağıtan kapı bekçileri olarak hareket etmiştir. Bilgiye erişim çoğunlukla gazete aboneliklerini karşılayabilen veya büyük haber kuruluşlarının önceden paketlenmiş içeriklerine güvenen kişilerle sınırlıdır (Mojaye, 2022:105). Dahası, geleneksel medya kaynakları, içeriklerinin doğruluğu ve bütünlüğü konusunda hesap verebilirliği sağlayan hakaret yasalarına ve düzenleyici standartlara tabidir.

Ancak sosyal medya platformlarının ve internetin ortaya çıkışı bu modeli bozmuş ve neredeyse herkesin filtrelenmemiş geniş hacimli ve çeşitli bilgilere anında erişimine imkan sağlamıştır. Bir zamanlar ulusal ağlara bağlı olan yerel gazeteler ve televizyon kanalları, çevrimiçi yayınların ve kablolu haber kanallarının erişilebilirliği karşısında gölgede kalmıştır (Horst, 2020:65). Çevrimiçi, açık erişimli formatların yükselişi, bilgiye erişimi daha da demokratikleştirmiş ve geleneksel kapı bekçilerinin otoritesine meydan okumuştur.

Bilginin demokratikleşmesi, bireylerin farklı perspektiflere ve alternatif bakış açılarına erişimini güçlendirirken, aynı zamanda hakikat ötesi sürecin etkilerini de şiddetlendirmiştir. Geleneksel anlamda kontrol mekanizmasının yetersiz kalması sebebiyle sosyal medya platformlarında ve çevrimiçi yayınlarda yanlış bilgi ve dezenformasyon yaygınlaşmaktadır. Bu platformlarda doğruluğu düzenleyen yasaların eksikliği, yanlış bilginin hızla ve viral olarak yayılabilmesi ve görüş ile gerçek arasındaki çizgiyi bulanıklaştırması nedeniyle sorunu daha da kötüleştirmektedir. Birincil haber kaynağı olarak sosyal medyaya olan bu bağımlılık,

araştırmacı gazeteciliğin kalitesi açısından zorluklar yaratmakta ve bu durum hakikat ötesi sürecini hızlandırmaktadır. Gazetecilik uygulamalarında yaşanan değişiklikler sebebiyle gazeteciler ve haber yayıncıları, haber güncellemeleri ve hikaye ipuçları için sosyal medya platformlarına yönelmekte ve genellikle resmi hesapları birincil kaynak olarak kullanmaktadır. Ancak yalnızca bu platformlara güvenmek, tweetler'in genellikle bağlamdan veya doğrulamadan yoksun kısa tanıtımlarla sınırlı olmasından kaynaklı gazeteciliğin derinliğini ve doğruluğunu tehlikeye atabilmektedir. Ayrıca X'in 280 karakterlik sınırı, karmaşık bilgilerin kısa parçacıklara sıkıştırılmasını gerektirmekte ve bu da haberlerin gerçek temelinin bozarak yanlış bilgilendirmeye yol açabilmektedir.

2.3. HAKİKAT ÖTESİ'NİN KAMU GÜVENLİĞİ AÇISINDAN RİSK OLUŞTURABİLECEK UNSURLARI

Hakikat ötesi sürecin itici güçlerinden birisi hem siyasi hem de sosyo-demografik kutuplaşmadır. Kutuplaşma, gerçekler ve bu gerçeklerin yorumlanması hakkındaki anlaşmazlıkların artmasına ve her biri kendi bakış açısına ve inancına sahip iki veya daha fazla karşıt taraf yaratarak fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasına neden olmaktadır (Arora vd., 2022:1-3). Kutuplaşma neticesinde taraflar ortak bir zemin veya anlayış aramak yerine, genellikle düşmanca ve güvensiz bir tutuma yönelebilmektedir. World Economic Forum'un 2024 Ocak'ta hazırladığı "Küresel Risk Raporu"nda önümüzdeki iki ve on yılda beklenen en ciddi küresel risk sıralamaları belirlenmiştir. Yanlış bilgi ve dezenformasyonun güvenlik riski olarak ilk sırada yer aldığı küresel risk raporunun üçüncü sırasında ise toplumsal kutuplaşma yer almaktadır. Buna göre yapay zekâ destekli dezenformasyonun toplumsal kutuplaşmayı endişe verici noktalara taşıyacak olması göz ardı edilmemelidir. Yine aynı rapora göre zamanla tırmanması beklenen güvensizlik ortamında kutuplaşmayı derinleştirecek görüşlerin dolaşıma sokulmasıyla beraber toplumsal tansiyonu yükseltecek kısır bir döngüye girilebilme riski söz konusudur.

Hakikat ötesi ve radikalleşme ilişkisi bir diğer diğer güvenlik riski olarak kendini gösterebilmektedir. Hakikat ötesi ile bağlantılı olarak dezenformasyon, şiddete ve aşırılığa yol açabilen bir döngü oluşturarak, radikalizasyon için bir üreme alanı görevi görmektedir. Dezenformasyon kampanyaları, genellikle var olan

sıkıntıları veya kaygıları sömüren mesajlarla savunmasız bireyleri hedefler. Bu kampanyalardaki uydurma anlatılar, insanları çarpıtılmış bir gerçekliğe inanmaya yönlendirerek onları radikal ideolojilere karşı daha savunmasız hale getirebilmektedir (Wardle ve Derakhshan, 2017:56). Diğer yandan hakikat ötesi dönemde dezenformasyon ve radikalizasyon arasındaki ilişki tek taraflı değildir. Radikalize olmuş gruplar da aktif olarak dezenformasyon yaratıp yaymaya devam ederler. Bilişsel yanılgılar ve duygusal tepkiler gibi psikolojik hassasiyetler hem radikalizasyonda hem de yanlış bilgiye duyarlılıkta önemli bir rol oynamaktadır. Öfke, korku veya kırgınlık gibi duygular yaşayan bireyler, duygusal durumlarıyla uyumlu yanlış bilgiyi daha fazla kabul etme ve yayma eğilimindedir. Bu durum radikal inançları pekiştirebilmektedir (van Prooijen ve van Lange, 2014:75).

Hakikat ötesinin güvenlik açısından yarattığı başka bir sorun da mahremiyet konusudur. Günümüzün mahremiyet konusu teknolojik ilerlemeler sebebiyle derin bir dönüşüm geçirmektedir. Açık ve şeffaf iletişim kanalları giderek yaygınlaştıkça, geleneksel mahremiyet kavramları zorluklarla ve yeniden tanımlamalarla karşı karşıya kalmaktadır. İçinde bulunulan dijital çağda açık ve şeffaf iletişime yönelik mevcut kültürel eğilim, mahremiyetin manzarasını değiştirmiştir. Nitekim gizlilik, sınırlar ve özel alana müdahale etmeme uygulamaları modern toplumda genellikle modası geçmiş eğilimler olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Dijital iletişim platformlarının ve sosyal medya ağlarının yükselişi, mahremiyet sınırlarını bulanıklaştırarak bireylerin kişisel verilerini kamusal incelemeye ve sömürüye maruz bırakabilmektedir. Şirketler ve kuruluşlar, bireylerin internette bıraktıkları dijital ayak izleri sayesinde çerezler ve diğer izleme mekanizmaları aracılığıyla büyük miktarda kişisel veri toplayabilmektedir. Veri analitiğinin kullanımı, gizlilik ve rıza ile ilgili etik kaygıları gündeme getirmiştir. Post-mahremiyet (post-privacy) tartışmaları, post-gerçeklik kamusalılığıyla yapılan tartışmalardan ayrı bir literatür oluşturmuş ve şeffaflık ile alenileştirmenin, mahrem bir alanın varlığına sürekli olarak tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. Veri teknolojilerinin ve gözetimin artan olanakları ile birlikte, devletler, şirketler ve çeşitli kuruluşlar bireyleri izlemeyi daha kolay, daha ucuz ve daha uygulanabilir hale getirmektedir. Ayrıca, sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı bireyleri içerik üreticilerine dönüştürmüş ve özel yaşamlarının, günlük pratiklerinin, kişisel görüşlerinin ve dünya görüşlerinin çeşitli yönlerini benzeri görülmemiş bir

şekilde paylaşımlarını sağlamıştır. Yapay zekâ destekli algoritmaların rehberliğinde oluşturulan profillemenin yaygınlaşması, gözetim ve kişisel verilerin yetkisiz kullanımı ile ilgili endişeleri artırmıştır.

Hakikat ötesi süreçte ortaya çıkabilecek bir diğer güvenlik riski kamusal alanın yapay zekâ destekli algoritmalarla değişime uğramasıdır. Günümüzde sosyal medyada kamusal ve özel alanlar arasındaki çizgilerin bulanıklaşması sebebiyle kamusal alanın tanımının niteliği değişime uğramıştır. Dijital öncesi çağda kamusal alanlar belirli durumlara, aktörlere ve aktif olarak kamusal görünürlük sağlayan medyaya daha yakından bağlıken, dijital çağda herhangi bir eylem, potansiyel olarak sınırsız bir izleyici kitlesi tarafından kamuya açık olarak görülebilir hale gelebilmektedir (Stahl, 2020). Dijital çağda kamusal alanın tanımı, durumsal bir alanı nitelemenin ötesinde her yerde mevcut olan bir alanı işaret etmeye başlamıştır. Bu anlamda dijital dönüşüm, kamusal alana ev sahipliği yapan yeni tür yapıları ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında, insanların bilgiye erişmesine olanak tanıyan, algoritmik olarak şekillendirilmiş yapıları görmek mümkündür. Facebook, TikTok, Twitter ve YouTube gibi dijital platformlar giderek artan bir şekilde yapay zekâyâ bağımlı olan dijital yapılar olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ tabanlı sistemler dijital kamusal alanlarda yeni bir tür demir kafes getirerek gazetecileri, editörleri, platform mühendislerini ve kullanıcıları tersine mühendislik yapmaya ve algoritmik olarak belirlenen alaka sinyallerine göre haber akışlarını dizayn etmeye yönlendirmektedir. Böylece öneri sistemleri, kamusal alanda geçmişte kabul edilen içeriğe dayalı kalıplara uyan bilgilerin görünürlüğünü artıran ama diğer yandan kabul görmüş kalıplardan sapan bilgileri gizleyen bir koordinasyon aracı haline gelmektedir. Ayrıca kullanıcıların dikkatlerinin kolayca yönlendirildiği yeni dijital kamusal alanlarda teknoloji şirketleri, zararlı, yasa dışı veya rahatsız edici içeriğin özelliklerine ilişkin modelleri eğiterek, kamusal alana ne tür bilgilerin veya konuşma biçimlerinin erişebileceğine ilişkin karar verme yetkisini kendi tekeline alabilmektedir.

Çalışmada hakikat ötesi fenomeninin güvenlik açısından yarattığı risklerden sonuncusu olarak ekonomik istikrarsızlığa yer verilmiştir. Ekonomik istikrarsızlık ve hakikat ötesi arasındaki ilişki, psikolojik kırılganlıklar, siyasi kutuplaşma, medya dinamikleri ve kurumsal güvensizliğin bir kombinasyonu ile karakterize edilmektedir. Ekonomik koşullardaki dalgalanmalar, belirsizlikler ve aksaklıklar ekonomideki

istikrarsızlığın başlıca unsurlarıdır. Belirsizlik endişe ve korku duygularının yayılması amacıyla medyada yalan ve yanlış haberlerin yayılması piyasalarda yanlış fiyatlandırmalara ve spekülasyonlara sebebiyet verebilmektedir. Belirsizlik, endişe ve korku duygularının bireyler arasında yaygınlaştığı böylesi dönemlerde sorunların nedenine dair nesnel gerçeklikten uzak açıklamaların hareket sahası genişlemektedir. Ayrıca ekonomik istikrarsızlık hükümetler, finans kurumları ve medya gibi yerleşik kurumlara olan güveni sarsabildiği için bireyler bu kurumları ekonomik kaygılarını gidermekte başarısız ya da eşitsizliğin sürdürülmesinde suç ortağı olarak algılayabilmektedir. Bu durum da resmi kurumlara olan güveni zayıflatabilmekte ve halkın sisteme olan güvenini aşındırabilmektedir.

2.3.1. Kutuplaşma

Kutuplaşma, bir toplumda veya bir grup içerisinde genellikle ideolojik, siyasi, dini veya kültürel nedenlerden ötürü insanların belirli konularda keskin farklılıklar göstererek, kutuplara ayrılmasıdır (Prior, 2013:101). Kutuplaşmanın kamu güvenliğini ilgilendiren noktası toplumun bölünmesine, gruplar arasındaki çatışmaların artmasına ve işbirliğinin azalmasına yönelik oluşturduğu tehdittir. Nitekim kutuplaşma toplumda hoşgörüsüzlük, önyargı ve ayrımcılığın artmasına da katkıda bulunarak da toplum içinde çatışmalara ve gerginliklere yol açabilmektedir (Baldassarri, 2007:784). Kutuplaşma, sosyal medyanın ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte etkisini daha da hissettirme imkanı bulmuştur. Sosyal medya platformları, insanların kendi düşüncelerini ve inançlarını kolaylıkla geniş kitlelere duyurabilmelerini sağlamanın yanı sıra kendileriyle benzer düşünen insanlarla daha kolay bir şekilde etkileşime girmelerini sağlama fırsatı sunmuştur (Kubin ve Skorski, 2021:190-192). Tüm bu gelişmelerle birlikte farklı görüşlere sahip olanların dışlanması veya karalanmasının da aynı derecede kolaylaştığını söylemek mümkündür.

Hakikat ötesinin bir diğer itici gücü hem siyasi hem de sosyo-demografik kutuplaşmadır. Kutuplaşma, gerçekler ve bu gerçeklerin yorumlanması hakkındaki anlaşmazlıkların artmasına ve her biri kendi bakış açısına ve inancına sahip iki veya daha fazla karşıt taraf yaratarak fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşmasına neden olur. Bu kutuplaşmış gruplar, düşüncelerinde ve diğer gruplarla olan iletişimlerinde (örneğin, sosyal medyada oluşan yankı odalarında) zaman içerisinde

daha da kapalı hale gelip dar görüşlü bir niteliğe bürünebilmektedirler. Farklı dünya görüşleriyle etkileşimin bitme noktasında geldiği böylesine kapalı bir ortamda her grubun gerçeklere ilişkin kendi yorumunu geliştirmesi ve en nihayetinde yanlış bilgilerin çoğalıp kökleşmesi kolay hale gelebilmektedir (Arora vd., 2022). Kutuplaşmış ortamlarda bilgi, rakipleri zayıflatmak ve kendi pozisyonunu güçlendirmek için silah olarak kullanılabilir. Gerçek bir temele dayanmadan kurgulanan anlatılar, rakipleri itibarsızlaştırmak ve tarafların kendi argümanlarını güçlendirmek için katkıda bulunmaktadır. Bu durum en sonunda rekabet eden grupların giderek pozisyonlarını daha da sağlamlaştırdığı bir kutuplaşma döngüsüne evrilmiştir (Arugute vd., 2023:14-24).

Hakikat ötesi retoriği tarafından beslenen kutuplaşma, kamuoyu söylemini parçalayarak, bireylerin ideolojik ayrılıkların ötesinde yapıcı diyaloga girmesini giderek zorlaştırır. Ortak bir zemin veya anlayış aramak yerine, bireyler genellikle düşmanca ve güvensiz bir tutuma yönelebilmektedir. Bu doğrultuda hakikat ötesi ile kutuplaşma arasındaki ilişkinin simbiyotik nitelikte olduğu ifade edilebilir. Diğer bir anlatımla her biri diğerini güçlendirmekte ve devam etmesini sağlamaktadır.

World Economic Forum'un hazırladığı "Küresel Risk Raporu"na göre (2024) önümüzdeki iki ve on yılda beklenen en ciddi küresel risk sıralamaları belirlenmiştir. Buna göre iki yıllık süreçte yanlış bilgi ve dezenformasyon birinci sırada yer alırken on yıllık süreçte ise beşinci sırada yer almaktadır. Rapora göre yerli ve yabancı aktörler, toplumsal ve küresel riskleri daha da genişletmek için yanlış bilgilendirme ve dezenformasyondan yararlanacaktır. Önümüzdeki iki yıl içinde aralarında Bangladeş, Hindistan, Endonezya, Meksika, Pakistan, Birleşik Krallık ve ABD'nin de bulunduğu çeşitli ekonomilerde üç milyara yakın insanın seçim sandıklarına gitmesi beklenirken, yanlış bilgilendirme ve dezenformasyonun yaygın kullanımı da giderek artmaktadır. Bu doğrultuda dezenformasyonu yaymaya yönelik araçlar, yeni seçilmiş hükümetlerin meşruiyetini zayıflatabilme ihtimali masadadır. Aynı zamanda kamu güvenliği açısından ortaya çıkabilecek huzursuzluğun zemini şiddetli protestolardan sivil çatışmalara kadar genişleyebilmektedir. Yine aynı şekilde bu durumdan nefret suçları terörizm de nasibini alabilmektedir.

Toplumların gerçeklik algılarının ve bu algılara dair sahip oldukları fikirlerinin kutuplaşması seçimlerin ötesinde halk sağlığından sosyal adalete kadar çeşitli konularda kamusal söylemi de etkileyebilmektedir. Aynı zamanda göre hakikatin içinin boşaltılması propaganda ve sansür riskinin de önünü açabilmektedir. Yanlış bilgi ve dezenformasyonla mücadele noktasında devletler, kontrol mekanizmaları geliştirerek idareyi daha fazla yetkilendirilebilmektedir. *Halihazırda “düşüşte olan internet, basın ve daha geniş bilgi kaynaklarına erişim ile ilgili özgürlükler, daha geniş bir ülke kümesinde bilgi akışının daha geniş çapta baskı altına alınması riskiyle karşı karşıyadır”* (World Economic Forum, 2024).

Yanlış bilgi ve dezenformasyonun güvenlik riski olarak ilk sırada yer aldığı küresel risk raporunun (WEC, 2024) üçüncü sırasında ise toplumsal kutuplaşma yer almaktadır. Buna göre yapay zekâ destekli dezenformasyonun toplumsal kutuplaşmayı endişe verici noktalara taşıyacak olması göz ardı edilmemelidir. Nitekim gerçeklik algısını kaybetmiş ve kutuplaşmış toplumların ortak değerler etrafında tekrardan birleşebilmesi güçleşecektir. Toplumsal uyumun erozyonu, sırayla yeni ve gelişen risklerin yayılması için bolca alan bırakmaktadır. Ayrıca toplumsal kutuplaşma, ekonomik daralma ile birlikte, etkileşimli "risk ağı" içinde en merkezi risklerden biri olarak görülmektedir. Bu anlamda diğer riskleri tetikleme ve etkilenme potansiyeli en büyük olan risklerden biri olarak nitelendirilmektedir.

Giderek karmaşıklaşan teknolojilere açık erişim çoğaldıkça, bilgiye ve kurumlara olan güven bozuldukça, manipüle edilen bilgilerin yıkıcı yetenekleri hızla artmaktadır. Önümüzdeki iki yıl içinde, çok sayıda aktör sentetik içerikteki artıştan yararlanarak toplumsal bölünmeleri, ideolojik şiddeti ve siyasi baskıyı güçlendirme potansiyeline sahiptir. Yine aynı rapora göre bilginin yanı sıra medya ve hükümetlerin kaynak olarak kullanılmasına yönelik artan güvensizlik, kutuplaşmayı derinleştirecek görüşlerin dolaşıma sokulmasıyla beraber alevlenecek ve toplumsal tansiyonu yükseltecek kısır bir döngüye girilebilecektir.

Dijital çağda dezenformasyon ve toplumsal kutuplaşma iç içe geçmiş şekilde birbirlerini şiddetlendirebilecek potansiyele sahiptir. Bu ilişki, sadece siyasi dinamikleri değil, aynı zamanda sosyal uyum ve zihinsel refahın temel yönlerini de etkileyerek dünya çapında toplumlar için önemli zorluklar teşkil etmektedir (Landoli,

2021:170). Dijital platformlar aracılığıyla bilginin hızla yayılmasıyla beslenen dezenformasyon, kamusal söylemi de şekillendirmektedir. Yanıltıcı anlatılar, uydurma hikayeler ve manipüle edilmiş içerikler çevrimiçi alanlara kolayca sızarak bireylerin algılarını ve inançlarını etkileyebilmektedir. Toplumsal bölünmelerin ideolojik çizgiler boyunca derinleştiği sosyal kutuplaşma hakikat ötesi ile birleştiğinde derin sonuçlara yol açabilmektedir.

Toplumsal kutuplaşmanın kritik bir yönü de gerçeklik algısının parçalanmasıdır. Kutuplaşmış toplumlarda bireyler sadece farklı siyasi görüşlere sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda gerçekliğin farklı versiyonlarını da yaşarlar. Sonuç olarak, kamu sağlığı, sosyal adalet, eğitim ve çevre gibi önemli konulardaki tartışmalar kutuplaşmakta, duygular ve ideolojiler gerçekleri ve kanıtları gölgede bırakmaktadır. Dahası dezenformasyon ile keskinleşmiş kutuplaşma aynı zamanda işyerindeki önyargı ve ayrımcılıktan şiddetli protestolara, nefret suçlarına ve terörizme kadar düşmanlığı da körükleyebilir.

Aalto Üniversitesi ve Helsinki Üniversitesi'ndeki araştırmacılar tarafından yapılan bir çalışma, gerçek dünya şoklarının (örneğin, Ukrayna savaşı ve Finlandiya'nın NATO'ya katılımı) çevrimiçi tartışmalar üzerindeki etkisini ve dezenformasyonun kutuplaşmayı nasıl pekiştirdiğini incelemiştir. Araştırma, Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgalinin hemen ardından Finlandiya'nın Twitter alanındaki NATO tartışmalarını nasıl etkilediğini gösteren bir örnek olay çalışmasıdır. Finlandiya kamuoyu NATO'ya katılma konusunda uzun zamandır bölünmüş durumdayken Rus işgali, katılım lehine hızlı bir yakınlaşmaya yol açmış ve bu da sonunda Finlandiya'nın üyelik başvurusunda bulunmasına yol açmıştır (Xia vd., 2024:67).

Çalışmada (Xia vd., 2024) retweetleme kalıplarının analiz edilerek, işgalden önce üç ayrı kullanıcı grubunun tespit edildiği görülmektedir. Bu gruplar sırasıyla : NATO yanlısı bir grup, NATO karşıtı sol grup ve komplo suçlamasıyla suçlanan NATO karşıtı grup" şeklinde gruplandırılmıştır. Araştırma sonunda işgalin ardından NATO karşıtı sol grup üyelerinin retweet balonunu kırarak partizanlık farklılıklarına rağmen NATO yanlısı grupla bağlantı kurarken, komplo suçlamasıyla suçlanan NATO karşıtı grubun çoğunlukla ayrı bir küme olarak kaldığı gözlemlenmiştir. Diğer bir

ifadeyle araştırma, NATO karşıtı sol grup ile NATO yanlısı grup arasında Rusya'nın faaliyetlerinin kınanması ve ortak demokratik normlar gibi konularda birbirine yakınlaşma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan komplo teorileri ve dezenformasyonun etkisi altında şekillenen diğer NATO karşıtı grubun ise sergilemiş olduğu NATO karşıtı tutumunun katı bir şekilde devam ettiği çalışma tarafından tespit edilmiştir.

Araştırmanın ulaştığı sonuçlar bir kamu güvenliği riski olarak sosyal kutuplaşma açısından önemlidir. Buna göre dış tehdit, partizan ayrılıkları ortadan kaldıracaktır. Ancak komplo teorileri ve dezenformasyonla inşa edilen balonlar, önemli dış tehditler altında bile varlığını sürdürebilmektedir. Gerçeklikle bağlantısı kopmuş bu grupların sürekliliği, dezenformasyon balonlarının içindeki insanların, balonlarının dışındaki diğer kişilerle sınırlı iletişime sahip olması ve yanlış bilgilerin önceki inançlarını güçlendirme eğiliminde olduğu fikriyle açıklanabilir. Bu noktadan hareketle ana akım olmayan görüşlere sahip kişilerin genellikle inançlarına bağlı kalma olasılıklarının daha yüksek ve dolayısıyla onay yanlılığına daha yatkın olduğu ifade edilebilir. Bu durum da kendi inançlarına aykırı olan bilgileri göz ardı etme ve manipüle edilip kutuplaştırılma olasılıklarının daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Mason'un yaptığı araştırmaya göre Amerika Birleşik Devletleri'nde son on yılda öfke, önyargı ve partiler arası aktivizm dahil sosyal kutuplaşma daha şiddetli hale gelmiştir. Bu durum siyasi ve coğrafi kutuplaşmanın eti alanını genişleterek toplumsal anlamda daha temel bir kutuplaşmaya yol açabileceği anlamına gelmektedir. Toplumun temel dinamiklerinde oluşabilecek böylesi bir kutuplaşma siyaset alanının dışına partizan bölünmeleri besleyebileceği anlamına gelmektedir. Çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal kutuplaşmanın arttığını ve bu artışın, bir partinin üyelerinin diğerine karşı hissettiği düşmanlık miktarındaki ve bir kişinin giriştiği partizan aktivizm miktarındaki (örn., bir mitinge katılmak, başkalarının oylarını etkilemeye çalışmak) artışı içerdiğini ifade etmektedir (Mason, 2015:128-145).

Kavanagh ve Rich'in de ifade ettiği gibi kutuplaşma benzer özelliklere sahip gruplar arasında düşüncelerin kümelenmesine ve iletişimlerinin izole olmasına yol açabilmektedir (RAND, 2018). Bu durum, fikirlerin ve hatta yanlış bilgilerin

yayılabilceği kapalı bir ortam yaratarak kutuplaşmış bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir. Kutuplaşma sadece kamusal tartışmalarda görüldüğü üzere gerçeklerin rolünün aşınmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda gerçeğin çürümesini şiddetlendirebilmektedir. Ayrıca çeşitli kutuplaşma eğilimlerinin (siyasi, sosyal ve ekonomik) birbirlerini güçlendirerek etkilerini şiddetlendirdiğini söylemek mümkündür.

2.3.2. Radikalleşme

Radikalleşme, bireylerin düşünsel dönüşüm geçirerek mevcut toplumsal ya da siyasi düzeni değıştirme arzusuyla giderek daha uç fikirleri benimsemeleriyle başlayan bir süreçtir. Bu süreçte kişiler, zamanla karşıt gördükleri gruplara ya da o grupları temsil ettiğine inandıkları değerlere karşı fiziksel ya da sembolik şiddeti meşru bir araç olarak görmeye başlarlar. Nihayetinde, siyasi amaçlarına ulaşmak adına şiddeti kaçınılmaz ya da gerekli bir strateji olarak benimserler (Doosje vd., 2016:79-84). Bu süreçte bireyler genellikle mevcut toplumsal normlara, değerlere veya kurumlara karşı net bir muhalif tutum içerisine girerek belirli bir ideoloji veya inanç sistemi etrafında giderek daha radikal hale gelir. Bir kişinin radikal fikirlere yönelmesi, çoğu zaman kendini değersiz hissetmesiyle yakından ilişkilidir. Bu hissiyat; toplum içindeki konumunu yitirme, derin bir onur kırıklığı yaşama ya da gelecek için umut verici bir yaşam planına sahip olmama gibi durumlarla tetiklenebilir. Özellikle başarısızlıkla sonuçlanan kişisel deneyimler, suça karışma ya da madde bağımlılığı gibi olumsuz yaşam pratikleri, bireyin kendini dışlanmış hissetmesine neden olarak onu radikal ideolojilere daha açık hâle getirebilir. Bunun yanında sosyo-ekonomik faktörler, siyasi baskılar, aidiyet hissi, dini veya ideolojik aşırılık gibi etkenler de radikalleşme sebepleri arasında sayılabilir. Bu durum, bazen şiddet eylemlerine ve aşırılıklara yol açarken bazen de radikalleşme süreci sadece şiddet içeren eylemleri değil, aynı zamanda belirli bir düşünce yapısını veya ideolojiyi benimseme eğilimini de ifade edebilmektedir.

Hakikat ötesi ile bağlantılı olarak dezenformasyon, şiddete ve aşırılığa yol açabilen bir döngü oluşturarak, radikalizasyon için bir üreme alanı görevi görmektedir. Dezenformasyon kampanyaları, genellikle var olan sıkıntıları veya kaygıları sömüren mesajlarla savunmasız bireyleri hedeflemektedir. Bu kampanyalardaki uydurma

anlatılar, insanları çarpıtılmış bir gerçekliğe inanmaya yönlendirerek onları radikal ideolojilere karşı daha savunmasız hale getirebilmektedir (Wardle ve Derakhshan, 2017). Diğer yandan dezenformasyon ve radikalizasyon arasındaki ilişki tek taraflı değildir. Radikalize olmuş gruplar da aktif olarak dezenformasyon yaratıp yaymaya devam ederler. Bilişsel yanılgılar ve duygusal tepkiler gibi psikolojik hassasiyetler, hem radikalizasyonda hem de yanlış bilgiye duyarlılıkta önemli bir rol oynamaktadır. Öfke, korku veya kırgınlık gibi duygular yaşayan bireyler, duygusal durumlarıyla uyumlu yanlış bilgiyi daha fazla kabul etme ve yayma eğilimindedir. Bu durum radikal inançları pekiştirebilmektedir (van Prooijen ve van Lange, 2014:44).

Radikalleşme süreci dünya görüşlerinin, yaşam misyonlarının ve fikirlerin yeniden tanımlanmasını içerir. Radikalleşme ile bağlantılı olarak şiddet içeren aşırılık, siyasi, ideolojik, sosyal, dini veya ekonomik hedeflere ulaşmak için şiddetin desteklenmesi veya kullanılmasıyla karakterize edilir (Berger, 2018:34). Bir grubun başarısının veya hayatta kalmasının, bir diğer gruba karşı düşmanca eylem ihtiyacından asla ayrılamayacağı inancı aşırıcılığın daha rafine tanımını oluşturmaktadır. Buna göre düşmanca eylem, grup içi başarı tanımının bir parçasıdır. Bu nedenle şiddet içeren aşırılık, ayrımcılıktan soykırıma kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilir. Daha yaygın olarak, şiddet içeren aşırılık eylemleri arasında terörist saldırılar, nefret suçları ve belirli bir amaç güdümlü diğer şiddet olayları yer alır (Berger, 2018). Bireyler, şiddet içeren aşırılık eylemlerini bir radikalleşme süreci yoluyla gerçekleştirebilmektedir. Bununla birlikte, radikal tutum ve inançların tek başına gerçek şiddet içeren davranışlarla zayıf bir korelasyona sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Bununla birlikte, radikalleşme, aşırı ideolojileri destekleyen mesajlara daha fazla maruz kalma ve bu mesajların kullanılması yoluyla gerçekleşebilir. Bu süreç genellikle güvensizlik, utanç ve öfke gibi güçlü duygularla tetiklenebilmektedir. Söz konusu bu duygular zaman içerisinde diğer gruplara karşı kızgınlık ve nefret duygularına dönüşebilmektedir (Schmid, 2013).

İnsanın gündelik hayatında radikal ve aşırıcılık içeren nitelikteki bilgilerle karşılaşma ihtimali düşüktür. Ancak gerçeklikten uzan birtakım yanlış bilgiler, güçlü duyguları ortaya çıkarmak, propaganda ve komplo teorileri de dahil olmak üzere aşırı inançları meşrulaştırmak için tasarlanmıştır. Propaganda, siyasi bir hedefe ulaşmak için tüketicilerinin inançlarını ve tercihlerini manipüle etmek üzere özel olarak

tasarlanmış yanlış veya yanıltıcı bilgidir (McCauley ve Moskalenko 2017:205-216). Propagandacılar genellikle mesajlarının ikna ediciliğini güçlendirmek için önyargılardan veya duygulardan yararlanırlar. Bu tür yanlış bilgi çoğu zaman şiddet yanlısı aşırı ideolojileri destekleyen “kanıtları” oluşturur. Araştırmalar, yanlış bilginin güçlü şaşkınlık ve tiksinti duygularına yol açtığını ve bu duygusal tepkilerin paylaşım, "beğeniler" ve yorumlar yoluyla daha fazla katılımı teşvik ettiğini ortaya çıkarmıştır (Vosoughi, 2018).

Şiddet içeren aşırılıkçı materyalleri çevrimiçi olarak aktif olarak arayan bireylerin, pasif tüketicilerle karşılaştırıldığında radikalleşme ve şiddete başvurma riski daha yüksek görünmektedir. Şiddet yanlısı aşırıcı grup liderleri, materyallerinin tüketimini artırmak ve yeni üyeler kazanmak için çeşitli taktikler uygulayan internet kullanıcılarıdır (Wolfowicz, 2021:87). Örneğin aşırılık yanlıları, güncel konular hakkında yorum yaparken ortak hashtag'ler kullanabilmektedir. Ayrıca kullanıcıları ana akım içerikten aşırılık yanlısı içeriğe çekmek için haber raporlarını propagandalarına katabilmektedir (Vosoughi, 2018). Bu doğrultuda gerçekleştirilen dezenformasyon, nesnel gerçeklere duyulan güveni sarsarak, belirsizlik ve güvensizlik iklimini teşvik ederek toplumsal parçalanmaya katkıda bulunur. Bu tür ortamlarda, bireyler aşırı görüşlere daha açık hale gelebilmekte ve karşıt perspektiflerle ilişki kurma isteksizliği gösterebilmektedir. Böylesi bir silsile radikalizasyon döngüsünü daha da kötüleştirebilmektedir (Pennycook ve Rand, 2019). Aşırılık yanlısı grup üyeleri, potansiyel yeni kişileri belirlemek ve onları yavaş yavaş aşırılık yanlısı ideolojilerle tanıştırmak için çevrimiçi alanlarda faaliyetlerine devam etmektedir. Video paylaşım platformları ve sosyal ağ siteleri, bireylerin çevrimiçi ortamda aşırı içerikle karşılaşma olasılığının en yüksek olduğu alanlardır.

Diğer yandan kişinin kendi kimliğine ilişkin duyduğu güvensizlik kişinin kendisinde yüksek düzeyde kaygıya neden olabilmektedir. Bu doğrultuda özellikle kişinin kim olduğu ve toplumdaki rolünün ne olduğuna ilişkin oluşabilecek belirsizlik duygusu beraberinde birtakım sorunları getirmektedir. Nitekim kendi kimliğine dair belirsizlik sarmalına düşen bireyler genellikle kendilerine uygun bireysel amaçlar geliştirme noktasında güçlü bir ihtiyaç hissederler. Şiddet içeren aşırılıkçı inanç sistemleri bu amacın karşılanması suretiyle bireyleri belirsizlik boşluğundan çıkarmak amacıyla o an için kişiye cazip görünen fırsatlar sunabilmektedir. Yüksek düzeydeki

özbelirsizlik durumu, insanları “ayırt edici, açık, her şeyi kapsayan, açıklayıcı ve davranışsal olarak kuralcı” ideolojiler aramaya yöneltebilir (Kruglanski, 2014). Dünyaya dair geliştirilen açıklamalarda siyah-beyaz gibi zıt kavramlardan oluşan düalist kavram setlerinin kullanılması ve sosyal hiyerarşiler konusunda net bir rehberlik sunan herhangi bir içerik hedef alınan bireyler açısından rahatlatıcı bir netlik sağlayabilmektedir (Trimbur, 2021:214).

Kendini belirli bir grubun üyesi olarak tanımlamak ve söz konusu bu gruba karşı zaman içerisinde giderek aidiyet duygusu geliştirmek belirsizlikten kaynaklanan kaygıyı azaltmaya yardımcı olabilmektedir (Marwick vd., 2022). Açık sınırları olan, üyelerini ortak hedefler etrafında birleştiren ve ortak bir kadere inanan bir grupla özdeşleşme, yüksek düzeyde belirsizlik yaşayan bireyler için özellikle çekici olabilir. Bu tür gruplar "grup içi" algısını güçlendirir ve bir “grup dışı” olmak ve kendini “grup içi” bir üye olarak tanımlamak, kimlik arayanlara daha net bir benlik duygusu ve kişinin yaşam amacını sağlamaya yardımcı olabilir (Hogg, 2013). Aşırı grup üyeliği aynı zamanda kişinin bireysel bir amaç bulma ihtiyacını da karşılayabilir.

Radikalleşmenin önem arayışı teorisi, aşırılık yanlılarının temel kimliklerini ve psikolojik ihtiyaçlarını grup kimliğine uyum sağlayarak yerine getirdiklerini, böylece grup aracılığıyla amaç ve anlam bulmalarına olanak sağladığını ileri sürer (Kruglanski, 2014). Bu durum, kimlik veya bilişsel kimlik konusundaki bireysel belirsizliğin yerini almaya hizmet eder. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şiddet yanlısı aşırılıkçıların radikalleşme yolları üzerine yapılan araştırma, birçoğunun gerçekten de hayatlarının bir noktasında önem kaybı yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır (Jasko, 2016:815).

Aşırılık yanlısı gruplar genellikle adaletsizlik duygusunu veya algılanan şikayetleri istismar etmek için anlatılar geliştirmekte ve adaletsizliğe yol açan bir günah keçisi belirlemektedir. Böylelikle sorumluluğun üzerine atılacağı ve kolaylıkla suçlanabilecek bir öteki yaratılmış olur. Belli bir inanç sistemi içerisinde yaratılan öteki grubun üyelerini suçlamak noktasında sıklıkla komplo teorilerine başvurulur (Jasko, 2016:815-822). Sürekli canlı tutulan kişisel adaletsizlik algısı sayesinde bireyin sahip olduğu veya olamadığı yaşam koşullarının adil olmadığı hissi alevlendirilir. Ayrıca aşırı gruplara dahil olanlar kişiler ait oldukları grubun koşulları

ile anlatılarla ötekileştirilen diğer grupların sahip oldukları koşullar arasında karşılaştırma yaparak grupsal açıdan da bir adaletsizlik içerisinde olduğu hissine kapılır (Trimbur, 2021:217). Bu karşılaştırmalarda genellikle gerçek olmayan bilgiler algı yönetimi araçları olarak tercih edilir. Bu algılar, komplo teorileriyle desteklenmiş anlatılarla ötekileştirilen diğer grupların adaletsizliklerden sorumlu tutulduğu bir atıf süreci yoluyla şiddet içeren aşırı ideolojilerin desteklenmesine ve diğer gruplara yönelik nefret söylemlerinin çoğalmasına yol açabilir.

Aşırı gruplardan gelen, grup içi üyeliği öne çıkaran yanlış bilgilerin, güçlü sosyal bağları ve herhangi bir topluluğa dair geliştirilen aidiyet duygusu zayıf olan kişilerin gözünde çekiciliği yüksek olabilmektedir. Bu bireyler için aşırılık yanlısı grup içinde kabul edilmek veya o gruba ait olmak özlem duyulan fırsatları sunabilmektedir. Grup içi kimliğin etkinleştirilmesi aynı zamanda aşırılık yanlısı yanlış bilgilerin daha güvenilir görünmesini de sağlayabilmektedir (Little vd., 2021:89-90). Sosyal dışlanma aynı zamanda koruyucu faktörlerin mevcudiyetini azaltarak radikalleşme süreçlerinin işini kolaylaştırabilmektedir. Bu tür süreçler özellikle genç nüfus için şiddetli olabilir. Örneğin, bir çalışma, insanların yaşlandıkça şiddete yol açan aşırılıkçı tutumlara sahip olma olasılıklarının, büyük ölçüde olgunluğun artması, başa çıkma becerilerinin gelişmesi, öz kontrolün gelişmesi ve akranlarıyla olan bağlantılara bağlı olarak azaldığını göstermiştir (Nivette, 2021:165). Bu nedenle kişisel ve sosyal koruyucu faktörlerden yoksun olan bireylerin radikalleşme konusunda daha yüksek risk altında olduğu ifade edilebilir.

Çevrimiçi platformlarda şiddet içeren aşırılık yanlısı davaları destekleyen yanlış bilgi ve propagandayı bulmak kolaydır. Her ne kadar internetteki çevrimiçi platformlar tek başına radikalleşmeye neden olmasa da bu süreci kolaylaştırmada rol oynadığı ifade edilebilir. İnternet kullanımı, etkinlik planlama, hazırlık faaliyetleri, iletişim ve ağ oluşturma davranışları (çevrimdışı faaliyetlerin düzenlenmesi dahil) ve ideoloji arayışı eylemleri dahil olmak üzere davranışsal sonuçlara olanak sağlayabilmektedir (Feddes vd., 2020). İnternet aramaları, bireylerin web sitelerine ve sosyal medya gönderilerine erişmesine olanak tanıdığı gibi şiddet içeren aşırılık yanlısı ideolojileri paylaşmaya adanmış gruplarla da tanışmasına imkan tanır.

Araştırmalar, aktif olarak aramayanların bile bu içeriğe maruz kaldığını göstermiştir. Sosyal medya platformları, bireylere aşırı ideolojiler hakkında bilgi edinme ve şiddet yanlısı aşırı gruplarla bağlantı kurma konusunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Bazı araştırmalar, sosyal medya kullanıcılarının hangi içeriğe maruz kaldığını belirleyen algoritmaların, kullanıcıları giderek daha aşırı içeriklere yönlendirebileceğine dair kanıtlar bulmuştur (Ribeiro, 2021:176). Bir kişi hakkındaki özel bilgilerin kötü niyetle çevrimiçi ortamda yayınlanması olarak tanımlanan kişisel bilgilerin ifşası, başkalarını kışkırtmak için çevrimiçi ortamda kışkırtıcı veya saldırgan bir dil kullanmak olarak tanımlanan trolleme ve siber zorbalık gibi çevrimiçi davranışlar, şiddet içeren aşırılık yanlısı inançlara verilen destekle kolayca ilişkilendirilebilen unsurlardır. Bu tür davranışları teşvik eden çevrimiçi toplulukların parçası olan bireylerin radikalleşmeye karşı özellikle savunmasız olması muhtemeldir.

2.3.3. Yapay Zekâ Destekli Algoritmik Kamusalılık

Tüm toplumlar arasında sosyal bütünleştirici olarak hareket eden birleşik bir kamusal alan kavramı Habermas'ın ilk dönemlerinde kendini göstermiştir (Fraser, 1990). Ancak bu teoriye yöneltilen kapsamlı eleştiriler neticesinde Habermas daha sonraki çalışmalarında merkezi olmayan kamusal alanlar kavramını benimsemiştir (Negt ve Kluge, 1972). Ayrıca ulusötesi ve küresel kamusal alanlar üzerine yapılan araştırmalarda birleşik bir kamusal alan kavramı tartışılmış (örneğin, Risse, 2015 ; Sicakkan ve Heiberger, 2022) ancak böylesine kapsayıcı bir alanın ampirik olarak oluşturulmasının zor olduğu tespit edilmiştir (Eriksen, 2005). Dijital kamusal alanlarla ilgili çalışmalar da (Schäfer, 2015) yine bu durumu tartışmış ancak birleşik bir kamusal alan fikrinin mümkün olmayacağı sonucuna ulaşmıştır. Birleşik bir kamusal alan fikrinin yerine, karmaşık ve dinamik bir kamusal alan ağı kavramı tercih edilmiştir. Bu model birbiriyle örtüşen çok sayıda uluslararası, ulusal, yerel ve alt kültür formları köşe taşlarını oluşturan niteliğe sahiptir (Bruns, 2021). Dijital çağdaki kamusalılık anlayışı, dağınık bir izleyici kitlesini bir araya getirmenin giderek zorlaştığı parçalanmış bir kamusal alanın resmini sunmaktadır. Sonuç olarak, kamusal alanın bütünleştirici işlevi daha da ihtimal dışı görülmektedir (Rauchfleisch ve Kovic, 2016). Kısacası dijital çağda literatürün bir bütün olarak toplum üzerinde bütünleştirici etkiye sahip olan tek bir kamusal alan fikrinden vazgeçtiğini söylemek mümkündür.

Neidhardt'a (1994:10) göre kamusal alan(lar)ın tanımlayıcı özelliği izleyicilerine yönelik sunmuş olduğu açıklık unsurudur. Katılımcılar bireysel olarak kamusal alanda toplumda kaç kişinin izleyici olduğunu bilmezler. Bilinmeyen üçüncü taraflar, belirli bir iletişim durumuna aktif veya pasif olarak katılma imkanına sahiptir. Dijital çağda, iletişim imkanlarının kamusal hale gelmesi veya belirli bir durumda hedef kitlenin genişletilmesi daha mümkün kılınmıştır. Bunun nedeni, çevrimiçi iletişim ve sosyal medyanın maddi iletişim engellerini önemli ölçüde azaltmış olması ve dijital iletişim durumlarının yayılmasını kolaylaştırmasıdır. Diğer yandan verileştirme süreçleri bu durumu daha da hızlandırmıştır. İletişim durumlarının kaydedilmesi ve bu kayıtların zaman içinde saklanması günümüzde daha kolay hale gelmiştir. Her bir kullanıcıya ait iletişimsel etkinlikler potansiyel olarak herhangi bir zamanda ve farklı bağlamlarda kamuya açık hale gelebilmektedir (Mejias ve Couldry, 2019:7).

Dijital öncesi çağda kamusal alanlar belirli durumlara, aktörlere ve aktif olarak kamusal görünürlük sağlayan medya ile olan ilişkisi yakın bir nitelik arz etmektedir. Dijital çağda ise herhangi bir eylem, potansiyel olarak sınırsız bir izleyici kitlesi tarafından kamuya açık olarak görülebilir hale gelebilmektedir (Stahl, 2020:73). Görülebilirliğin ve ulaşılabilirliğin etki alanının genişlemesi dijital çağda kamusal alanın, durumsal bir alandan her yerde mevcut olan bir alana doğru evrilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum neticesinde bazı bireyler davranışlarını buna göre değiştirebilirken (daha dikkatli davranmak gibi), diğerleri aktif olarak kendilerini sosyal iletişimden tamamen geri çekmeyi tercih etmiştir.

Günümüzde sosyal medyada kamusal ve özel alanlar arasındaki çizgilerin bulanıklaşması sebebiyle kamusallık tanımının niteliği değişime uğramıştır. Arendt sosyal alanı kamusal ve özel alanlardan farklı olarak tanımlamıştır. Sosyal alanın temel işlevlerinden biri, kamusal meseleler hakkında açık söylem ve tartışma için bir alan yaratmaktır. Ancak, hakikat sonrası kamusallıkta, bireysel deneyimler ve duygular baskın hale gelmekte, bu da anlamlı kamusal tartışmalar yapılmasını zorlaştırmaktadır. Kamusal meseleler özel meseleler haline gelmekte ve mahremiyet içeren paylaşımlara daha fazla değer verilmektedir. Bu durum da neyin kamusal olarak paylaşılmasının uygun olduğunu ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu dönemde kamusalılık, sosyal etkileşimlerde şeffaflık ve net sınırların eksikliğini tanımlayan bir kavram olarak belirir. Kişisel deneyim ve görüşlerin gerçek bilgilerden daha fazla ağırlık taşıdığı sosyal medya platformları bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sosyal medyada paylaşım yapmak, kişinin varlığını ve bireyselliğini ortaya koymasının bir yolu haline gelir. Bu durum ise daha geniş sosyal veya siyasi meseleleri gölgede bırakabilmektedir. Kamusal ve özel alanların iç içe geçmesi, Arendt'in öngördüğü şekliyle sosyal alanın temelini zayıflatmaktadır. Sosyal alanın temel işlevlerinden biri, kamusal meseleler hakkında açık söylem ve tartışma için bir alan yaratmak iken, hakikat ötesi dönemin kamusalığında bireysel deneyimler ve duygular baskın hale gelmektedir. Böylelikle anlamlı kamusal tartışmaların yapılmasını zorlaştırmaktadır (Arendt, 1967:227).

Kamusal alan, toplumu kendisine görünür kılan medya yapıları üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Toplamların önemli sorunları çözmesine, seçkinleri ve hükümetleri kontrol etmesine, ortak kaygıları olan grupların ortaya çıkmasına olanak tanır. Kamusal alan, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkilere aracılık ederek kamusal söylem ve siyasi rekabete ev sahipliği yaparken aynı zamanda insanlara ortak kaygıları hakkında bilgi temin eder. Bunu sağlarken müzakereci ve katılımcı yapısı ön plandadır. Kamusal alanın, yapıların ve bilgilerin tartışılmasına izin vermesi ve bunların değerlendirilebilirliğine yönelik talepler yaratması çok önemlidir. Ayrıca kamusal alan, hükümet girişimlerinin kamusal “denetlenmesine” (Warner, 1990 :41) olduğu kadar elitlerin kamusal kontrolüne de (Gurevitch ve Blumler, 1990) izin verir.

Kamusal alanın açık olması ve dışlayıcı olmaması için ortak alanlar çok önemlidir (Habermas, 1992:45). Kamusal alanda faaliyet gösterenler yaygın olarak kabul edilen gerçeklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunur (Luhmann, 2017). Ortak söylemin ortaya çıkması kolektif olarak bağlayıcı kararların temelini oluşturur (Peters, 2007: 82-89). Şeffaflık kavramı, toplumun kamusal alanın yönetişimini, faaliyetlerini ve etkilerini değerlendirmesine olanak tanıdığı için kamusal alanın işleyişi açısından hayati önem taşımaktadır. Müller'e (2021) göre şeffaflık, kamusal alandaki yapıların incelemeye ve eleştirel düşünmeye açık olmasını sağlayarak dışarıdan bakanların bu yapıların işleyişini etkili bir şekilde değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Bu değerlendirilebilirlik unsuru toplum içinde hesap verebilirliğin ve güvenin sürdürülmesi için elzemdir. Günümüzün dijitalleşen medya ortamında, geleneksel

kurumsal uygulamalar kamusal alandaki yeni yapılar tarafından sorgulanmaktadır. Bu dönemde, kamusal alanın temelini oluşturan normları sürdürme kabiliyetine ilişkin endişeler artmıştır.

Dijital dönüşüm kamusal alana ev sahipliği yapan yeni tür yapıları ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında, insanların bilgiye erişmesine olanak tanıyan, algoritmik olarak şekillendirilmiş yapıları görmek mümkündür. Facebook, TikTok, Twitter ve YouTube gibi dijital platformlar; insanlara bilgileri kendilerinin yayınlama fırsatını sağlayan hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetleri sağlayan şirketlerin kamusal alanın normatif taleplerine dair herhangi bir kurumsal bağlılıkları yoktur. Kullanıcıyı elde tutma ve reklam gösterimi temelli faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, yerleşik haber medyası, siyasi elitler ve insanlar arasında güçlü muhataplar olarak kamusal alanda önemli bir etkiye sahiptirler (Nielsen ve Ganter, 2022:56).

Çağdaş kamusal alanın önemli bir kısmı, giderek artan bir şekilde yapay zekâya bağımlı olan dijital yapılar tarafından şekillenmektedir. Bu durum, ilgili imkânların, mülkiyetin ve işleyişin kamusal alanı çarpıtıp çarpıtmadığı konusunda yaygın korkulara yol açmıştır (Habermas, 2022:12). Yapay zekâya bağımlı olan dijital yapıların kamusal alan üzerindeki etkilerini anlamak iletişim araştırmaları açısından önemli hale gelmiştir. Facebook, TikTok, Twitter ve YouTube gibi medya yapıları, bilgi ortamlarını ve kullanıcı davranışını şekillendirmek, bağımsız olarak içerik oluşturmak ve insanlarla iletişim kurmak için yapay zekâ odaklı uygulamalara giderek daha fazla yer vermektedir. Dar anlamda bakıldığında yapay zekâ, makinelerin değişen zorluktaki belirli görevleri uygun yollarla takip etme yeteneği veya daha geniş anlamda, hedefleri özerk bir şekilde belirleme, mantık yürütme ve öngörülemeyen koşullara uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanabilir (Narayanan, 2023). Ancak yapay zekâya ilişkin kamusal tartışma, ağırlıklı olarak yapay genel zekâ (AGI) olarak adlandırılan, insan düzeyinde biliş ve karar verme yeteneklerine sahip makine sistemlerine odaklanmaktadır.

Veriye dayalı öğrenmenin geçerli çıkarımlar sağlaması için çeşitli önkoşulların yerine getirilmesi gerekir. Yapay zekânın başarılı bir şekilde uygulanması, ilgi alanını nesnel ve bol miktarda belgeleyen, makine tarafından okunabilen verilerin varlığına bağlıdır. Ayrıca mevcut veri girişleri ile ilgilenilen sonuçlar arasındaki bağlantının

zaman içinde istikrarlı olması gerekir. Facebook, Google, TikTok, Twitter ve YouTube gibi birçok dijital medya yapısı, hangi bilgilerin görüntüleneceğini (veya önerileceğini) belirleyen veri odaklı öneri sistemlerine dayanır (Narayanan, 2023). Bu sistemlerin uygulanmasındaki ortak mantık, algoritmaların geçmiş verileri inceleyerek hangi içeriğin kullanıcıları hedeflenen etkileşime yönlendireceğini belirlemesidir.

Yapay zekâ tabanlı öneriler, ağırlıklı olarak etkileşim modellerine dayandığından bireysel kaynakların ve içerik yaratıcılarının etkisini azaltır (Narayanan, 2023). Kullanıcıların dikkatlerinin kolayca yönlendirildiği yeni dijital kamusal alanlarda teknoloji şirketleri, zararlı, yasa dışı veya rahatsız edici içeriğin özelliklerine ilişkin modelleri eğiterek, kamusal alana ne tür bilgilerin veya konuşma biçimlerinin erişebileceğini karar verebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, algoritmik sansür yoluyla kamusal alanın hakim dijital yapıları içerisindeki iletişim biçimleri daha homojen bir yapıya evrilmektedir. Yapay zekânın etkin olduğu bu sistemde aynı zamanda haberlerde metrik tabanlı yönetişimin güçlendiğini görmek mümkündür (Christin, 2020). Belirli bilgilerin öne çıkması veya görmezden gelinmesi için ekonomik teşvikler yoluyla kamusal alandaki bilgi akışı şekillendirilebilir (MacKenzie, 2022). Bu durumun ilerleyen süreçte daha küçük haber kuruluşlarının davranışlarını da etkilemesi beklenmektedir. Hedef kitleye yönelik çalışmalar yapmak yerine, algoritmik öneri sistemleri tarafından aranan içerik veya etkileşim sinyallerinin tersine mühendisliğine odaklanması muhtemeldir. Yapay zekâ tabanlı sistemler dijital kamusal alanlarda yeni bir tür demir kafes getirerek gazetecileri, editörleri, platform mühendislerini ve kullanıcıları tersine mühendislik yapmaya ve algoritmik olarak belirlenen alaka sinyallerine göre haber akışlarını şekillendirmeye yönlendirmektedir. Böylece öneri sistemleri, kamusal alanda geçmişte kabul edilen içeriğe dayalı kalıplara uyan bilgilerin görünürlüğünü artıran, ama diğer yandan kâbul görmüş kalıplardan sapan bilgileri gizleyen bir koordinasyon aracı haline gelmektedir.

Kamusal alandaki takipçilerin gündemlerinin yapay zekâ destekli algoritmalarla şekillendirilmesi, kamusal alanın işleyişi üzerinde olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Sistem düzeyinde, bireysel yapay zekâ odaklı şekillendirmeler yapay zekânın belirli aktörleri veya içerikleri daha görünür hale getirmesiyle sonuçlanabilmektedir. Söz konusu bu aktör ve içeriklerin belirlenmesindeki sürecin şeffaf olduğunu söylemek zordur. Mevcut durumunda,

yapay zekânın (özellikle derin öğrenmeye dayalı olanlar) başarısını nasıl elde ettiği genellikle belirsizdir. Yapay zekânın mevcut sinyaller ile mevcut verilerdeki önceden tanımlanmış çıktılar arasındaki bağlantıyı öğrendiğini söylemek mümkünse de bunu yapmak için hangi sinyalleri kullandığını ifade etmek zordur (Szegedy vd., 2014). Dışarıdan bakıldığında, yapay zekânın hangi nedenler arasında nasıl bir ilişki kurup hangi analizler neticesinde hangi sonuçlara ulaştığı konusu belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Belirsizliğini koruyan diğer bir unsur yapay zekânın takip ettiği bir sonucun, onu uygulayan aktörlerin hedefleriyle gerçekten uyumlu olup olmadığıdır (Christian, 2020). Nitekim üretken yapay zekâ, yarattığı içerikte gerçeğe bağlı değildir. Yalnızca inandırıcılığa bağlıdır. Diğer yandan yapay zekânın kullandığı veriler taraflı olabilmektedir. Birçok çalışma, doğuştan gelen cinsiyet, ırk ve diğer önyargıların yapay zekânın toplumsal eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri yeniden üretmesine yol açtığını göstermiştir (Buolamwini ve Gebru, 2018; Caliskan vd., 2017). Bu durum yapay zekâ tabanlı sistemlerin girdi ve çıktılarını sorgulama, ilgili sonuçların adillliğini değerlendirme ihtiyacını vurgulamaktadır (Mitchell vd., 2021:11).

2.3.4. Mahremiyetin İhlali

Günümüzün mahremiyet konusu teknolojik ilerlemeler sebebiyle derin bir dönüşüm geçirmektedir. Açık ve şeffaf iletişim kanalları giderek yaygınlaştıkça, geleneksel mahremiyet kavramları zorluklarla ve yeniden tanımlamalarla karşı karşıya kalmaktadır. İçinde bulunulan dijital çağda açık ve şeffaf iletişime yönelik mevcut kültürel eğilim, mahremiyetin manzarasını değiştirmiştir. Nitekim gizlilik, sınırlar ve özel alana müdahale etmeme uygulamaları modern toplumda genellikle modası geçmiş eğilimler olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu kavramlar açıklık ve şeffaflık ilkeleriyle ikame edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar şeffaflık ve açıklık olumlu özellikler olarak görünse de kişisel mahremiyet sınırlarının erozyona uğramasıyla ilgili endişeleri de beraberinde getirmiştir.

Yaygın erişilebilirlik ve sürekli bağlanabilirlik ile karakterize edilen “iletişimsel kapitalizm” çağında, mahremiyeti korumak giderek daha zor hale gelmektedir (Heller, 2011). Berardi’ye göre, dijital iletişim platformlarının ve sosyal medya ağlarının yükselişi, mahremiyet sınırlarını bulanıklaştırarak bireylerin kişisel

verilerini kamusal incelemeye ve sömürüye maruz bırakmaktadır (2011:18). Sonuç olarak, geleneksel özel alan kavramı, hakikat sonrası bir toplum bağlamında artık geçerli olmayabilir. Büyük veri analitiği gibi gelişmiş veri toplama ve analiz teknolojilerinin yükselişi, mahremiyeti daha karmaşık bir konu haline getirmiştir. Şirketler ve kuruluşlar, bireylerin internette bıraktıkları dijital ayak izleri sayesinde çerezler ve diğer izleme mekanizmaları aracılığıyla büyük miktarda kişisel veri toplayabilmektedir. Bu verilerden bireylerin ayrıntılı profillerini oluşturmak amacıyla faydalanılabilmekte ve daha sonra hedefli reklamcılık ve kişiselleştirilmiş içerik sunumu için kullanılabilmektedir.

Veri analitiğinin kullanımı, gizlilik ve rıza ile ilgili etik kaygıları gündeme getirmektedir. Bireyler, veri simsarları ve reklamcılar tarafından nasıl kullanılacağından veya manipüle edileceğinden habersiz bir şekilde kişisel bilgilerini çevrimiçi paylaşarak gizlilik haklarından vazgeçebilmektedir. Kişiselleştirilmiş siyasi reklamcılık, bireylerin zayıflıklarını ve önyargılarını istismar edebilmektedir. Bu dijital ekosistemde bireyler “veri sağlayıcı nesnelere” indirgenmekte ve sürekli veri işleme ve analizine tabi tutulmaktadır (Weigend, 2017:39). Kişisel bilgiler metalaştırılarak pazarlama kampanyalarından siyasi mesajlara kadar çeşitli amaçlar için istatistiksel girdiler olarak kullanılmaktadır. Kişisel verilerin bu şekilde metalaştırılması, kamusal ve özel alanlar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak geleneksel mahremiyet ve özerklik kavramlarına meydan okumaktadır.

Post-mahremiyet (post-privacy) tartışmaları, post-gerçeklik kamusalılığıyla yapılan tartışmalardan ayrı bir literatür oluşturmuş ve şeffaflık ile alenileştirmenin, mahrem bir alanın varlığına sürekli olarak tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. Veri teknolojilerinin ve gözetimin artan olanakları ile birlikte, devletler, şirketler ve çeşitli kuruluşlar bireyleri izlemeyi daha kolay, daha ucuz ve daha uygulanabilir hale getirmektedir (Weigend, 2017:45-46). Ayrıca, sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı bireyleri içerik üreticilerine dönüştürmüş ve özel yaşamlarının, günlük pratiklerinin, kişisel görüşlerinin ve dünya görüşlerinin çeşitli yönlerini benzeri görülmemiş bir şekilde paylaşmalarını sağlamıştır.

Bu olgu, kişisel bilgilerin sosyal medya platformları üzerinden geniş çapta ifşa edilmesini yansıtan "aşırı paylaşım" terimiyle tanımlanmıştır. Bireylerin en mahrem

yaşamlarının bile kolayca paylaşıldığı, böyle bir paylaşımdan rahatsızlık duyanların ise şüphe ve yabancılaşma ile karşılaşabileceği bir kültür oluşmuştur (Levi ve Wall, 2004). Bu aşırı paylaşım kültürü, günümüz kamusal alanının alenileştirme eğilimi tarafından beslenerek, kamusal ve özel alanlar arasındaki çizgiyi daha da bulanıklaştırmaktadır. Günümüzde kamusal bağlamda, kişisel, ailevi veya belirli bir sosyal grup deneyimlerinin geniş çapta görünür hale gelmesi, bireylerin görüşlerinin, tercihlerinin ve deneyimlerinin kolektif ilgi nesnelerine dönüştüğünü göstermektedir. Sonuç olarak, kişisel yaşamlar ve görüşler kamuoyu denetimine tabi tutulduğundan, kamusal ve özel arasındaki ayrım giderek belirsiz hale gelmektedir.

Eğer görünürlük ve toplumsallık, kamusal alanı ayırt ve karakterize eden iki temel kriterse, o zaman post-gerçeklik kamusal alanında, kişisel, ailevi veya belirli bir sosyal grup alanına ait unsurların geniş çapta görünür hale geldiği, bir bireyin veya grubun görüşlerinin, tercihlerinin ve deneyimlerinin kolektif ilgi nesnelerine dönüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla, post-gerçeklikte ortaya çıkan politikleşmenin, kamusal ile özel alanı ayırt eden özellikleri bulanıklaştırarak, onları arasında akışkanlık oluşturduğu savunulabilir. Weintraub ve Kumar, kamusal-özel ayrımın beraberinde getirdiği sorunlar, belirsizlikler ve yanlış yönlendirmelerin yanı sıra, mevcut sosyal ve politik iklimi anlamak için bu ayrımı her dönemin benzersiz koşullarına göre yeniden çizmenin önemli olduğunu savunmaktadır (Weintraub ve Kumar, 1997). Post-gerçeklik kamusal alanında karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek için, bu karmaşıklıkları anlamak ve mahremiyet haklarını korumak için "post-gerçeklik özel alanı" kavramını tanıtmak gerekebilir.

Sosyal medya platformları ve arama motorları gibi çevrimiçi araçlar, kullanıcıların etkileşimde bulunduğu bilgileri kontrol etmek için yapay zekâ sistemlerini giderek daha fazla kullanmaktadır. Spam filtreleri veya çevrimiçi alışveriş için önerilen öğeler gibi bazı kullanımlar zararsız gibi görünse de ilerleyen aşamalarda ciddi sonuçlara yol açabilecek potansiyele sahiptirler (Harbinja, 2017:26-42). Yapay zekâ sistemlerinin yaygın ve görünmez doğası, davranışları tanımlama ve takip etme yetenekleriyle birleştiğinde mahremiyet alanına taşan bir nitelik arz edebilmektedir. Özel şirketler tarafından video gözetimi, yüz tanıma, davranış analizi vb. tekniklerin yükselişi mahremiyet hakkının özüne bir tehdit oluşturabilmektedir. Bu tarz uygulamaların kitlesel bir niteliğe dönüşmesi güdülen amaçla ne kadar orantılı olduğu tartışmalıdır.

Yapay zekânın ve özellikle de makine öğreniminin kullanımları, kişisel ve kişisel olmayan arasındaki çizgiyi bulanıklaştırır. Nitekim başlangıçta kişisel olmayan veriler, farklı bir bağlamda veya farklı zaman noktalarında kişisel verilere dönüşebilir. Makine öğrenimi algoritmaları, büyük veri kümelerindeki kalıpları ve korelasyonları tanımlama yoluyla ilk bakışta zararsız olan veri noktalarını birleştirerek bireyler hakkında hassas bilgileri ortaya çıkartıldığı büyük bir resme dönüştürebilmektedir (Christin, 2020). Bu anlamda örneğin, bir kişinin alışveriş alışkanlıkları, sosyal medya faaliyetleri, konum verileri, tarama geçmişi, satın alma kayıtları ve demografik bilgiler gibi çeşitli veri kaynakları algoritmalar açısından bireylerin ayrıntılı profillerinin oluşturulması için yeterli veri setlerini oluşturabilmektedir.

Kötü niyetli aktörler siber uzayda gerçekleştirdikleri reklam amaçlı saldırılarla görünüşte iyi huylu verilerden hassas bilgiler çıkarmak için makine öğrenimi modellerinden yararlanabilmektedir. Makine öğrenimi algoritmalarının hassas olmayan verilerden hassas bilgiler çıkarma kapasitesi, bireyler için önemli gizlilik riskleri doğurmaktadır. Dahası, geleneksel anonimleştirme veya veri maskeleye yöntemleri makine öğrenimi çağında bireylerin gizliliğini koruma noktasında yeterli görülmemektedir (Stahl, 2020:88-90). Öte yandan kullanıcılar bağlanmış oldukları ağların ne tür ve ne kadar bilgiyi depoladığını, bunları işlediğini tam olarak bilememektedir. Herhangi bir itiraz mekanizması olmadan gerçekleştirilen veri istismarı yoluyla kullanıcılar haklarında edinilen bilgilerle değerlendirilip, kategorize edilip sıralanabilmektedir. Algoritmik karar verme süreçlerinde şeffaflığın olmaması, etkilenen bireylerin sonuçlara itiraz etmesini veya adil olmayan kararların neden olduğu herhangi bir zarar için tazminat talep etmesini zorlaştırmaktadır.

Profil oluşturma ve karar verme amacıyla yapay zekâ, genellikle bireylerin mahremiyetine müdahale edebilecek büyük miktarda kişisel verinin toplanmasını ve analiz edilmesini içerir. Hakikat ötesi ve mahremiyet ilişkisi bağlamında kişisel bilgiler üzerinde şeffaflık ve kontrolün tehdit altında olduğu söylenebilir. Yapay zekâ destekli algoritmaların rehberliğinde oluşturulan profillemenin yaygınlaşması, gözetim ve kişisel verilerin yetkisiz kullanımı ile ilgili endişeleri artırmaktadır. Diğer yandan söz konusu algoritmaların önyargılı veya yanlış verilere dayanarak gerçeklikten uzak şekilde profilleme gerçekleştirmesi çalışmanın konusunu oluşturan hakikat ötesi fenomeniyle bağlantısını oluşturmaktadır. Yapay zekâ algoritmalarının verileri nasıl sistemleştirip

işlediğine dair kesin bilgiler olmadan, bireylerin hedeflenen içerik ve önerilere dayalı olarak algılarının ve davranışlarının şekillendirilmesi çevrimiçi platformların gerçeklikten uzak yapılarını perçinlemektedir. Dahası kullanıcıların tercihlerine ve varsayılan çıkarlara göre kendini uyarlayan bir ortam, mahremiyet ve bu tür uyarlamaların etiğiyle ilgili önemli sorunları gündeme getirmeye devam edecektir.

2.3.5. Ekonomik İstikrarsızlık

Ekonomik istikrarsızlık, ekonomik koşullardaki dalgalanmaları, belirsizlikleri ve aksaklıkları ifade eden bir terimdir. Bunlar resesyonlar, döviz krizleri, siyasi çalkantılar veya ekonomik büyüme, yatırım ve genel refahı etkileyen diğer olumsuz olaylar olarak ortaya çıkabilmektedir (Salomov,2024:255-260). Ekonomik istikrarsızlık ve hakikat ötesi arasındaki ilişki, psikolojik kırılganlıklar, siyasi kutuplaşma, medya dinamikleri ve kurumsal güvensizliğin bir kombinasyonu ile karakterize edilmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde bireyler, yaşadıkları ekonomik zorlukların izâhı noktasında yanlış bilgilere ve basit anlatılara daha duyarlı olabilmektedir. Manipülasyona karşı bu kırılganlık, hakikat ötesi anlatıların yayılmasına katkıda bulunabilmektedir.

Ekonomik istikrarsızlığın kritik bir yönü de halkın kurumlara ve sistemlere olan güvenini aşındırma potansiyelidir. Güven aşındığında, ekonomik sistemler kırılgan hale gelmekte ve bu durum yatırımları, politika kararlarını ve genel refahı etkileyebilmektedir (Tandoc, 2024:26). Belirsizlik, endişe ve korku duygularının bireyler arasında yaygınlaştığı böylesi dönemlerde sorunların nedenine dair nesnel gerçeklikten uzak açıklamaların hareket sahası genişler. Gerçekliğin kabulünün yolu, sağlam bilgidен ziyade güvene dayalı kanaatten geçmeye başlar. Ekonomik istikrarsızlık hükümetler, finans kurumları ve medya gibi yerleşik kurumlara olan güveni sarsabildiği için bireyler bu kurumları ekonomik kaygılarını gidermekte başarısız ya da eşitsizliğin sürdürülmesinde suç ortağı olarak algılayabilmektedir (Maina, 2024:46-56). Dolayısıyla bireyler statükoya meydan okuyan alternatif anlatılara daha açık hale gelebilmektedir. Bu güven erozyonu, radikal çözümler vaat eden veya karmaşık ekonomik meseleler için basit açıklamalar sunan hakikat ötesi anlatılar için verimli bir zemin yaratabilmektedir.

Dijital medya platformlarının ve sosyal ağların yaygınlaşması, yanlış bilgi ve dezenformasyonun hızla yayılmasını kolaylaştırmıştır. Ekonomik istikrarsızlık, bireylerin belirsizlik dönemlerinde alternatif bilgi kaynakları aramaları nedeniyle bu olguyu daha da

kötüleştirebilmektedir. Dahası, hakikat ötesi anlatıların yeterli doğruluk kontrolü veya doğrulama olmaksızın yayılmasını sağlamaktadır. 2019 yılında yapılan "2016 ABD Başkanlık Seçimleri Sırasında Twitter'da Sahte Haberler" başlıklı çalışma, siyasi ve ekonomik belirsizliğin arttığı bir dönemde Twitter'da sahte haberlerin yayılmasının normal dönemlere göre daha kolay olduğunu analiz etmiştir (Grinberg, 2019:374-378).

2016 yılında gerçekleştirilen Brexit referandumu sırasında kullanılan yanıltıcı bilgiler ve abartılı iddialar, referandum sürecinin ve sonuçlarının karmaşık etkileşimleri açısından önemlidir. Ana hatlarıyla Brexit kampanyası sırasında kullanılan Brexit'in ekonomik maliyetine yönelik Avrupa Birliği'ne yapılan haftalık ödemelere dair abartılı ve yanıltıcı bilgiler, halkın karar verme sürecini etkilemiştir. Brexit'in ekonomik maliyeti hakkında yanlış bir algı oluşturmak adına ortaya atılan yanlış bilgiler, insanların kararlarını şekillendirebilmiş ve neticede referandum sonuçlarını etkileyebilmiştir. Diğer yandan Brexit'in ekonomik etkileri hakkında doğru olmayan bilgilerin dolaşması, işletmelerin yatırım kararlarını etkileyip ve piyasalarda dalgalanmalara neden olabilmıştır. İngiltere Merkez Bankası'nın 2019'da yaptığı bir araştırma Brexit oylamasını takip eden yıllarda ekonomi politikası belirsizliğine bağlı olarak yatırımlarda ve bireysel tüketiciler arasında büyük satın almaların (ev ve araç gibi) azaldığını ortaya koymuştur (RAND, 2022).

Hakikat ötesinin bir diğer etkisi finansal piyasalar üzerinde görülmektedir. Finansal piyasalarda işlemler bilgiye dayalı olarak gerçekleştiğinden, yalan ve yanlış haberler yoluyla piyasalarda yanlış fiyatlandırmalara ve spekülasyonlara sebebiyet vermek mümkündür. Örneğin, bir şirketin mali durumu hakkında ortaya atılan yanlış bir haber, hisse senedi fiyatlarında ani ve haksız değişikliklere neden olabilmektedir. Örneğin, ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC) PR firmalarının yatırım web siteleri için müşterileri hakkında olumlu makaleler yazmaları için yazarlara para ödediğini bildirmiştir (Washington D.C., 2017), Nitekim birçok bireysel yatırımcı, firmaların performansı hakkında bilgi edinmek için internet sitelerine güvenmektedir. Yeterli sayıda kişi sahte haberler nedeniyle hisse senetlerini satın alması durumunda fiyatların yükselmesini sağlayacaktır.

Yale Üniversitesi'nde Finans Profesörü olan Marina Niessner söz konusu sahte tanıtım makalelerinin finansal piyasaları etkileyip etkilemediğine dair bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada küçük firmalarla ilgili sahte haberlerin yayınlanmasının

ardından şirketlerin hisse senedi fiyatlarının geçici olarak yükselip sonra düştüğünü bulmuştur. Aldatıcı makalelerin basın bültenlerinde yer alması ile içeriden bilgiye sahip olanların ticareti genellikle aynı zamana denk gelmesi Niessner tarafından tespit edilmiştir (Niessner, 2018). Böylelikle firmalar fiyatları yapay olarak şişirebilmekte ve stoklarını “pompala ve boşalt” yöntemiyle satabilmektedir. Niessner, küçük şirketler için *"bu bilgi paylaşım platformlarının finansal piyasalar açısından oldukça önemli olduğu"* vurgulamaktadır (Niessner, 2018).

Daha sonra araştırmacılar, sahte olarak sınıflandırılan makalelerin finansal piyasalar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmaya göre yalan haberlerin etkisi küçük ve orta ölçekli firmalarda belirgin iken büyük ölçekli firmalarda piyasayı etkileme gücü zayıftır. Küçük firmalarla ilgili yalan haberlerin ortaya çıkmasının ardından şirketlerin hisse senedi fiyatları 3 ayda ortalama yüzde 7 oranında artmıştır (Kogan, 2017:665). Orta ölçekli firmalarda ise fiyatlar 6 ayda yüzde 5 oranında düşmüştür. Niessner'e göre orta ölçekli firmalarda bu makaleler sayesinde gerçekleşebilecek daha sert bir düşüşün önüne geçilmiştir. Niessner küçük ve orta ölçekli firmalarda bireysel yatırımcının kurumsal yatırımcıya göre daha fazla olmasından sebep bu tarz fiyat istikrarsızlıklarının sadece finansal piyasalara değil toplumun geneline de bir maliyet yüklediğini belirtmektedir (Niessner, 2018).

2019 yılında Baltimore Üniversitesi borsalardan medyaya, itibar yönetiminden seçim kampanyalarına, finansal bilgilerden sağlık hizmetlerine kadar her şeyi etkileyen sahte haber krizinin küresel çaptaki ekonomik hasarını analiz eden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma çevrimiçi ortamda yanlış ve yanıltıcı mesajların yayılmasının küresel ekonomiye her yıl yaklaşık 78 milyar dolara maliyeti olduğunu tespit etmiştir. Bu kaybın büyük kısmı finansal dezenformasyon kampanyalarından kaynaklanan borsa dalgalanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yanlış bilginin yaygınlaşması aynı zamanda şirketleri ve kuruluşları itibar yönetimi, marka güvenliği, çalışan sağlığı ve sağlıklı yaşam ve kriz iletişimi çabalarına yönelik harcamaları artırmaya zorlamıştır (CHEQ, 2019).

Çalışmadaki (2019) bulgular, sahte haberlerin borsada yıllık yaklaşık 39 milyar dolar zarara yol açtığını göstermiştir. Diğer yandan araştırmaya göre tüketiciler, finansal kararlarını etkileyen yanlış bilgiler nedeniyle yılda yaklaşık 17 milyar dolar

kaybetmektedir. Hedeflenen yanlış bilgiye maruz kalan şirketler, itibarlarını korumak amacıyla itibar yönetimi ücretlerine ve çeşitli kaynaklara yılda yaklaşık 9,5 milyar dolar harcamakta ve sağlık dünyasındaki yanlış bilgilendirmenin maliyeti her yıl yaklaşık 9 milyar dolar olarak gerçekleşmektedir. Çalışma ayrıca işletmelerin çevrimiçi platform güvenliği çabalarından her yıl yaklaşık 3 milyar dolar kaybedeceğini ve markaların, mesajlarını zayıflatan sahte haber içeriğinin yanı sıra farkında olmadan reklam yayınlamasından yılda yaklaşık 250 milyon dolar kaybedeceğini de ortaya çıkarmıştır (CHEQ, 2019).

Dezenformasyonun yaygınlaşmasının ekonomik dengeler üzerindeki etkisi ile ilgili yapılmış bir çalışma dezenformasyonun ekonomik arenada toplam faktör verimliliğini düşürdüğünü ve yatırımların başarı oranını korumayı zorlaştırdığını göstermiştir (Harashima, 2023:16). Diğer yandan kötü amaçlı manipülasyonların maliyetleri arttırdığını ve kendi ölçeğinde ekonomik rantlara yol açtığını ortaya çıkarmıştır. Tüm bunlar neticesinde ekonomik dalgalanmalar ise kaçınılmaz bir son olarak belirmektedir. Ek olarak doğru bilgilere ulaşmak ve mevcuttaki bilgilerin doğruluğunu doğrulamak, zaman ve para gerektiren bir süreç olduğundan piyasadaki yanlış bilgilerin düzeltilip doğrusunun verilmesinin de ayrıca bir zaman maliyeti vardır (Harashima, 2023: 28). Bazı yanlış bilgiler kolayca tespit edilebilirken, bazılarının ise tespit edilip düzeltilmesi için büyük çabalar gerektirebilmektedir. Bu durum, ekonomik kararların alınması ve yatırımların değerlendirilmesi sürecinde belirsizliği artırdığından başarı oranlarını olumsuz etkileme kuvvetine sahiptir. Dezenformasyon ve manipülasyon ile piyasalarda yaratılacak muhtemel dalgalanmaların ekonomik istikrarsızlığın yanında tekrar inşa edilmesi zaman alacak yatırımcı güvenini de sarsarak ortaya bir zaman maliyeti de çıkarabilmektedir. Bu nedenle, bilginin doğruluğunun sağlanması gerek ekonomik istikrarın gerekse toplumsal refahın inşasında önemlidir.

Yatırımcıların finansal piyasalarla ilgili bilgi paylaşma şeklinin sosyal medya vasıtasıyla nasıl dönüştüğünü 32 milyondan fazla tweet ve beş yıllık bir piyasanın veri setini kullanarak inceleyen bir çalışma bazı veriler sunmuştur. İşlem saatleri baz alınarak gerçekleştirilen çalışma, kurumsal yatırımcılardan ziyade özellikle bireysel yatırımcılar nezdinde sosyal medyanın işlem davranışları üzerinde gerçek zamanlı bir etkisinin olduğuna dair somut kanıtlar ortaya koymuştur (Awais, 2021:150-155). Ek olarak bireysel yatırımcıların özellikle Twitter gibi çeşitli mevcut kaynaklardan bilgi edinme konusunda

finansal piyasalardaki en savunmasız gruplardan biri olduğu çalışmanın bulguları arasında yer almıştır. Bununla beraber 2.675 şirketten oluşan örnekleme, şirketlerin sadece %25'inin Twitter hesaplarının bulunması ve bu şirketlerin yalnızca %9'unun söz konusu platformları kullanarak yatırımcılarla finansal bilgileri paylaşması riskli bulunmuştur (Awais, 2021:180-185). Güvenilir bir bilgi kaynağının olmaması neticesinde sosyal medyada milyonlarca takipçisi olan yatırım grupları tarafından yapılan yönlendirmeler bilgi asimetrisini daha da arttırdığından bu sürecin sonunda yine zarar görenlerin bireysel yatırımcılar olduğu ifade edilmiştir.

Hakikat ötesinin beraberinde getirdiği birtakım eğilimlerin (görüş ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması ve eskiden saygı duyulan bilgi kaynaklarına duyulan güvenin azalması gibi) politika belirsizliği noktasında ekonomik maliyetleri de olabilmektedir. Bireyler, işletmeler ve hatta yabancı aktörler, devletler tarafından sağlanan resmi bilgilere güvenmediğinde yapılması planlanan yatırımlar ertelenebilmekte ve bu anlamda ekonomik açıdan büyüme fırsatlarından vazgeçilebilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında ekonomik açıdan politika belirsizliğinin işletme yatırımlarında ve üretimde düşüşler şeklinde önemli ekonomik maliyetleri olduğu gösterilmiştir (Baker, 2014). Bir diğerk çalışma, firmaların seçim sonrası ekonomi politikası değişikliklerine ilişkin endişeler nedeniyle yatırımlarını seçim yıllarında yaklaşık yüzde 4,8 oranında azalttığını göstermiştir (Julio, 2012). Yine başka bir çalışma ortaya çıkan belirsizlik durumlarında finans piyasalarında hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığın arttığını, belirsizliğin ilişkili olduğu sektörlerde istihdamın ve yatırımların makro düzeyde azaldığını göstermiştir (Baker, 2015). Teorik olarak böylesi durumlar her yılın yatırım kararlarını etkilememelidir. Ancak fikir ile gerçek arasındaki çizginin bulanıklaşması ve dezenformasyon miktarının artmasıyla politika belirsizliğinin tırmandığı hakikat ötesi ortamda söz konusu negatif etkilerin daha uzun sürelerle yayılması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT ÖTESİ DÖNEMDE DEZENFORMASYONLA MÜCADELE STRATEJİLERİ

3.1. HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA DEZENFORMASYON: KAVRAMSAL VE STRATEJİK İLİŞKİLER

Hakikat Ötesi sürecinin dezenformasyon ile arasındaki bağlantı, günümüz toplumlarının bilgi ve gerçeklikle ilişkisini yeniden şekillendiren ve şekillendirdikçe de derin etkiler bırakan bir konu olarak kendini göstermektedir. Hakikat Ötesi kavramı, bireylerin doğru bilgiden hareketle hakikate ulaşma biçimini etkileyerek, doğruluğu ve hakikati sorgulayan bir toplum yapısına işaret eder. Bu süreç, özellikle dezenformasyonun artışıyla daha da belirginleşmiş ve kamu güvenliği, toplumsal istikrar, siyasi süreçler gibi pek çok alanı tehdit eder hale gelmiştir. Hakikat Ötesi dönemde bilgi, hakikate dayalı olmaktan çok, bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılayan ve kişisel inançları pekiştiren bir araç haline gelmiştir. Bu nedenle, Hakikat Ötesi süreç ve dezenformasyon arasındaki ilişki, bireylerin doğru bilgiyi dikkate alarak değil, duygusal etkileşimlerine dayanarak hareket etmelerine yol açmakta ve bilgiye duyulan güveni büyük ölçüde zedelemektedir.

Hakikat Ötesi dönem kavramsal açıdan bilgi ve gerçeklik algısının nesnel doğrular yerine öznel inançlar ve duygusal tepkilerle şekillendiği bir süreci ifade eder. Bu dönemde, kişisel inanışlar ve ait hissedilen kimlikler doğruların önüne geçer. Bireyler, bilgiye ulaşırken doğruluğu sorgulamak yerine kendi inançlarını güçlendiren bilgilerle daha fazla ilgilenir. Bu durum, gerçeklik ve bilgi arasındaki geleneksel ilişkinin çözülmesine ve gerçekliğin daha çok kişisel yorumlarla harmanlandığı bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. İnsanlar, bilgiye ulaşırken artık “doğru” bilgiye ulaşmayı değil, kendi dünya görüşleriyle uyumlu bilgiyi bulmayı önemsemektedir. Bu eğilim, hakikatin toplumsal rolünü sorgulatmakta ve bilgiye duyulan güvenin azalmasına yol açmaktadır. Böylelikle günümüzde, doğrulamanın ötesine geçen, daha kapsamlı bir dezenformasyonla mücadele stratejisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Hakikat Ötesi'nin koşulları dezenformasyonu daha güçlü kılan bir zemin yaratmıştır. Dezenformasyon, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin kasıtlı olarak yayılması anlamına gelir. Söz konusu yanlış ve yanıltıcı bilgiler genellikle toplumsal kutuplaşmayı, ayrışmayı ve güvensizliği artıran etkiye sahiptir. Dezenformasyon, bu süreçte yalnızca bilgi kirliliğine yol açmaz. Aynı zamanda bireylerin dünyayı anlama biçimlerini çarpıtarak var olan hakikat ve güven krizini daha da derinleştirmektedir. Günümüzde dezenformasyonun etkili olmasının en önemli nedenlerinden biri, bilgilerin insan psikolojisindeki duygu temelli yanıtları harekete geçirme gücüdür. İnsanlar, özellikle korku, öfke, güvensizlik gibi güçlü duyguları harekete geçiren bilgiye daha fazla ilgi gösterirler. Bu nedenle dezenformasyon içerikleri, insanları etkilemek amacıyla genellikle duygusal bir tonda sunulmakta ve abartılı bir şekilde çerçevelenmektedir. Bu tür bilgiler, insanlar arasında bir “doğruyu” bulma çabası yerine, tepkisel yanıtların ön plana çıktığı bir bilgi ortamı oluşturur. Özellikle kutuplaşmanın yüksek olduğu konular, dezenformasyon için elverişli bir zemin sunmakta ve bireylerin kendi görüşlerini destekleyen yanlış bilgileri kabul etmelerine yol açmaktadır.

Sosyal medya, Hakikat Ötesi döneminde dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştıran en etkili araçlardan biridir. Sosyal medya platformlarının yapısı gereği, dezenformasyon içeriklerinin hızla yayılması ve geniş kitlelere ulaşması mümkündür. Sosyal medya, bireylerin kendi görüşlerini destekleyen bilgileri kolayca bulabilecekleri ve paylaşabilecekleri bir ortam sunar. Özellikle sahte haberler ve yanıltıcı içerikler, sosyal medyada hızla yayılırken, doğrulanması güç bilgiler geniş bir kitleye ulaşmaktadır. Sosyal medyanın bilgi akışını kişiselleştiren algoritmaları, insanların yalnızca kendi görüşlerine uygun içeriklerle karşılaşmalarına yol açmakta ve dezenformasyonu güçlendiren bir yankı odası etkisi yaratmaktadır. Bu etkiler, Hakikat Ötesi sürecin belirleyici özelliklerini oluşturmaktadır.

Hakikat Ötesi döneminde ve dezenformasyon arasındaki bağlantı, modern toplumların bilgiye ve hakikate bakış açısını derinden etkilemektedir. Bu dönemde artık, hakikat değer kaybederken, bireylerin duygusal ve kişisel inançlarına uygun bilgiye yönelmesi, dezenformasyonu güçlendiren bir bilgi ortamı yaratmaktadır. Bu süreç, kamu güvenliği, toplumsal istikrar, demokratik süreçler ve devletin meşruiyeti gibi kritik alanlarda tehdit oluşturmaktadır. Dezenformasyonun yayılması, toplumda güvensizliğe ve kutuplaşmaya yol açarak, devlet-vatandaş ilişkilerini zayıflatmaktadır.

Bu nedenle, Hakikat Ötesi dönem ve dezenformasyon arasındaki ilişki, yalnızca bireylerin bilgiye erişimini değil, aynı zamanda toplumsal yapının güvenilirliğini de etkileyen çok boyutlu bir sorun olarak ele alınmalıdır. Sonuç olarak gerek kamusal güvenlik gerekse de bilginin bizatihi kendisine duyulan güveni sağlamak adına, bu sürece karşı bilinçli ve kapsamlı stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

3.1.1. Psikolojik Etkiler

Son yıllarda geleneksel medya ve dijital platformlar, bireyler arası iletişimin ve bilgi paylaşımının ötesine geçerek toplumların iletişim biçimlerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Bilginin hızlı ve yaygın bir şekilde dolaşıma girmesi sayesinde toplumların bilinçlenmesi ve bilgilendirilmesi gibi olumlu katkılar sağlanırken, aynı zamanda denetim eksiklikleri nedeniyle toplumsal riskler ve güvenlik sorunları da ortaya çıkmaktadır. Terörizm, cinayet, suç içerikli ve şiddet içerikli paylaşımların kolaylıkla yayılması, toplumsal güvenlik ve psikolojik sağlık açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Dijital platformların, sahip oldukları algoritmalar ve kullanıcıların içerik tüketim eğilimlerine göre oluşan içerik yayılım modelleri ile milyonlarca kullanıcıya ulaşması mümkün hale gelmiştir. Bu yayılma kapasitesi, özellikle şiddet içerikli görüntüler, terör propagandası ve suç unsuru içeren paylaşımlar söz konusu olduğunda toplumlar açısından ciddi riskler doğurmaktadır. Algoritmalar, kullanıcıların en çok etkileşimde bulundukları içerikleri daha sık göstermekte ve “yankı odası” etkisi yaratmaktadır. Bu durum, bireylerin şiddet içeriklerine maruz kalmasını artırmakta ve kullanıcıları daha yoğun bir şekilde bu tür içeriklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu hızlı yayılım mekanizması, toplumsal güvenliği tehdit eden şiddet içeriklerinin kontrolsüz bir şekilde dolaşıma girmesine neden olmaktadır.

Günümüzde teknolojinin ulaştığı seviyeyle birlikte geleneksel medya ve dijital platformların hayatın her alanına girmesiyle, her türlü içeriğe erişmek mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla bireyin günlük yaşantısında çeşitli görsel ve yazılı unsurlara sürekli olarak maruz kalmasının önünü açılmıştır. Söz konusu unsurlar, bireyin öğrenme sürecini maruz kaldığı içeriklerin mahiyeti itibarıyla derinden etkilemektedir. Birey, bazı bilgileri bilinçli bir şekilde edinmesinin yanı sıra, çoğu zaman farkında olmadan da öğrenme sürecine dâhil olur. Bu bilinçdışı öğrenme, gündelik hayatta

maruz kalınan medya içerikleri —örneğin rastgele izlenen filmler, diziler ya da reklamlar— aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu tür içeriklerde yer alan dikkat çekici sesler, görseller ya da mesajlar zihinde iz bırakır ve birey fark etmeden bunları içselleştirerek davranışlarını ya da düşüncelerini şekillendirebilir. Tüm bu öğrenmeler, tesadüfen, maruz kalma yoluyla ve bir amaç ya da niyet olmaksızın gerçekleşmektedir (Schwarz, 2017: 75-77).

Geleneksel medya ve dijital platformlar aracılığıyla açık ya da örtük biçimde öğrenilen bilgilerin bireyde yaratacağı etki, bireyin o bilgiyi ne şekilde anlamlandırıdığına göre değişmektedir. Bu anlam, kişinin içinde bulunduğu sosyal çevreye göre şekillenebilir ve bu da bireyin davranışsal motivasyonlarını etkileyebilmektedir (Tatham, 2015: 4). Hal böyleyken söz konusu platformlarda yer alan tüm şiddet içerikleri bünyelerinde barındırdıkları anlatılar bağlamında birey bazında farklı sonuçlar meydana getirebilmektedir. Anlatılar, bireylerin çeşitli hikayelerden çıkardığı derin anlamlardır ve karmaşık bilgi yapısını sadeleştirerek bir tür kısayol işlevi görmektedirler. Bu nedenle anlatılar, medyadaki içeriklere maruz kalan bireylerin bilgiye anlam kazandırmasını sağlayarak, inandıkları olguları güçlü bir biçimde etkileyebilecek araçlar olarak kullanılabilirler. Böylece anlatılar, insanların içinde yaşadığı dünyayı algılayış biçimlerini şekillendirmektedir (Smith, 2020: 6).

Bruner, insanların bir hikâye veya anlatı yoluyla edindikleri bir gerçeği, normalde elde edilenden 22 kat daha fazla hatırlama olasılığı olduğunu ifade etmiştir. Günümüzdeki bilgi akışının yoğunluğu ve hızı göz önüne alındığında, bu durum insanların dünyayı anlamalarını daha karmaşık bir hale getirmektedir. Aşırı bilgi bolluğu, insan zihnini daha basit imgeler aramaya yöneltmektedir. Başka bir deyişle, bilgi akışının sürekliliği, özet ve hızlı yargılara yol açmaktadır. Bu bağlamda, insan belleği yapılandırılmış ve anlam taşıyan hikâyeleri, soyut ve bağlamsız veri kümelerine kıyasla çok daha rahat işler ve aklında tutar. Zihin, olaylar arasında ilişki kuran, neden-sonuç içeren anlatıları kavramada ve bu anlatılardan çıkarımlar yapmada daha yetkindir. Bu nedenle, bilgilerin anlamlı bir bütün içinde sunulması, zihinsel işlemede basit veri listelerine göre çok daha etkilidir (Holmstrom, 2016: 120).

Öte yandan kitle iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, insanların belirli platformlarda bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum, özellikle yatay propaganda için oldukça elverişli bir alan yaratmıştır. Bu koşullarda maruz kaldığı içeriklerin etkisi altına giren birey, anlatının sunduğu gerçekliği benimseyerek sosyal medyada katı bir savunucuya dönüşmekte ve başkalarını da bu doğrultuda ikna etmeye çalışabilmektedir. Anlatının özgünlüğü ve basitliği, onun sürekli yayılmasını sağlayarak, aktarılan gerçekliğin mantığını yeniden oluşturmaktadır. (Holmstrom, 2016: 124-126). Tatham'a göre bu durum, kontrolü zor olan, esnek ve hızlı ademi merkezîyetçi bir yapı oluşturmuştur (Tatham, 2015: 9).

Yapılan bir araştırma, internet ortamında en fazla yayılan içeriklerin, insanlarda yoğun duygular uyandıran paylaşımlar olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle öfke, kaygı ya da sevinç gibi güçlü duygulara hitap eden hikâyelerin, diğer içeriklere göre daha fazla ilgi çektiği ve çok daha hızlı yayıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle sosyal medyada kamuoyunu sarsan içerikler, çoğu zaman taşıdığı yoğun duygusal mesajlar sayesinde hızla etkileşim kazanmakta; bu durum da duygulara hitap eden anlatıların, bireylerin yalnızca kendi görüşlerine maruz kaldığı dijital filtre balonları içinde yayılmak için oldukça elverişli olduğunu göstermektedir. Neticede, bu balonlar bireylerin gündemini rasyonel bilgilerden ziyade duygusal izlenimlerle şekillendirmektedir (Pariser, 2011: 83).

Bireyin özellikle sosyal medya gibi platformlar aracılığıyla duygusal olarak bu şekilde çevrelenmesi, bireyde çeşitli psikolojik etkiler bırakmaktadır. Bu anlamda bireylerde anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi ciddi psikolojik rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu tür rahatsızlıklar, bireylerin günlük yaşam kalitesini düşürmekte, sosyal ilişkilerinde sorunlara yol açmakta ve toplumun genel ruh sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler bırakmaktadır. Diğer yandan şiddet içeriklerine sürekli maruz kalmak, bireylerde sürekli bir endişe hali yarattığından kişilerin kendilerini ve sevdiklerini güvende hissetme konusunda kaygı duyar hale geldiğini ifade etmek mümkündür. Şiddet içerikli paylaşımlar, özellikle kişilerin sürekli tehlikede oldukları duygusunu körükleyerek, genelleşmiş anksiyete bozukluğu gibi daha kapsamlı kaygı bozukluklarını tetiklemektedir. Sürekli tetikte olma hali (hipervigilans), bireylerin günlük yaşamlarında aşırı tedbirli davranmalarına, toplumsal etkinliklerden kaçınmalarına ve izole olmalarına neden olmaktadır.

Söz konusu içeriklere maruz kalmak, kişinin yaşama dair bakış açısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Nitekim bireyler dünyayı giderek daha karamsar bir yer olarak algılamaya başlayabilmektedir. Zamanla ortaya çıkan çaresizlik hissi sebebiyle birey, kendisini bu içeriklere karşı koruyamayacağını düşünerek, olayların kontrolü dışında olduğuna inanmaktadır. Bu durum, depresyon belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açabilmekte ve bireylerin yaşam sevincini, enerji düzeyini ve motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca şiddet içerikli görüntülerle aşırı dozda muhatap olmak doğrudan travma yaşamamış bireylerde bile Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) semptomlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu semptomlar arasında tekrarlayan düşünceler, kabuslar, kaçınma davranışları ve flashback'ler bulunmaktadır. Söz konusu durum, bireylerin iyileşme süreçlerini engelleyerek, travmatik deneyimlerin sürekli zihinde yeniden yaşanmasına yol açabilmektedir.

Şiddet içeriklerinin yaygınlığı, bireylerde sosyal izolasyon eğilimini artırma potansiyeline sahiptir. Kişiler, dış dünyayı tehlikeli bir yer olarak algılamakta ve kendilerini koruma içgüdüleriyle sosyal etkileşimlerden uzaklaşmaktadır. Bu durum, bireylerin içe kapanmalarına, yalnızlık hislerinin derinleşmesine ve sosyal destek sistemlerinin zayıflamasına yol açmaktadır. Uzun vadede sosyal izolasyon, bireyin ruh sağlığını olumsuz etkileyerek, sosyal becerilerinin azalmasına ve kendisini daha çaresiz hissetmesine neden olmaktadır. Sürekli şiddet içeriklerine maruz kalmak, bireylerde empati eşiğini düşürebilmekte ve duyarsızlaşmaya neden olabilmektedir. Bireyler, bu tür içeriklere karşı giderek daha az duyarlılık gösterir hale gelmekte ve başkalarının acılarına karşı tepkisizleşebilmektedir. Duyarsızlaşma aynı zamanda, bireylerin şiddet olaylarını sıradanlaştırmalarına yol açarak, toplumsal değerlerin ve etik normların aşınmasına sebebiyet verebilmektedir.

Bu psikolojik etkilerin tümü, bireylerin günlük yaşamını zorlaştırmakta, toplumsal ilişkilerini ve üretkenliklerini olumsuz etkilemekte ve genel toplum sağlığı üzerinde uzun vadeli hasarlar bırakmaktadır. Bu bağlamda, şiddet içeriklerinin denetim altına alınması ve bireylerin bu tür içeriklere karşı koruyucu psikolojik destek alabilmeleri için müdahalelerin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

3.1.2. Toplumsal Etkiler

Medya, suçun toplumsal algısını şekillendiren önemli bir araçtır. Televizyon, radyo, gazete ve internet aracılığıyla yayılan suç hikayeleri, toplumun suç ve suçlular hakkındaki görüşlerini derinden etkileyebilmektedir. Medya, suç haberlerini genellikle abartılı ve sansasyonel bir dille sunarak toplumun suç algısını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum medya kuruluşlarının izleyici kitlesini çekme ve koruma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Suçun dramatik bir biçimde sunulması, haberin haber değerini artırmakta ve daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşılmasını sağlamaktadır. Ancak bu tür temsillerin sonuçları, toplumda suçun algılanış biçimini çarpıtarak suçun gerçek boyutları ve doğası hakkında yanlış bir izlenim yaratma potansiyeline sahiptir.

Medyada suç haberlerinin hakikatten uzak abartılı ve çarpıtılmış biçimde sunulması, birkaç farklı yöntemi içermektedir. Yapılan araştırmalar, medyanın suç haberlerinde şiddet oranını olduğundan çok daha yüksek bir oranda temsil ettiğini göstermektedir. Örneğin, Ditton ve Duffy (1983) tarafından yapılan bir araştırmada, İskoçya’da yayınlanan suç haberlerinin %46’sının şiddet ve cinsel suçları içerdiği, oysa bu suçların polis kayıtlarındaki oranının %3’ten az olduğu tespit edilmiştir. Medya, aynı tür suçları sürekli olarak ön plana çıkararak, bu suçların toplumda daha yaygın olduğu algısını güçlendirmektedir. Örneğin, şiddet suçlarının, özellikle de cinayet gibi ciddi suçların tekrar tekrar haber yapılması, bireylerin suçun yaygınlığına dair algılarını abartılı hale getirebilmektedir. Medya kuruluşları, izleyiciye duygusal olarak daha çarpıcı gelen haberleri seçmekte ve bu haberleri dramatik dil ve görsellerle desteklemektedir. Greer (2007) bu durumu, medyanın suç hikayelerinin görsel potansiyeline dayanarak seçilmesi ve üretilmesi olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşım, izleyici üzerinde derin bir psikolojik etki bırakabilmektedir.

Öte yandan, Stanley’in tanımladığı ‘moral panik’ teorisi, medyanın belirli grupları veya davranışları abartılı bir biçimde ele alarak toplumda aşırı ve orantısız bir tepki yaratmasını ifade etmektedir. Bu teorinin temelinde, medyanın toplumsal düzen ve değerler için bir tehdit olarak sunulan ‘folk devils’ (halk şeytanları) yaratarak toplumu belirli konularda harekete geçirmesi ve endişe yaratması yatmaktadır (Stanley, 2005). Moral panikler genellikle ani ve geçici olup, belirli bir olay veya grup

etrafında toplumsal histeri ve abartılı tepkiyle sonuçlanmaktadır. Medya, belirli grupları veya davranışları hedef alarak toplumsal bir tehdit imajı oluşturur. Bu tehdit algısı, medya aracılığıyla toplumun genelinde yayılır. Bu süreçte, belirli simgeler ve semboller kullanılarak, tehdit unsurları basit ve akılda kalıcı bir biçimde sunulmaktadır. Örneğin, belirli kıyafetler, davranışlar ya da ifadeler, tehdit olarak algılanan bu gruplarla özdeşleştirilir.

Moral paniklerin en dikkat çekici yönü, toplumun ve otoritelerin tepkisi sonucunda ortaya çıkan sosyal ve politik sonuçları olmasıdır. Moral panikler, genellikle yeni yasaların ve toplumsal düzenlemelerin yapılmasına yol açabilmektedir. Bununla birlikte, bu tür panikler, toplumsal ayrımcılığı körükleyerek belirli grupların ötekileştirilmesine de neden olabilmektedir. Örneğin, ‘moral panik’ teorisi, 1990’larda ‘paedophile’ teriminin medya tarafından yaygınlaştırılmasıyla çocuklara yönelik cinsel suçların kamuoyunda büyük bir korku ve tepki dalgası yaratmasına yol açtığını ve bu sürecin, toplumda belli kişilere ve gruplara karşı aşırı önlemler alınmasını desteklediğini göstermektedir (Stanley, 2005).

Tüm bu hususlar değerlendirildiğinde şiddet içeriklerine maruz kalan bireylerin günlük yaşamda çevresindeki insanlara ve olaylara karşı paranoya geliştirebilmelerine sebebiyet verebilmektedir. Özellikle sosyal medya algoritmalarının bu tür içerikleri öne çıkararak sunması, bireylerin dünyayı sürekli bir tehdit unsuru olarak algılamalarına neden olmaktadır. Toplum nezdinde oluşan güvensizlik algısı, bireylerde artan paranoya ve aşırı tedbir alma davranışları ile kendini gösterebilmektedir. Sosyal medyada yer alan her şiddet ve suç haberi, özellikle görsel veya video formatında paylaşıldığında, bireylerin kendilerini güvende hissetme kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, bireylerin sürekli tetikte olma ve günlük hayatta karşılaşılabilecekleri riskleri abartılı bir şekilde algılama eğilimlerini artırmaktadır. Örneğin, sürekli olarak şiddet haberlerine veya suç içeriklerine maruz kalan birey, daha önce güvenli olarak kabul ettiği yerlerde dahi kendini güvende hissedememektedir. Hatta bireyler, toplu taşıma araçlarına binmekten, kalabalık yerlerde bulunmaktan veya sosyal etkinliklere katılmaktan çekinebilmektedir. Bu durum, toplumda yaygın bir korku kültürü oluşturmakta ve bireylerin toplumsal hayata katılımını kısıtlamaktadır.

Toplumda sürekli bir güvensizlik algısının var olması, bireylerin yakın çevrelerindeki insanlarla olan ilişkilerini de zayıflatmaktadır. Komşuluk ilişkileri, iş arkadaşlıkları ve hatta aile bağları bile bu tür içeriklerin olumsuz etkisinden zarar görebilmektedir. Güvensizlik hissi, bireyleri kendilerini korumaya yöneltirken, toplum içindeki dayanışma ve yardımlaşma duygularını da zayıflatmaktadır. Bireyler, toplumsal meselelerde ortak hareket etme eğilimlerini kaybederek, daha çok bireysel güvenliklerini sağlamaya odaklanmaktadır. Toplumun bir arada hareket etme kapasitesinin azalması, kolektif sorunların çözümünü zorlaştırmakta ve bu anlamda toplumsal dayanışmayı tehdit etmektedir. Toplumsal güvenlik algısının zayıflaması, bireyleri sadece kendilerini korumaya yönlendirirken, yardımlaşma ve destek kültürünü de zayıflatarak toplumsal bağları gevşetmektedir. Bu durum, özellikle kriz anlarında veya toplumsal travmalarda toplumun daha kırılgan hale gelmesine neden olmaktadır.

Geleneksel olarak güvenilen sosyal mekanizmaların ve toplumsal yapıların söz konusu içeriklerin etkisiyle sorgulanır hale gelmesi bir başka sorun olarak kendini göstermektedir. Bireyler, resmi otoritelerin veya kolluk kuvvetlerinin güvenliği sağlama noktasında yetersiz kaldığına inanması olayın sakıncalı olan bir diğer boyutudur. Kamu güvenliğini sağlamakla görevlendirilmiş resmi kurumlara yönelik toplumsal güvenin azalması, bireylerin devlet ve toplumla olan ilişkilerini zayıflatabilme potansiyelini taşımaktadır. Dahası bu durum, devletin meşruiyetini ve toplumun genel işleyişini tehdit eder hale gelmektedir. Bu nedenle, suç ve şiddet içeriklerinin denetim altına alınması, toplumsal güvenin yeniden sağlanması ve bireylerin güven içinde bir arada yaşayabilmeleri için etkin politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Sosyal medya platformları, kasıtlı şekilde hazırlanmış dezenformasyon kampanyalarının hızlıca yayılması ve geniş kitlelere ulaşması açısından güçlü bir araç haline gelmiştir. Özellikle gençler, sosyal medyada gördükleri davranışları, ilgi çekici ve heyecan verici olarak algılayarak taklit etme eğilimindedir. Hakikatle bağını koparmış paylaşımlar, suç unsurları içeren davranışları cazip gösterebilmekte ve gençler üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Bu tür içeriklerin sürekli olarak dolaşıma girmesi, genç bireylerde suç davranışlarının normalleşmesi riskini artırmaktadır. Sosyal öğrenme teorisine göre, bireyler özellikle rol model olarak

gördükleri kişilerin davranışlarını gözlemleyerek öğrenmektedir. Sosyal medyada paylaşımlar, içeriği ne olursa olsun gençlerin rol modelleri tarafından paylaşıldıklarında gençler tarafından ilgi çekici ve etkileyici olarak algılanabilmektedir. Özellikle genç yaş grubundaki bireyler, sosyal medyada çokça maruz kaldıkları davranışları taklit etmeye daha yatkındır. Örneğin şiddet veya suç içerikli bir paylaşımın viral olması, bireylerde bu tür davranışların kabul edilebilir olduğuna dair bir algı yaratabilmektedir. Bu durum, gençlerde şiddet davranışlarına yönelik bir eğilim geliştirmekte ve suç davranışlarının normalleşmesine yol açabilmektedir. Örneğin, bir şiddet olayı veya suç eyleminin detaylı bir şekilde sosyal medyada paylaşılması, genç bireylerin bu davranışları model alarak benzer eylemleri gerçekleştirme riskini artırmaktadır. Bu tür davranışların çoğalması, toplumda suç vakalarının artmasına ve bu davranışların yaygınlaşmasına sebep olabilmektedir.

Sosyal medyada paylaşımlar, gençlerde “şöhret olma” veya “tanınma” arzusunu tetiklemektedir. Özellikle gençler, sosyal medya üzerindeki beğeni, yorum ve takipçi sayısı gibi geri bildirimlerle motive olarak bu tür davranışları daha fazla sergileme eğiliminde olmaktadır. Dezenformatif bir şiddet içerikli paylaşımın geniş kitlelere ulaşması, bireylerde bu tür davranışların popülerlik kazanabileceği algısını yaratmaktadır. Bu durum gençlerin suç içeren eylemlere eğilim göstermelerine, sosyal medyada dikkat çekici olmak adına şiddet içerikli davranışları tekrar etmelerine yol açabilmektedir. Şiddet içeriklerinin yayılması, gençlerin sosyal medya üzerinde popülerlik kazanmak adına daha fazla risk alma eğiliminde olmalarına neden olmaktadır.

Gerek geleneksel medyada gerekse de dijital platformlarda, bireyler birçok bilgi ve içeriğe maruz kalmakta ve bu durum zamanla bireyin ait olduğu sosyal çevre dışında farklı kimliklerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Holmstrom, 2016: 123-124). Özellikle ergenlik dönemi, bireylerin kimlik arayışı içerisinde olduğu ve dış etkilere karşı daha duyarlı olduğu bir dönemdir. Bu dönemde sosyal medya platformlarında gördükleri davranışlardan etkilenme oranı artmakta ve kendilerini kanıtlama çabası içerisine girmektedir. Dezenformatif paylaşımlar gençlerin bu kimlik arayışı sürecinde yanlış rol modeller edinmelerine ve toplumsal normlara aykırı davranışları benimsemelerine yol açabilmektedir. Söz konusu paylaşımlarla kabul edilemez davranışların çekici ve etkileyici olarak sunulması, genç bireylerde bu tür

davranışların olumlu sonuçlar doğuracağı algısını yaratmaktadır. Diğer yandan platformlarda yer alan her gönderi, gençlerin sosyal medya üzerinde grup halinde hareket etmesi ve kitle psikolojisinin etkisi altında kalması potansiyelini barındırmaktadır. Özellikle gençlerin sosyal medyada takip ettikleri kişiler ve gruplarla aynı davranış kalıplarını benimseme eğilimi gösterdiği bilinen bir gerçekliktir. Grup dinamikleri içerisinde bireyler, bireysel ahlaki sınırlarını ve değerlerini bir kenara bırakarak, kitle psikolojisinin etkisi altında kalabilmektedir.

Sosyal medya platformları, günümüzde sadece bireyler arası iletişimi sağlayan araçlar olmaktan çıkmış, toplumsal yapıları, bireylerin psikolojisini ve toplumların güvenlik anlayışını etkileyen güçlü birer fenomen haline gelmiştir. Bilginin hızla dolaşıma girmesi sayesinde toplumlar daha bilinçli ve bilgili hale gelirken, bu bilgi akışının denetim eksikliği ve sosyal medya algoritmalarının doğurduğu "yankı odası" etkisiyle ciddi güvenlik riskleri de oluşmaktadır. Özellikle toplumdaki kin ve nefret duygusunu hakikatten uzak bir şekilde belirli bir kesimin aleyhine teşvik edecek içeriklerin kontrolsüzce yayılması, bireylerin psikolojisinde ve toplumun genel algısında çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Psikolojik açıdan ele alındığında, sosyal medyada bu tarz içeriklere maruz kalmak, bireylerin anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi rahatsızlıklara yakalanma riskini artırmakta ve toplum içerisinde güvensizlik, paranoya ve tetikte olma gibi olumsuz duygusal etkiler yaratmaktadır. Ayrıca bireylerin empati seviyelerini düşürerek toplumda duyarsızlaşmaya neden olmakta, başkalarının acılarına karşı kayıtsız kalınmasına yol açmaktadır. Böylece toplumsal normlar ve etik değerlerde erozyon meydana gelmekte, toplumun genel sağlığı üzerinde uzun vadeli hasarlar bırakmaktadır.

Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, medya aracılığıyla suçun sansasyonel bir dille sunulması, toplumda moral panikler oluşturarak bireylerin güvenlik kaygılarını artırmaktadır. Bu moral panikler, bir yandan toplumda aşırı önlemler alınmasını tetiklerken diğer yandan toplumsal ayrımcılığı körüklemektedir. Özellikle sosyal medya platformlarının şiddet içerikli dezenformasyonu geniş kitlelere ulaştırma gücü, gençlerin suç unsurlarını içselleştirme ve bu davranışları normalleştirme eğilimlerini artırmaktadır. Genç bireylerde “şöhret olma” arzusunun, sosyal medya

beğeni ve takipçi sayılarıyla beslenmesi, şiddet içerikli davranışları popülerlik adına sergileme eğilimlerini artırmakta; bu durum toplumsal yapıda bozulmalara neden olmaktadır.

Sosyal medya platformlarının bu gibi riskli etkilerinin önüne geçebilmek, toplumsal sağlığı korumak ve bireylerin güven içinde yaşamalarını sağlamak için etkin politikalar geliştirilmesi önem arz etmektedir. Dezenformatif içeriklerin denetim altına alınması, özellikle genç bireylerin sosyal medyada yanlış rol modeller edinmesinin önlenmesi, ailelerin ve eğitim kurumlarının gençleri medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirmesi gibi önlemler, bu sürecin yönetilmesinde kritik rol oynamaktadır. Toplumsal dayanışmayı güçlendiren, sağlıklı bir güvenlik algısı oluşturan ve bireylerin sağlıklı bir psikolojiye sahip olmalarını destekleyen uygulamalar, sosyal medya kaynaklı olumsuz etkilerin azaltılmasında önemli bir adım olacaktır. Bu kapsamda, toplumun sosyal medya kullanımını dengeleyen politikaların ve bireyleri koruyucu müdahalelerin geliştirilmesi, bireylerin sosyal medyada daha sağlıklı bir deneyim yaşamasını sağlamada hayati öneme sahiptir.

3.2. DEZENFORMASYONLA MÜCADELE ÖRNEKLERİ

Dezenformasyon, küresel düzeyde toplumsal istikrarı tehdit eden, kamu güvenliğini zayıflatan ve demokratik süreçlerin işleyişine zarar veren önemli bir sorun olarak kendini göstermektedir. Söz konusu sorunun giderek daha karmaşık bir hal alması, devletlerin ve uluslararası kuruluşların çeşitli mücadele stratejileri geliştirmesine yol açmıştır. Bununla beraber dezenformasyonla mücadele stratejileri, ülkelerin yönetim yapıları, siyasi kültürleri ve tarihsel gelenekleri çerçevesinde farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında dezenformasyonla mücadele politikalarının farklı siyasi ve kültürel gelenekleri yansıtan örnekler üzerinden ele alınması, konuya ilişkin geniş bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, seçilen uluslararası kuruluşlar ve ülkeler, küresel düzeyde dezenformasyonla mücadeleye ilişkin yaklaşımları anlamak için kritik birer örnek teşkil etmektedir.

Uluslararası kuruluşlar bağlamında, Avrupa Birliği, NATO ve Birleşmiş Milletler gibi aktörler, dezenformasyonla mücadele konusunda belirgin politikalar ve stratejiler geliştirmiştir. Avrupa Birliği, demokratik değerlerin korunmasını ve ifade özgürlüğü ile doğru bilginin teşvik edilmesini merkeze alan bir yaklaşım

benimsemiştir. NATO, dezenformasyonu daha çok güvenlik temelli bir tehdit olarak ele almış ve özellikle hibrit savaş bağlamında dezenformasyona karşı önleyici politikalar geliştirmiştir. Birleşmiş Milletler ise küresel ölçekte dezenformasyona karşı ortak bir farkındalık yaratmayı ve üye devletlerin bu konuda iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu kuruluşların ele alınması, dezenformasyonla mücadelede farklı uluslararası iş birliği modellerini anlamaya katkı sunmaktadır.

Ülke bazında, ABD ve Çin'in dezenformasyonla mücadele stratejileri incelenmiştir. ABD, Anglo-Sakson yönetim geleneğini yansıtan bir örnek olarak ele alınmıştır. Bu geleneğin temelinde, ifade özgürlüğü, bağımsız medya ve bireysel hakların korunması gibi demokratik değerler yer almakta olup, dezenformasyonla mücadelede medya okuryazarlığı ve şeffaflık esas alınmaktadır. Aynı zamanda ABD'nin teknoloji odaklı yaklaşımları ve özel sektörle iş birliğine dayanan modelleri, küresel dezenformasyonla mücadelede önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ABD örneği, dezenformasyonla mücadelede piyasa temelli bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Çin ise merkeziyetçi ve otoriter yönetim yapısını yansıtan bir örnek olarak ele alınmıştır. Çin'in dezenformasyonla mücadele politikaları, bilgi akışının sıkı bir şekilde kontrol edilmesine ve toplumsal düzenin korunmasına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, "Büyük Güvenlik Duvarı" gibi dijital sansür uygulamaları ve devlet destekli medya organları, Çin'in dezenformasyon stratejisinin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Çin'in dezenformasyonla mücadele politikalarının ele alınması, otoriter rejimlerde dezenformasyonla mücadelede kullanılan yöntemlerin, özgürlükçü yaklaşımlardan nasıl ayrıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu inceleme, dezenformasyonla mücadelede devlet kontrolü ile toplumsal istikrar arasında nasıl bir ilişki kurulduğunu anlamayı mümkün kılmaktadır.

Avrupa'dan bir ülkeye yer verilmemiş olması ise, bu bölüme Avrupa Birliği'nin dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Avrupa Birliği, üye ülkeler arasında ortak bir dezenformasyon politikası geliştirmeye yönelik çabalarıyla öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin dezenformasyonla mücadele politikalarını ele almak, yalnızca bir ülkenin yaklaşımını değil, bir bölgeyi kapsayan ortak bir stratejiyi değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle, Avrupa Birliği'nin çalışmaya dahil edilmesi, bölgesel ve

uluslararası düzeyde dezenformasyonla mücadeleye ilişkin geniş bir perspektif sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde incelenen uluslararası kuruluşlar ve ülkeler, dezenformasyonla mücadele stratejilerinin farklı tarihsel, siyasi ve kültürel bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamak için bilinçli bir şekilde seçilmiştir. Avrupa Birliği, NATO ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, dezenformasyonla mücadelede iş birliği modellerini ve ulus-ötesi politikaları temsil ederken; ABD ve Çin gibi ülkeler, ulusal düzeyde farklı siyasi geleneklerin dezenformasyonla mücadeleye nasıl yaklaştığını gözler önüne sermektedir. Bu seçimin, küresel dezenformasyon sorununa karşı geliştirilen çok yönlü stratejileri ortaya koymak açısından anlamlı bir yapı sunduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, ele alınan örnekler, dezenformasyonla mücadelede demokratik değerler, güvenlik temelli yaklaşımlar ve devlet kontrolü arasındaki farklılıkları ortaya koyarak, konunun kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamaktadır.

3.2.1. Avrupa Birliği (AB)'nin Dezenformasyona Mücadele Politikası

Dezenformasyon, bilginin kasıtlı olarak çarpıtılması, yanlış bir şekilde sunulması veya bağlamından koparılarak hedef kitleyi yanıltmayı amaçlayan bir süreçtir. Dezenformasyonun içeriği ve biçimi oldukça çeşitlilik gösterebildiği için farklı amaçlarla kullanılabilir. Örneğin, bir görüntü veya video üzerinde yapılan küçük değişiklikler izleyiciyi yanıltmak için yeterli olabilmektedir. Aynı şekilde, bir olayın parçası olan bir video başka bir olayın parçasıymış gibi sunulabilir. Diğer bir ifadeyle doğru bir içerik yanlış bağlamda sunulabilir. Dezenformasyon yaratılabilir. Dezenformasyon, sadece çevrimiçi ortamlarda değil, geleneksel medya kanallarında da yayılabilir. Ancak dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte, bu tür yanlış bilgilerin yayılması daha hızlı ve daha geniş bir kitleye ulaşacak şekilde gerçekleşir. Özellikle sosyal medyada, botlar ve otomatikleştirilmiş hesaplar vasıtasıyla da dezenformasyonun viral hale gelmesi söz konusu olabilmektedir. Dezenformasyonun yayılmasında etkili olan bir diğer faktör, bireylerin ve grupların bu yanlış bilgileri farkında olmadan paylaşmasıdır. İnsanların genellikle gördükleri bilgiyi doğrulamadan paylaşma eğiliminde olmaları dezenformasyonun hızla

yayılmasına neden olabilmektedir. Bu durum, özellikle kriz anlarında veya toplumsal gerilimlerin yüksek olduğu dönemlerde daha belirgin hale gelmektedir.

AB'nin dezenformasyon ile mücadele önlemlerini gözden geçirip kategorilere ayırmadan önce, AB'nin dezenformasyon teriminden tam olarak neyi değerlendirdiğini ifade etmek gerekir. Avrupa Komisyonu dezenformasyonun tanımını şu şekilde yapmıştır:

“Dezenformasyon, ekonomik kazanç elde etmek veya halkı kasıtlı olarak aldatmak için yaratılan, sunulan ve yayılan ve kamuya zarar verebilecek doğrulanabilir şekilde yanlış veya yanıltıcı bilgi olarak anlaşılmaktadır. Kamuya zarar; demokratik siyasi ve politika yapım süreçlerine ve AB vatandaşlarının sağlığının, çevrenin veya güvenliğinin korunması gibi kamu mallarına yönelik tehditleri içerir” (Avrupa Komisyonu:2018c)

Demokratik toplumlar, vatandaşların iyi anlamda bilgilendirilmiş, gerçeğe dayalı görüşler oluşturmalarına olanak tanıyan kamusal tartışmalar üzerine inşa edilmiştir. Bu tartışmalar, insanların özgür ve adil siyasi süreçler aracılığıyla iradelerini ifade edebilmelerine imkân tanır. Geleneksel olarak kamu otoritelerini hesap verebilir kılmada ve vatandaşların toplumsal konular hakkında bilgi edinip kendi görüşlerini oluşturmalarında kilit bir rol oynayan medya sayesinde vatandaşlar, demokratik toplumda aktif ve etkili bir şekilde yer alabilmektedir. Avrupa Komisyonu, dezenformasyonla mücadele aşamasında AB'nin eylemlerine rehberlik etmesi gereken ilkeleri ve hedefleri tanımladığı bir belge yayınlamıştır. Belgede Avrupa'da, geleneksel medyanın tarafsızlık, çoğulculuk, kültürel çeşitlilik, zararlı içerik, reklam ve sponsorlu içerik gibi konularda kapsamlı düzenlemelere tabi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği'nde demokrasinin, özgür ve bağımsız bir medyanın varlığına dayandığı ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018b).

Dezenformasyonla mücadele yapısı itibarıyla ifade ve medya özgürlüğü gibi konularla çatışma içindedir. Bu anlamda Avrupa Komisyonu'nun yayınlamış olduğu belgede, devlet aktörlerinin ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğü ile ilgili birincil yükümlülüklerinden bahsedildiği görülmektedir. Nitekim bu yükümlülükler medyaya yönelik sansürden kaçınmak ve çoğulcu bir kamu tartışması için elverişli bir ortam sağlamak olarak sıralanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2018b). Zararlı olduğu iddia edilen

yasal içeriklerin genellikle ifade özgürlüğü tarafından korunduğu durumlarda hukuksal açıdan bir ayrıma gidilmesi önemlidir. Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına göre vatandaşların bilgi ve fikir alma ve bunları yayma hakkının kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın ve sınırlar gözetilmeksizin kullanılması öngörülmüşse de, bu serbestliğin bir sınırı olduğunu söylemek mümkündür. AB açısından güvenlik açısından sorunlar doğurabilecek, çeşitli yerli ve yabancı kuruluşlar tarafından yaygın olarak kullanılan kitlesel çevrimiçi dezenformasyon kampanyalarında bu sınırların korunması gerektiği belgede kendine yer bulmuştur. Üçüncü ülkeler tarafından yapılan dezenformasyon kampanyalarının özellikle siber saldırılarla birlikte seçim süreçleri de dahil olmak üzere, iç güvenliğe yönelik hibrit tehditlerin bir parçası olabileceğinin altı çizilmiştir. Bu duruma örnek olarak Rus askeri doktrininde bilgi savaşının alanlardan biri olarak kabul edildiği gösterilmiştir (Shattock, 2023:78).

3.2.1.1. Düzenleyici Önlemler

Avrupa Komisyonu, AB'nin dezenformasyonla mücadele yaklaşımındaki başlıca ilke ve hedeflerin hangi çerçevede olması gerektiğini açıklamıştır. Buna göre bilginin kaynağı, bu bilginin nasıl üretildiği ve yayıldığı gibi hususlarda şeffaflığın artırılması öncelikli alan olarak belirlenmiştir. İkinci olarak, vatandaşların eleştirel düşünme temelinde bilinçli kararlar alabilmelerini sağlamak için bilgi çeşitliliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, bilgi güvenilirliğini artırmayı hedefleyen uygulamaların teşvik edilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Son olarak bu konuda farkındalık artırma ve medya okuryazarlığını geliştirme amacıyla reklamcılar, güvenilir kuruluşlar, gazeteciler ve medya gruplarının iş birliğini içeren geniş kapsamlı organizasyonlar ön plana çıkartılmıştır (Avrupa Komisyonu:2018c.). AB'nin dezenformasyon karşıtı önlemlerini üç başlık altında kategorize etmek mümkündür. Bunların nitelikleri açısından düzenleyici, politik ve toplumsal olarak sıralamak mümkündür. Bu önlemler özelliklerine göre, önlemler kısıtlayıcı/baskılayıcı veya kapsayıcı/dayanıklılığı artırıcı olabilmektedir. Düzenleyici ve politik önlemler kısa vadeli hedefleri içerirken toplumsal önlemlerin uzun vadeli çözüm arayışlarını içerdiği ifade edilebilir.

Düzenleyici önlemler, kendi kendini düzenleyen yumuşak hukuk kurallarından oluşabileceği gibi, yasal olarak bağlayıcı (sert hukuk) araçlarını da içermektedir. Bu önlemler arasında 2018 Eylül'de Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen eylem planında yer alan, AB Dezenformasyon Uygulama Kodu gösterilebilir. Bu düzenleme ile beraber dezenformasyonla mücadeleye çevrimiçi medya platformların dahil edilmesinin yolu açılmıştır. Facebook, Twitter, Google ve Mozilla dahil olmak üzere çevrimiçi platformlar, reklam veren şirketler ve sosyal medya ağları tarafından imzalanan bir düzenleme protokolüdür (Avrupa Komisyonu:2018a). Ekim 2018'de faaliyete başlayan bu mekanizmaya Microsoft Mayıs 2019'da, TikTok ise Haziran 2020'de katılmıştır. Söz konusu uygulama kodu, başlangıçta reklam yerleşimlerinin incelenmesi, politik reklamların şeffaflığı, hizmetlerin bütünlüğü (sahte hesapları ve bot kaynaklı sahte etkileşim ağlarını tanımlamayı amaçlamaktadır), tüketicilerin güçlendirilmesi (sahte içeriğin tanımlanabilirliği yoluyla farkındalığın teşvik edilmesi, gerçek ve yetkili bilgilerin önceliklendirilmesi) ve platform verilerine erişim konusunda akademi ve sivil toplumla ortaklıkların teşvik edilmesi yoluyla araştırmaların güçlendirilmesi ile ilgili 21 taahhüt içermektedir (Avrupa Komisyonu, 2018a).

AB Uygulama Kodu ile bazı önemli başlıkları taşımaktadır. Burada yer alan taahhütlerden bir tanesi dezenformasyon sağlayıcılarının reklam gelirlerinden faydalanmamasını öngörmektedir. Böylelikle dezenformasyon içeren reklamların yayılma hızının kesilmesi hedeflenmiştir. Kod, dezenformasyon yaymak için kullanılan manipülatif davranışları (örneğin sahte hesaplar, bot destekli amplifikasyon, kimliğe bürünme, kötü niyetli deep fake'ler) azaltmak için imzacılar arasında daha güçlü bir iş birliği kuracağı ifade edilmiştir (Datzler, V. ve Lonardo, L., 2022). Ayrıca söz konusu geliştirilen kod, dezenformasyonun yayılmasını sınırlamak ve öneri sistemlerinin daha şeffaf olmasını sağlamak için güvenli tasarım uygulamalarının yürürlüğe konulmasını sağlayacaktır. Bunlar ek olarak uygulama kodunun çevrimiçi platformların dezenformasyon araştırmalarına daha iyi destek sağlaması öngörülmektedir. Araştırmacıların platformların verilerine daha iyi ve geniş bir şekilde erişime sahip olması kişisel olmayan, anonimleştirilmiş, kamuya açık verilere otomatik erişimin sağlanması ve ek inceleme gerektiren verilere erişimi basitleştirmek

için bir yönetim yapısı oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılması anlamına gelmektedir.

1 Mart 2022'de AB, Rusya'ya yönelik bazı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımların birinde AB, 2022/351 sayılı karar ile

“Russia Today English, Russia Today UK, Russia Today Germany, Russia Today France, Russia Today Spanish veya Sputnik tarafından herhangi bir içeriği yayınlamanın veya yayınlanmasına olanak sağlamanın, kolaylaştırmanın veya başka şekilde katkıda bulunmanın”

yasak olduğunu ilan etmiştir. Karara göre Rusya, AB'yi ve üye devletlerini istikrarsızlaştırmak için sistematik ve etkim bir şekilde dezenformasyon kampanyaları yürütmektedir. Söz konusu dezenformasyon kampanyalarının Avrupa'daki siyasi partileri, sivil toplumu, sığınmacıları, Rus etnik azınlıkları ve birlikte yer alan üye devletlerin demokratik kurumlarını hedef aldığı değerlendirilmiştir. Söz konusu kararda dezenformasyon ve propaganda eylemlerinin *“Rusya Federasyonu liderliğinde sürekli, doğrudan veya dolaylı kontrolü altında çeşitli medya kuruluşları aracılığıyla”* yürütüldüğü belirtilmiştir. Bu nedenle kablo, uydu, IP-TV, internet servis sağlayıcıları, internet video paylaşım platformları veya uygulamaları gibi her türlü araçla yayın yapılması yasaklanmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2022).

Düzenleyici önlemlere başka bir örnek olarak “Dijital Hizmetler Yasası” verilebilir. Avrupa Parlamentosu, Ekim 2022'de, yasadışı içeriğin kaldırılması ve kullanıcıların temel çevrimiçi haklarının etkili bir şekilde korunması amacıyla güvenli ve hesap verebilir bir çevrimiçi ortam sağlamayı amaçlayan Dijital Hizmetler Yasası (2022/2065) kabul etmiştir. Bu yasa ile kasıtlı olarak oluşturulan ve yayılan yanlış bilgilere yönelik yasaklamalar getirilmiştir. Aynı zamanda yasadaki bazı maddeler ile (Md. 34 ve 35'e göre), büyük çevrimiçi platformlar ve arama motorlarına yönelik yıllık risk değerlendirmelerinin yapılarak buna uygun risk azaltma önlemleri alınması gerektiği hükme bağlanmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2022).

3.2.1.2. Siyasi Önlemler

Siyasi önlemler ise AB'nin ve üye devletlerinin dezenformasyon olaylarını tespit ve analiz etmenin yanında, izleme ve haritalama faaliyetlerini içeren düzenlemelerdir.

Avrupa Komisyonu hibrit tehditlerle mücadele çerçevesine ilişkin, AB'nin devlet veya devlet dışı aktörlerin hibrit faaliyetlerine ilişkin durumsal farkındalığını iyileştirmeyi amaçlayan Hibrit Füzyon Hücresi kurulmasını önermiştir. Hücre, hibrit tehdit olaylarını analiz ederek, risk değerlendirmesi yapmakta ve bunun neticesinde AB'nin stratejik karar alma süreçlerini bilgilendirmektedir (Avrupa Komisyonu, 2016:4). Ayrıca tüm AB ve NATO üye devletlerine açık, özerk bir ağ tabanlı organizasyon olarak hibrit tehditlerle mücadele amacıyla Avrupa Mükemmeliyet Merkezi kurulmuştur. Merkezin temel görevi, uzmanlık ve eğitim sağlayarak katılımcı devletlerin hibrit tehditleri önleme ve bunlara karşı koyma yeteneklerini oluşturmaktır (Avrupa Komisyonu,2016). Bunun yanında 2018 yılında Avrupa Komisyonu, dezenformasyona karşı politika girişimleri konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere “Sahte Haberler ve Çevrimiçi Dezenformasyon” konusunda “Yüksek Düzeyli Uzman Grubu”nu kurmuştur. Uzman Grubu, Nisan 2018 sonunda Komisyon tarafından yayınlanan çevrimiçi dezenformasyonla ilgili olarak “Dezenformasyona Çok Boyutlu Bir Yaklaşım” adlı raporu yayınlamıştır (Bressanelli, 2020).

Dezenformasyona Karşı Eylem Planı önerilerine dayanılarak, özellikle Avrupa Parlamentosu seçimleri öncesinde dezenformasyon konusunda dijital bir bilgi paylaşım platformu sağlamak amacıyla Mart 2019'da “Hızlı Uyarı Sistemi” kurulmuştur. Sistemin kendine has tarafı, AB kurumlarının ve ulusal temsilcilerin tespit edilen dezenformasyon kampanyaları hakkında gerçek zamanlı uyarılar sağlamasına olanak tanınmasıdır. Ancak, Avrupa seçimleri öncesinde hiçbir uyarı verilmemiş olup , esas olarak Fransa, Almanya, İngiltere ve Baltık ülkeleri gibi bazı üye devletler tarafından sağlanan dezenformasyonla ilgili bilgilerin bir deposu olma rolü üstlenmiştir (Bressanelli vd., 2019).

Avrupa Parlamentosu 2020 yılında almış olduğu kararla AB genelinde, kamuoyunu şekillendirmek için geleneksel ve sosyal medyada dezenformasyon kampanyalarına yönelik özel bir komite kurulması gerektiğini kararlaştırmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2020). Kurulan bu özel komite siber saldırılardan siyasi aktörlere kadar uzanan geniş yelpazede gerçekleştirilecek müdahalelere yönelik kanıtların toplanmasında yetkili kılınmıştır. AB ve üye devletlerin demokratik kurum ve süreçlerine yönelik yabancı müdahalelere yönelik böyle bir komitenin kurulması

dezenformasyonla mücadelede bütünsel ve uzun vadeli bir yaklaşımın gerekliliği olarak sunulmuştur. Komite tehditlerin güvenlik yönünü değerlendirmek, sosyal medyada sahte hesapların kapatılmasını sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmak, dezenformasyonla alakalı olarak üye devletler arasında koordinasyon sağlamak ve görevini yerine getirmek amacıyla AB ve tüm üye devletlerde ilgili ve etkili gördüğü tüm kurumları göreve çağırmakla yetkilendirilmiştir (Zvozdetska, 2021). Komitenin görev süresi 12 ile sınırlı tutulmasına rağmen, Avrupa Parlamentosu tarafından görev süresinin her bitiş tarihinde süre bir 12 ay daha uzatılarak yenilenmiştir.

3.2.1.3. Toplumsal Önlemler

AB'nin dezenformasyonla mücadele politikasının bir diğer ayağını toplumsal önlemler kısmı oluşturmaktadır. Toplumsal önlemler özellikle eğitim yoluyla toplumun dezenformasyona karşı direncini artırmayı hedefler. Dezenformasyona yönelik mücadeleyi toplumun tüm kesimlerine yaymayı amaçladığından çevrimiçi medya platformları, STK'lar, gazeteciler, araştırmacılar ve vatandaşlar gibi sivil toplumun tüm aktörlerini bünyesine almaya çalışır. Avrupa Komisyonun dezenformasyona karşı ayrıntılı eylem planına uygun olarak 2019 yılında akademisyenler ve diğer ilgili paydaşların işbirliği yaparak politika yapıcılarını desteklemesi amacıyla Avrupa Dijital Medya Gözlemevi kurulmuştur. Avrupa Komisyonu da dahil olmak üzere kamu otoritelerinden tamamen bağımsız bir yönetim yapısına sahip olan bu gözlemevi, İtalya Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü liderliğindeki bir konsorsiyum tarafından yönetilmektedir. Böylelikle üye Devletler ve AB arasındaki dezenformasyona karşı iş birliğini başlıca dört konu üzerinden geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu unsurları algılamayı iyileştirmek, toplumsal tepkileri koordine etmek, çevrimiçi platformlarla çalışmak ve vatandaşların çevrimiçi yanlış bilgilere yanıt vermeleri konusunda farkındalık yaratmak olarak sıralamak mümkündür.

Dezenformasyon konusunda farkındalığın artırılması amacıyla Avrupa Komisyonu 2024 Avrupa seçimleri öncesinde Avrupa Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Düzenleyicileri Grubu ile beraber ortak videolar yayınlamıştır. Söz konusu bu video kampanyasının amacı, vatandaşlara çevrimiçi ortamda yanıltıcı içerikleri tespit edip paylaşmaktan kaçınmak için eleştirel düşünme konusunda pratik tavsiyelerde

bulunmaktadır. Video kampanyası 27 üye devletin tamamında sosyal medya, televizyon ve radyo istasyonlarında yayınlanmıştır. Komisyon vatandaşların yanlış bilgilere kanmasını ve bunları istemeden yaymasını önlemek için bazı ek ipuçları ve kaynaklar da hazırlamıştır. Bu kaynaklarda aldatıcı haberlerin nasıl tespit edileceği ve bunun yerine gerçek kaynakların nasıl belirleneceğine dair ipuçları yer almıştır. Bunların yanında sahte fotoğraf ve videoların nasıl tespit edileceğine dair verilen eğitim modülleriyle deepfake'e yönelik farkındalık arttırılmaya çalışılmıştır.

Medya okuryazarlığı, AB açısından dezenformasyona karşı toplumsal dayanıklılık oluşturma noktasında önemli bir unsurdur. Nitekim medyaya erişim kapasitesi, medya hakkında eleştirel bir anlayışa sahip olmak ve onunla etkileşim kurmak bu anlamda hayati bir önem taşımaktadır (Romanova vd., 2020). Medya okuryazarlığı, vatandaşların modern dijital haber ortamında gezinmesini ve iyi bilgilendirilmiş seçimler yapmasını sağladığından dezenformasyonla mücadelede uzun vadeli bir perspektif sunmaktadır. Bu neden Avrupa Komisyonu tüm yaşlardaki vatandaşlara yönelik olarak bilinçli kararlar alabilmelerini sağlamak amacıyla medya okuryazarlığı kılavuzunu yayınlamıştır. Bu kılavuza göre üye devletler tüm yaş gruplarında medya okuryazarlığı becerilerini teşvik etmek ve geliştirmek için yürüttükleri herhangi bir katılım veya farkındalık yaratma faaliyeti hakkında raporlama yapmak için en iyi çabayı göstermelidir (Zvozdetska, O. 2021). Ayrıca farklı düzeylerde (ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim veya diğer eğitim ve öğretim düzeyleri) resmi eğitim müfredatlarına medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi amacıyla dersler konulması ve bu uygulamaların teşvik edilmesi öngörülmüştür. Üye devletlerin medya okuryazarlığı becerilerinin teşviki ve geliştirilmesi için tahsis edilen kamu mali kaynaklarının kapsamını ve zaman çerçevesini dönemsel olarak açıklamaları istenmiştir. Ayrıca üye devletlerin mümkün olduğunca, medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik ulusal ve/veya bölgesel stratejiler ve eylem planları gibi daha geniş kapsamlı politika önlemleri hakkında da rapor sunmaları gerektiği kararlaştırılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2023).

Avrupa Birliği'nin dijital çağda giderek artan dezenformasyon sorunuyla mücadele etmek amacıyla geliştirdiği kapsamlı stratejilerin, dört temel yaklaşım tarzı üzerinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bunlar öz düzenleme, ortak düzenleme,

doğrudan düzenleme ve izleyici merkezli çözümler olarak sıralanabilir. İlk olarak öz düzenleme yaklaşımı dijital platformların kendi inisiyatifleri doğrultusunda hareket etmelerini ifade eder. Bu çerçevede, platformlar dezenformasyonu kontrol altına almak için gönüllü olarak faaliyete geçerler (Avrupa Komisyonu, 2023). Örneğin, sosyal medya şirketleri sahte hesapları tespit etmek ve yanlış bilgiyi yaymadan önce engellemek için algoritmalar geliştirebilirler. Bunun yanında, içerik oluşturuculara belirli kurallar getirerek yanıltıcı bilgi paylaşımını sınırlandırabilirler. Ancak bu yaklaşımın temel dezavantajı, platformların gönüllü katılımına dayalı olması ve yaptırımların sınırlı kalmasıdır. Dolayısıyla, bazı platformlar bu tür önlemleri yeterince sıkı uygulamayabilmektedir. Bu nedenle de hesap verilebilirlik noktasında eksiklikler yaşanabilmektedir.

İkinci olarak ortak düzenleme yaklaşımı kendini göstermektedir. Bu modelde, AB düzeyindeki ve ulusal düzeydeki hükümet yetkilileri, internet platformları, medya kuruluşları, araştırmacılar ve sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli paydaşlar arasında bir işbirliği çerçevesi oluşturulmaktadır. Dezenformasyona karşı hem kamu hem de özel sektörün birlikte hareket etmesini gerektiren bu model, internet platformlarının kendi başına yeterli olmadığı durumlarda hükümetler ve diğer aktörler devreye sokarak eksikliklerin tamamlanmasını hedefler. Bu yaklaşımın avantajı, farklı aktörlerin uzmanlıklarından yararlanılarak daha etkili ve geniş kapsamlı bir çözüm sunabilmesidir. Örneğin, medya kuruluşları ve bağımsız araştırmacılar yanlış bilgiyi tespit etme konusunda daha hızlı ve etkili olabilirken, hükümetler düzenleyici ve denetleyici güce sahip olabilmektedir. Nitekim dezenformasyona karşı politika girişimleri konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere “Yüksek Düzeyli Uzman Grubu”nun ve “Hızlı Uyarı Sistemi”nin kurulması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Üçüncü yaklaşım, doğrudan düzenleme yaklaşımıdır. Burada kastedilen, komisyonun almış olduğu daha sert ve bağlayıcı hükümleri içeren önlemlerdir. Bu yöntemde, AB, dezenformasyonla mücadele kapsamında yasal düzenlemeler yapmakta ve bunları uygulamayan platformlara veya bireylere karşı cezai yaptırımlar içeren uygulamaları hayata geçirmektedir. Avrupa Komisyonu, yanlış bilgi yaymaya devam eden platformlara karşı ağır para cezaları ile sonuçlanan yasal işlem sürecini başlatabilmektedir. Ayrıca, platformların şeffaflık yükümlülükleri artırılarak dezenformasyonla nasıl mücadele ettiklerini rapor etmeleri zorunlu hale

getirilebilmektedir. Bu duruma örnek olarak “AB Dezenformasyon Uygulama Kodu” verilebilir. Bu düzenleme ile beraber dezenformasyonla mücadeleye çevrimiçi medya platformların dahil edilmesinin yolu açılmıştır. Facebook, Twitter, Tik Tok, Google ve Mozilla gibi çevrimiçi platformlar birtakım taahhütlerde bulunarak bu protokolü imzalamışlardır. Bu yaklaşım modeli daha sert ve caydırıcı nitelikte olmakla birlikte, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması konusundaki tartışmaları da beraberinde getirebilmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2022).

AB’nin dezenformasyonla mücadelesinde benimsediği yöntemlerden sonuncusu izleyici merkezli çözümlerdir. Bu yaklaşım, dezenformasyonla mücadelede toplumun bireylerine odaklanır. Özellikle medya okuryazarlığının ön plana çıktığı bu modelde, bireylerin dijital dünyada karşılaştıkları bilgileri daha eleştirel bir şekilde değerlendirmeleri önem arz eder. Sosyal medya kullanıcıları yanlış bilgiye karşı daha donanımlı hale getirilmek amacıyla bazı eğitimlerden geçirilir. Tasarlanan eğitim modülleri ve bu konuda yürütülen farkındalık kampanyalarıyla bireyler kendi kontrollerini kendileri yapabilir hale gelerek dezenformasyonun yayılma hızına karşı direnç oluşturur. Diğer bir ifadeyle dolaşımdaki bilginin gerçekliğe uygun olup olmadığının kontrolü medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler tarafından yerine getirilmektedir. Avrupa Komisyonu tüm yaşlardaki vatandaşlara yönelik olarak bilinçli kararlar alabilmelerini sağlamak amacıyla medya okuryazarlığı kılavuzunu yayınlaması bu modelde atılan adımlara örnek olarak verilebilir (Avrupa Parlamentosu, 2022). Yine aynı şekilde ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim veya diğer eğitim ve öğretim düzeylerinde resmi eğitim müfredatlarına medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi amacıyla dersler konulması, bu uygulamaların teşvik edilmesi ve bu kapsamdaki faaliyetlere finansman ayrılması izleyici merkezli çözümlere örnek oluşturmaktadır. Bu yöntemin sert ve bağlayıcı hükümlere nazaran uzun vadeli bir çözüm sunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bireylerin eğitim yoluyla bilinçlenip, farkındalığının artması dezenformasyonla mücadelede zamana yayıldığında anlamlı hale gelebilecek bir modeldir.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği’nin dezenformasyonla mücadelesinin çok yönlü ve kapsamlı bir strateji gerektirdiği açıktır. Öz düzenleme, platformların sorumluluk almasını teşvik ederken; ortak düzenleme, tüm paydaşların işbirliği içinde çalışmasını sağlamaktadır. Doğrudan düzenleme, bağlayıcı yasal önlemlerle caydırıcılığı

arttırırken; izleyici merkezli çözümler, bireyleri bilgilendirerek daha bilinçli bir toplum yaratmayı amaçlamaktadır.

3.2.2. Birleşmiş Milletler (BM)'in Dezenformasyonla Mücadele Politikası

Birleşmiş Milletler (BM), uluslararası barış, güvenlik ve insan haklarını koruma misyonunun bir parçası olarak dezenformasyonla mücadele konusunda önemli adımlar atmaktadır. BM, özellikle dijital medya platformlarının yanıltıcı bilgileri hızla yaymasına karşı etkili stratejiler geliştirerek, toplumları bu tehdide karşı koruma görevini üstlenmektedir. Dezenformasyon, bireylerin yanlış bilgi ile bilinçli olarak yanıltılmasını amaçlayan bir bilgi türüdür. Bu tür bilgi genellikle belirli bir ajandayı desteklemek, toplumları kutuplaştırmak, seçim süreçlerine müdahale etmek veya kamuoyunu manipüle etmek için kullanılmaktadır. BM'nin dezenformasyonla mücadelesi, bu tür yanlış bilgilendirmenin küresel istikrarı tehdit ettiği ve insan haklarına zarar verdiği noktalara odaklanmaktadır (Miranda-España, F. ve Fernández-Rodríguez, 2023:27-28). BM'nin dezenformasyonla mücadele stratejileri, medya okuryazarlığını teşvik etmek, güvenilir bilgi kaynaklarının yayılmasını sağlamak ve dijital platformların hesap verebilirliğini artırmak gibi çeşitli yöntemleri içermektedir.

BM'nin dezenformasyonla mücadeledeki temel araçlarından biri, medya okuryazarlığı ve bilgiye erişim hakkının teşvik edilmesidir. Medya okuryazarlığı, bireylerin yayılan bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirme yeteneği kazanmalarını sağlayarak, dezenformasyona karşı savunma mekanizması oluşturmaktadır. Bu bağlamda, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), medya okuryazarlığı ve dijital okuryazarlığı artırmaya yönelik küresel kampanyalar yürütmektedir. Bu kampanyalar, insanların doğru bilgiye nasıl ulaşacaklarını ve yanlış bilgiyi nasıl ayırt edeceklerini öğrenmelerine yardımcı olmak için eğitim programlarını içermektedir (Lanoszka, 2019). UNESCO, gençlerin yanı sıra toplumun tüm kesimlerine medya okuryazarlığı konusunda eğitimler vererek, bireylerin yanlış bilgiyle mücadele edebilme kapasitelerini artırmayı amaçlamaktadır.

Bir diğer önemli strateji ise güvenilir bilgi kaynaklarının yaygınlaştırılmasıdır. BM, özellikle kriz dönemlerinde, güvenilir bilgiye ulaşımın zorlaştığı anlarda dezenformasyonun daha hızlı yayıldığını kabul etmektedir. Bu nedenle, BM, özellikle sahadaki insani yardım faaliyetleri sırasında doğru ve güvenilir bilgilerin hızla

yayılmasını sağlamak için çeşitli platformlar oluşturmaktadır. Örneğin, BM'nin "Verified" adlı girişimi, pandemi sırasında yanlış bilgiye karşı güvenilir bilgi kaynaklarını yaygınlaştırmak amacıyla başlatılmıştır. Söz konusu girişim, doğru bilgi sağlayan kaynakların geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak ve yanıltıcı bilginin önüne geçmek için tasarlanmıştır (Espaliú-Berdud, 2023). Bu tür girişimler, kriz anlarında bile insanların doğru bilgiye ulaşabilmesini sağlamak amacıyla sosyal medya platformları ve diğer dijital araçlar üzerinden etkili bir şekilde yürütülmektedir.

BM, dezenformasyonun yayılmasını engellemek için dijital platformların sorumluluğunu da artırmayı hedeflemektedir. Sosyal medya platformları, yanlış bilgilerin hızla yayılmasında kilit bir rol oynamaktadır. BM, dijital platformların dezenformasyonun yayılmasını sınırlamak için daha etkili algoritmalar geliştirmeleri ve şeffaflıklarını artırmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu amaçla BM, dijital platformlarla işbirliği yaparak, yanıltıcı içeriklerin tespiti ve yayılmasının durdurulması konusunda ortak çalışmalar yürütmektedir (Bennett ve Livingston, 2018). Ayrıca, BM, bu platformların toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri için yasal düzenlemelerin de güçlendirilmesini önermektedir. Bu bağlamda, ulusal hükümetlerle birlikte çalışarak, dijital alanın dezenformasyonla mücadele açısından daha güvenli bir yer haline gelmesi için küresel politikalar geliştirmeyi hedeflemektedir.

Dezenformasyonun özellikle seçim süreçlerinde ve siyasi kutuplaşmalarda büyük etkiye sahip olduğu göz önüne alındığında, BM, demokratik süreçlerin korunmasına da özel bir önem vermektedir. Yanlış bilgi ve manipülatif içeriklerin seçim sonuçlarını etkileyebilme kapasitesi, demokratik sistemlere olan güveni sarsmaktadır. BM, bu bağlamda, seçim süreçlerinde dezenformasyonun yayılmasını önlemek için küresel izleme mekanizmaları oluşturmayı ve hükümetleri bu konuda daha şeffaf ve hesap verebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, seçim güvenliğini artırmak için geliştirilen uluslararası standartlar vasıtasıyla ülkelerin dezenformasyona karşın dayanıklılıklarının artırılması istenmektedir (McKay ve Tenove, 2020:43).

Dezenformasyonun bir diğer önemli etkisi, toplumsal uyumu ve güveni zedelemesidir. Yanıltıcı bilgi, toplumlar arasında güvensizliği artırabilir ve sosyal

bölünmelere yol açabilir. BM, bu tür sosyal çatışmaları engellemek ve toplumları bir arada tutmak için barış inşası ve sosyal uyum projeleriyle dezenformasyonun etkilerini hafifletmeyi amaçlamaktadır. Bu projeler, topluluklar arası diyalogun teşvik edilmesi, yanlış bilgilerin düzeltilmesi ve doğru bilginin hızla yayılması gibi stratejiler içermektedir. Özellikle etnik ve dini çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde bu projeler, yerel liderlerle işbirliği yaparak yanlış bilgilerin yayılmasını önlemeyi amaçlamaktadır (Frau-Meigs, 2022:15).

Son olarak, BM'nin dezenformasyonla mücadelesinde insan hakları perspektifi de önemli bir yer tutmaktadır. Dezenformasyon, yalnızca bilgiye erişim hakkını ihlal etmekle kalmaz, aynı zamanda toplulukları yanlış bilgiye dayanarak ayrımcılığa, şiddete veya nefret söylemine maruz bırakabilir. BM, dezenformasyonun bu yıkıcı etkilerini önlemek amacıyla insan haklarına dayalı bir yaklaşımı benimseyerek, özellikle savunmasız grupların korunmasını amaçlayan politikalar geliştirmektedir. Bu bağlamda, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, dezenformasyonun insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Sonuç olarak, BM'nin dezenformasyonla mücadelesi, bilgiye erişim ve bilgi güvenliği, bağımsız medya, küresel işbirliği, toplumsal direncin artırılması, dijital platformların sorumluluğu ve medya okuryazarlığı gibi bir dizi stratejiyle çok yönlü bir şekilde sürdürülmektedir. Bu çabalar, dezenformasyonun yıkıcı etkilerini azaltmak ve toplumsal güveni korumak için hayati öneme sahiptir.

3.2.2.1. Bilgiye Erişim ve Bilgi Güvenliği

2021 yılında BM Genel Sekreteri António Guterres tarafından duyurulan “Our Common Agenda” isimle belge, BM’nin dezenformasyonla mücadele stratejilerini anlamak için merkezi bir nitelik arz etmektedir. Söz konusu belge BM’nin küresel sorunlarla başa çıkmadaki vizyonunu ortaya koymakla beraber, dezenformasyonun neden olduğu toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunlara yönelik somut çözümler sunmaktadır (Murphy, 2023:16). Belgenin genel anlamda, BM'nin dezenformasyonla mücadelede bilgi güvenliği, ifade özgürlüğü, toplumsal direncin artırılması ve dijital platformların düzenlenmesi gibi kritik konulara nasıl yaklaştığını detaylandırıdığını söylemek mümkündür. Dezenformasyonun demokratik süreçler ve toplumsal uyum üzerindeki yıkıcı etkilerine dair farkındalığın yaratıldığı belgede; dezenformasyonun,

halkın güvenini sarsarak demokratik seçimler, karar alma mekanizmaları ve kamu politikalarının işleyişini zayıflattığı vurgulanmaktadır. Bireylerin demokratik süreçlere olan güveninin azalmasının sonucunda sosyal parçalanma riskinin ortaya çıktığı da ifade edilmiştir.

Diğer yandan dezenformasyonun bahsedilen bu etkilerinin, sadece gelişmiş ülkelerin nezdinde değil aynı zamanda özellikle gelişmekte olan ülkelere de ciddi sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Burada BM, dijital ekosistemlerde dezenformasyonun yayılmasını önlemek için devletler, medya kuruluşları ve dijital platformların koordinasyonunun önemini vurgulamıştır. Söz konusu dijital platformlar alanlarında tekel durumunda olduklarından dezenformasyonla mücadelede başat rolü oynamaktadır. Nitekim BM' ye göre bilgi güvenliğinin sağlanmasının bir diğer yolu bu dijital platformlarla yapılacak işbirliğinden geçmektedir. Dijital çağda, bilginin yayılma hızı ve dezenformasyonun bu platformlar üzerinden kontrolsüzce dolaşması, toplumsal güveni zedeleyebilmektedir. Nitekim raporda, özellikle algoritmaların dezenformasyonu teşvik eden yapılarına dikkat çekilmiş ve bu algoritmaların şeffaf hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Algoritmalar, kullanıcıların davranışlarına göre bilgi önceliklendirmesi yaparken, dezenformasyonun hızlı yayılmasına da neden olabilmektedir. BM, bu algoritmaların kullanıcılar üzerinde zararlı etkiler yaratmaması için düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir (Freelon ve Wells, 2020:90).

Algoritmaların şeffaflığı konusu BM'nin dezenformasyon stratejisini ele alan bir diğer belge olan "Global Principles for Information Integrity" adlı raporda da kendisine yer bulmuştur. BM "Global Principles for Information Integrity" raporunu 25 Haziran 2024 tarihinde yayımlamıştır. Söz konusu rapor, dezenformasyon, yanlış bilgi ve nefret söylemiyle mücadele etmek amacıyla küresel çapta bilgi bütünlüğünü korumaya yönelik ilkeleri belirlemektedir. BM bu raporda yine dijital platformların kullandığı algoritmaların şeffaf hale getirilmesini ve bu algoritmaların dezenformasyonun yayılmasını teşvik etmeyecek şekilde yeniden yapılandırılmasını savunmuştur (Murphy, 2023:33). Bilindiği üzere algoritmalar, kullanıcıların çevrimiçi etkileşimlerini analiz ederek, onların ilgi alanlarına yönelik içerikleri önceliklendiren mekanizmalardır. Ancak bu sistemler, çoğu zaman dezenformasyonun hızlı ve geniş kitlelere yayılmasına neden olabilmektedir. BM, algoritmaların şeffaf hale getirilmesinin, dezenformasyonun daha erken tespit edilmesine ve etkilerinin

sınırlanmasına yardımcı olacağına inanmaktadır. Bu bağlamda BM, teknoloji şirketlerinden algoritmaların işleyişini daha anlaşılır kılmalarını ve bağımsız denetim süreçlerine açık olmalarını talep etmektedir. Algoritmaların kullanıcı davranışlarını manipüle etmemesi ve kullanıcıların daha dengeli ve doğru bilgilere erişebilmesi için daha şeffaf bir dijital ekosistem oluşturulması gerekmektedir. BM, algoritmaların şeffaflığını sağlamanın yanı sıra, platformların dezenformasyon içeren içerikleri daha etkili bir şekilde filtrelemesini sağlayacak teknolojilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.2.2.2. Bağımsız Medya ve Küresel İşbirliği

BM, toplumsal uyumu korumak ve demokratik kurumların dezenformasyonla zedelenmesini önlemek amacıyla, küresel işbirliğinden yana bir tavır sergilemektedir. Nitekim özellikle seçim dönemlerinde yayılan dezenformasyonun, seçimlerin meşruiyetini tehdit etmektedir. Bu noktada belgede yer alan temel stratejilerden biri, dezenformasyonun önlenmesi amacıyla dijital platformlarla şeffaflık ve hesap verebilirlik esasına dayalı işbirliklerinin güçlendirilmesidir. Bu kapsamda, teknoloji şirketlerinin şeffaf algoritmalar devreye sokarak dezenformasyonu engelleme çabalarını artırmaları gerektiği belirtilmiştir.

Raporda, dezenformasyonun panzehiri olarak bilgiye erişim hakkının önemi vurgulayarak, vatandaşların doğru bilgiye erişim hakkının korunması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda bağımsız medyanın teşvik edilmesi gerektiği bir zorunluluk olarak belirir. Çünkü medya bağımsızlığı ve medyadaki çok seslilik, dezenformasyonla mücadelede temel bir strateji olarak ön plana çıkmaktadır. BM, bağımsız medya kuruluşlarının, dezenformasyonun panzehiri olarak önemli bir işlev gördüğünü kabul etmekte ve bu nedenle medya özgürlüğünün korunması gerektiğini belirtmektedir. Medya bağımsızlığı, dezenformasyonla mücadelede en önemli unsurlardan biridir. BM, bağımsız ve özgür medyanın, dezenformasyona karşı güvenilir bilgi kaynakları sunduğunu ve demokratik süreçlerin korunmasında kritik bir rol oynadığını savunmaktadır. “Global Principles for Information Integrity” adlı raporda da belirtildiği üzere medya bağımsızlığının korunması dezenformasyonun önlenmesi noktasında temel bir unsur niteliği taşımaktadır (Murphy, 2023:29).

Medya bağımsızlığı, hükümetlerin ve özel şirketlerin müdahalesinden uzak, objektif haber sunabilme kapasitesini ifade eder. BM, dezenformasyonun yayılmasını önlemek için medya kuruluşlarının hükümetlerden bağımsız şekilde konumlanması gerektiği düşüncesindedir. Bu çerçevede, medya kuruluşlarına yönelik baskılar ve sansür girişimleri, toplumların doğru bilgiye erişimini engelleyebilme potansiyeline sahip olduğundan dezenformasyonun etkilerini artırabilir. Bu nedenle bağımsız medya kuruluşlarının teşvik edilmesi, vatandaşların güvenilir bilgiye ulaşmasını sağlamak suretiyle dezenformasyona karşı daha güçlü bir savunma hattı oluşturabilir.

3.2.2.3. Toplumsal Direncin Arttırılması ve Medya Okuryazarlığı

Çocuklar ve gençler, dezenformasyonun etkilerine karşı en savunmasız gruplardan biridir. BM, özellikle genç nesillerin dijital dünyada karşılaştıkları yanlış bilgilere karşı korunmasını öncelikli hedeflerden biri olarak belirlemiştir. BM, çocukların ve gençlerin dezenformasyonun zararlı etkilerinden korunması gerektiğini ve bu amaca ulaşmak için kapsamlı eğitim programlarının uygulanmasını savunmaktadır (Espaliú-Berdud, 2023:54).

BM, çocuk ve gençlerin medya okuryazarlığını artırmanın, onların dezenformasyonu tanıma ve etkisiz hale getirme yeteneklerini geliştireceğini ileri sürerek, özellikle sosyal medya platformları üzerinden yayılan yanlış bilgilerin, gençlerin üzerinde sosyal uyum ve bireysel gelişim noktasında olumsuz etkiler yaratabileceği düşüncesindedir. BM, çocuklara yönelik dijital eğitimin ve medya farkındalığı programlarının yaygınlaştırılmasını ve gençlerin dezenformasyona karşı daha bilinçli hale getirilmesini önermektedir. Bu kapsamda, hükümetler ve eğitim kurumları, çocukların güvenli dijital ortamlar içinde gelişmelerini sağlamak için gerekli adımları atmalıdır. Çocukların doğru bilgiye erişimini sağlanmalıdır. Aynı zamanda, dijital platformlar ve teknoloji şirketleri de çocukları dezenformasyona karşı koruyacak araçlar ve filtreler geliştirmeli ve bu grupların çevrimiçi ortamdaki güvenliğini artırmalıdır (Espaliú-Berdud,2023:121).

Diğer yandan BM'nin medya okuryazarlığını artırmaya yönelik girişimleri dikkat çekmektedir. Medya okuryazarlığı, vatandaşların karşılaştıkları bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirebilme yeteneği kazanmalarını sağlamayı hedefler. Bu bağlamda toplum genelinde medya okuryazarlığını artırarak, bireylerin

dezenformasyona karşı daha dirençli hale gelmesi amaçlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle BM, medya okuryazarlığını bir kamu politikası olarak görmektedir. Bu nedenle devletlerin bu alanda aktif rol oynayarak sorumluluk almaları gerekir. Medya okuryazarlığının arttırılarak toplumun geniş kesimine yayılması en nihayetinde dezenformasyona karşı toplumsal direnci yukarı çekecek bir unsurdur. Gerek demokratik süreçlerin gerekse de toplumsal uyumun güvenli bir şekilde korunmasının yolu sağlıklı bir bilgi ekosisteminin oluşturulmasından geçmektedir. BM açısından ise bu ekosistemin oluşmasında toplumsal direnç ve farkındalık kilit bir rol oynamaktadır.

3.2.3. NATO'nun Dezenformasyonla Mücadele Politikası

Modern dünyada giderek artan bir güvenlik sorunu haline gelen dezenformasyon, NATO için de büyük bir tehdit teşkil ettiğinden, dezenformasyonla mücadele NATO'nun güvenlik stratejilerinde merkezi bir yer tutmaktadır. Soğuk Savaş döneminden bu yana askeri ve siyasi ittifakını koruma amacıyla faaliyet gösteren NATO açısından dezenformasyon geleneksel savaş yöntemlerinin yanı sıra bilgi savaşı taktiklerini de içeren bir tehdit türüdür. Bilgi savaşı, düşman aktörlerin NATO'nun siyasi ve askeri operasyonlarını zayıflatmak amacıyla yanlış ve yanıltıcı bilgileri yayma stratejilerini kapsar. Bu stratejiler, NATO üyeleri arasındaki güvenin sarsılmasını NATO'nun kriz yönetimi yeteneklerini zayıflatmayı hedefleyebilmektedir.

Dezenformasyonun NATO için oluşturduğu risklerin başında sadece yanlış bilgilerin yayılması değil, aynı zamanda bu bilgilerin stratejik olarak NATO'nun karar alma süreçlerini etkileme potansiyelini taşımasıdır (Sultănescu, 2022). Başta Rusya olmak üzere müttefik dışı diğer devletler tarafından yürütülen dezenformasyon kampanyaları, NATO üyesi ülkeler arasında siyasi karışıklık yaratmak ve kamuoyunu manipüle etmek için kullanılabilir. Söz konusu operasyonlar, NATO'ya yönelik geliştirilen güvenlik tehditlerinin sadece askeri cephelerde değil, aynı zamanda dijital ve medya platformlarında da savuşturulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle NATO açısından dezenformasyon, nitelik itibariyle doğrudan saldırı anlamına gelmese bile, uzun vadeli ve derin etkileri olabilecek ciddi bir güvenlik açığı olarak değerlendirilmektedir (Unver ve Kurnaz, 2022: 89).

NATO'nun üye ülkeleri arasında güçlü bir dayanışma ve bağlılık duygusu yaratan kollektif savunma ilkesi 1949 yılında imzalanan Washington Antlaşması'nın 5. Maddesi ile garanti altına alınmıştır. Olası kriz anlarında koordineli bir şekilde hareket etme kapasitesinin artırılması ve bu anlamda istikrarın sağlanması kollektif savunma ilkesi neticesinde oluşturulan güven iklimiyle mümkün olmuştur. Bu nedenle dayanışma ve güven ortamının zarar görebilme ihtimali NATO için varoluşsal bir risk taşır. Nitekim NATO'nun varoluş nedenlerinden biri, üyelerinin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma taahhüdüdür (Šundovska, 2022:11). Bu ilke, NATO'nun küresel çapta bir güvenlik aktörü olarak etkinliğini sürdürmesi ve üye devletlerin güvenlik endişelerini karşılaması açısından vazgeçilmezdir. NATO'ya yönelik geliştirilen dezenformasyon kampanyalarının üye ülkeler arasındaki güven ortamına zarar verebilme ihtimali, stratejik bütünlüğün sarsılması ihtimalini beraberinde getirdiğinden hayati bir önem arz eder. Yanıltıcı bilgilerle üye ülkeler nezdinde ekilecek şüphe tohumlarının, örgütün kriz anlarında etkili karar alma mekanizmalarını engellemesi muhtemeldir. Buradan hareketle dezenformasyon kavramının NATO için taşıdığı anlamın bilgi kirliliğinin ötesinde olduğunu söylemek mümkündür. Dahası NATO'nun temel işlevlerini ve varlık nedenini hedef alan çok boyutlu bir tehdit niteliğindedir.

Dezenformasyonun NATO için bu kadar önemli olmasının başka bir nedeni, hibrit savaş stratejilerinin bir parçası olarak kendini göstermesidir. Hibrit savaş, geleneksel askeri taktiklerin yanında algı yönetimi, siber saldırılar, ekonomik baskı ve diğer dolaylı saldırı yöntemlerini içeren çok boyutlu bir çatışma türüdür. Hibrit savaşlarda dezenformasyon, genellikle düşmanın psikolojik üstünlük sağlaması amacıyla kullanılan etkili araçlardan biri olarak tercih edilir. NATO'ya yönelik gerçekleştirilen dezenformasyon kampanyaları yoluyla kamuoyu algısı manipüle edilerek demokratik süreçlerin sekteye uğratılması hedeflenebilmektedir. Bu strateji, özellikle sosyal medya ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte daha da tehlikeli hale geldiğinden stratejik karar alma süreçlerini de doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. NATO, güvenliğe yönelik tehditleri algılayıp hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilmek için doğru bilgiye dayalı kararlar almak zorundadır. Bir hibrit savaş stratejisi olarak dezenformasyon, NATO'nun operasyonel etkinliğini azaltarak,

yanıltıcı bilgilerle stratejik kararların çarpıtılmasına yol açabilecek potansiyeli bünyesinde taşımaktadır (Galeano, 2020:16).

Diğer yandan NATO demokratik toplumların güvenliğini ve istikrarını savunmak amacıyla kurulan bir ittifak olarak kendini konumlandığından demokratik değerleri hedef alarak gerek seçim süreçlerine gerek siyasi istikrara zarar vermeyi amaçlayan dezenformasyon faaliyetleriyle mücadele etmek önem arz etmektedir. Özellikle Rusya tarafından yürütülen dezenformasyon kampanyaları, seçimleri etkilemekten toplumsal ayrışmaları derinleştirmeye kadar geniş yelpazede amaçlar taşıdığından, bu tür operasyonlar, NATO nezdinde üye ülkelerdeki demokrasinin ve kamu düzenini korunması amacına doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu durum örgütün sadece müttefik devletler üzerinde değil aynı zamanda küresel ölçekteki itibarını da zayıflatabileceğinden dünya sahnesindeki rolünü ve etkinliği açısından da önem arz etmektedir. Bu nedenle NATO'nun dezenformasyona karşı mücadele stratejilerinin, bu tehdidin ciddiyetine ve kapsamına uygun olarak geliştirildiğini ifade etmek mümkündür. Bu doğrultuda hem siber güvenlik önlemleri hem de stratejik iletişim politikaları, NATO'nun dezenformasyona karşı savunma kapasitesini artırmayı hedeflemektedir.

NATO'nun dezenformasyonla mücadelesinin analizinde 2016 yılında yayınlanan Varşova Zirvesi Bildirgesi önemli yer tutmaktadır. NATO Varşova Zirvesi Bildirgesi, NATO'nun güvenlik tehditlerine karşı yeni stratejiler geliştirdiği kritik bir dönemde yayımlanmıştır. Zirve, özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'ya yönelik saldırgan tutumları sonrası Doğu Avrupa'daki güvenlik durumunun hızla kötüleştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, hibrit tehditler, dezenformasyon ve siber saldırılar gibi modern güvenlik sorunlarına karşı NATO'nun yaklaşımı önemli bir gündem maddesi olarak kendine yer bulmuştur. Söz konusu bildirge hibrit tehditleri ciddi bir güvenlik sorunu olarak tanımlamış ve dezenformasyonu da bu tehditlerin bir parçası olarak ele almıştır (Hinšt, 2021:9). Hibrit tehditler, askeri güç kullanmadan ülkelerin istikrarını zayıflatmak amacıyla bilgi savaşı, dezenformasyon, siber saldırılar, ekonomik baskılar gibi çok boyutlu saldırıları içerdiğinden, bu savaş taktiklerine karşı NATO'nun hazırlıklı olması gerektiği vurgulanmıştır. NATO'nun bu tehditlere karşı daha dayanıklı hale gelmesi

ve üyelerinin bu tür saldırılara karşı savunma kapasitelerini artırması için iş birliği yapılması öngörülmüştür (Galeano vd., 2020).

Dezenformasyonla mücadele kapsamında NATO, stratejik iletişime geniş yer ayırmıştır. Varşova Bildirgesi'nde, NATO'nun dezenformasyonun teşhis edilmesi ve buna karşı koyulması için stratejik iletişim kapasitesinin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, özellikle Rusya kaynaklı dezenformasyon kampanyalarına dikkat çekilmiş ve NATO'nun doğru bilgi akışını sağlayarak, yanıltıcı bilgilere karşı kamuoyunu bilgilendirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada stratejik iletişimi, yalnızca yanlış bilgilerin çürütülmesi olarak değil, NATO'nun faaliyetlerini doğru bir şekilde anlatılması ve böylece kamuoyunun güveninin sağlanması olarak düşünmek gerekir. Böylece NATO'nun en temelde bilgi kirliliğine karşı etkili bir stratejik iletişim mekanizması oluşturmayı hedeflediğini söylemek mümkündür (Bjola ve Pamment, 2016:3)

Diğer yandan Varşova Zirvesi'nde dezenformasyon, siber tehditlerle yakından temas halinde olan bir sorun olarak ele alınmıştır. Siber saldırılarla birlikte yürütülen dezenformasyon kampanyaları, NATO ülkelerinin güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak değerlendirilmiştir. NATO, üye devletlerin siber savunmalarını güçlendirmeleri için iş birliğini artırmayı ve siber tehditlere karşı daha kolektif bir yaklaşım benimsemeyi taahhüt etmiştir. Bu çerçevede, dezenformasyonla mücadelenin siber güvenlikle entegre bir şekilde ele alındığı görülmektedir.

Varşova Bildirgesi, dezenformasyon ve diğer hibrit tehditlere karşı NATO'nun stratejik komuta yapılarının güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamış; hibrit tehditlere karşı koyabilmek için NATO'nun hem askeri hem de sivil kapasitesinin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda dezenformasyon gibi tehditlere karşı koordinasyonun artırılması, NATO'nun çeşitli merkezlerinde bilgi paylaşımının etkinleştirilmesi ve hızlı tepki verme kapasitesinin geliştirilmesi gibi konular ön plana çıkmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği (AB) ile iş birliğinin önemine de vurgu yapılarak, AB'nin özellikle Doğu Avrupa'daki dezenformasyon kampanyalarına karşı aktif olarak mücadele eden girişimleri NATO için önemli bir ortaklık alanı olarak görülmüştür (Šundovska, 2022:34). Sonuç olarak NATO, AB ile dezenformasyon ve stratejik iletişim konularında iş birliğini derinleştirmeyi hedeflemiştir.

NATO'nun hızla gelişen hibrit tehditler ve dezenformasyon kampanyalarıyla mücadele konusundaki kararlılığını pekiştiren diğer bir dönemecin 2018 NATO Brüksel Zirvesi olduğunu söylemek mümkündür. Zirve, 2016 Varşova Zirvesi'nde başlatılan dezenformasyonla mücadele stratejilerini genişleten ve derinleştiren bir niteliğe sahiptir. NATO'nun bu zirvede hibrit tehditler bağlamında dezenformasyonu öncelikli tehditler arasında görmeye devam ettiği görülmektedir. 2018 Zirvesi'nde hibrit saldırılara karşı NATO'nun dayanıklılığını artırma ve üye ülkeler arasında koordinasyonu güçlendirme ihtiyacı vurgulanmakla kalmamış, dezenformasyonun yanı sıra siber saldırılar, enerji güvenliği ve ekonomik baskılar gibi çeşitli tehditler de masaya yatırılmıştır. NATO, söz konusu tehditlerle başa çıkmak amacıyla bir dizi stratejik eylemi hayata geçirmeyi planlamıştır. Zirvede stratejik iletişim, 2016 Varşova Zirvesi Bildirgesi'nde olduğu gibi, NATO'nun dezenformasyonla mücadelesinde merkezi bir araç olarak belirlenmiştir. NATO, yanlış ve yanıltıcı bilgilerle mücadelede daha proaktif bir stratejik iletişim politikası benimseme kararı almıştır (Maronkova, B. (2021). Zirvede, Rusya'nın özellikle Batı ülkelerine yönelik yürüttüğü dezenformasyon kampanyalarına dikkat çekilerek, bu kampanyaların transatlantik güvenliğe ciddi bir tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. NATO'nun stratejik iletişim birimlerinin bu tehditlere karşı daha etkin bir şekilde faaliyet göstermesi gerektiği belirtilmiştir.

Varşova Zirvesi (2016) NATO'nun hibrit tehditleri ve dezenformasyonu daha yeni ve yükselen bir tehdit olarak tanımladığı bir dönem iken, Brüksel Zirvesi'nin dezenformasyonu daha net bir şekilde hibrit savaş taktiklerinin bir parçası olarak değerlendirdiği görülmektedir. 2016'da belirlenen tehditler artık daha somutlaşmış ve geniş kapsamlı hibrit saldırılar olarak görülmeye başlanmıştır. Varşova Zirvesi'nde AB ile dezenformasyonla mücadelede iş birliği ihtiyacı dile getirilmesine rağmen söz konusu iş birliğinin henüz başlangıç aşamasında olduğu görülmektedir. Ancak Brüksel Zirvesi ile AB ile iş birliği daha derinleştirilmiştir. NATO, dezenformasyonla mücadelede AB'nin liderlik ettiği programlar ve girişimlerle daha koordineli çalışmayı hedeflemiştir (Schuette, 2023:18).

Dezenformasyona karşı dayanıklılık konusunda da iki bildirme arasında bazı farklar mevcuttur. Varşova Zirvesi'nde dezenformasyona karşı dayanıklılık özellikle üye devletlerin hibrit tehditlere karşı savunmalarını güçlendirme çerçevesinde ele

alınmıştır. Dezenformasyonla mücadele için NATO'nun üye devletlere stratejik danışmanlık vermesi gerektiği vurgulanmasına rağmen bu durumun sadece somut eylem planları sınırlı olduğu görülmektedir. Brüksel Zirvesi'nde ise üye ülkelerin ve toplumların dezenformasyona karşı dayanıklılığının artırılması gerektiği daha somut şekilde ifade edilmiştir. Toplumların medya okuryazarlığı, doğru bilgiye erişim ve kamuoyunun dezenformasyona karşı bilinçlendirilmesi gibi daha geniş kapsamlı önlemler tartışılarak, sorunun askeri düzlemde çıkartılarak sivil boyutun da hesaba katılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna göre sivil direncin güçlendirilmesi gerektiği Brüksel Zirvesi ile mücadelenin farklı bir boyuta evrilmesinin önünü açmıştır (Sarts, 2021:16).

3.2.3.1. İkili Yaklaşım: “Anlama” ve “Etkileşime Geçme”

NATO'nun dezenformasyonla mücadelesinde izlediği temel yaklaşıma bakıldığında hibrit tehditler ve yanlış bilgilendirme kampanyalarına karşı daha etkili ve bütüncül bir savunma stratejisi geliştirmeyi amaçladığı görülmektedir. Bu strateji, “Anla” ve “Etkileşime Geç.” şeklinde iki temel unsur üzerine inşa edilmiştir. NATO, dezenformasyonu sadece bir bilgi savaşı olarak değil aynı zamanda demokrasilere yönelik büyük bir tehdit olarak gördüğünden, dezenformasyonu anlamak ve buna etkili bir şekilde yanıt vermek, örgütün savunma stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. NATO'nun dezenformasyona karşı mücadelesindeki ilk adım, tehdidi tam anlamıyla kavramak ve etkilerini doğru bir şekilde analiz etmektir. Bu aşamada, dezenformasyonun hangi kaynaklardan geldiği, hangi araçlarla yayıldığını ve hangi kitleleri hedeflediği araştırılır. NATO, dezenformasyon kampanyalarını inceleyerek, hangi aktörlerin bu sürecin lokomotifi olduğunu belirlemeye çalışır. Özellikle devlet destekli dezenformasyon kampanyalarının nasıl çalıştığını anlamak, NATO için stratejik önem taşımaktadır. Rusya ve Çin gibi aktörlerin hibrit savaş taktikleri çerçevesinde yürüttükleri dezenformasyon kampanyaları, NATO'nun dikkatini en çok çeken tehditler arasında yer almaktadır. Bu aşamada NATO, dezenformasyonun nasıl yayıldığını anlamak amacıyla gelişmiş analiz yöntemlerine başvurarak dijital ağlar üzerindeki dezenformasyon faaliyetlerini takip eder (Gadkari, 2023). NATO'nun Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi'nin kritik bir rol oynadığı bu süreç sadece

savunma amaçlı değil, aynı zamanda dezenformasyonun etkilerini minimuma indirmeye yönelik proaktif adımları içermektedir.

2014 yılında kurulan NATO'nun Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi (NATO StratCom COE), NATO'nun dezenformasyonla mücadelede eğitim, analiz ve strateji geliştirme işlevini üstlenmektedir. Merkez dezenformasyonu tanımlama, analiz etme ve bu konuda müttefik ülkelere rehberlik etme görevini üstlenmiştir. Dezenformasyonun nasıl işlediği, hangi tekniklerin kullanıldığı ve etkilerinin nasıl minimize edileceği konularında kapsamlı araştırmalar yürüterek NATO'nun dezenformasyonu erken aşamada tespit etmesine ve proaktif önlemler almasına yardımcı olmaktadır (Sarts, 2021). Ayrıca dezenformasyonla mücadele etmek sadece teknolojik çözümler vasıtasıyla yürütülemeyeceğinden, aynı zamanda insan kaynağının da bilinçlenmesi ve eğitilmesi gerekliliği ortadadır. Bu nedenle merkez, bu alanlara yönelik özellikle medya okuryazarlığı, bilgi savaşı, dijital tehditler ve sosyal medya manipülasyonları üzerine uzmanlaşmış eğitim programları sunmaktadır.

Dezenformasyonu anlamak kadar, buna etkili bir şekilde yanıt vermek de NATO'nun öncelikleri arasında yer almaktadır. "Etkileşime Geç" aşaması, yanlış bilgilerin yayılmasını önlemek ve dezenformasyon kampanyalarına karşı etkili karşı önlemler geliştirmek anlamına gelir. NATO, burada stratejik iletişim araçlarını devreye sokar. Stratejik iletişim, NATO'nun dezenformasyona karşı etkili bir savunma mekanizmasıdır. Bu, sadece yanlış bilgilerin düzeltilmesi değil, aynı zamanda NATO'nun faaliyetlerinin doğru ve şeffaf bir şekilde kamuoyuna sunulmasını içerir.

NATO'nun dezenformasyonla mücadelesinde benimsediği stratejinin bir diğer aşaması "etkileşime geçme süreci"dir. Bu süreç dezenformasyona yanıt verirken hızlı ve etkili olmayı gerektirir. NATO, yanlış bilgilerin hızla yayılmasını önlemek amacıyla medya ile iş birliği içerisine girer. Diğer yandan sosyal medya platformları üzerinde aktif olarak kamuoyunu doğru bilgilendirmeye yönelik kampanyalar düzenler. Özellikle kriz anlarında, dezenformasyonun zararlı etkilerini minimize etmek noktasında hızlı tepki verme kapasitesi çok önemlidir (Lanoszka, A., 2019). NATO, bu bağlamda sadece üye devletlerle değil, Avrupa Birliği (AB) ve diğer uluslararası örgütlerle de iş birliği yaparak koordineli bir mücadele sürdürmektedir. Nitekim NATO ve AB, 2016'da imzalanan NATO-AB Ortak Deklarasyonu ile hibrit

tehditler ve dezenformasyona karşı iş birliğini derinleştirme kararı almıştır. Bu deklarasyon, iki örgüt arasında daha yakın bir stratejik ortaklık geliştirmeyi ve karşılıklı güvenlik tehditlerine karşı birlikte hareket etmeyi öngörür. NATO'nun askeri gücü ve AB'nin sivil kapasitesi birleştirilerek, hibrit tehditlere karşı entegre bir savunma hattının oluşturulması hedeflenmiştir.

NATO'nun 2017 yılında kurduğu Ortak İstihbarat ve Güvenlik Bölümü (*Joint Intelligence and Security Division - JISD*), ittifakın modern güvenlik tehditlerine daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilmesi için oluşturulmuş önemli bir yapıdır. Dezenformasyon, NATO'nun karşı karşıya olduğu hibrit tehditler arasında yer aldığı için, JISD'nin dezenformasyonla mücadeledeki rolü kritik önemdedir. Bu bölümün temel amacı, NATO'nun karşılaştığı güvenlik tehditlerini daha doğru bir şekilde anlamak, tehditlere karşı erken uyarı sistemleri geliştirmek ve bu tehditlere karşı stratejik yanıtlar üretmektir. JISD, dezenformasyonu geniş hibrit tehditler çerçevesinde ele alır ve bu tehditlere karşı entegre bir savunma stratejisi geliştirir (Sarts, 2021:35). NATO'nun siber savunma kapasitesinin güçlendirilmesi ve dezenformasyon kampanyalarına karşı ortak istihbarat paylaşımı, bu entegrasyonun önemli bir kısmını oluşturur.

NATO'nun dezenformasyona karşı koyma stratejisinin temel taşlarından biri olan doğru bilgilerin proaktif bir şekilde paylaşılması şeffaf ve net iletişim politikalarını temel almaktadır. NATO, bu amaç doğrultusunda, faaliyetlerini ve planlarını kamuoyuna zamanında ve düzenli olarak bildirmektedir. Özellikle NATO'nun sosyal medya platformları, gazetecilerle kurduğu medya ilişkileri ve NATO'nun resmi web sitesi, bu proaktif bilgilendirme çabalarının merkezinde yer alır. Bu kanallar aracılığıyla NATO, kamuoyunu doğru ve güncel bilgilerle buluşturarak dezenformasyonu önceden çürütebilmeyi amaçlamaktadır.

NATO'nun dezenformasyonla mücadelesinde toplumla doğrudan etkileşimler kurma noktasında üniversiteler, düşünce kuruluşları ve hükümet dışı kuruluşlar önem arz etmektedir. Bu paydaşlar aracılığıyla NATO, hem üye ülkelerde hem de ortak ülkelerde, dezenformasyona karşı dayanıklılığı artırmayı hedeflemektedir. NATO, İttifak'ın kendi ülkelerinde daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunan projeleri finanse etmek için hükümet dışı kuruluşlara, üniversitelere ve düşünce kuruluşlarına hibe

sağlamaktadır. Ayrıca gençlerle etkileşim kurmak adına Geleceği Korumak (Protect the Future) kampanyası kapsamında, genç içerik üreticileriyle iş birliği yaparak, genç nesillerin NATO'nun faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmasını ve kendi ağları içinde bu bilgiyi paylaşımlarını teşvik etmiştir (Maronkova, 2021). Gençlerin NATO'nun amaçlarını ve faaliyetlerini kendi bakış açılarıyla anlatmalarına fırsat vererek, NATO hem genç nesillerin bilgi düzeyini artırır hem de dezenformasyona karşı daha dirençli bir toplumsal yapı oluşturulmasına katkıda bulunur.

3.2.3.2. Sosyal Medya Manipülasyonu ile Mücadele

Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi'nin 2022 yılında yayınlamış olduğu "2022-2023 Sosyal Medya Manipülasyonu Raporu" sosyal medya platformlarının manipülasyonla mücadele yöntemlerini değerlendirmiştir. Gerçekleştirilen araştırmada söz konusu merkez sosyal medya manipülasyonu hizmetleri satın alarak platformların sahte etkileşimleri tespit etme ve engelleme yeteneklerini test etmiştir. Deneyde 44 farklı sosyal medya gönderisine sahte yorumlar, beğeniler, paylaşımlar ve görüntülemeler satın alınmıştır. Deneyin temel bulguları, platformların bu manipülasyonu tespit etme yeteneklerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Rapora göre sosyal medya şirketlerinin ticari manipülasyonları önleme yeteneğinin zayıf olduğunu ve 2021'e göre ilerleme kaydetmediğini vurgulamaktadır (Kaltreider vd., 2023).

Manipülasyon hizmetlerini piyasadan satın almak ucuz ve kolay olduğundan sosyal medya platformları bu tür sahte etkileşimleri tespit etmekte yetersiz kalmaktadır. 2022'de Facebook, Twitter, Instagram ve TikTok gibi platformlar üzerinden 168 Euro karşılığında 27.309 sahte etkileşim satın alınmıştır. Bu etkileşimlerin %93'ü, dört hafta sonra hala aktif kalmıştır. Facebook, Twitter, Instagram ve TikTok gibi platformlar, sahte hesapları ve etkileşimleri tespit etmede 2021'e göre gerilemiştir. Özellikle Instagram ve VKontakte sahte hesap yaratılmasını engellemede en zayıf platformlar olarak değerlendirilmiştir (Hanley, 2022). Diğer yandan raporda belirtildiği üzere şirketlerin manipülasyonla mücadele konusunda şeffaflık raporlamaları yetersizdir. TikTok, endüstri lideri olarak bu konuda en açık platform olsa da, genel olarak sosyal medya platformlarının raporlama kalitesinde iyileşme gözlenmemiştir (Kaltreider, J., vd., 2023). Raporun ulaştığı sonuç, sosyal

medya platformlarının dezenformasyon ve manipölasyona karşı daha güçlü önlemler alması gerektiğidir. Bu doğrultuda AB'nin “Dijital Hizmetler Yasası” gibi regölasyonların bu alandaki iyileşmeyi teşvik edebileceğini belirtmektedir.

Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi'nin 2022 yılında yayınlamış olduğu “Dezenformasyonla Mücadelede Yapay Zekânın Rolü” adlı rapor farklı bir perspektif sunmuştur. Raporda, dezenformasyonun yayılmasını ve üretilmesini engellemek için kullanılabilecek yapay zekâ yöntemlerini incelenmiştir. Nitekim makine öğrenimi yöntemleri, dezenformasyonun tespiti ve analizinin en azından kısmen otomatikleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Rapora göre en genel anlamda yapay zekâ büyük miktarda veriyi hızlı bir şekilde analiz ederek dezenformasyonun tespitinde kullanılabilir. Özellikle sosyal medya platformlarında ve haber sitelerinde yayılan içerikler, yapay zekâ algoritmaları ile taranıp analiz edilebilir (Reding ve Wells, 2022).

Rapor NLP (Doğal Dil İşleme) tabanlı yapay zekâyâ ayrı bir başlık açmış ve dezenformasyonun tespitinde kritik bir rol oynayabileceğini vurgulamıştır. Günümüzde dezenformasyonun büyük bir kısmı metinler üzerinden yayılmaktadır. NLP teknolojileri bu metinleri analiz ederek yanlış bilgi veya manipüle edilmiş içerikleri otomatik olarak tespit edebilme potansiyeline sahiptir. Dezenformasyon niteliğı taşıyan içerikler genellikle belirli dil kalıpları, duygu yoğunluğu veya abartılı söylemlerle ön plana çıkmaktadır. Burada korku, öfke, nefret gibi duyguların kışkırtılarak insanların tepkilerinin manipüle edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca abartılı ifadeler, aşırı genellemeler ve doğrulanmamış iddialar yine dezenformasyonun sıklıkla başvurduğu yöntemlerdir. Örneğın, "herkes" veya "daima" gibi genelleşici kelimelerin dezenformasyon içeriklerinde sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür. Rapora göre NLP, bu dil özelliklerini analiz ederek şüpheli içerikleri tespit edebildiğı gibi bir metindeki duygu yoğunluğunu analiz ederek aşırı negatif veya provokatif dil kullanan içerikleri belirleyebilmektedir (Reding ve Wells, 2022:29).

Diğer yandan rapor NLP tabanlı yapay zekânın otomatik doğruluk kontrolünde de kullanılabileceğini vurgulamıştır. Buna göre NLP sistemleri, belirli bir iddiayı diğer güvenilir kaynaklarla karşılaştırarak doğruluğunu kontrol edebilecek seviyeye getirilebilir. Çapraz referans yöntemi olarak bilinen bu yöntemle yapay zekâ bir

haberlin doğruluğunu kontrol etmek amacıyla güvenilir haber kaynaklarından veri toplayabilmekte ve böylelikle içerikteki bilgileri bu kaynaklarla karşılaştırabilmektedir. Çevrimiçi platformlarda yayılan bilgilerin gerçek zamanlı olarak doğrulama algoritmalarıyla taranması bu açıdan önemlidir. Dezenformasyon yöntemlerinden bir tanesi de gerçek bilgilerin çarpıtılarak, bağlam dışı kullanılarak yanlış yönlendirme yapmasıdır. NLP sistemleri, bir ifadenin orijinal bağlamından çıkarılarak kullanıldığını tespit edebilmektedir. Örneğin, bir politikacının söylediği bir ifadenin yalnızca bir kısmı alınıp yanlış bir olayla ilişkilendiriliyorsa, yapay zekâ bu durumu fark edip, bağlamsal açıdan ortaya çıkan tutarsızlığı gözler önüne serebilmektedir (Reding ve Wells, 2022:36).

Dezenformasyon faaliyetlerinde yanlış veya bağlamından uzaklaştırılmış bilgiler birçok farklı kaynaktan yayılabilmektedir. Yapay zekâ söz konusu yanlış bilgilerin birçok farklı kaynaktan yayıldığı durumlarda “içerik benzerlik analizi” yaparak, dezenformasyon faaliyetlerinin izini sürebilmektedir. Raporda viral durumların tespit edilmesinde bu yöntemin etkili bir şekilde kullanılabileceği ifade edilmiştir (Kaltreider vd., 2023). Yapay zekânın bu konudaki başka bir önemi “konu modelleme” yöntemiyle dezenformasyonun daha çok hangi konulara odaklandığını da tespit edebilme kapasitesidir.

Sentetik video, yapay zekâ ve bilgisayar grafikleri kullanılarak üretilen ya da değiştirilen video içeriklerini ifade eder. Bu videolar, genellikle var olmayan olaylar, kişiler ya da sahneler oluşturmak suretiyle gerçek videoları manipüle etmek amacıyla kullanılır. Yapay gerçeklik olarak da adlandırılan bu teknolojiye kişilerin yüz ifadeleri, sesleri ya da hareketleri yapay olarak değiştirilir. İnandırıcılığı gittikçe iyileşen bu teknoloji kaçınılmaz olarak dezenformasyonun faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Rapor bu noktaya değinerek yapay zekâ destekli sistemlerin yüz kaslarının küçük ve doğal hareketlerini analiz ederek bir videonun sentetik olup olmadığını tespit edebileceğini ifade etmektedir (Kaltreider vd.,2023). Bunun yanında dudak hareketleri ile çıkan ses arasındaki zamanlama hataları veya gözlerin doğal olmayan bir şekilde hareket etmesi gibi tutarsızlıklar vasıtasıyla yapay zekânın bu tür anormallikleri algılayabilmesi muhtemeldir. Sentetik videoların üretiminde kullanılan yapay zekâ, ışık ve gölgeyi doğal olarak simüle etmekte bazen zorlanabildiğinden, algoritmaların

videolardaki ışık kaynaklarının mantıksız yerleşimlerini veya gölgelerdeki tutarsızlıkları tespit edebileceği anlatılmıştır.

3.2.4. ABD'nin Dezenformasyonla Mücadele Politikası

3.2.4.1. Hükümet Kurumlarının Koordinasyonu ve Stratejik Yaklaşım

Dezenformasyon, dijital çağda ulusal güvenlik ve demokratik süreçleri giderek tehdit eden bir nitelik kazanmıştır. Özellikle devlet destekli aktörler tarafından yürütülen dezenformasyon faaliyetleri, toplumların bilgi ekosistemini bozmak suretiyle siyasi istikrarı tehdit etmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017:54). Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), dezenformasyona karşı koymak ve ulusal güvenliğini korumak amacıyla çeşitli kurumlar ve stratejiler geliştirmiştir. Bu kurumların başında, 2016 yılında kurulan Küresel Etkileşim Merkezi (GEC) gelmektedir.

Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 2016 yılında kurulan GEC, yabancı devlet destekli dezenformasyon kampanyaları ile mücadele etmek amacıyla faaliyetlerini yürütmektedir. GEC özellikle Rusya, Çin, İran ve Kuzey Kore gibi ülkelerin yürüttüğü dezenformasyon kampanyalarını tespit ederek bu faaliyetlere karşı stratejiler geliştirmektedir (Paul & Matthews, 2016). Bu stratejiler, dezenformasyonun kaynaklarını, yöntemlerini ve hedeflerini belirlemeyi amaçlar (U.S. Department of State, 2018). Diğer yandan dezenformasyona karşı etkili ve ikna edici karşı anlatılar oluşturarak yanlış bilgilerin neden olduğu yıpratıcı etkinin azaltılmasında da rol oynar (Paul & Matthews, 2016). Geliştirdiği stratejilerin uygulanmasında gerek müttefik ülkelerle gerekse de uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak kolektif bir savunma mekanizması oluşturmayı hedefler (Nye, 2019:23).

GEC bu konuyla ilgili olarak politika yapım sürecinde de aktif bir rol oynamaktadır. Karar vericilere güncel ve derinlemesine analizler sunarak, dezenformasyon tehditlerine karşı etkili politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Brooking & Singer, 2018). Ayrıca politikalar arası koordinasyonun sağlanması noktasında köprü görevi gören bir konuma sahiptir. Dezenformasyona karşı alınacak önlemlerin federal kurumlar arasında uyumlu olmasını sağlamaya çalışır. Diğer bir ifadeyle hükümetin farklı birimleri arasında bilgi paylaşımı ve ortak eylem planlarının oluşturulmasında söz sahibidir (U.S. Congress, 2016).

Genel olarak GEC'nin dezenformasyonla mücadeledeki önemi operasyonel müdahale, teknolojik yenilikler ve analiz araçları ve son olarak kapasite geliştirme ana başlıkları altında şekillenmektedir. Operasyonel müdahale noktasında, dezenformasyon kampanyalarına karşı sosyal medya kampanyaları, basın açıklamaları ve diğer iletişim araçları aracılığıyla karşı hızlı ve etkili yanıtlar geliştirmektedir (Helmus et al., 2018). Analiz faaliyetlerinde ise yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi teknolojilerin kullanılması söz konusudur (Singer & Brooking, 2018). Son olarak planlanan farkındalık programları ve medya okuryazarlığı eğitimi ile toplumsal kapasitenin artırılması hedeflenmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017).

GEC'in ABD'nin dezenformasyonla mücadelesinde merkezi bir aktör niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Genel görev tanımı, politika yapım sürecindeki stratejik önemi, dezenformasyonla mücadeledeki etkin rolü ve geniş yetkileri sayesinde, ulusal güvenliğin korunmasına ve demokratik süreçlerin desteklenmesine önemli katkılar sunmaktadır. GEC'nin çalışmaları, dezenformasyonun karmaşık ve dinamik doğası göz önüne alındığında, sürekli adaptasyon ve yenilik gerektirmektedir. Bu bağlamda, GEC'nin başarısı, hükümet kurumları arasındaki koordinasyon, uluslararası iş birliği ve teknolojik yeniliklere yatırım yapma kapasitesine bağlıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında İç Güvenlik Bakanlığı (DHS) 2002 yılında ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur (U.S. Congress, 2002). DHS'nin genel görevleri arasında terör saldırılarını önlemek ve ulusal güvenliği sağlamak, ülkenin sınırlarını korumak ve yasa dışı girişleri engellemek, göçmenlik yasalarının uygulanması ve gümrük işlemlerinin denetlenmesi, kritik altyapıların ve bilgi sistemlerinin siber tehditlere karşı korunması, doğal ve insan kaynaklı afetlere karşı hazırlık, müdahale ve iyileştirme çalışmaları (Johnson, 2019) bulunmaktadır. DHS, bu görevleri yerine getirmek için 22 farklı federal kurumu bir çatı altında toplamıştır, bunlar arasında Federal Acil Durum Yönetim Ajansı (FEMA), Ulaştırma Güvenliği İdaresi (TSA) ve Siber Güvenlik ve Altyapı Güvenliği Ajansı (CISA) bulunmaktadır (Martin, 2020).

DHS, ulusal güvenlik politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında kritik bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda ulusal güvenlik

stratejilerinin uygulanmasında rol almasının yanında terörizm, siber tehditler ve doğal afetler gibi konularda politika önerileri sunar (Williams, 2021). Stratejik planlamanın yanında kurumlar arası koordinasyon görevleri de yürütmektedir. DHS, federal, eyalet ve yerel düzeydeki kurumlar arasında koordinasyonu sağlayarak, güvenlik politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını mümkün kılar (LeMay, 2017). Tüm bunlara ek olarak DHS, bütçe talepleri ve yasal düzenlemeler konusunda Kongre ile yakın iş birliği içinde kalarak politika yapım sürecinde yasama organına bilgi ve tavsiyelerde bulunmaktadır (Davis, 2019).

DHS'nin ulusal güvenliğe dair genel görevleri bu şekilde iken dezenformasyonla mücadele noktasında da öneme sahiptir. "Siber Güvenlik ve Altyapı Güvenliği Ajansı (CISA)" siber tehditler ve dezenformasyona karşı mücadelede DHS'nin öncü birimidir (CISA, 2020). Özellikle seçim güvenliği ve kritik altyapıların korunması konusunda faaliyetler yürütmektedir. Nitekim 2017 yılında DHS, seçim altyapısını kritik altyapı sektörü olarak belirlemiştir (DHS, 2017). DHS seçim güvenliğinin sağlanması konusunda görevlendirildiğinden, seçim süreçlerinde yabancı müdahaleleri ve dezenformasyon kampanyalarını tespit etmek ve engellemek için gerek federal ve gerekse de eyalet kurumlarıyla iş birliği yapmaktadır (Hall, 2020). Bununla beraber kamuoyunu dezenformasyonun tehlikeleri konusunda bilinçlendirmek amacıyla farkındalık kampanyaları düzenlemektedir. Örneğin, CISA'nın "Rumor Control" web sitesi, yanlış bilgilerin düzeltilmesi ve doğru bilginin yayılması amacıyla oluşturulmuştur (CISA, 2020). Bu girişim, DHS'nin dezenformasyonla mücadelede doğrudan halkla etkileşime geçme yetkisini göstermektedir.

Yabancı devletlerin ABD'nin iç işlerine ve seçimlerine müdahale etmesi durumunda, DHS'nin yetkileri devreye girmektedir. 2018 tarihinde çıkartılan kararname, seçimlere yabancı müdahalesine karşı yaptırımlar uygulanmasını öngörmekte ve DHS'ye bu konuda değerlendirme ve raporlama yetkisi vermektedir (White House, 2018). Ayrıca DHS, yabancı dezenformasyon kampanyalarını tespit etmek ve analiz etmek için istihbarat toplama yetkisine de sahiptir (DHS, 2019). Özetle dezenformasyonla mücadelede özellikle CISA aracılığıyla etkin çalışmalar yürüten DHS'nin, ulusal güvenliği tehdit eden bu modern tehlikeye karşı gerek strateji

geliştirme noktasında gerekse de alınan kararların uygulanmasında faaliyetler yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Federal Soruşturma Bürosu (FBI), ABD Adalet Bakanlığı'na bağlı federal bir kolluk kuvveti olarak ülkenin iç güvenliğini sağlamak, federal suçları soruşturmak ve ABD'nin yargı yetkisi altındaki tüm federal yasaları uygulamakla görevli bir birimdir. FBI genel anlamda terörizm, siber suçlar, organize suçlar, yolsuzluk, casusluk, kara para aklama, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti gibi çeşitli suçlarla mücadele etmektedir. Ayrıca, ABD'nin ulusal güvenliği için büyük bir tehdit oluşturan yabancı istihbarat faaliyetlerini de izlemek ve önlemekle görevlidir.

Dezenformasyon kampanyaları genellikle siber saldırılarla dirsek teması içerisindedir. Örneğin, sosyal medya platformları ve haber siteleri üzerinden yanlış bilgi yayılırken, aynı zamanda siber saldırılarla kamuoyunda kafa karışıklığı yaratılabilmektedir. FBI, sözkonusu hibrit tehditlerle mücadele etmek amacıyla CISA (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency) gibi diğer federal organlarla işbirliği halindedir. Diğer yandan 2016 ve 2020 ABD başkanlık seçimlerinde Rusya'nın dezenformasyon kampanyaları yürüttüğüne dair kanıtlar ortaya çıkmış ve FBI, bu müdahalelere karşı aktif soruşturmalar yürütmüştür. Foreign Influence Task Force (FITF) adlı birim, bu tür yabancı etkilerle mücadele etmek için 2017 yılında FBI tarafından kurulmuştur. Bu birim, seçimlere müdahale etmeye çalışan yabancı aktörlerin tespitine dair istihbari çalışmalar yürütmektedir. Bu doğrultuda yabancı aktörlerin dijital platformlarda yaydığı yanlış bilgi, bot ağları ve sahte hesapları tespit ederek operasyonel adımlar atmakla yetkilidir (Martin, 2020).

Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (Office of the Director of National Intelligence-ODNI), 2004 yılında ABD'nin istihbarat faaliyetlerini koordine etmek, bilgi paylaşımını arttırmak ve ulusal güvenliği tehdit eden unsurlara karşı daha güçlü bir istihbarat kapasitesi oluşturmak amacıyla Ulusal İstihbarat Reform Yasası (Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act - IRTPA) ile kurulmuştur. ODNI en genel şekliyle CIA, NSA, FBI gibi çeşitli istihbarat ajanslarını koordine etmektedir. Direktörlük, bu ajansların birbiriyle uyum içinde çalışmasını ve bilgilerin zamanında paylaşılmasını sağlamaktadır. Diğer yandan ODNI, ABD Başkanı, Ulusal Güvenlik Konseyi ve diğer yüksek düzeydeki yetkililere istihbarat analizleri ve ulusal güvenlik

tehditleri hakkında danışmanlık sağlama faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu süreçte uluslararası terörizm, siber saldırılar ve devlet dışı aktörlerin oluşturduğu tehditler üzerine bilgilerin toplanması ve analiz edilmesi de bu kurumun yetkisi dahilindedir.

FMIC (*Foreign Malign Influence Center*), ABD'nin dış tehditlere karşı kurduğu bir istihbarat merkezi olarak ODNI bünyesinde faaliyet göstermektedir. 23 Eylül 2022'de resmen faaliyete başlayan merkez, özellikle yabancı devletlerin ve devlet dışı aktörlerin ABD'nin demokratik süreçlerine zarar vermek amacıyla yürüttüğü dezenformasyon, manipülasyon ve bilgi operasyonlarına karşı koyarak ulusal güvenliğin sağlanması noktasında hizmetler yürütmektedir. Bu kapsamda FMIC Direktörü, DNI'ye rapor vererek DNI'nin yabancı kötü niyetli etki tehditleri konusunda baş danışmanı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca hükümet, sivil toplum ve özel sektör de dahil olmak üzere dış ortaklarla bilgi paylaşımı süreçlerini yöneten merkez, stratejik değerlendirmeler yoluyla karar vericilere kapsamlı analizler sağlamaktadır.

3.2.4.2. Yasal Düzenlemeler

ABD'nin savunma bütçesini ve politikalarını belirlemek amacıyla her yıl çıkarılan önemli bir yasa olan National Defense Authorization Act (NDAA), savunma harcamalarının nasıl yapılacağını, hangi programların finanse edileceğini ve ulusal güvenlik konularında hangi adımların atılacağını düzenlemektedir. İlk kez 1961 yılında kabul edilen NDAA, her yıl ABD Kongresi tarafından güncellenmektedir. Söz konusu yasa, siber güvenlikten askeri alanda yürütülen inşaatlara kadar geniş bir yelpazede üretilecek politikalar ve bu politikalara ayrılacak bütçelerin genel çerçevesini çizmektedir. Bu açıdan NDAA, sadece ABD savunma sanayisi için değil, aynı zamanda ABD'nin uluslararası alandaki savunma stratejisinin belirlenmesinde de kritik bir öneme sahiptir (White House, 2018).

ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit eden önemli bir araç haline gelen dezenformasyonla mücadele noktasında NDAA, önemli düzenlemeler getirmiştir. Özellikle, 2021 ve 2022 yıllarında söz konusu yasada yapılan güncellemeler ile siber tehditlere karşı dezenformasyon kampanyalarını izlemek ve bunları etkisiz hale getirmek için adımlar atılmıştır. Diğer yandan Foreign Malign Influence Center (FMIC) gibi kurumlar aracılığıyla dezenformasyon tehditlerine karşı daha koordineli

bir mücadele yürütülmesinin dayanağı yine bu yasa olarak görülmektedir (Williams, 2021).

Yabancı Propaganda ve Dezenformasyona Karşı Mücadele Yasası ABD Kongresi tarafından 2016 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Söz konusu yasa özellikle Rusya, Çin, İran gibi devletlerin ABD'nin iç işlerine müdahale etmek amacıyla dezenformasyon faaliyetleri yürütmesinden kaynaklı çıkarılmıştır. Yasa genel anlamda dezenformasyon kampanyalarının etkilerini azaltmak ve ABD halkını yabancı kaynaklı propaganda faaliyetlerinden korumak amacıyla yasal çerçeve sunmaktadır (Williams, 2021). Bu doğrultuda yasanın sosyal medya platformları ve dijital medya üzerindeki dezenformasyonun kontrol altına alınması ve bu platformların yabancı müdahalelere karşı daha hesap verebilir hale getirilmesini öngördüğü söylenebilir. Ek olarak Global Engagement Center'ın (GEC) kurulması yine bu yasa sayesinde gerçekleşmiştir.

Söz konusu yasa ABD'de de 1938 yılında çıkarılan ve yabancı çıkarları temsil eden kişilere kamuya açıklama yükümlülükleri getiren bir yasadır. Yasanın genel anlamda yabancı çıkarlar için lobi yapmayı yasaklamadığını bununla beraber Amerikan kamuoyu, politikası ve yasaları üzerindeki yabancı etkiyle ilgili şeffaflığı teşvik ettiğini ifade etmek mümkündür. ABD'de yabancı ülkeleri veya onların temsilcilerini destekleyen kişilerin ve kuruluşların kim olduğu, bunların ne tür faaliyetlerde bulundukları şeffaf bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu amaçla, Adalet Bakanlığı'nın bu tür bilgileri kamuya açık hale getirmesi gerekmektedir.

Yasanın genel anlamda içerdiği düzenlemelere bakıldığında, ilk olarak bir kişi ya da kuruluşun yabancı bir kuruluşun hangi faaliyetlerde bulunduklarını, ne kadar ödeme aldıklarını ve beraberinde kimlerle çalıştıklarını ayrıntılı bir şekilde bildirmeleri gerektiği görülmektedir. Diğer yandan yabancı devletler için lobicilik yapanların her altı ayda bir rapor sunarak faaliyetlerini belgelemek zorunda oldukları görülmektedir. Bu raporlar, lobicilik, halkla ilişkiler çalışmaları, siyasi bağışlar, medya üzerinden yapılan kampanyalar gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu konudaki bilgiler kamuya açık olduğundan ABD vatandaşları ve hükümet yetkilileri, bu raporlar sayesinde kimin yabancı devletlerin çıkarlarını temsil ettiğini görebilmektedir. Son

olarak yasaya uymayanlar hakkında para ve hapis cezaları öngörülmüştür (Johnson, 2019).

Yasa başlangıçta Nazi propagandasına karşı koymak için yürürlüğe konulmuşken 2017'den bu yana özellikle Trump yönetimiyle bağlantılı yetkililere karşı çok daha yoğun olarak uygulanmıştır. Dezenformasyonla ilgili olarak yasanın dezenformasyon kampanyalarının kimin tarafından finanse edildiği noktasında kritik bilgiler sağladığını söylemek mümkündür (Williams, 2021:34). Nitekim yabancı devletlerin ABD içinde yürüttükleri dezenformasyon operasyonlarının büyük bir kısmı yerel medya, think-tank'ler veya lobicilik kuruluşları vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu doğrultuda bu kuruluşların faaliyetlerinin yabancı devletler tarafından yönetildiği şeffaf bir şekilde ortaya konması önemlidir.

3.2.4.3. Teknoloji ve Sosyal Medya Şirketleri ile İş Birliği

ABD'nin dezenformasyonla mücadele stratejisinin bir diğer ayağı teknoloji ve sosyal medya şirketleri ile iş birliğidir. Özellikle 2016 ABD Başkanlık Seçimleri'nin ardından sosyal medya platformları ve teknoloji şirketlerinin yabancı ve yerli aktörler tarafından kullanılan başlıca araçlar haline dönüşmesi gerçeği kendini göstermiştir. Bu doğrultuda dezenformasyonla mücadelede ABD hükümeti, sosyal medya şirketleri ve teknoloji devleriyle bazı projeler geliştirme yoluna gitmiştir.

Teknoloji şirketlerinin dezenformasyonla mücadelede aktif olarak hükümetle işbirliği içerisinde olmalarına Google'ın 2017 yılında geliştirmiş olduğu "Redirect Method" adlı bir araç örnek olarak verilebilir. Google'ın Redirect Methodu, 2017 yılında Jigsaw (Google'ın düşünce kuruluşu) ve Moonshot CVE ile işbirliği geliştirilen bir program olarak aşırılık yanlısı grupların çevrimiçi yürüttüğü faaliyetlere yönelik planlanmıştır (U.S. Department of State, 2018). Diğer bir ifadeyle program, aşırılık yanlısı grupların gerek radikalleşme gerekse eleman kazanma girişimlerini engellemeye odaklanmıştır. Programın çalışma mantığı genel anlamda basittir. Google'ın güçlü AdWords teknolojisi kullanılarak, aşırılık yanlısı içerik arayan kullanıcıların daha güvenilir ve radikal söylem içermeyen anlatılara yönlendirilmesi temel hedeflenmiştir. Örneğin program belirli terimleri arayan kullanıcıları hedeflediğinden, söz konusu kullanıcılar, arama sonuçlarında İŞİD ve benzeri grupların propagandalarına maruz kalmak yerine, onları bu anlatılardan uzaklaştıran

YouTube videolarına yönlendirilmektedir. Bu videolar, IŞİD'den kaçan eski üyelerin anlatıları olacağı gibi ideolojik tartışmalarla aşırılık yanlısı düşünceleri çürüten içeriklerden de oluşabilmektedir. Google bu yöntemle programın başarısını izlenen videoların süresi ve kullanıcıların ne kadar etkileşime girdiğiyle ölçebilmektedir.

Bir diğer işbirliği projesi olarak “MediaWise” örnek verilebilir. Gençlerin dijital medya okuryazarlığını geliştirmek amacıyla 2018 yılında Poynter Enstitüsü tarafından başlatılan girişim Google tarafından desteklenmiştir. Gençlerin çevrimiçi platformlarda karşılaştıkları bilgi kirliliğine karşı daha dirençli olmalarını hedefleyen proje, geniş kitlelere internet üzerinde doğru bilgiye nasıl ulaşacaklarını öğretmektedir. Verilen eğitimler ile kullanıcıların, haberlerin doğruluğunu kontrol edebilecekleri, diğer bir ifadeyle “doğruluk kontrolü” becerilerini geliştirebilecekleri imkanlar sunmaktadır. Daha çok YouTube, TikTok gibi sosyal medya platformları aracılığıyla genç nesillere doğrudan ulaşmayı hedeflerden bir diğeri olarak belirlenmiştir (Kavanagh ve Rich, 2018:14).

ABD hükümetinin dezenformasyonla mücadelede daha etkili sonuçlar elde etmek amacıyla teknoloji şirketleri ile olan işbirliği Carnegie Endowment for International Peace'in "*Countering Disinformation Effectively: An Evidence-Based Policy Guide*" adlı raporunda da vurgulanmıştır. Rapor genel olarak “Carnegie Endowment for International Peace” tarafından dezenformasyonla mücadele konusunda kanıta dayalı bir politika kılavuzu olarak hazırlanmıştır. Raporda, demokratik hükümetlerin, dijital platformların ve diğer paydaşların dezenformasyonla nasıl başa çıkabileceği konusunda ampirik araştırmalar ve vaka çalışmaları sunulmuştur. Raporun ana odak noktası, politika yapıcılar için dezenformasyonla mücadelede etkili ve uygulanabilir çözümlere dikkat çekmektir.

Raporda, ABD'nin teknoloji ve sosyal medya şirketleri ile dezenformasyonla mücadelede kurduğu işbirlikleri detaylı bir şekilde ele alınarak söz konusu platformların dezenformasyonun yayılmasındaki rolü ve alabilecekleri sorumluluklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sosyal medya platformlarının algoritmalarının, dezenformasyonun yayılmasına nasıl katkıda bulunduğu ve bu algoritmalarda yapılacak değişikliklerin potansiyel etkileri raporda vurgulanmıştır. Bu doğrultuda öne çıkan işbirliği türlerinden ilki algoritmik değişiklikler olarak belirtilmiştir. Sosyal

medya platformlarının mevcut algoritmalarının dezenformasyonun yayılmasında etkili olduğu kuvvetli kanıtlarla desteklenmektedir. Ancak, bu algoritmalarda yapılacak değişikliklerin dezenformasyonun yayılmasını yavaşlatma, durdurma veya geri döndürme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu değişikliklerin etkinliği konusunda bağımsız araştırmaların sınırlı olduğu vurgulanmıştır (Kavanagh ve Rich, 2018:24).

İşbirliği türlerinden ikincisi olarak “mikro hedefleme” yönteminden bahsedilmiştir. Nitekim sosyal medya platformlarının reklam hedefleme teknikleri kullanarak belirli kitlelere ulaşmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu teknikler dezenformasyonun yayılmasını sağlayan başlıca yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda mikro hedeflemenin etkisini azaltmak amacıyla veri gizliliğini artırma ve hedeflemeyi sınırlama gibi adımlar atılmıştır. Her ne kadar Google ve Meta şirketleri politik mikro hedeflemeyi sınırlamak için bazı değişiklikler yapmış olsa da, bu adımların dezenformasyon üzerindeki tam etkisi henüz tam olarak değerlendirilememiştir. Bir diğer işbirliği türü, koordineli inandırıcılık ağı olarak tanımlanan “takedownlar”dır. Sosyal medya platformları, dezenformasyon yaymak amacıyla kullanılan sahte hesapları tespit edip kaldırmaya yönelik önemli adımlar atmaktadır. Meta ve Twitter gibi büyük platformlar, bu tür hesapların kaldırılmasında stratejik yatırımlar yapmalarına rağmen, bu noktada atılan adımların dezenformasyonu ne kadar etkili bir şekilde engellediği belirsiz niteliğini korumaya devam etmektedir. Son olarak, “içerik moderasyonu stratejileri” raporda diğer önemli bir işbirliği alanı olarak yer almaktadır. Sosyal medya platformları, sahte bilgilerin yayılmasını azaltmak amacıyla daha gelişmiş filtreleme yöntemleri geliştirmeye çalışmaktadır. Özellikle seçim dönemlerinde güvenliği sağlamak amacıyla içeriklerin izlenmesi ve dezenformasyona karşı güvenlik önlemleri uygulanmaktadır. Bu süreçlerin ne kadar etkili olduğu konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu raporda vurgulanmıştır (RAND, 2018:65).

3.2.4.4. Kamuoyunu Bilinçlendirme ve Medya Okuryazarlığı

ABD'de dezenformasyonla mücadele amacıyla “Kamuoyu Bilinçlendirme ve Medya Okuryazarlığı” konusunda çeşitli projeler, kampanyalar, strateji belgeleri ve raporlar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle devlet kurumları, sivil toplum örgütleri,

akademik kuruluşlar ve teknoloji şirketleri tarafından yürütülmektedir. Söz konusu belgelerin genellikle ulusal güvenlik, seçim güvenliği ve siber güvenlik gibi alanlara odaklandığını ifade etmek mümkündür. Ek olarak bu belgeler genellikle dezenformasyona karşı alınacak tedbirleri içermektedir. Kamuoyunu bilinçlendirme noktasında perspektif sunan strateji belgelerinden bir tanesi Haziran 2021 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) tarafından yayımlanan "Ulusal İç Terörizmle Mücadele Stratejisi" (National Strategy for Countering Domestic Terrorism) başlıklı bir rapordur. Söz konusu raporda ABD hükümetinin iç terörizm tehdidine karşı kapsamlı bir yaklaşım sunarak tehditlerle mücadelede uzun vadeli stratejiler belirlediği görülmektedir (Landon vd., 2019:43).

Genel anlamda ABD'nin iç terörizmle mücadeledeki ulusal politikasını belirlemesi açısından kritik bir nitelikte olan bu strateji belgesi gerek hükümetin gerek toplumsal aktörlerin, tehditlere yönelik nasıl birlikte çalışması gerektiğini belirleyen kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır. Dezenformasyonun, iç terörizm ve radikalleşme üçgeninde yapılan tespitler neticesinde, dezenformasyonun, bireyleri şiddete teşvik ederek radikalleştirme sürecini hızlandırdığına dikkat çekilerek; dezenformasyon faaliyetlerinin terör örgütleri tarafından bireyleri şiddete ve terör eylemlerine yönlendirme aracı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Eğitim programları ile farkındalık kampanyalarının bu noktada bireyler açısından dezenformasyona karşı bir koruma kalkanı niteliğinde ele alınması gerekir. Desteklenmesi planlanan kampanyaların yanında hükümetin "eğitici materyaller, etkileşimli çevrimiçi kaynaklar ve beceri geliştiren çevrimiçi oyunlar" gibi yenilikçi yollarla bireylerin dezenformasyona karşı direncini artırmayı hedeflediği belirtilmiştir (Landon vd., 2019:54).

ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditleri ele alan bir diğer strateji belgesi "Hedefe Yönelik Dezenformasyona Mücadele" (Combatting Targeted Disinformation) adlı belgedir. Söz konusu strateji belgesi Ağustos 2021 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (Office of the Director of National Intelligence) ve İç Güvenlik Bakanlığı (Department of Homeland Security) işbirliğiyle Kamu-Özel Analitik Değişim Programı (Public-Private Analytic Exchange Program) kapsamında hazırlanmıştır. Rapor, dezenformasyonla mücadele alanında çalışan akademisyenler, özel sektör temsilcileri ve düşünce kuruluşlarından

uzmanların katkılarıyla oluşturulan belge dezenformasyonun yayılmasını engellemede toplumun farklı katmanlarının rol oynayacağını ortaya koyarak bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir (Leventhal, 2023:18).

Bir ulusal güvenlik tehdidi olarak dezenformasyon özellikle COVID-19 salgını ve 2020 ABD başkanlık seçimleri gibi olaylar esnasında ABD açısından tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle aşı karşıtı dezenformasyonun halk sağlığını olumsuz etkilediği ve seçimlerle ilgili yanlış bilgilerin demokratik süreci tehdit ettiği durumlar üzerinden analizlerin yapıldığı belgede, dezenformasyonun yayılmasını önlemek için bazı yöntemler önerilmiştir. Genel olarak bu yöntemler arasında kaynağın tespit edilmesi, sosyal medya algoritmalarının düzenlenmesi ve yanlış bilgilere karşı doğrulama mekanizmalarının oluşturulması yer almaktadır. Dezenformasyonun kaynağını tespit etme kısmında "Adlandır ve utandır" stratejisinin izlenerek dezenformasyon faaliyetinde bulunan aktörlerin topluma tanıtılarak dezenformasyonun etkisinin azaltılabileceği belirtilmiştir (Leventhal, 2023:6). Diğer yandan sosyal medya algoritmalarının, kullanıcıların içerik akışında ne gördüğünü büyük ölçüde şekillendirdiğinden dolayı, algoritmaların kullanıcılar üzerinde daha fazla kontrol sahibi olarak doğru bilgiye dayalı içeriğin teşvik edilmesi gerektiği önerilmiştir. Yanlış bilginin yayılmasını önlemek amacıyla etkili bir doğrulama mekanizmasına (Fact-Checking) ihtiyaç duyulduğu, böylelikle yanıltıcı içeriklerin işaretlenerek doğru bilgilerin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Tüm bunlara ek olarak belge, dezenformasyonla mücadelede toplumdaki bireylerin eğitiminin ve farkındalığının artırılmasının büyük önem taşıdığını vurgulanmaktadır. Neticede bireylerin bilişsel önyargılarının farkında olmaları yanlış bilgilere karşı daha dirençli olmalarını sağlayan bir unsurdur. Bu kapsamda öneriler kısmında medya okuryazarlığı eğitiminin, eğitim kurumlarında ve toplum genelinde yaygınlaştırılması ön plana çıkarılmıştır. Finlandiya örneğinde olduğu gibi, medya okuryazarlığı okul müfredatlarına entegre edilerek, medya içeriklerinin nasıl manipüle edilebileceği, sahte haberlerin nasıl tanınacağı gibi pratik bilgilerin de eğitim materyallerine eklenmesi atılacak önemli adımlar arasında sayılmıştır. Eleştirel düşünme becerileri bireylerin karşılaştıkları bilgiyi sorgulama, analiz etme ve doğrulama süreçlerini içeren yeteneklerden oluşmaktadır. Belge bu konuyla alakalı olarak eğitim programlarında öğrencilerin bilgiyi değerlendirme ve analiz etme

becerilerini geliştiren derslerin olması gerektiğini ileri sürmüştür. Niteliği itibariyle dezenformasyon hızlı yayılma imkanını genellikle insanların duygusal tepkilerinden almaktadır. Bu konuda belgede yer alan öneri, bireylerin güçlü duygusal tepkiler uyandıran bilgilere daha temkinli yaklaşımları gerektiğini öğreten eğitim modüllerin desteklenmesi gerektiği olmuştur (Benjamin, 2022:3).

3.2.5. Çin'in Dezenformasyonla Mücadele Politikası

Çin devletinin dezenformasyonla mücadele stratejisi kendine özgü nitelikler barındırmaktadır. Söz konusu alana dair üretilen politikalara bakıldığında büyük ölçüde hükümetin sıkı kontrol ve gözetim sistemleri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Çin açısından dezenformasyonla mücadele sadece yanlış bilginin yayılmasını önlemenin ötesinde devletin bilgi üzerindeki denetimini güçlendirme, toplumsal düzeni koruma ve rejimin meşruiyetini pekiştirme amacı taşımaktadır. Çin'in dezenformasyonla mücadeledeki yaklaşımı, Batı'daki demokratik ülkelerin benimsediği şeffaf ve özgürlükçü yaklaşımlardan önemli ölçüde farklılık gösterirken bu farkların genel anlamda tarihsel ve kültürel temellere dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim Çin'in köklü devlet geleneği ile siyasi kontrol mekanizmalarına verdiği önem ortadadır. Kısacası bu farkın temelinde Çin'in tarihsel olarak merkeziyetçi bir yönetim yapısına ve geniş bir toplumu yönetme ihtiyacına dayanan güçlü bir devlet geleneği yatmaktadır.

Çin, tarih boyunca merkeziyetçi bir devlet yönetim modeli ile ön plana çıkmıştır. Çin'in merkezi hükümet ve otoriter yönetim sistemine dayanan politikaları, halkın üzerinde doğrudan bir kontrol mekanizması kurmayı önceliklendirmiştir. Özellikle Konfüçyüsçülüğün devlet felsefesi olarak uzun yıllar boyunca benimsenmiş olması, toplumsal düzenin korunmasını ve bireylerin devletin çıkarlarına tabi olmasını teşvik etmiştir. Bu bağlamda, dolaşımdaki bilginin kontrolü ve dezenformasyonla mücadele tek başına modern teknolojik gelişmelere dayanan bir strateji değil, aynı zamanda Çin'in geleneksel yönetim anlayışının doğal bir uzantısıdır. Devletin halkın düşüncelerini ve davranışlarını yönlendirme konusundaki belirleyici pozisyonu tarihten günümüze taşınmıştır. Bu durum nihai olarak günümüzdeki gözetim sistemlerinin ve dezenformasyonla mücadele stratejilerinin dayandığı zemini hazırlamıştır.

Çin, modern çağda teknolojiyi yoğun bir şekilde kullanmak suretiyle vatandaşları üzerindeki gözetim mekanizmalarını büyük ölçüde geliştirmiştir. Bu gelişmiş gözetim sistemlerinin sadece internet ve sosyal medya üzerindeki içerik denetimleriyle sınırlı kaldığını ifade etmek güçtür. Gözetim sistemlerinin bu denli güçlü olması, Çin hükümetinin iç güvenliği sağlamaya yönelik politikalarının bir parçasıdır. Ayrıca bu durum devletin halk üzerindeki ideolojik kontrolünü devam ettirmesine olanak tanımaktadır. Büyük Güvenlik Duvarı (Great Firewall of China) olarak adlandırılan internet kontrol sistemi ve yapay zekâ destekli izleme teknolojileri vasıtasıyla bireylerin erişebileceği bilgiyi sınırlamak ve resmi devlet anlatısını yaygınlaştırmak daha mümkün hale gelebilmektedir (Tan, 2017:21).

Batı'daki demokratik ülkelerde dezenformasyonla mücadelede şeffaflık ve ifade özgürlüğü gibi temel değerlere dikkat edildiği görülmektedir. Batı dezenformasyonla mücadelede daha çok bağımsız medya kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve teknoloji şirketleri ile yapılacak iş birliklerini önceliklendirmektedir. Buna ek olarak halkı bilinçlendirme ve medya okuryazarlığı geliştirme gibi yöntemler de görülmektedir. Ayrıca, Batılı ülkelerde dezenformasyonla mücadele amacıyla yapılan hukuki düzenlemelerin, ifade özgürlüğünü kısıtlamadan halkın doğru bilgiye erişimini sağlama üzerine yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Çin'de ise bu durum biraz farklılaşmaktadır. Çin'deki hükümet dezenformasyon meselesini gerek kamu düzeni gerekse de ulusal güvenlik için bir tehdit olarak gördüğünden yanlış bilginin yayılmasını engellemek için sıklıkla sert sansür politikalarına başvurduğu görülmektedir (Wang, 2021:16). Batı'da ise söz konusu sansür uygulamaları ifade özgürlüğü ihlali olarak toplumun birçok kesiminden eleştiri alabilmektedir. Çin'deki bu tür politikalar ise devlete bağlı medya organları ve hükümetin kontrolündeki teknoloji şirketleri aracılığıyla meşrulaştırılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle Batı'daki dezenformasyonla mücadele politikaları halkın bireysel haklarını koruma merkezli ilerlerken Çin'in bu alandaki politikasının sadakati ve sosyal düzeni önceliklendiren daha otoriter bir zeminde konumlandığı görülmektedir.

3.2.5.1. Merkezi Kontrol ve Sansür

Çin'in dezenformasyonla mücadele stratejisinin temel bileşenlerinden ilki merkezi kontrol ve sansür uygulamalarıdır. Bu doğrultuda Çin'deki hükümet internet

üzerindeki içerik akışını sıkı bir şekilde kontrol etmekte ve dezenformasyonu engellemek amacıyla geniş çaplı sansür ve gözetim uygulamaları yürütmektedir. Söz konusu sansür ve gözetim uygulamalarından en bilineni "Büyük Güvenlik Duvarı" (Great Firewall of China) olarak bilinen sistemdir. Bu sistem ile internetteki bilgi akışı düzenlenmekte ve yurt dışından gelebilecek dezenformasyon kampanyalarına karşı ülkenin izole edilmesi amaçlanmaktadır.

“Büyük Güvenlik Duvarı” (*Great Firewall of China*), en genel anlamda Çin Halk Cumhuriyeti’nin internet erişimini kontrol etmek, bilgi akışını düzenlemek ve dış kaynaklı içeriklerin erişimini sınırlamak amacıyla kurduğu dijital bir sansür ve filtreleme sistemi olarak değerlendirilebilir. Teknik olarak Çin’in “Altın Kalkan Projesi”nin (*Golden Shield Project*) bir parçası olarak görülen sistem dijital altyapı üzerinde hem sansürleme hem de izleme yaparak Çin'deki internet kullanıcılarının internete erişimini ve içerik paylaşımını kontrol edebilmektedir (Wong, 2016:14). Çin tarihsel gelişim seyri içerisinde, 1990'ların ortalarında internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi akışını kontrol altına almak için çeşitli düzenlemelere gitmiştir. 1998 yılında başlatılan "Altın Kalkan Projesi", güvenlik amaçlı bir dizi dijital düzenlemeyi içerirken, bu proje kapsamında Büyük Güvenlik Duvarı’nın temelini atan dijital sansür araçları geliştirilmeye başlanmıştır. Ancak Büyük Güvenlik Duvarı’nın en bilinen özelliklerinin devreye alınması 2000’li yılların başlarına dayanmaktadır. 2003’te sistemin tam anlamıyla uygulanmaya başlamasıyla birlikte Çin, dünya genelindeki en sıkı internet sansürü uygulayan ülkelerden biri haline gelmiştir.

“Büyük Güvenlik Duvarı”nın çalışma mekanizması bir dizi teknik araçlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu teknik araçları IP engelleme, DNA zehirleme, URL filtreleme, VPN kontrolü şeklinde sıralamak mümkündür. IP engellemede belirli IP adreslerine erişimin engellenmesi suretiyle kullanıcıların dış kaynaklı içeriklere erişmesinin kısıtlanması söz konusu olmaktadır. DNS zehirleme uygulamasında ise alan adlarını çözümleyemeyen DNS sunucuları kullanılarak belirli sitelere erişim imkansız hale getirilmektedir. URL filtrelemedeki amaca bakıldığında belirli anahtar kelimeleri içeren URL’lerin engellenmesi ön plana çıkmaktadır. Son olarak VPN kontrolünde de kullanıcıların VPN (Sanal Özel Ağ) kullanarak öncesinde uygulanan sansürü aşmasını engellemek amacıyla VPN'lere yönelik de engellemeler yapılmaktadır. Özetle yukarıda sayılan bu teknik araçlar vasıtasıyla gerek yurtdışı

kaynaklı bilgilerin içeriye girmesi gerekse de içerideki bilgilerin dışarıya çıkması sıkı bir şekilde denetlenebilmektedir (Liao, 2023:36).

Diğer yandan Çin'deki sansür uygulamalarının ve gözetimin Çin'deki sosyal medya platformları üzerinde de olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda WeChat, Weibo gibi yerli uygulamalarda yayılan içeriklerin denetlenmesi ve dezenformasyon olarak nitelenen içeriklerin kaldırılması sıklıkla karşılaşılan uygulamalardır. Yerli sosyal medya uygulamalarının yanında yabancı sosyal medya platformları (Facebook, Twitter, YouTube vb.) üzerinde de benzer baskı politikası geçerliliğini korumaktadır. Kamuoyunu yanıltabilmesinin yanında rejim karşıtı görülebilecek herhangi bir içerik güvenlik tehdidi olarak nitelendirileceğinden hükümetin ideolojik çizgisine uymayan her türlü bilgi dezenformasyon olarak değerlendirilebilmektedir (Li, 2020:14). Örneğin, Sincan ve Tibet'teki olaylar, Çin hükümetinin bilgi akışını kontrol etme gereksinimini artırmış, bu da yabancı sosyal medya platformlarının yasaklanmasına neden olmuştur. Yabancı sosyal medya platformlarının ulusal güvenlik ve sosyal düzenin korunması gerekçesiyle Çin'de uzun yıllardır erişime kapalı tutulduğu görülmektedir. Söz konusu bu yasakların arkasındaki yasal ve politik dayanaklar, Çin'in dijital alandaki egemenliğini kontrol mekanizmaları üzerinden güçlendirmeye yönelik stratejileriyle doğrudan bağlantılıdır.

3.2.5.2. Devlet Tarafından Desteklenen Medya

Çin'de medyanın devlet tarafından dizayn edilmesi, dezenformasyonla mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Söz konusu medya organları, ulusal ve uluslararası kamuoyuna, Çin devletinin resmi söylemini yansıtan içerikler sunarak dezenformasyon olarak değerlendirilen bilgilere karşı kendi anlatısını oluşturmaktadır. Çin hükümeti, yanlış bilgilerin önüne geçmek, kamuoyunu yönlendirmek ve toplumsal düzeni korumak amacıyla medya üzerindeki kontrolünü sıkı bir şekilde uygulamaktadır. Devlete bağlı medya organları, yalnızca devletin onayladığı bilgileri sunmakla kalmayıp aynı zamanda kamuoyunun dikkatini belirli meselelere çekerek kamuoyundaki algıyı yönlendirme işlevi de görmektedir (Curtis, 2021:16)

Çin'in medya stratejisinde, devlet kontrolündeki medya kuruluşlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu kuruluşlar, Çin hükümetinin dezenformasyon olarak gördüğü içeriklere karşı alternatif bir bakış açısı sunarak, özellikle Batı kaynaklı

bilgilere karşı bir dengeleme çabası içinde bulunmaktadır. Örneğin, Xinhua, uluslararası gelişmelerde Çin'in bakış açısını ön plana çıkararak, hükümetin politikalarını ve Çin'in dünya genelindeki rolünü olumlu bir hava altında sunmaktadır. Bu kuruluşlar, küresel kamuoyunu Çin'in resmi söylemine çekmek için İngilizce gibi çeşitli dillerde de yayın yapmaktadır (Wang ve Yuan, 2023:14).

Devlet destekli medya ayrıca, halkı eğitme ve bilgilendirme görevini üstlenerek dezenformasyonun etkilerini azaltmada önemli bir araçtır. Özellikle kriz durumlarında (örneğin, pandemi veya doğal afetler sırasında) Çin medyası, hükümetin hızlı ve kontrollü bilgi akışı sağlamasına yardımcı olmaktadır. Bu durum, dezenformasyonun yayılmasını önleyerek toplumun devletin resmi açıklamalarına güvenini artırıcı etkiye sahiptir ve kriz yönetiminde merkezi rol oynamaktadır. Sonuç olarak, Çin'de devlet destekli medya, dezenformasyonla mücadelede bilgi akışını şekillendirme, resmi söylemi yayma ve kamuoyunu yönlendirme gibi stratejik işlevleriyle öne çıkmaktadır. Çin'in bilgi kontrolünü sağlamada ve toplumsal istikrarı korumada bu medya organları, hükümetin dezenformasyonla mücadele çabalarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Lipińska, 2022:8).

Genel olarak Çin'in dezenformasyonla mücadele stratejisi, iç güvenliği sağlamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla güçlü bir gözetim mekanizması kurma çabası ile doğrudan bağlantılıdır. Gözetim ve sansür uygulamaları, sadece internet içerikleriyle sınırlı kalmayıp, sosyal yaşamın her alanına nüfuz etmektedir. Özellikle büyük şehirlerde kullanılan yüz tanıma kameraları, insanların sosyal medya içeriklerinden çevrimdışı yaşamlarına kadar takip edilmesine olanak tanımaktadır. Dezenformasyon içeren içeriklerin yalnızca dijital dünyada değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal hayattaki etkileşimlerinde de etkilerini sınırlandırmak amacıyla toplumsal gözetim araçları yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çin, halkın güvenliğini sağlama gerekçesiyle sosyal medya kullanıcılarının ve diğer dijital içerik üreticilerinin kimlik doğrulama süreçlerine tabi tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle, dezenformasyona neden olan kişilerin kimliklerinin hızlıca tespit edilmesi ve gerektiğinde cezalandırılması mümkün hale gelmektedir. Ayrıca, toplumsal gözetim uygulamaları sayesinde bireylerin çevrimiçi davranışları, Çin hükümeti tarafından sürekli izlenerek hem bireysel hem de toplumsal güvenliğin

sağlanması hedeflenmektedir. Çin'deki dezenformasyonla mücadele politikalarının halk tarafından yaygın olarak kabul görmesi, büyük ölçüde kültürel miras ve devletle birey arasındaki geleneksel ilişki ile bağlantılıdır.

3.3. HAKİKAT DAYANIKLILIĞI MODELİ: HAKİKAT ÖTESİ DÖNEMDE KAMU GÜVENLİĞİNİ KORUMANIN YENİLİKÇİ YAKLAŞIMI

3.3.1. Hakikat Dayanıklılığı Modeli'nin Anlamı ve Vurguladığı Unsurlar

“Hakikat Dayanıklılığı Modeli”, hakikatin kamu güvenliğine yönelik tehditler karşısında korunmasını amaçlar. Bu doğrultuda çok boyutlu ve entegre bir mücadele stratejisi olarak kurgulanmıştır. Bu model ile dezenformasyonun etkisinin azaltılmasının yanında aynı zamanda bireylerin ve toplumların dezenformasyon karşısında dayanıklılıklarının artırılması hedeflenmektedir. Hakikat ve doğruluk, modelin temel yapı taşları olarak belirlenmiştir. Kamu güvenliğini sağlamanın yolu ancak bilginin doğruluğu ve şeffaflığına dayalı bir ortamın tesis edilmesinden geçmektedir. Bu nedenle model kamu güvenliğini ön planda tutmak suretiyle hakikate dayalı bir bilgi ekosistemini oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda “Hakikat Dayanıklılığı Modeli”, devletlerin, uluslararası örgütlerin ve toplumların kolayca uyarlayabileceği somut bir çözüm setidir.

Hakikat, temel bağlayıcı niteliğinden ötürü insan topluluklarının bir arada yaşamasını mümkün kılan özelliklere sahiptir. Bu durum toplumsal yapının sağlam temeller üzerine inşâ edilmesini sağlayan uzun bir süreçtir. Doğru bilgiye ulaşımın zorluğu yanlış karar alma süreçlerine ve kamu güvenliğinin zayıflamasına yol açabilir. Hakikat ötesi süreç, hakikatin değersizleştiği ve bireylerin sahip olduğu inançların hakikatin önüne geçtiği bir ortam yaratarak bu dinamiği bozmuştur. Bu noktada toplumsal barışın ve istikrarın zedelendiğini söylemek mümkündür. İnsan topluluklarının bir arada yaşamasını sağlayan en temel unsurlardan biri olan hakikat, bireylerin ortak bir dil ve anlam dünyası oluşturmaya katkıda bulunur. Söz konusu ortak anlam dünyası toplumsal meseleleri anlaşılabilir kılar. Toplumsal sorunlara yönelik geliştirilecek çözüm önerileri, tarihsel seyir içerisinde geliştirilen ortak anlam dünyasında şekillenir. Hakikat, bireylerin hem kendileriyle hem de çevrelerindeki insanlarla anlamlı bir bağ kurmasının ön koşuludur. İnsan doğası gereği sosyal bir

varlıktır. Hakikate dayalı bir iletişim toplumsal birliği güçlendirerek daha uyumlu bir toplumsal yapının oluşmasını sağlar.

Siyaset biliminin temelini oluşturan “toplum sözleşmesi” teorileri toplumların sahip olduğu hakikatler üzerine inşa edilmiştir. Diğer bir ifadeyle doğru ve yanlışın ne olduğuna dair geliştirilmiş toplumsal mutabakat, bireylerin uyum içinde hareket etmesini sağlayan çimento görevini görür. Bu yönüyle hakikat, aynı zamanda toplulukların ortak bir geçmiş bilinci oluşturmaya yardımcı olarak tarihsel sürekliliğin geleceğe aktarılmasında önemli bir rol oynar. Tarihi olayların ne şekilde anlaşıldığı ve hangi hakikatler üzerinde kendini inşa ettiği sorusu, toplumların kimliğini şekillendirmede ve geleceğe yönelik oluşturulacak vizyonda lokomotif görevini üstlenir. Bu nedenle hakikatlerin çarpıtıldığı ya da önemsizleştirildiği bir toplumsal ortamda dayanışmanın tehlikeye girmesi muhtemeldir. Bu anlamda hakikatin korunması, toplumsal yapının sürekliliği ve uyumu için bir zorunluluktur. Hakikatin rehber niteliği taşıdığı bir ortamda bireyler, yanlış bilgilerin etkisinden korunarak toplumsal düzen sürdürülebilir hale gelir.

“Dayanıklılık” ise bir sistemin, bireyin ya da toplumun, dışsal tehditlere karşı direnç gösterebilme ve bu tehditlerin üstesinden gelerek yeniden denge sağlayabilme kapasitesidir. Ayrıca dayanıklılık kavramı, proaktif bir adaptasyon sürecini ifade eder. “Hakikat Dayanıklılığı Modeli”, bireylerin ve toplumların dezenformasyon, yanlış bilgi ve manipülasyona karşı direnç geliştirmelerini sağlayarak hakikat ötesi ortamının neden olabileceği güvenlik açıklarını kapatmayı hedefler. Bu modelde hakikat, doğrulanabilir bilgi anlamına gelmenin ötesinde aynı zamanda toplumsal güvenin, ve demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilir. “Hakikat Dayanıklılığı”, bir bireyin ya da toplumun bilgi kirliliği karşısında hakikate bağlı kalma yeteneğini güçlendirir. Söz konusu dayanıklılık bireysel eğitim, sosyal, teknolojik, kurumsal ve uluslararası düzeyde uygulanacak stratejilerle sağlanır.

3.3.2. Modelin Temel İlkeleri

Modelin temel ilkeleri şu şekildedir:

- Hakikat Merkezli Yaklaşım
- Bütüncül ve Çok Katmanlı Strateji

- Proaktif ve Uyarlanabilir Müdahale
- Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

“Hakikat Dayanıklılığı Modeli”nin amacı sadece dezenformasyonu bastırmaya yönelik bir çerçeve sunmak değildir. Bu model bilgiye dayalı karar alma süreçlerini destekleyerek toplumları güçlendiren ve uluslararası işbirliklerini teşvik eden kapsamlı bir mücadele stratejisi sunmayı hedefler. Söz konusu hedefe ulaşmak için teknolojik, toplumsal ve hukuki düzeylerde entegre çözümler sunar. Böylelikle bir yandan ortaya çıkan risklerin yönetimine yönelik çözüm önerileri sunarken diğer yandan bu tehditleri önceden tespit ederek engellemeyi amaçlar. Uluslararası uyarlanabilirliği sayesinde de farklı ülkelerin sosyal, kültürel ve politik dinamiklerine uygun esnek politikalar önerir.

3.3.2.1. Hakikat Merkezli Yaklaşım

Hakikat merkezli yaklaşım, toplumsal uyumun ve güvenin korunmasını amaçlar. Bu doğrultuda doğru bilginin yaygınlaştırılmasını ve dezenformasyonun etkilerinin en aza indirilmesini hedefler. Gerçek bilginin toplumun tüm katmanlarına ulaştırılması noktasında devlet kurumları, medya kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve akademi gibi farklı aktörlerin koordineli bir şekilde çalışması elzemdir. Bu yaklaşım her ne kadar temelde yanlış bilgilere karşı etkin bir savunma ağı oluşturulmasını hedeflese de, diğer yandan halkın eleştirel düşünme kapasitesini daha üst seviyelere taşımayı amaçlar. Bilgiye dayalı kararlar alınabilmesi için toplumun tüm bireylerinin güvenilir kaynaklara erişiminin sağlanması gerekir. Bunun yolu ise bilgi ekosisteminin güçlendirilmesinden geçmektedir. Bu bağlamda, hakikat merkezli bir sistemin dolaşımdaki bilginin doğrulanması ve sürekli denetim altında tutulması gibi faaliyetleri de kapsadığını ifade etmek mümkündür.

3.3.2.2. Bütüncül ve Çok Katmanlı Strateji

Dezenformasyonla mücadele toplumda yalnızca bir kesiminin çabasıyla başarıya ulaşacak bir strateji değildir. Bu noktada bütüncül bir yaklaşım ve çok katmanlı bir stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu strateji, bireylerden başlayarak ulusal ve uluslararası düzeye kadar uzanan çeşitli paydaşların ortak hareket ettiği bir politika ağı oluşturmayı gerektirir. Devlet yönetiminin eğitim politikasında yapacağı

düzenlemelerle bireylerin medya okuryazarlığını artırmaya çalışması önem arz eder. Diğer yandan devlet kurumları dijital platformlarla iş birliği yaparak doğru bilgilerin yayılmasını teşvik etmelidir. Aynı zamanda uluslararası düzeyde, dezenformasyonla mücadelede iş birliğini artıracak anlaşmalar ve mekanizmalar geliştirilerek dezenformasyonun etki alanı daraltılmalıdır. Toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir strateji, bireylerin bilinçli bilgi tüketicisi olmasını sağlayarak dezenformasyona karşı kolektif bir bilinç geliştirerek direnç oluşturur. Kısacası bu yaklaşım, dezenformasyonun sınırları aşan etkilerini azaltmayı amaçladığından yerel ve küresel düzeyde koordinasyonun artırılmasına odaklanır.

3.3.2.3. Proaktif ve Uyarlanabilir Müdahale

Hakikat ötesi ortamda dezenformasyonun hızlı yayılma kapasitesi, müdahalelerin proaktif bir nitelikte olmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk mevcut stratejilerin sürekli gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurur. Bu bağlamda, dezenformasyonun henüz etkilerini göstermeden tespit edilmesine ve önlenmesine yönelik faaliyetler büyük önem taşımaktadır. Erken müdahale dezenformasyonun olumsuz etkilerini sınırlayabilir. Diğer yandan proaktif müdahaleler, güçlü bir teknoloji altyapısına ve etkili bir veri analizine dayanmalıdır. Yapay zekâ ve büyük veri analizi, dezenformasyon kampanyalarını erken tespit etme noktasında kullanılabilecek unsurlardır. Hatta söz konusu bu unsurlar aynı zamanda, uyarlanabilir bir müdahale stratejisini etkin kılarak farklı kriz durumlarına hızlı bir şekilde yanıt verilmesini de teşvik eder. Teknolojik alt yapının gücü bu konuda verilen mücadelenin başarı olasılığını artırır. Çarpıtılmış bilgilerin sosyal medyada dolaşım hızları ve bu anlamda dezenformasyonun dinamik doğası göz önünde bulundurularak sürekli güncellenen, esnek bir müdahale planı oluşturulmalıdır. Bu tür bir plan her yeni tehdit karşısında hızlıca adapte olmayı mümkün kıldığından hayati önemdedir. Bu süreçte, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da aktif katılımı devlet kurumlarının proaktif müdahale politikaları kadar önemlidir.

3.3.2.4. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

Şeffaflık ve hesap verebilirlik, dezenformasyonla mücadelenin temel yapı taşlarıdır. Hem devletin hem de dijital platformların, bilgi paylaşım süreçlerinde açık olması,

toplumsal güvenin sağlıklı bir şekilde inşâ edilmesinin ön şartıdır. Aksi takdirde toplumsal güven duygusu zamanla kaybolur. Devletler vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirirken bilgiye erişim hakkını gözeterek, tesis edilen idari işlemlerin gerekçelerini açıkça paylaşmalıdır. Bu konuda gösterilecek hassasiyet kamu politikalarının halkın nezdinde daha kolay anlaşılmasını ve halkın karar alma süreçlerine güven duymasını sağlar. Benzer şekilde dijital platformlar içerik düzenlemeleri ve algoritma politikaları konusunda daha şeffaf olmalı ve dezenformasyonu engellemek için aldıkları önlemleri kamuoyu ile paylaşmalıdır. Bu noktada alınan önlemlerin yanında bunların nasıl uygulanacağını da paylaşılması gereklidir. Hesap verebilirlik ilkesi kamu kurumlar, özel sektörü ve bireyleri de içerisine alan bir ilke olarak kendini sunar. Bu ilkenin dijital çağda herkesin sorumlu davranması gerektiğini hatırlatan bir sorumluluk duygusu yaratması beklenir. Nitekim her birey, bilgi paylaşımında doğruluk kontrollerini yaparak sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir. Böylelikle “şeffaflık ve hesap verebilirlik” ilkesi mevcut sorunları çözümlerin ötesine geçerek, aynı zamanda toplumsal bilgi ekosisteminin de sürdürülebilirliğini garanti altına alır.

3.3.3. Modelin Ana Bileşenleri

3.3.3.1. Modelin Ana Bileşenlerine Genel Bakış

Dezenformasyonun bireylerden uluslararası düzeye kadar toplumun her katmanında yarattığı tehditlere karşı bütüncül bir mücadele stratejisi sunan modelin ana bileşenleri, dört ana düzeyde yapılandırılmıştır. Bu bileşenleri

- 1-Toplum ve birey
- 2- Devlet ve kurumlar,
- 3- Dijital platformlar ve teknoloji
- 4- Uluslararası iş birliği şeklinde sıralamak mümkündür.

Model her düzeydeki dezenformasyonun farklı etkilerine yönelik özel müdahale stratejileri ve araçlar önermektedir. Bu doğrultuda toplum ve birey düzeyinde bakıldığında medya okuryazarlığının artırılması, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve toplumsal güven ağlarının kurulması gibi önlemler öne çıkar. Devlet ve kurumlar düzeyinde ise hukuki düzenlemeler, şeffaf bilgi paylaşımı

politikaları ve kamu güvenliği operasyonları gibi yapısal çözümler ele alınmaktadır. Dijital platformlar ve teknoloji düzeyinde, algoritmaların şeffaflaştırılması, yapay zekâ tabanlı erken tespit sistemleri ve blok zinciri teknolojilerinin kullanımı önerilmektedir. Son olarak, uluslararası iş birliği düzeyinde, küresel dezenformasyonla mücadele yapıları oluşturulması, bilgi paylaşım ağlarının geliştirilmesi ve ortak eğitim programlarının hayata geçirilmesi hedeflenmektedir.

3.3.3.2. Stratejik Hedefler

Modelin öngördüğü stratejik hedefleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Toplumsal Direnç Yaratma: Bireylerin ve toplumun dezenformasyona karşı farkındalığını artırmak.
- Dijital Düzenlemeler ve Teknolojik Çözümler: Algoritmaların sorumluluğunu artırmak ve yapay zekâ tabanlı dezenformasyon tespit araçları geliştirmek.
- Küresel İşbirliği: Uluslararası örgütler ve devletler arasında bilgi paylaşımını güçlendirmek.
- Kamu Güvenliğini Önceliklendirme: Dezenformasyonun doğrudan tehdit ettiği sosyal düzeni ve güvenliği korumak.

3.3.3.2.1. Toplumsal Direnç Yaratma

Dezenformasyonun yayılmasını engellemenin en etkili yollarından biri, bireylerin ve toplumun bu konudaki farkındalık seviyesini artırmaktır. Artan farkındalık seviyesi ile toplumun genelinde dezenformasyona karşı kolektif bir direncin oluşması beklenmektedir. Bu noktada;

- Medya okuryazarlığını geliştiren eğitim programları,
- Kamusal bilinçlendirme kampanyaları ve
- Doğru bilgiye erişimi kolaylaştıran araçların yaygınlaştırılması gibi uygulamalar örnek olarak verilebilir.

Toplumsal direnç yaratmak, bireylerin sosyal ya da geleneksel medyada karşılaştıkları hakikatten uzak bilgileri tanıyabilmesini sağlar. Diğer yandan ise eleştirel düşünme yeteneğini geliştirmeyi içerir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının,

akademinin ve medya organlarının kendi aralarında gerçekleştirecekleri iş birliği önemlidir. Eğitim müfredatlarında dezenformasyon ve medya okuryazarlığı gibi derslerin yer alması, genç nesillerin bu konuda daha bilinçli bireyler olarak yetişmesini sağlar. Böylece hem yanlış bilgilerin dolaşıma sokulma hızı yavaşlar hem de doğru bilgilerin yayılması hız kazanır.

3.3.3.2.2. Dijital Düzenlemeler ve Teknolojik Çözümler

Dijital platformların dezenformasyonun yayılmasındaki rolü göz önüne alındığında, bu alanlarda etkili düzenlemelerin ve teknolojik çözümlerin geliştirilmesi önemlidir. Böylece mücadelenin proaktif bir nitelik kazanması sağlanmış olacaktır. Algoritmaların içerik yayılımında oynadığı kilit rol, dezenformasyonun geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu nedenle, algoritmaların sorumluluğunu artıracak düzenlemeler ile platformların daha şeffaf hale gelmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, yapay zekâ tabanlı dezenformasyon tespit araçlarının geliştirilmesi ve uygulanması, yanlış bilgilerin erken aşamada tespit edilip engellenmesine olanak tanır. Bu teknolojilerin dijital ortamda yayılan yanlış bilgilerin etkisini azaltma konusunda güçlü bir araç sunacağı beklenmektedir. Dolaşımdaki yanlış bilgiye müdahale etmenin yanında aynı zamanda sahte hesapları ve manipülatif içerikleri otomatik olarak tespit edebilir. Bir yandan devletler ve teknoloji şirketleri arasında geliştirilmesi öngörülen iş birliği söz konusu çözümlerin uygulanabilirliğini artırırken diğer yandan küresel düzeyde standartların oluşacak olması da diğer bir önemli gelişme olarak yerini alır.

3.3.3.2.3. Küresel İşbirliği

Hakikat ötesi dönemde dezenformasyon kampanyalarının sınır aşan niteliği, başlı başına bir güvenlik sorunudur. Bu nedenle, kamu güvenliğini tehdit eden bu konuyla ilgili yürütülecek her etkin mücadele modeli sürdürülebilirlik açısından küresel iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası örgütler, devletler ve sivil toplum kuruluşları arasında bilgi paylaşımı ve koordinasyonun artırılması ile, dezenformasyon kampanyalarına yönelik daha güçlü bir savunma mekanizması oluşturacağı öngörülmektedir. Örneğin, uluslararası bilgi paylaşım platformları oluşturularak, dezenformasyon içeriklerinin ve bu içerikleri yayan aktörlerin hızlı bir şekilde tespit edilebilmesi mümkündür. Diğer yandan söz konusu iş birliği çerçevesinde

dezenformasyonla mücadelede etik kuralların belirlenebilmesi ve bu anlamda evrensel standartların oluşturulabilmesi önemlidir. Bu standartlar dezenformasyonun küresel düzeyde engellenmesini sağlayacaktır. Küresel iş birliği aynı zamanda dezenformasyonu üreten veya yayan ülkelere karşı diplomatik baskıların artırılmasını da gündeme getirecektir. Böylelikle dezenformasyonun ulusal güvenlik üzerindeki etkilerinin bir nebze daha azaltılması sağlanabilir.

3.3.3.2.4. Kamu Güvenliğini Önceliklendirme

Kamu güvenliği dezenformasyonun doğrudan tehdit ettiği bir alandır. Söz konusu tehdit toplumsal yapının niteliğini bozabilecek potansiyele sahiptir. Hakikat ile bağlantısını koparmış yanlış bilgi, özellikle kriz dönemlerinde toplumda panik, güvensizlik ve bölünmelere yol açabilmektedir. Bu durum toplumda, devletin aldığı kararlara yönelik bir güvensizlik hissinin yayılmasına neden olabilmektedir. Örneğin, salgın hastalıklar sırasında yayılan yanlış bilgiler, halk sağlığını riske atmak suretiyle kamu düzenini bozacak seviyeye gelmiştir. Bu nedenle dezenformasyona karşı oluşturulacak stratejilerde, kamu güvenliğinin birinci öncelik olarak ele alınması önemlidir. Devletler, kriz anlarında doğru bilgiye erişimi hızlı ve kesintisiz bir şekilde sağlamalıdır. Diğer bir ifadeyle hızlı ve doğru bilgilendirme mekanizmalarının güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, güvenlik kurumları dezenformasyon kampanyalarını tespit etmek ve bunlara karşı etkili önlemler almak için dijital teknolojilerden faydalanmalıdır. Kamu güvenliğini korumak için, toplumda güven tesis eden ve halkla açık bir şekilde iletişim kuran bir bilgi ekosistemi oluşturulmasının yolu devletin, özel sektörün ve medyanın iş birliğinden geçmektedir.

3.3.3.3. Çalışma Alanları ve Müdahale Stratejileri

3.3.3.3.1. Toplum ve Birey Düzeyi

3.3.3.3.1.1. Medya Okuryazarlığı Programları

3.3.3.3.1.1.1. Tüm Eğitim Seviyelerinde Medya Okuryazarlığı Dersleri Verilmesi

Eğitim sisteminin bir parçası olarak medya okuryazarlığı derslerinin müfredata eklenmesi sağlıklı bir medya ortamının oluşturulması açısından önemlidir. Bu doğrultuda bireylerin erken yaşlardan itibaren eleştirel düşünme becerilerini kazanmasını sağlayarak, öğrencilerin dijital dünyada karşılaştıkları bilgileri analiz etme, güvenilir kaynakları ayırt etme ve manipülasyona karşı direnç geliştirme becerilerini edinmesinin alt yapısını oluşturur. Buradaki düzenlemeyele daha güvenli bir dijital deneyimin yaşanması amaçlanır. Okullarda verilecek medya okuryazarlığı eğitimi, genç bireylerin hem dijital platformlarda hem de geleneksel medyada yayılan dezenformasyona karşı bilinç seviyelerini yukarı çekerek gelecekte bilgi temelli bir topluma geçişin de temelini oluşturur.

3.3.3.3.1.1.2. Toplumsal Farkındalığı Artırmak İçin Kitlesele Bilinçlendirme Kampanyaları Düzenlenmesi

Medya okuryazarlığı konusunun gençlerle sınırlı kalmayıp toplumun her kesimine ulaşması kitlesele bilinçlendirme kampanyaları ile hız kazanacaktır. Televizyon, radyo, sosyal medya ve açık hava reklamları gibi araçlar kullanılarak düzenlenen kampanyalar, bireylerin bilgi doğrulama ve dezenformasyon tanıma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacağı beklenmektedir. Bununla beraber söz konusu kampanyalar, özellikle kriz dönemlerinde yanlış bilginin hızla yayılmasını önlemek için hayati bir rol oynayarak toplumdaki bireyleri bilgi paylaşımı konusunda daha da sorumlu hale getirecektir.

3.3.3.3.1.2. Kritik Düşünme ve Bilgi Analizi Eğitimi

Eğitim programları, bireylerin bilinçli ve sorumlu bir şekilde karşılaştıkları bilgilerin doğruluğunu sorgulama yeteneğini geliştirmeyi amaçlar. Bu programlar, temel

eleştirel düşünme tekniklerinin kazandırılması yoluyla bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme yöntemlerini kapsar. Özellikle lise ve üniversite düzeyinde uygulanacak bu tür eğitimler, bireylerin dezenformasyonun etkilerinden korunmalarına ve toplum genelinde eleştirel düşünme kültürünün yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Bu durum toplumda manipülatif içeriklere yönelik daha bilinçli bir şekilde yaklaşan bireylerin artmasına yol açar.

Bu konuya dair verilmesi öngörülen kurslar, bireylerin günümüz bilgi çağında hakikatin önemini anlamalarını ve dezenformasyonun toplumsal etkilerini kavramalarını sağlar. Üniversitelerde sunulan bu kurslar, akademik düzeyde bir bilinç oluşturur. Bu konudaki eğitimler üniversitelerle sınırlı değildir. Üniversitelerin yanında halk eğitim merkezlerinde sunulan kurslarla toplumun farklı kesimlerine erişim sağlanarak toplum genelinde daha geniş bir etkinin yaratılması amaçlanır. Böylelikle teorik bilgilerle pratik uygulamalar birleştirilerek bireylerin medya okuryazarlığı daha üst seviyeye getirilir.

3.3.3.3.2. Devlet ve Kurumlar Düzeyi

3.3.3.3.2.1. Hukuki Düzenlemeler

Dezenformasyon kamu düzenini tehdit edebilecek boyutlara ulaştığında, devletlerin bu tehdidi önlemek amacıyla hukuki düzenlemeler yapması kaçınılmazdır. Bu durum, toplumsal istikrarı korumak için gereklidir. Özellikle kriz dönemlerinde ve toplumsal hassasiyetlerin yüksek olduğu zamanlarda, güvensizlik ve çatışma ortamı yaratabilecek yanlış bilgilere yayılımına yönelik hazırlanacak yasalar, ifade özgürlüğünü ihlal etmeden ve demokratik değerlerle uyumlu bir şekilde tasarlanmalıdır. Bu konuda yapılan hukuki düzenlemelerde sağlanacak denge, temel hakların korunması açısından önemlidir. Temel hakların etkin bir şekilde korunabilmesinin yolu, dezenformasyonun açık ve kesin bir şekilde tanımlanmasından geçmektedir. Tanımın netliği dezenformasyon kavramının sınırlarını açık bir şekilde belirleyeceğinden uygulamada yaşanacak olası karmaşaların önüne geçer. Kavrama dair çizilecek sınırlar hangi tür içeriklerin bu kapsamda değerlendirileceği, hangi durumların suç sayılacağı ve ne tür cezai yaptırımların uygulanacağı detaylı bir şekilde

belirtmelidir. Bu netlik sayesinde bir yandan yasaların uygulanabilirliği artarken, diğer yandan keyfi uygulamaların da önüne geçileceği öngörülmektedir.

Hazırlanan yasalar, dezenformasyonun yayılmasını önlemek için caydırıcı nitelikte olmalıdır. Söz konusu caydırıcılık para cezaları, içerik kaldırma talepleri, erişim kısıtlamaları veya ağır vakalarda hapis cezaları ile sağlanabilir. Konuya dair önlemlerin çeşitlilik arz etmesi, farklı düzeydeki ihlallere uygun karşılık sunar. Ancak cezaların orantılı ve adil bir şekilde belirlenmesi ve uygulanması büyük önem taşır. Aksi takdirde, temel haklara zarar verme riski doğabilir. Hukuki düzenlemelerin hedefi, demokratik toplum ilkeleriyle çelişmeyecek şekilde manipülatif içeriklerin oluşturulması ve yayılmasında doğrudan rol oynayan kişi ve kuruluşlar olmalıdır. Ayrıca, yasaların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için ilgili kurumların, yetki ve sorumlulukta paralellik ilkesi gereği açık bir yetki ve sorumluluk çerçevesine sahip olması gereklidir. Bu durum, idari uygulamada açıklığı ve hesap verebilirliği sağlar. Bunlara ek olarak, hukuki düzenlemelerin uygulanması, bağımsız bir denetim mekanizması ile de desteklenerek uygulamaların meşruiyetini artırılmalıdır. Denetim mekanizması, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve bağımsız uzmanlardan oluşturularak çok paydaşlı bir gözetim sağlanabilir. En nihayetinde, yasaların uygulanmasında keyfi kararların önüne geçilerek kamuoyunun güveni temin edilmiş olacağından, hukukun üstünlüğünü ve toplumsal barışın zarar görmemesi sağlanmış olur.

Sosyal medya platformları, dezenformasyonun yayılmasında başat bir rol oynadığı için yasal düzenlemelerde kritik bir yere sahiptir. Bu durum, platformların daha fazla sorumluluk üstlenmesini gerektirdiğinden devletlerin platformların içeriği denetleme ve zararlı bilgilerin yayılmasını engelleme konusundaki sorumluluklarını artırması yerinde olacaktır. Dijital alanın daha güvenli hâle gelmesini sağlamak amacıyla platformların algoritmalarının şeffaf hale getirilmesi önemlidir. Böylece kullanıcılar içeriklerin nasıl sıralandığını rahatlıkla anlayabilir. Diğer yandan yanlış bilgi yayan içeriklerin hızlı bir şekilde kaldırılması da bu sürecin etkili bir parçasıdır. Kullanıcıların doğru bilgiye erişimini sağlayacak düzenlemeler yapılması, bilgi ekosisteminin sağlıklı işlemesine katkı sunar. Sosyal medya şirketlerinin yanlış bilgilerin tespitinde hız kazanmak için otomatik çözümler sunması gerekir. Bu kapsamda dezenformasyonla mücadeleyle yönelik teknolojik araçların geliştirilmesi

gereklidir. Ayrıca bu araçların etkinliğinin raporlanması denetimin şeffaflık içinde yürütülmesini sağlayacaktır. Atılması önerilen bu adımlar sosyal medya şirketlerinin sorumluluk alanlarına dâhil edilerek, dijital dezenformasyonla mücadelede daha etkili bir sistem kurulmasına yardımcı olur.

3.3.3.3.2.2. Bilgi Paylaşımında Şeffaflık

Kamuoyunun güveninin pekiştirilmesi açısından şeffaflık ilkesi dezenformasyonla mücadelede kritik bir yer tutmaktadır. Bilgi ortamının istikrarı noktasında güven duygusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle şeffaflığın sağlanması özellikle toplum nezdinde güven inşa etme noktasında taviz verilemeyecek ilkelerden birisidir. Bu sürecin en önemli adımlarından birisi kamu kurumlarının açık veri politikalarını benimsemesidir. Böylelikle bireyler, devletin topladığı ve işlediği bilgilere kolay bir şekilde erişme imkânına sahip olur. Aynı zamanda bu durum katılımcı demokrasiyi de zenginleştirecek bir unsurdur. Bu noktada açık veri ibaresinden kasıt, herkesin erişebileceği ve paylaşabileceği bir formatta sunulan bilgidir. Açık veri politikalarının özellikle sağlık, eğitim, ekonomi veya çevre gibi alanlarda kamu kurumları nezdinde benimsenmesi kamusal farkındalığın artmasını sağlar. Örneğin, çevresel kirlilik seviyeleri, bütçe harcamaları veya sağlık hizmetlerine ilişkin verilerin açık bir şekilde paylaşılması mümkündür. Bu paylaşımlar, veri temelli kamu denetimini mümkün kılar. Bireylerin ve toplulukların doğru bilgiye dayanarak bilinçli kararlar almasını sağlar. Diğer yandan açık veriler araştırmacıların, gazetecilerin ve sivil toplum kuruluşlarının da bilgiye dayalı çalışmalar yapmasına olanak tanır. Böylelikle toplum yararına çözümlerin geliştirilmesi daha kolay hale gelebilir.

Kriz dönemleri genellikle bir yandan bilgiye olan ihtiyacın en üst seviyeye çıktığı diğer yandan bilgi kirliliğinin ve dezenformasyonun hızla yayıldığı hassas süreçlerdir. Bu nedenle, hükümetlerin kriz dönemlerinde doğru, güncel ve güvenilir bilgi paylaşımı yapması hayati bir öneme sahiptir. Etkili bir bilgi paylaşım stratejisi bilgi kirliliğinin önlenmesi noktasında önemlidir. Toplumun krizle başa çıkma kapasitesi bu hususa bağlı olarak gelişim gösterir. Hükümetlerin kriz yönetiminde başarılı olabilmesi için öncelikle merkezi bir bilgi akışı sağlaması gerekir. Halkın tek bir kaynaktan düzenli olarak bilgi alması ve güvenilir bilgilere ulaşması kolaylaştıkça sosyal düzenin bozulma riski aynı oranda azalır. Örneğin COVID-19 pandemisi

sırasında birçok hükümet, halkı bilgilendirmek için düzenli olarak basın toplantıları düzenlemiş söz konusu toplantılarda, vaka sayıları, alınan önlemler ve vatandaşlardan beklenen davranışlar gibi kritik bilgiler paylaşılmıştır. Böylelikle, toplumda yanlış bilgilere dayalı endişelerin önüne geçilmeye çalışılmış ve halkın kriz yönetimine destek vermesi temin edilmiştir.

Genellikle kriz dönemleri genellikle bir yandan bilgiye olan ihtiyacın en üst seviyeye çıkarken diğer yandan bilgi kirliliğinin ve dezenformasyonun hızla yayıldığı hassas süreçlerdir. Bu ikili durum kriz yönetimini zorlaştıran bir yapıdır. Bu nedenle hükümetlerin kriz dönemlerinde güvenilir bilgi paylaşımı yapması toplumsal güveni tesis etme noktasında hayati bir öneme sahiptir. Etkili bir bilgi paylaşım stratejisi, bilgi kirliliğinin önleyerek kamuoyunun yanlış yönlendirilmesinin önüne geçebilir. Toplumun krizle başa çıkma kapasitesi bu hususa bağlı olarak gelişim gösterir. Bireysel ve toplumsal dayanıklılığı sağlanması bilgiye erişimle gerçekleşir. Hükümetlerin kriz yönetiminde başarılı olabilmesi için öncelikle merkezi bir bilgi akışı mekanizmasının harekete geçmesi gerekir. Bu mekanizma sayesinde bilgiye erişim konusunda oluşabilecek karmaşa azalır. Halkın tek bir kaynaktan düzenli olarak bilgi alması tutarlılığın bozulmamasını sağlar. Böylelikle sosyal düzenin bozulma riski aynı oranda azalır. Örneğin COVID-19 pandemisi sırasında birçok hükümet, halkı bilgilendirmek için düzenli olarak basın toplantıları düzenlemiştir. Bu toplantılar kamuoyuna doğrudan ulaşma imkânı sağlamıştır. Söz konusu toplantılarda, vaka sayıları, alınan önlemler ve vatandaşlardan beklenen davranışlar gibi kritik bilgiler paylaşılmıştır. Bu açıklamalar vaka sayılarına ve pandeminin yayılma hızına dair belirsizliği azaltmıştır. Böylece, toplumda yanlış bilgilere dayalı endişelerin önüne geçilmeye çalışılmış ve halkın kriz yönetimine destek vermesi temin edilmiştir. Sonuçta, krizle mücadelede kolektif bir bilinç oluşturulmuştur.

Dijital iletişim araçlarının etkin kullanımı da kriz zamanlarında bilgi paylaşımını güçlendirmektedir. Resmi web siteleri ve sosyal medya platformları kamuoyuna doğrudan ulaşmayı mümkün kılan kaynaklardır. Örneğin doğal afetlerde kullanılan mobil uygulamalar, afet bölgesindeki bireylere yönelik belirlenen tahliye yolları, güvenli bölgeler ve yardım merkezleri hakkında bilgi verebilmektedir. Söz konusu bilgiler bir insanın kriz anlarında alabileceği kararları kolaylaştırır niteliktedir. Diğer yandan, kriz zamanlarında uzmanların görüşü bilimsel çerçevede rehberlik

katkısı sunması açısından önemlidir. Uzmanların sürece dâhil olması bilgi paylaşımının güvenilirliğini artıran bir diğer unsurdur. Onların düzenli bilgilendirme yapması, halkın bilimsel verilere dayalı doğru bilgilere ulaşmasını sağlar.

Pandemi döneminde bilim kurulu üyelerinin vatandaşları bilinçlendirmek amacıyla düzenli açıklamalarda bulunması bu duruma örnektir. Bu açıklamalar toplumsal farkındalığı artırmıştır. Uzmanların yaptığı açıklamalar sadece bilgi ihtiyacını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda halkın alınan tedbirlere uyumunu artırır. Böylece bireysel sorumluluğun da teşvik edildiğini ifade etmek mümkündür. Sonuç olarak, kriz dönemlerinde hükümetlerin hızlı ve güvenilir bilgi paylaşımı yapması, toplumun bilinçlenmesine, panik ortamının önlenmesine ve sosyal düzenin korunmasına katkı sağlar. Bu süreçte düzenli bilgilendirme, dijital araçların etkin kullanımı, uzman desteği ve şeffaflık temel unsurlardır. Bu yaklaşım tarzı bir kamusal iletişim ağı kurduğundan etkili kriz yönetiminin temelidir.

3.3.3.3.2.3. Kamu Güvenliği Operasyonları

Kamu güvenliği operasyonları, dezenformasyonun doğrudan tehdit ettiği toplumsal düzeni korumak ve kriz durumlarında hızlı ve etkili müdahaleler gerçekleştirmek amacıyla geliştirilen stratejileri içerir. Bu kapsamda, hızlı müdahale ekiplerinin kurulması ve güvenlik güçlerine özel eğitimlerin verilmesi gibi yöntemler, toplumun bilgi manipülasyonlarına karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlar.

3.3.3.3.2.3.1. Dezenformasyon Krizlerinde Hızlı Müdahale Ekiplerinin Kurulması

Dezenformasyon krizlerinde hızlı müdahale ekiplerinin oluşturulması ani bilgi kirliliği durumlarında etkin bir araç olarak kendisini gösterir. Bu ekipler devlet kurumları, teknoloji uzmanları, iletişim profesyonelleri ve güvenlik birimlerinden oluştuğundan, çeşitli ve çok disiplinli bir yapı arz eder. Çeşitliliğin sağlanması sorunlara farklı açılardan yaklaşma imkânı verir. Ulusal düzeyde bir merkezi müdahale ekibinin varlığı kriz dönemlerinde dezenformasyonun kaynağını tespit ederek yayılımını hızlı bir şekilde durdurabilir. Aynı zamanda, yerel düzeyde oluşturulan müdahale birimleri yerinden çözüm imkânı sağlar. Toplumla daha yakın iletişim kurulması halkın doğru bilgiye erişimini kolaylaştırır. Diğer yandan söz konusu ekiplerin teknolojik araçlarla desteklenmesi ve gerçek zamanlı müdahale platformlarının kullanılarak yanlış bilginin

tespit edilip etkisinin en aza indirebilmesini sağlayabilir. Böylece krizlerin yönetimi daha proaktif bir modele dönüşür.

Sosyal çatışmaları önlemek amacıyla güvenlik güçlerine özel eğitimler verilmesi bir diğer önemli konudur. Bu konuya dair verilecek eğitimlerden ilki güvenlik personelinin dezenformasyonun psikolojik ve sosyal etkilerini anlamasını sağlamak olmalıdır. İkinci eğitim konusu ise güvenlik personelinin bilgi manipülasyonunu tespit etmesini ve barışçıl müdahale yöntemlerini uygulamasını sağlamaya yönelik olmalıdır. Eğitimlerde senaryo tabanlı çalışmalara yer verilebilir. Örneğin sahte bir haberin protestoları tetiklediği bir durum simüle edilebilir. Ardından güvenlik güçlerinin bu tür bir durumu yönetme becerileri geliştirilir. Buna ek olarak yapay zekâ ve veri analizi gibi teknolojik araçların kullanımına ilişkin eğitimler güvenlik birimlerinin dezenformasyonu hızlı bir şekilde tespit etmesine olanak tanır. Avrupa Birliği Polisi Akademisi (CEPOL) bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Burada bilgi manipülasyonu ve sosyal çatışma yönetimi üzerine özel eğitim programları sunulmaktadır. Bunların ötesinde kurumsal açıdan bir mücadele kapasitesi geliştirme hedefi doğrultusunda ulusal düzeyde bir “Kamu Güvenliği Operasyon Merkezi (KGOM)” modeli geliştirilmesi önerilebilir. Bu merkez dezenformasyon krizlerine hızlı müdahale, güvenlik güçlerine yönelik eğitim programlarının koordinasyonu ve halkı doğru bilgilendirme gibi işlevler üstlenerek çok yönlü bir kamu güvenliği yaklaşımı doğrultusunda hareket eder.

“KGOM” bünyesinde bir hızlı müdahale ekibi, eğitim ve kapasite geliştirme birimi ve iletişim birimi oluşturulabilir. Bu birimler eşgüdüm içinde çalışarak etkili çözümler üretebilir. Örneğin bilgi güvenliğinin sağlanması amacıyla doğal afetler sırasında yanlış bilginin yayılmasını engelleyip halkı doğru bilgiyle yönlendirmek mümkündür. Aynı şekilde seçim güvenliğine katkı sağlaması açısından, seçim süreçlerinde manipülasyonlar tespit edilerek demokratik süreci koruma görevi merkez tarafından üstlenilebilir. Son olarak, sosyal medya üzerinden yayılan provokatif içeriklere müdahale etmek de bu merkezin görevleri arasında olabilir. Böylece kamu düzeni desteklenmiş olur.

Sonuç olarak, kamu güvenliği operasyonları dezenformasyonun toplumsal düzene zarar vermesini önlemek ve bilgi manipülasyonlarına karşı etkili bir savunma

mekanizması oluşturmak için hayati bir rol oynar. Bu noktada öne çıkan üç husus bulunmaktadır. Bunları hızlı müdahale ekiplerinin kurulması, güvenlik güçlerinin eğitimi ve ulusal düzeyde bir koordinasyon merkezi şeklinde sıralamak mümkündür. Bu hususlar dezenformasyonun tehditlerini azaltarak toplumun bilgi temelli bir düzen içinde hareket etmesine katkıda bulunabilir. Özetle bu tür bir model, teknolojik araçlarla desteklenerek ve çok katmanlı bir yaklaşıma dayalı olarak uygulanabilir.

3.3.3.3.3. Dijital Platformlar ve Teknoloji Düzeyi

3.3.3.3.3.1. Algoritmaların Şeffaflığı

Sosyal medya algoritmaları, platformlardaki içeriklerin görünürlüğünü belirlemek suretiyle dezenformasyonun yayılmasında önemli bir rol oynar. Söz konusu algoritmaların kullanıcıların dikkatini daha uzun süre çekmek amacıyla genellikle duygusal veya tartışmalı içerikleri önceliklendirdiği bilinmektedir. Bu durum yanlış bilgilerin dolaşım hızını arttırmaktadır. Bu nedenle, sosyal medya algoritmalarının nasıl çalıştığının şeffaf hale getirilmesi, dezenformasyonla mücadelede kritik bir adımdır. Şeffaflık bu noktada, platformların içerik önerme mekanizmalarının kullanıcılar ve düzenleyici kurumlar tarafından anlaşılabilir olmasını sağlayan bir ilke olarak ön plana çıkar. Bu ilke dijital platformlara yönelik güvenin sağlanmasında önemlidir. Örneğin, bir sosyal medya platformu, algoritmalarının hangi kriterlere göre içerik önceliklendirdiğini ve bu kriterlerin nasıl işlediğini açıklamak suretiyle kullanıcıların hangi içeriklerin neden önerildiğini anlamasını sağlayabilir. Bu anlamda tesis edilecek bir şeffaflık aynı zamanda kullanıcıların içeriklere eleştirel yaklaşmasını kolaylaştırır ve daha sağlıklı bir bilgi ortamı oluşur.

Bilgi kalitesinin artırılması adına algoritmaların sansasyonel içeriklere öncelik vermek yerine, doğruluğu kanıtlanmış ve güvenilir içerikleri ön plana çıkarması sağlanmalıdır. Bu doğrultuda "Hakikat Öncelikli İçerik" ilkesi, algoritmaların güvenilir kaynaklardan gelen bilgileri öne çıkaracak şekilde düzenlenmesini ifade eder. Bu ilke, dijital içeriklerin güvenilirliğini artırmaya yöneliktir bir düzenleme olarak anlaşılmalıdır. Yanlış bilgilerin dolaşım hızını azaltırken, kullanıcıların doğru bilgilere daha kolay erişmesini sağlayarak bilgi kirliliğiyle mücadelede etkinliğin sağlanması amaçlanır.

Söz konusu düzenlemenin uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla sosyal medya platformlarının bağımsız doğruluk kontrolü yapan kuruluşlarla iş birliğine girmesi sağlanabilir. Nitekim algoritmik anlamda tarafsızlık bunu gerektirir. Örneğin, bir kullanıcı aşılarda ilgili bir içerik araştırması yaptığında öncelikli olarak Dünya Sağlık Örgütü gibi güvenilir kaynakların bilgileri kullanıcıların önüne sunulurken doğru bilgiye ulaşım kolaylaştırılabilir. Buna ek olarak, yanlış bilgi yayılımını etkili şekilde yavaşlatmak amacıyla algoritmaların manipülatif içerikleri daha düşük sıralara yerleştirilmesi veya görünürlüğünü sınırlandırması sağlanabilir.

Dijital hakların korunması noktasında algoritmaların düzenlenmesinde etik ilkeler ve kullanıcı haklarının göz önünde bulundurulması önemlidir. Platformlar, kullanıcıları bilgilendirerek ve algoritmaların nasıl çalıştığını açıklayarak kullanıcıların sisteme yönelik güvenini sağlamaya çalışır. Ayrıca, bireysel kontrol duygusunu güçlendirmek için kullanıcıların içerik önerilerini kısmen de olsa özelleştirmesine izin verilmelidir. Böylece, doğru bilgilerin yayılması teşvik edilerek platformların meşruiyeti desteklenmiş olur.

3.3.3.3.2. Yapay Zekâ Sistemleriyle Erken Tespit Yöntemleri

Yanlış bilgilerin yayılma hızı yüksek olduğundan dezenformasyonun “manuel yöntemlerle” hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve yayılmasının önlenmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu durum klasik yöntemlerin yetersizliğini ortaya koyar niteliktedir. Bu noktada, yapay zekâ tabanlı araçlar, yanlış bilgileri otomatik olarak algılayarak bu soruna etkili ve ölçeklenebilir bir çözüm sağlayarak, müdahale süresini önemli ölçüde kısaltabilir. Sürecin daha sistematik ve verimli hâle getirilmesi açısından yapay zekâ ile dezenformasyonun erken tespiti, birkaç önemli aşama ve teknolojik bileşenle gerçekleştirilebilir.

Metin anlamlandırılması noktasında yapay zekâ, doğal dil işleme (NLP) teknolojileri aracılığıyla metin tabanlı içerikleri analiz edebilmektedir. Bu aşama, dezenformasyonun dilsel özelliklerinin belirlenmesi noktasında önemlidir. Çünkü yanlış bilgilerin genellikle belirli söylem kalıpları içerdiği bilinmektedir. Dezenformasyon genellikle sansasyonel bir dil tercih ettiğinden güçlü duygusal ifadeler ve düşük bilgi doğruluğu ile karakterize olmuş bir niteliğe sahiptir. Bu nitelik

aynı zamanda onun ayırt edilebilirliğini artırır. Dezenformasyona yönelik ilk filtrelemenin sağlanmasında NLP algoritmalarının bu tür dilsel kalıpları tespit etmesi önemlidir. Bu algoritmalar erken uyarı işlevi görerek sahte haberlerin veya yanıltıcı içeriklerin işaretlenmesi gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir sosyal medya gönderisinin metni, doğrulanmış bir kaynaktan alınan içeriklerle karşılaştırılabilir ve içeriğin doğruluğu değerlendirilebilir. Böylelikle bilginin doğruluğu ölçülmüş olur.

Yapay zekâ destekli sistemler, görsel verileri ayrıntılı şekilde analiz edebilir. Diğer bir ifadeyle görsel ve video tabanlı dezenformasyonu tespit etmek amacıyla görüntü işleme tekniklerini kullanabilir. Manipüle edilmiş görseller, deepfake videolar ve yanıltıcı montajlar, modern dezenformasyonun önemli bir parçası haline geldiğinden, görsel içeriklerin güvenilirliği sorgulanır durumdadır. Görüntü işleme algoritmaları, görseldeki piksel düzenlemelerini ve anormallikleri inceleyerek bir görselin manipüle edilip edilmediğini tespit edebilecek potansiyele sahiptir. Bu durum görsel doğrulama açısından kritik bir adımdır. Örneğin, bir videonun deepfake olup olmadığını anlamak için yüz hareketleri, dudak senkronizasyonu ve ışıklandırma analizi yapılabilir. Böylece yapay içerikler daha kolay ayırt edilebilir.

Dezenformasyonun yayılmasında bilgi kirliliğini artıran unsurlar arasında bot hesaplar ve sahte kullanıcı profilleri önemli bir rol oynar. Dijital alanın daha güvenli hâle gelmesi amacıyla yapay zekânın söz konusu bot ve sahte hesapları tespit etmesi mümkündür. Bunu yaparken davranış analizi ve kullanıcı etkinliklerini inceleyebildiğinden insan ve otomasyon farkı ayırt edilebilmektedir. Örneğin, bir hesap çok kısa bir süre içinde binlerce içerik paylaşması durumunda bir bot etkinliğine dikkat çekilerek, bu tür anormal hareketler sistem tarafından algılanabilir. Ayrıca yapay zekâ, sahte hesapların oluşturulmasında kullanılan kalıpları belirleyerek bu tür hesapların otomatik olarak kapatılmasını sağlayabilir.

Yapay zekâ, bilgi manipülasyonunun yapısını çözmeye yönelik olarak sosyal medya ağlarındaki dezenformasyonun yayılma modellerini analiz edebilir. Bu doğrultuda dolaşımdaki bilgilerin nasıl yayıldığını ve kimler tarafından desteklendiğini ortaya çıkarabilir. Bu tür bir analiz, dezenformasyon kampanyalarının arkasındaki aktörleri ve stratejileri anlamayı mümkün kılacağından müdahale noktaları belirlenmesi daha kolay hâle gelir. Sosyal ağ analizi, hangi kullanıcıların bu

içerikleri yaydığı ve hangi grupların bu içeriklere daha fazla maruz kaldığı gibi bilgileri sunar. Bu bilgiler hedefli müdahale imkânı sağlar. Bu nedenle, sosyal ağ analizi ile yayılım haritaları oluşturulduğunda dezenformasyonun dijital rotası görselleştirilebilecektir.

Yapay zekâ, dezenformasyonu tespit etmesinin ardından otomatik olarak doğru bilginin dolaşıma girmesini sağlayarak ve yanlış bilginin yıkıcı etkilerini hafifleterek bilgi ekosisteminde dengenin oluşmasına katkıda bulunabilir. Örneğin, bir kullanıcı yanıltıcı bir içerik paylaşmaya çalıştığında, yapay zekâ tabanlı bir sistem kullanıcının karşısına doğrulanmış bilgileri çıkarabilir. Bu sayede kullanıcının doğru kaynağa yönlendirilmesi başarıyla gerçekleştirilmiş olur. Ayrıca bu durumla ilgili uyarı mesajları göndererek farkındalık seviyesini daha yüksek noktalara taşıyabilir. Son olarak ise yapay zekânın kolektif teyit mekanizmasını güçlendirmesi öngörülmektedir. Bu noktada ise kullanıcıların şüpheli içerikleri manuel olarak işaretlemesini sağlayarak, topluluk temelli doğrulama süreçlerini destekleyebileceği ifade edilebilir.

Gelecek perspektifi açısından yapay zekânın dijital ortamların oluşmasına katkı sunacağı şüphesizdir. Model açısından dezenformasyonun erken tespiti ve yayılmasının önlenmesi için etkili bir araç olacağı öngörülmektedir. Söz konusu teknolojinin doğru bir şekilde uygulanması, toplumların bilgi manipülasyonuna karşı daha dirençli hale gelmesini sağlayabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Nitekim toplumların bu konuda daha dirençli duruma gelmesi, toplumsal güvenliğin temelini oluşturur. Diğer yandan daha kapsamlı ve derinlemesine müdahaleler gelecekte daha gelişmiş NLP algoritmaları sayesinde konuşulabilecektir. Bu anlamda daha hassas görsel analiz sistemleri ve daha etkin sosyal ağ analiz araçları vasıtasıyla dezenformasyonla mücadele ayrı bir boyut kazanacaktır. Ancak bu teknolojilerin etik, şeffaf ve topluma faydalı bir şekilde geliştirilmesi, uzun vadeli başarı için kritik bir gerekliliktir. Aksi hâlde güvenlik kaygısı yeni riskleri beraberinde getirebilir.

3.3.3.3.3. Blok Zinciri Tabanlı Doğrulama

Blok zinciri teknolojisi şu ana kadar kâbul gördüğü şekliyle şeffaf ve değiştirilemez bir yapı olarak görülmektedir. Bu özelliklere sahip olması nedeniyle, bilgi kaynaklarının doğruluğunu sağlamak ve dezenformasyonun önlenmesine katkıda bulunmak için güçlü bir araç niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Blok zinciri teknolojisi

en genel anlamıyla, dijital bir kayıt defteri olarak anlaşılabilir. Bu teknolojide bilgilerin kronolojik olarak sıralanarak, merkeziyetsiz bir şekilde birden fazla bilgisayarda eş zamanlı olarak saklanması mümkündür. Bu bloklar belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilen işlemleri içerir. Her blok oluşturulma aşamasında kendisinden önceki bloğun verileri referans alınır. Bu durum her bloğun aynı zamanda bir önceki bloğun dijital izlerini taşımasını sağlar. Böylelikle aralarındaki bağlantı dışarıdan bir müdahale ile koparılamadığından geçmişe yönelik veri değişikliği imkânsızla yaklaşır. Diğer yandan kriptografik metodlarla birbirine bağlanan bu yapı sistemin bütünlüğünü inşa eder ve güvenliğini sağlar.

Bu sistemin en önemli özelliği merkezi olmayan yapısıdır. Bu durum güvenlik ve şeffaflık sağlanmasında önemlidir. Sistemin bu yapısı sayesinde bilgilerin tek bir otorite tarafından kontrol altına alınması mümkün değildir. Ayrıca bu sayede bilgilerin tüm katılımcılar tarafından doğrulanabilir olması, olabilecek yanlış bilgi girişlerinin ağı diğer katılımcıları tarafından fark edilerek reddedilmesine imkân tanımaktadır. Başka bir ifadeyle ağ, kendi kendini denetleyebilir hâle gelebilmektedir. Diğer yandan bir bilgi kaynağının geçmişini ve güvenilirliğini izlemek de mümkündür. Bu durum sistemdeki bilgiye olan güveni artırmaktadır. Örneğin, bir haberin oluşturulduğu tarih, orijinal kaynak ve yapılan değişiklikler gibi bilgiler, blok zincirine kaydedilebilir. Böylece sürece dair tüm değişiklikler kayıt altında olur. Bu şekilde, kullanıcılar bir bilginin kaynağını ve doğruluğunu kolayca kontrol edebileceğinden bilgi şeffaf ve izlenebilir hâle gelir. Sistemin özellikle haber platformları gibi alanlarda, dezenformasyonu önlemek noktasında etkili bir çözüm sunabileceği öngörülmektedir.

Blok zinciri tabanlı doğrulama sistemleri, bilgi kaynaklarına ve içeriklere doğruluk puanı atayarak, bilgi kalitesini ölçülebilir hâle getirebilir. Söz konusu puanlama kullanıcıların hangi bilginin güvenilir olduğunu anlamasını kolaylaştıracağından bilgi kirliliğiyle mücadele daha etkin bir seviyeye çıkarılmış olur. Örneğin sosyal medya platformları paylaşılan içeriklere otomatik şekilde bir doğruluk etiketi ekleyerek kullanıcıların bilinçli bir seçim yapması teşvik edilebilir. Bu sürecin sonunda içerik takibini daha güvenli kılmak noktasında, dijital içeriklerin mülkiyetini ve orijinalliğini doğrulamak için blok zincirinin kullanıldığı uygulamalar geliştirilebilir. Bu gelişmelerin ardından blok zinciri uygulamalarının sadeleştirilerek

geniş kitlelere erişilebilir kılınmasıyla haber ve medya güvenilirliği gibi konularda çözüm odaklı ve katma değeri yüksek adımların atılması kolaylaşacağından, kamuoyunun doğru bilgiye ulaşmasını sağlanmış olacaktır.

3.3.3.3.4. Uluslararası İşbirliği ve Küresel Düzey

3.3.3.3.4.1. Uluslararası Dezenformasyonla Mücadele Konseyi (UDMK)

Uluslararası Dezenformasyonla Mücadele Konseyi (UDMK), dezenformasyonun sınırları aşan küresel bir tehdit olarak görür. Dezenformasyonu bu bakış açısıyla ele alınması gerektiği fikriyle örtüşecek bir yapı olarak tasarlanan konsey BM, NATO, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin liderliğinde kurulabilir. Konseyin yürüteceği faaliyetler arasında dezenformasyona karşı küresel ölçekte koordinasyonun sağlanması, bilgi paylaşımı ve kapasite geliştirme gibi hususlar sayılabilir. UDMK'nın oluşturulması dezenformasyonun toplumsal, ekonomik ve siyasal etkilerini azaltmaya yönelik uluslararası bir çabanın başlangıcı olması açısından önemlidir.

Başlangıç aşamasında UDMK, dezenformasyonla mücadeleye yönelik bağlayıcı bir uluslararası anlaşma ile kurulmalıdır. Üye ülkelerin ve uluslararası örgütlerin sorumluluklarının tanımlandığı bu anlaşma ile yapının içerisine uluslararası STK'lar ve teknoloji şirketleri gibi aktörler dâhil edilebilir. UDMK'nın operasyonlarını sürdürebilmesi için üye ülkelerden alınacak düzenli katkılar ve uluslararası fon mekanizmalarıyla desteklenmesi konseyin mali açıdan gücünü arttıracaktır.

UDMK dezenformasyonun etkilerini azaltmak ve bilgi ekosistemini korumak amacıyla bazı görevler üstlenebilir. Bu görevleri

- Küresel İzleme ve Analiz
- Politika Geliştirme
- Krize Müdahale
- Uluslararası Hukukun Geliştirilmesi şeklinde sıralama mümkündür.

Dezenformasyonun küresel yayılımını izlemek ve analiz etmek, UDMK'nın öncelikli görev alanlarından biri olarak kendini gösterir. Bu doğrultuda Konsey, sosyal medya platformları ve dijital haber kaynaklarını uzmanlardan oluşan bünyesinde

kurulacak bir ekiple analiz ederek dezenformasyonun yayılma modellerini ve etkilerini tespit edebilir. Diğer yandan UDMK, üye ülkelere ve platformlara dezenformasyonla mücadelede rehberlik edecek küresel politikalar ve standartlar geliştirerek tavsiyelerde bulunabilir. Seçimler, pandemiler veya doğal afetler gibi oluşabilecek kriz dönemlerinde ortaya çıkabilecek dezenformasyon kampanyalarına karşı küresel ölçekte hızlı müdahaleler gerçekleştirebilir. Son olarak ise dezenformasyonla mücadele noktasında uluslararası hukuk mekanizmalarının harekete geçirilmesi ve bağlayıcı yasal düzenlemelerin oluşturulması konularında faaliyet yürütebilir.

UDMK'nın uluslararası düzeyde etkili ve söz sahibi olabilmesi için bazı yetkilere sahip olması gerekir. Bu yetkileri ise

- Bilgi Talep Etme Yetkisi
- Tavsiye ve Yaptırım Mekanizmaları
- Uluslararası İşbirliği Zorunluluğu şeklinde sıralamak mümkündür.

UDMK'nın faaliyetlerine etkin bir şekilde devam edebilmesi için bünyesindeki üye ülkelerden, sosyal medya şirketlerinden ve dijital platformlardan konuyla ilgili ihtiyaç duyduğu verileri belli bir zaman kısıtı koyarak talep edebilir. Şüphesiz bu yetki Konseyin dezenformasyon kampanyalarının kaynağını ve etkisini analiz etme amacıyla sahip olduğu önemli bir yetkidir. Diğer yandan konseyin yaptırım yetkisine sahip olması caydırıcılık konusunda önem arz etmektedir. Bu doğrultuda üye ülkelere ve platformlara yönelik gerçekleştirilecek tavsiyelere uyulmadığı durumlarda, uygulanabilecek yaptırım mekanizmalarının olması gereklidir. Söz konusu mekanizmaları devreye sokma yetkisi konseyin elini kuvvetlendiren önemli bir unsurdur. Son olarak konseye üye ülkelerin ve platformların, UDMK ile işbirliği yapma ve dezenformasyonla mücadele için gerekli önlemleri alma zorunluluğu getirilmelidir.

UDMK'nın dezenformasyonla mücadelede kullanabileceği yöntemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Küresel Farkındalık Kampanyaları: Dezenformasyonun zararlarını anlatan ve doğru bilgiye yönlendiren eğitim ve iletişim kampanyaları düzenleyebilir.

- Doğruluk Kontrol Ağları: Üye ülkelerde ve platformlarda doğruluk kontrolü yapan kuruluşlarla iş birliği yaparak küresel bir doğruluk kontrol ağı kurabilir.
- Uluslararası Veri Paylaşım Platformu: Dezenformasyon kampanyalarına ilişkin bilgilerin paylaşılabilceği bir veri tabanı oluşturabilir. Bu platform, dezenformasyon kampanyalarının erken tespiti ve koordineli müdahale için kullanılabilir.
- Araştırma ve Eğitim Programları: Üye ülkelere dezenformasyonla mücadele eğitimi verecek programlar ve akademik araştırmaları destekleyecek projeler geliştirebilir.

Uluslararası Dezenformasyonla Mücadele Konseyi (UDMK), dezenformasyon konusuna onun küresel bir tehdit olduğunu kabul ederek yaklaşan bir yapı olarak, kapsayıcı ve etkili bir nitelikte olmalıdır. Sahip olduğu görev alanları titizlikle düzenlenerek krizlere müdahaleden politika geliştirmeye, teknoloji kullanımından uluslararası hukuk mekanizmalarının oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır. Son olarak küresel düzeyde dezenformasyonla mücadelede güçlü ve etkin bir araç olabilmesi için şeffaflık, inovasyon ve işbirliği gibi ilkeleri tam anlamıyla benimsemesi gereken bir yapı olmalıdır.

3.3.3.3.4.2. Küresel İzleme Ağı ve Veri Paylaşım Platformu Kurulması

Dezenformasyonla mücadelede atlanılmaması gereken bir diğer husus dezenformasyonun yayılma haritalarını oluşturarak küresel bilgi izleme sistemlerinin kurulmasıdır. Etkili bir yaklaşım olan bu sistemler neticesinde doğru bilgiye yönelik manipülasyonun küresel ölçekli etkileri daha rahat göğüslenebilir. Ayrıca dezenformasyona neden olan yanlış bilginin kaynağın tespit edilmesi daha olası hale gelir. Bu noktada gerçek zamanlı takip önemlidir. Küresel bilgi izleme sistemlerinin tasarımı da dezenformasyonun sosyal medyadaki yayılımını gerçek zamanlı olarak takip eden algoritmalar söz konusudur. Bu aşamadaki incelemeler sadece sosyal medya platformları ile sınırlı değildir. Aynı zamanda haber siteleri ve diğer dijital kanallar üzerinden sürekli olarak izlenerek gerçekleştirilen bu aşamanın akabinde dezenformasyonun hangi bölgelerde daha fazla yayıldığını ve hangi demografik grupları etkilediğini görselleştiren dinamik haritalar oluşturabilir. Dezenformasyon

yayılma haritalarının kullanımı dezenformasyonun küresel ölçekte nasıl hareket ettiğini ve hangi bölgelerde yoğunlaştığını anlamak için tercih edilebilir. Oluşturulan haritalardan yola çıkarak gerek karar alıcılara gerekse uzmanlara bilgi sağlanabilir. Sağlanan bilgiler etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bunun yanında konuyla ilgili olarak bölgesel risk alanları belirlenip, sonrası için proaktif tedbirler alınabilir. Örneğin seçim dönemlerinde dezenformasyona yönelik kampanyaların genellikle hangi bölgelerde yoğunlaştığı tespit edilebilir. Kaynak tespit aşamasında ise yanlış bilginin hangi kaynaklardan yayıldığının, diğer bir ifadeyle sahte haber üreten sitelerin ve bot hesapların tespiti gerçekleştirilmeye çalışılır.

Dezenformasyonla mücadele uluslararası iş birliğini artırmak için bir veri paylaşım platformu kurularak dezenformasyon kampanyalarına ilişkin verilerin üye ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve teknoloji şirketleri arasında paylaşılmasını sağlanabilir. Eş güdümlü bir şekilde yürütülecek mücadele stratejisinin oluşturulması bu açıdan önemlidir. Bunun için bir merkezi veri havuzunun kurulması başlangıç noktası olabilir. Bu merkezi veri havuzuna tüm üyelerin katkıda bulunabileceği ve erişebileceği bir sistem kurulabilir. Modelde bunun için merkezi bir veri tabanının oluşturulması öngörülür. Diğer yandan söz konusu hassas bilgilerin korunması ve yalnızca yetkili kişilerin erişimine açılması için güçlü güvenlik protokollerine ihtiyaç vardır. Son olarak ise üye ülkelerin ve kuruluşların dezenformasyon kampanyalarını analiz etmek için kullanabileceği ortak yapay zekâ ve veri analitiği araçlarının sağlanması önemlidir. Tüm bunların yanında teknoloji şirketleri ile işbirliği yapılarak farklı sosyal medya platformları arasında koordinasyonun sağlanması belirli bir zamanda ortaya çıkan dezenformasyonun sosyal medyada yayılma hızını kesebilecek önemli bir etkidir. Kısacası küresel izleme ağı ve veri paylaşımı platformlarının bazı hususlarla desteklenmesi gerektiği ortadadır. Bu hususları ise hukuki çerçeve, teknolojik altyapı ve uluslararası işbirliği şeklinde sıralamak mümkündür.

3.3.4. Öngörülen Sonuçlar

3.3.4.1. Hakikate Dayalı Bir Kamu Alanının İnşası

Hakikate dayalı bir kamu alanı ifadesiyle anlatılmak istenen hakikatlerin toplumun her kesimine etkili bir şekilde ulaştırıldığı bir toplumsal düzendir. Bu düzende yanıltıcı ve

yanlış bilgilerin dolaşıma girmesi ve talep görmesi kolay değildir. Yanlış bilgilerin tespit edilip bertaraf edilmesi süreci çok hızlıdır. Bireyler kararlarını alırken doğru bilgilere talep gösterir. Kendi hayatlarına dair kararları doğru bilgiler üzerinden alır. Böylesine şekillenmiş bir kamu alanı, orta ve uzun vadede toplumsal güvenin artmasını sağlar. Toplumsal güvenin olumlu anlamda gelişim göstermesi demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesine katkıda bulunur. En nihayetinde ise dezenformasyonun neden olduğu sosyal, ekonomik ve siyasi tehditleri azalır.

Hakikate dayalı bir kamu alanının oluşmasında bağımsız ve tarafsız medya kuruluşlarının önemi büyüktür. Doğru bilgi üreten ve dağıtan kurumların bir araya gelerek etkin bir şekilde çalışması topluma doğru ve şeffaf bilginin aktarılmasında vazgeçilmez niteliktedir. Bu durum aynı zamanda kamuoyunun bilinçlenmesine de katkıda bulunur. Medya kuruluşlarının tek görevi doğru bilginin yayılmasını sağlamak değildir. Bunun yanında aynı zamanda dezenformasyonun tespit edilmesine ve ifşa edilmesine yönelik çalışmalar da doğru bilginin yayılması kadar önemlidir. Böyle bir kamu alanında medyanın hakikatin savunucusu rolünü üstlendiğini ve kamuoyunun dezenformasyona karşı dirençli hale gelmesine yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Bunun yanında hakikate dayalı bir kamu alanı, etkili doğruluk kontrol mekanizmalarının varlığını içerir. Bu mekanizmaların, en temel amacı yayılan bilgilerin doğruluğunu hızlı bir şekilde kontrol etmektir. Buradan hareketle yanlış bilgilerin etkisini azaltan bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Böylelikle bireylerin doğru bilgiye yönlendirilmesi kolaylaşır. Özellikle seçim veya sağlıkla ilgili hassas dönemlerde kriz durumları oluşabilmektedir. Bu tarz kriz durumlarında bu tür kontrol mekanizmalarının etkin ve hızlı bir şekilde çalışması, kamu düzeninin korunmasında kritik bir öneme sahiptir.

Ortaya konulan teknolojik çözümler hakikate dayalı bir kamu alanının oluşturulmasında önemlidir. Çünkü hakikat ötesi dönemde duyguları harekete geçiren haber ve içeriklerin dolaşım hızı diğerlerine nazaran yüksektir. Bunun yanında saniyede üretilip dolaşıma sokulan bilgi sayısı giderek artmaktadır. Sosyal medya platformlarının sahip olduğu bu dinamikler sebebiyle bu sürecin ancak yapay zekâ tabanlı dezenformasyon tespit sistemleri ile kontrol altına alınması mümkündür. Başka

bir ifadeyle sadece insan gücünün bu konuda yetersiz kalacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda modelde blok zinciri teknolojisinin, bilgi kaynaklarının doğruluğunu ve orijinalliğini garanti altına alarak manipülatif içeriklerin etkisini azaltacağı öngörülmektedir. Teknolojik anlamdaki bu ilerlemeler, toplumsal düzenin hakikat etrafında şekillenmesini sağlayacak gelişmelerdir.

Hakikate dayalı bir kamu alanının yaratılmasında bireylere de bazı roller düşmektedir. Bireylerin karşılaştıkları bilgilere eleştirel becerilerle yaklaşmaları, dezenformasyona yönelik bilinçli bir tutumun toplumun geneline yaygınlaşması açısından önemlidir. Bilinçli duruşun sergilenmesi için modelde medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerinin kazanılması önerilmiştir. Böylelikle orta ve uzun vadede bireylerin karşılaştıkları bilgileri önce kendilerinin filtrelemesi sağlanacaktır. Ayrıca eğitim programları ve toplumsal farkındalık kampanyaları ile bireyler dezenformasyonun zararları konusunda bilinçlendiklerinden dolayı yanlış bilgidен kaçınmaları daha kolay olacaktır. Bu konuda yükselen bilinç seviyesi, yanlış bilgilere yönelik toplumsal direncin gelişmesine katkıda bulunarak dezenformasyona yönelik mücadeleyi daha etkin bir seviyeye çıkaracaktır.

Sonuç olarak, hakikate dayalı bir kamu alanı temelde 3 ilkeyi kendisine hedef seçer. Bunları doğru bilgiye erişimin kolaylaştırılması, bireylerin ve kurumların dezenformasyona karşı ortak bir mücadele vermesi ve toplumsal düzenin sağlıklı bir bilgi akışı ile tehditlerden uzak olması şeklinde sıralamak mümkündür. Böylesine inşa edilmiş bir kamu alanında, demokratik değerlerin korunmasından ve bireylerin haklarını etkin bir şekilde kullanmasından bahsedilebilir. Tüm bunların yanında güçlü bir bilgi ekosisteminin kurulması yine aynı şekilde teknolojik yeniliklerin etkin kullanımını ve toplumsal bilinçlenmeyi gerektirir. Sayılan tüm bu unsurları bir araya getirerek oluşturulan resimde, dezenformasyona karşı daha dayanıklı bir toplumdan bahsedilebilir.

3.3.4.2. Güçlü Bir Kamu Güvenliği Mekanizmasının Oluşturulması

Hakikat ötesi dönemin neden olduğu birtakım tehditler mevcuttur. Bu tehditleri baş edebilmenin yolu güçlü bir kamu güvenliği mekanizması oluşturmaktır. Stratejik bir yaklaşımla yapılandırılarak teknolojik ve insani kapasitesi yüksek, çok katmanlı bir sistemin inşa edilmesi gerek mevcut tehditlere etkili yanıtlar verilmesinde gerekse de

söz konusu tehditlerin önceden tespit ederek proaktif bir şekilde müdahale edilebilmesinde önemlidir. Bu bağlamda, güçlü bir kamu güvenliği mekanizmasının temel unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- **Proaktif ve Dinamik Yapı:** Burada olası tehditlerin önceden tespit edilmesi söz konusudur. Sosyal medyada gerçekleştirilecek analizler vasıtasıyla dolaşımdaki herhangi bir dezenformasyon kampanyasını erken tespit ederek kamuoyunu bilgilendiren birimler buraya örnek olarak verilebilir.
- **Teknolojik Entegrasyon:** Teknolojinin gelmiş olduğu noktada birçok sistemin entegre şekilde kullanılmasıdır. Özellikle yapay zekâ, büyük veri analitiği ve blok zinciri gibi teknolojilerin kullanıldığı sistemler buraya örnek olarak verilebilir.
- **Kriz Yönetim Yetkinliği:** Burada bahsedilen husus kriz dönemlerinde güvenilir bilgi akışının sağlanmasıdır. Böylelikle halkı yönlendirme ve kamuoyundaki panik havasını azaltma kapasitesine sahip bir yapı öngörülür.
- **Halkla İletişim ve Şeffaflık:** Kamu güvenliği mekanizmasının halkla açık bir iletişim kanalı olması, toplumda güvenin tesis edilmesinde önemlidir. Nitekim bu sürecin sonunda yanlış bilgiye olan ihtiyacın azalması beklenmektedir.

Hakikat ötesi dönemde güçlü bir kamu güvenliği mekanizması ile toplumu dezenformasyonun olumsuz etkilerinden korumak mümkündür. Bu konuda sosyal düzen ve kamu güveninin sağlanması teknoloji, eğitim, kriz yönetimi ve şeffaf iletişim gibi unsurların entegre edildiği bir mekanizma ile gerçekleştirilebilir. Söz konusu mekanizmanın hakikat ötesi dönemde tırmanan güvenlik tehditlerini ortadan kaldırarak daha dayanıklı bir toplum inşa edebilme noktasında anahtar görevi üstlendiğini ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde bu mekanizmanın temel hedefi toplumun bilgiye olan güvenini yeniden tesis etmektir. Bilgiye olan güven sağlıklı bir şekilde tesis edildikçe kamusal düzeni korumak ve kriz dönemlerinde etkin bir yönetim sergilemek daha kolay hâle gelecektir.

3.3.4.3. Dezenformasyona Dayanıklı Bir Uluslararası Sistem

Küresel koordinasyon ve işbirliği, dezenformasyonun sınırları aşan etkilerine karşı uluslararası düzeyde dayanıklı bir sistem oluşturmayı hedefleyen bir ifadedir. Hakikat

ötesi dönemin en belirgin özelliği dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıdır. Teknolojideki bu dönüşüm ile birlikte dezenformasyon artık yalnızca belirli bir ülke veya toplumun karşılaştığı bir sorunu olmaktan çıkmıştır. Başka bir ifadeyle dezenformasyon sınırları aşan bir tehdit haline gelmiştir. Bu durumun en genel sebebi olarak yanlış bilginin sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla hızlı bir şekilde farklı coğrafyalarda yayılabilesidir. Bu noktadan hareketle dezenformasyonun etkilerini azaltmak amacıyla, doğru bilgi akışının pürüzsüz bir şekilde sağlanması elzem hale gelmiştir. Bu nedenle ülkeler, uluslararası kuruluşlar, teknoloji şirketleri ve diğer paydaşlar arasında güçlü bir koordinasyon ve işbirliği sistemi kurulması gerekliliğinden hareketle yukarıda önerilen modelde bu konu hakkında ayrıca başlık açılmıştır.

Önerilen model küresel koordinasyon ve iş birliği ile dezenformasyonun sınır ötesi etkilerine karşı mücadele etmeyi amaçlar. Uluslararası sistemin dayanıklı olması adına ülkeler arasında dezenformasyona yönelik ortak tanımlar geliştirilmesini önerir. Çünkü uluslararası düzeyde dezenformasyonun ne yönde tanımlanacağı, aslında hangi bilgilere müdahale edilmesi gerektiği sorusuna da cevap verir. Yine aynı şekilde bu konuda belirlenecek etik ilkeler, standartlar ve politikalar ortak mutabakatlarla ortaya konulacaktır.

Diğer yandan model, erken uyarı sistemleri ile dezenformasyon kampanyalarının tespit edilmesi ve etkisiz hâle getirilmesinde “küresel izleme ve erken uyarı sistemleri” öngörür. Bunlara ek olarak uluslararası işbirliği mekanizmaları ve teknoloji şirketleriyle ortaklığı vurgular. Uluslararası düzeyde gerçekleşmesi hedeflenen bu işbirlikleri ile tüm aktörlerin sürece dâhil edilmesi sağlanır. Özetle önerilen modelin son çıktısı, ülkeler arasındaki farklılıkların bir kenara bırakılarak dezenformasyonla mücadelede ortak bir mücadele alanının yaratılmasıdır.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlığın bilgiye ulaşma çabasında hakikat, doğruluk ve gerçeklik kavramları merkezi bir rol oynamıştır. Bu kavramlar bireysel yaşamdan toplumsal düzene kadar uzanan yelpazede, hayata dair her anlam arama çabasının ilk uğrak noktaları olmuştur. Tezin genel anlatısında bu kavramlara yüklenen anlamlar tarihsel açıdan analiz edilmiştir. Özellikle “Hakikat Ötesi” (post-truth) dönemde bu kavramların içerisine bulundukları sosyo-kültürel iklimden etkilenerek değişime uğraması ve söz konusu niteliksel değişimin en nihayetinde kamu güvenliğini ilgilendirecek riskler taşıması bu çalışma açısından kritik bir öneme sahiptir.

Birinci bölümde ortaya konulan tarihsel ve felsefi analizler ışığında, hakikat, gerçeklik ve doğruluk arasındaki ayrımın, epistemolojik ve ontolojik boyutlarda sürekli bir tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür. Antik Yunan’dan başlayarak modern döneme kadar uzanan bu süreç, hakikatin doğasının bireysel ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Antik Yunan filozoflarından modern döneme kadar uzanan düşünce tarihi, hakikat arayışının insanlığın en temel epistemik kaygılarından biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Birinci bölümün sonuç kısmı, hakikat, gerçeklik ve doğruluk kavramlarının tarih boyunca farklı felsefi yaklaşımlarla nasıl ele alındığını kapsamlı bir şekilde inceleyerek bu kavramların modern dönemdeki anlamını ve işlevini anlamaya odaklanmıştır. Çalışma, hakikatin yalnızca teorik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal düzen, etik değerler ve bireylerin yaşamlarında rehberlik eden bir kavram olarak nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymuştur. Antik Yunan’dan itibaren sofistler, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların düşünceleri, hakikat ve gerçeklik arasındaki ilişkiye farklı açılardan yaklaşırken, bu kavramların öznel, nesnel ve evrensel boyutlarını vurgulamışlardır. Bu dönemde, hakikat genellikle evrensel, değişmez ve bireysel çıkarların ötesinde bir değer olarak görülmüştür.

İslam filozofları, Orta Çağ Hristiyan düşüncesi ve Yeni Çağ’ın rasyonalist yaklaşımının hakikat kavramını daha geniş bir epistemolojik ve metafizik bağlama oturtmak suretiyle insan zihninin hakikate erişim yollarını sorguladığı ifade edilebilir.

Devamındaki modern dönemde Kant ve Hegel gibi düşünürlerin başını çektiği süreçte hakikatin bireysel algılar ve toplumsal normlarla olan ilişkisinin yeniden yorumlanmıştır. Bu yeniden yorumlama süreci hakikat kavramının göreceliliği tartışmaya açmıştır. Bu süreç, 20. ve 21. yüzyılda postmodernist yaklaşımların etkisiyle daha da derinleşerek hakikat kavramının bireysel kanaatler, duygular ve manipülasyonlarla bulanıklaşan bir yapıya evrilmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda, birinci bölüm neticesinde çalışmadan çıkarılacak temel bulgu hakikat ve gerçeklik arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesi ve bu durumun toplumların bilgiye, otoriteye ve etik değerlere yaklaşımını kökten değiştirmesidir. Hakikatin toplumsal bağlamdaki bu dönüşümü, modern dijital çağın karakteristik özelliklerinden biri olan hakikat ötesi fenomeninin temelini oluşturmaktadır. Özellikle bireysel kanaatlerin ve duyguların gerçeklerin önüne geçtiği bu dönemde, toplumların bilgiye olan güveninin azalması beraberinde başka sorunları gün yüzüne çıkarmıştır.

Birinci bölümden elde edilen bulgular çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenmiş olan hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki etkilerini değerlendirmek için kritik bir teorik zemin sunma görevini yerine getirmiştir. Hakikatin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümün, günümüzde dezenformasyon, algı yönetimi ve bilgi manipülasyonu gibi olgulara nasıl zemin hazırladığı bu bağlamda daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. En net ifadesiyle çalışmanın birinci bölümü, hakikat kavramının ontolojik ve epistemolojik yönlerini masaya yatırarak hakikat dayanıklılığı gibi çağdaş çözüm modellerinin geliştirilmesi için gerekli altyapının oluşmasını sağlamıştır.

Hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki etkilerini ele alan tezin ikinci bölümü, hakikat ötesi fenomeninin temel unsurlarını analiz ederek bu unsurların kamu güvenliğine yönelik oluşturduğu riskleri bir dizi başlık etrafında incelemiştir. Bu bölümde elde edilen bulgular, tezin genel çerçevesiyle doğrudan ilişkili olarak kamu güvenliğine yönelik risklerin hem teorik hem de pratik boyutlarını ortaya koymak adına kritik çerçeve niteliğindedir.

Hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki etkileri, kişisel görüşlerin hakikatin önüne geçmesiyle başlayan ve devamında geleneksel bilgi kaynaklarına olan güvenin zayıflamasıyla sonuçlanan bir toplumsal yapının başlı başına çok boyutlu bir

tehdit olarak değerlendirilmiştir. Tezin bu bölümü, özellikle hakikat ötesi çağın neden olduğu toplumsal kutuplaşma, radikalleşme, ekonomik istikrarsızlık ve bilgi güvenliği riskleri gibi kamu güvenliğini tehdit eden unsurların süreç içerisinde birbirine temelden bağlı ve birbirinin destekleyen bir yapı olduğunu göstermektedir.

Hakikat ötesi dönemde bireylerin yalnızca kendi hayat görüşlerini onaylayan ya da destekleyen bilgi kaynaklarına yönelmesi, safları daha da sıklaştırıp toplum içinde derin bir kutuplaşmaya neden olmaktadır. Bu durum kamu güvenliği açısından ciddi bir risk oluşturarak toplumsal iş birliği ve dayanışmayı sekteye uğratabilecek potansiyele sahiptir. Diğer yandan dezenformasyonun ve manipülasyonun itici gücünün etkisiyle beraber bireylerin radikal ideolojilere talep göstermesi kamu düzenini tehdit eden şiddet içeren eylemlerin artmasına zemin hazırlamaktadır. Ekonomik alanda gerçekleştirilen fiyat manipülasyonları ve siber saldırılar, piyasalarda güven kaybına yol açarak ekonomik istikrarı tehlikeye atmaktadır. Son olarak bireysel düzeyde, dijital platformların kişisel verileri manipüle etmesi, mahremiyetin zedelenmesine ve bireylerin bilgi sistemlerine olan güveninin azalmasına neden olmaktadır.

Bu bulgular, hakikat ötesi dönemin kamu güvenliği üzerindeki etkilerinin yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal, ekonomik ve teknolojik düzeylerde de ciddi tehditler oluşturduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Söz konusu bulgular neticesinde tezin genel çerçevesiyle bağlantılı olarak hakikat ötesi dönemde karşılaşılan sorunların sadece bireysel bilgi okuryazarlığının artırılmasıyla çözülemeyecek kadar karmaşık ve çok boyutlu olduğunu vurgulamak mümkündür. Bunun yerine, devlet politikalarından uluslararası iş birliğine, dijital platformların düzenlenmesinden bireysel farkındalığın artırılmasına kadar geniş bir yelpazede yenilikçi çözümler gerekliliği tezin ikinci bölümüyle ortaya çıkmıştır.

Özet olarak tezin ikinci bölümünde hakikat ötesi kavramının kamu güvenliği açısından yarattığı risklere odaklanılmıştır. En genel ifadesiyle belirtmek gerekirse hakikat ötesi dönem, gerçeğin bireysel kanaatler ve manipülasyonlarla bulanıklaştığı bir çağ olarak tanımlanmıştır. Bu durum, toplumsal kutuplaşma, radikalleşme, ekonomik istikrarsızlık, mahremiyetin ihlali gibi kamu güvenliğini tehdit eden unsurların tetikleyicisi olmuştur. Çalışmada bu dönemin hızlandırıcıları olarak

nitelenen post-modernizm, geleneksel medyanın dönüşümü ve bilişsel önyargılar gibi unsurların, doğru bilgiye olan bireysel ve toplumsal talebin azalmasında başat rol oynadığı ileri sürülmüştür. Bu konudaki bireysel ve toplumsal talebin azalması durumunun kamu güvenliğine yönelik somut tehditlere dönüşmesi süreci ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, hakikat ötesi dönem ile dezenformasyonun dirsek temasına dikkat çekilmiştir. Bu dönemin kamu güvenliği açısından yarattığı risklerle mücadele stratejileri incelenmiştir. Bu stratejiler politika belgeleri üzerinden tematik analize tabi tutulmuştur. Ulusal ve uluslararası aktörlerin ortaya koymuş olduğu eylem planları karşılaştırmalı bir şekilde masaya yatırılmıştır. Bölümün sonunda ise “Hakikat Dayanıklılığı Modeli” önerisi geliştirilmiştir. Bu model, hakikati merkeze alan, çok katmanlı, proaktif ve uyarlanabilir bir strateji sunmaktadır. Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, NATO, ABD ve Çin gibi aktörlerin dezenformasyonla mücadele politikaları analiz edilerek ve bu analizlerin rehberliğinde modelin yenilikçi bileşenleri tanımlanmıştır.

ABD’nin hakikat ötesi süreçte dezenformasyonla mücadele stratejisine bakıldığında daha çok ifade özgürlüğü ile bilgi güvenliği arasında bir denge kurmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu yaklaşım modeli sosyal medya platformlarının kendi kendini düzenlemesine dayalı olduğundan yasal bağlayıcılık konusunun zayıflığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle bu durumun dijital platformlardaki yanlış bilginin hızla yayılmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan ABD’nin benimsemiş olduğu stratejide büyük teknoloji şirketleriyle iş birliği yapılarak algoritma şeffaflığı ve bilgi doğrulama mekanizmalarının desteklendiği görülmektedir. Bu hamle her ne kadar kağıt üzerinde doğru dursa da söz konusu iş birliğinin şirketlerin kar odaklı yaklaşımı nedeniyle sınırlı kaldığı ve bu nedenle de dezenformasyonun yayılımını engellemekte istenilen seviyeye ulaşmadığı çalışma neticesinde tespit edilmiştir. Son olarak ABD nezdinde yürütülen medya okuryazarlığı kampanyalarının genellikle bölgesel sınırları aşamayıp kutuplaşmış siyasi atmosfer engeline takılması da ayrı bir sorundur. Bireylerin bilgiye yaklaşımı ideolojik ayrımlarla şekillendiği için medya okuryazarlığı uygulamaları neticesinde ortak bir kamuoyunun oluşamaması kaçınılmazdır. Böylelikle dezenformasyona yönelik toplum nezdinde etkili bir direnç mekanizması oluşturulamamıştır.

Çin açısından ise durum biraz daha farklıdır. Çin'in teknolojik çözümleri, büyük ölçüde Büyük Güvenlik Duvarı'na dayandığından her ne kadar dışarıdan gelen dezenformasyonun önlenmesi başarılabilmişse de esas niyetin içerideki bilgi manipülasyonunu kontrol etmek olduğu ortadadır. Bu yaklaşım dezenformasyonu küresel bir sorun olarak ele almadığından sadece ulusal sınırlar içerisinde sorunun yönetilmesi hedeflenmiştir. Diğer yandan Çin'de medya okuryazarlığı yerine devlet destekli bilgi kampanyalarına odaklanılması durumu söz konusudur. Bunun anlamı vatandaşların dezenformasyonu ayırt etmesinden ziyade devletin kontrolündeki bilgiye yönelmesinin daha önemli hale getirilmesidir. Bu durum, bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesini engelleyerek orta ve uzun vadede dezenformasyona karşı toplumsal direncin oluşmasını engeller niteliktedir. Çalışmanın Çin nezdinde ulaştığı bulgulardan sonuncusu ise Çin'deki dezenformasyonla mücadelede kontrol ve sansür politikalarının merkezi bir rol oynadığıdır. Söz konusu yaklaşım neticesinde dezenformasyonu tamamen bastırmak yerine yalnızca devlet kontrolüne uygun içeriklere izin verildiği tespit edilmiştir. Doğal olarak böylesi bir mücadele stratejisi halkın güvenilir bilgiye ulaşmasını zorlaştırarak dezenformasyon tehdidini farklı bir boyuta taşımıştır.

Uluslararası aktörlerin dezenformasyonla mücadele stratejilerine dair eksiklikler çalışmanın tespit ettiği diğer bulgular arasındadır. Buna göre AB, BM ve NATO'nun dezenformasyonla mücadelede hukuki çerçeve oluşturmayı ve düzenleyici mekanizmalar geliştirmeyi hedeflediği bu konuda çıkarttıkları politika belgelerinden anlaşılmaktadır. Ancak hukuki anlamdaki bu düzenlemelerin küresel ölçekte uygulanabilirlikten uzak olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan bu durumun dijital platformların hızla değişen yapısına ayak uydurmakta zorlanması da başka bir sorundur. Örneğin, AB'nin Dijital Hizmetler Yasası, her ne kadar platformların sorumluluğunu artırmayı hedeflese de, küresel ölçekte etkili bir bağlayıcılığa sahip değildir. Aynı şekilde NATO'nun sosyal medya manipülasyonuna karşı algoritmik ve teknolojik çözümleri destekleyen politikaları olduğu görülmektedir. Ancak bu girişimlerin teknolojik yeniliklerin hızına ne ölçüde yetiştiği şüphelidir. Örneğin, yapay zekâ destekli dezenformasyon içeriklerini (deepfake gibi) algılayıp durdurmak için geliştirilen araçlar proaktif bir çözüm sunmadığından genellikle reaktif kalmaktadır.

Özetle gerek AB, NATO ve BM gibi uluslararası kuruluşların gerek farklı ekolleri temsil eden ABD ve Çin'in dezenformasyonla mücadele politikaları bazı konularda yetersiz kalmaktadır. Bu konu başlıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Uyum ve Koordinasyon Eksikliği: Üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik çıkar çatışmaları, ortak bir strateji geliştirilmesini zorlaştırdığından politika önerilerinin uygulanabilirliğini de sınırlamaktadır.

Yavaş ve Reaktif Çözümler: Dijital platformların hızla değişen doğasına yetişmekte zorlanıldığından genellikle yürütülen dezenformasyon kampanyalarına gecikmeli şekilde yanıt verilmektedir.

Toplumsal Direnç Programlarının Etkisizliği: BM gibi kuruluşların medya okuryazarlığını artırma ve toplumsal direnç geliştirme çabaları özellikle düşük dijital okuryazarlığa sahip bölgelerde sınırlı etki göstermektedir.

Teknolojik Araçların Yetersizliği: Özellikle yapay zekâ destekli sistemlerle yürütülen dezenformasyon kampanyalarına yönelik geliştirilen teknolojik araçlar yetersiz kalmaktadır.

Sıralanan bu yetersizlikler nedeniyle çalışmanın son kısmında hakikat ötesi çağın tehditlerine karşı yenilikçi ve bütüncül bir stratejik yaklaşımın gerekliliği olarak ortaya bir model konulmuştur. Bu modelin adı “Hakikat Dayanıklılığı Modeli” dir. Söz konusu model bireylerden devletlere, uluslararası kuruluşlardan dijital platformlara kadar çok düzeyli bir yaklaşımı içerdiğinden, kamu güvenliğini korumada etkili bir araç olarak sunulmuştur. Bu model, hakikat merkezli bir kamu alanı oluşturmayı, dezenformasyona karşı dirençli bir toplum yaratmayı ve uluslararası iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Diğer stratejilerden farklı olarak modelin getirdiği yenilikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hakikat merkezli yaklaşım: Model dezenformasyonla mücadelede yalnızca yanlış bilgiyi düzeltmeye odaklanmayıp aynı zamanda bireylerin ve toplumların hakikate dayalı kararlar alabilmesini sağlayacak bir zihinsel altyapının oluşturulmasını amaçlar. Bu yaklaşım, hakikati kamu alanının merkezi bir unsuru olarak konumlandığından bireylerin duygusal manipülasyonlara karşı daha dirençli hale

gelmesini hedefler. Mevcut stratejiler genellikle teknik veya yasal düzenlemelere odaklanırken, bu model hakikatin etik, epistemolojik ve toplumsal boyutlarını kapsayan daha geniş bir perspektif sunar.

Çok katmanlı bütüncül strateji: Hakikat Dayanıklılığı Modeli, birey, toplum, devlet ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde eş zamanlı olarak uygulanabilecek bir çerçeve sunarak mevcut stratejilerin çoğunun yalnızca bir veya iki boyuta odaklanmasının aksine, sorunun tüm yönlerini ele almayı hedefler.

Proaktif ve uyarlanabilir yapı: Model konuya dair sorunlar meydana geldikten sonra çözüm üretmek yerine, dezenformasyonun yayılmasını önleyici önlemler almayı hedefler. Bu bağlamda, yapay zekâ ve algoritmaların etkin kullanımıyla dezenformasyonu erken tespit etme ve durdurma mekanizmaları önerir. Ayrıca, dijital platformların hızla değişen yapısına uyum sağlayabilecek esnek politikalar geliştirilmesi için bir çerçeve sunar.

Şeffaflık ve hesap verebilirlik: Devletlerin ve dijital platformların bilgi yönetiminde şeffaf olmalarını ve kamuoyuna hesap verebilir bir sistem kurmalarını önerir. Bu özellik, sansür ve manipülasyon politikalarına dayanan Çin'in yaklaşımından kendisini farklılaştırmaktadır. En nihayetinde ise toplumun bilgiye olan güvenini yeniden inşa etmeyi hedefler.

Küresel işbirliğini önceliklendirme: Model dezenformasyonun ulusal sınırları aşan bir sorun olduğu gerçeğini dikkate alarak, uluslararası düzeyde daha etkin bir iş birliği mekanizmasını ön plana çıkarır. Bu doğrultuda küresel bir bilgi paylaşım platformu oluşturulması, uluslararası kuruluşlar ve ülkeler arasındaki koordinasyonu artırmayı ve dezenformasyonla mücadelede ortak bir vizyon geliştirmeyi hedefler.

Hakikat ötesi döneminin kamu güvenliği üzerindeki etkilerinin yalnızca teorik bir mesele değil, aynı zamanda pratik bir sorun olduğunu ortaya koymak, tezin ulaştığı en genel sonuçtur. Bu dönemde yaşanan bilgi manipülasyonu ve dezenformasyon neticesinde toplumlardaki kutuplaşma son sürat devam etmektedir. Kutuplaşan kanatlara mensup bireylerin kendi hakikatlerine daha da sıkı sarılıp radikalleşmesi sürecin kısır döngüye dönüşmesine sebebiyet vermektedir. Bu kısır döngü toplumların etik değerlerini ve güvenlik yapılarını aşındırarak zayıflatmaktadır. Çalışmanın ulaştığı diğer bir sonuç bu kısır döngü ile gerçekleştirilecek mücadelenin ancak

yenilikçi ve bütüncül bir yaklaşımla mümkün olabileceğidir. Söz konusu bu yaklaşımda hakikat merkezli bir tasarımın toplum nezdinde uzlaştırıcı olacağı öngörülmektedir. Hakikat Dayanıklılığı Modeli, bu bağlamda strateji önerisi olmanın ötesine geçerek, aynı zamanda toplumların etik rehberliğini yeniden inşa etme çabası olarak tanımlanabilir. Bu modelin başarılı bir şekilde uygulanmasının hem bireyler hem de toplumsal yapılar açısından daha dayanıklı ve güvenli bir gelecek inşa etme yolunda önemli bir adım olacağı öngörülmektedir.

Bu çalışma, hakikat ötesi çağda kamu güvenliğini korumaya yönelik bütüncül bir strateji olarak “Hakikat Dayanıklılığı Modeli”ni önermektedir. Ancak her bilimsel çalışmada olduğu gibi, bu tez de belirli sınırlılıklara ve modelin uygulanabilirliğine dair bazı risklere sahiptir. Öncelikle model, “hakikat”, “gerçeklik” ve “doğruluk” gibi çok boyutlu kavramlar üzerine inşa edilmiştir. Şüphesiz bu kavramların felsefi ve politik boyutları dikkate alındığında farklı disiplinlerde farklı şekillerde tanımlandığı görülecektir. Bu nedenle kavramların içerisinde bulundukları bağlama göre değişkenlik göstermesi, modelin evrensel bir çerçeve olarak kabul edilmesini zorlaştırabilir. Diğer yandan, model “hakikat merkezli bir kamu düzeni” gibi normatif beklentiler üzerine inşa edilmiştir. Hakikatin sabit ve geri dönülebilir bir ideal olduğu varsayımından gücünü alan bu yaklaşım eleştirel teoriler açısından tartışmalı bir iyimserlik barındırmaktadır. Bir diğer sınırlılık modelin uygulama noktasında mevcuttur. Model kamu kurumları, dijital platformlar ve bireyler arasında yüksek düzeyde koordinasyon gerektirdiğinden; böylesi çok aktörlü bir yapının, özellikle siyasi iradenin zayıf olduğu ülkelerde uygulanabilirlik açısından ciddi engellerle karşılaşabileceği olasıdır. Bu duruma ek olarak modelde yer alan ilkeler ve bileşenler, Batı merkezli kamu yönetimi rejimleriyle daha uyumludur. Bu durum, modelin farklı siyasi sistemlere uygulanabilirliğini sınırlayabilecek niteliktedir.

Modelin bir diğer kısıtı ölçülebilirlik noktasında ortaya çıkmaktadır. Modelin etkinliğinin hangi göstergelerle değerlendirileceği konusu tezde açıkça tanımlanmamıştır. Nitekim dezenformasyona karşı dayanıklılık, hakikat merkezli kamu düzeni veya eleştirel düşünme becerileriyle donatılmış bir toplum gibi soyut kavramların nicel göstergelere indirgenmesi metodolojik açıdan bazı zorlukları bünyesinde barındırmaktadır. Bu göstergelerin belirlenmesinde hem öznel algılar hem de toplumsal bağlam belirleyici olduğundan, elde edilen verilerde tutarlılık ve

nesnellik sağlamak güçleşebilir. Bu durum farklı siyasal sistemlerde değerlendirme ölçütlerinin standardize edilmesini zorlaştırabilir. Sonuç olarak bu durum modele dair karşılaştırmalı etki analizlerinin yapılmasını ve politika yapıcılar açısından güvenilir veri üretimini sınırlandırabilir.

Model teknolojik açıdan da bazı riskleri barındırmaktadır. Tezde detaylıca anlatıldığı üzere model yapay zekâ destekli erken uyarı sistemlerine önemli ölçüde yer vermektedir. Ancak bu sistemlerin etik ve yanlışlık gibi sorunların üstesinden nasıl geleceği henüz bir netliğe kavuşturulmamıştır. Bu durum söz konusu teknolojik çözümlerin kamu nezdinde meşruiyetini sorgulatabilir. Diğer yandan teknolojik altyapının yetersiz olduğu ülkelerde bu tür sistemlerin uygulanabilirliği tartışmalıdır. Teknolojik açıdan söz konusu riskler, dezenformasyonla mücadelede modelin teknolojik bileşenlerini kırılgan hâle getirerek proaktif müdahale kapasitesini zayıflatma potansiyeline sahiptir.

Son olarak tezimin omurgasını oluşturan hakikat ötesi fenomeni, oldukça dinamik bir karaktere sahiptir. Çalışmada dezenformasyon kavramı sadece yanlış bilginin medyada yer alması ile ilgili teknik bir mesele olarak görülmemiştir. Aynı zamanda hakikat ötesi dönemde toplumların hakikat ile olan epistemik bağılıklarının zayıflaması açısından da ele alınmıştır. Zamanla toplumların hakikatle kurduğu ilişki, algoritmik dezenformasyon teknikleri ve buna yönelik toplumsal tepkiler değişebilir. Bu nedenle modelin sunduğu çözüm seti belirli bir zaman ve bağlamda geçerli olabilir. Dijital platformların dönüşüm hızı ve yapay zekâ temelli içerik üretiminin yaygınlaşması gibi nedenler modelin önerdiği müdahale mekanizmalarının yeterliliğini belli bir zaman sonra sorgulatabilir. Bu nedenle modelin sürdürülebilirliği, değişen koşullara uyum sağlayabilecek esnek bir güncelleme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Adam, Arlin; Rahmatullah ve Kamaruddin, Syamsu A., (2024), “Power, Knowledge, and Language Hegemony from the Perspective of Michel Foucault”, *International Journal of Health, Economics, and Social Sciences*, C. 6, S. 1, Endonezya, s.101-108.
- Adler, M. J. (1997). *Aristotle for everybody*. Simon and Schuster.
- Akarsu, Bedia, (1975), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aquinas, Thomas, (1955), *Summa Contra Gentiles Book One: God*, (Trans. Anton C. Pegis), University of Notre Dame Press, Indiana.
- Arendt, Hannah, (1967 1968). “Truth and Politics”, Hannah Arendt (ed.), *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*, Viking Press, New York s. 227–264.
- Aristoteles, (2012), *Metafizik – Cilt 1*, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul
- Arora, Swapan Deep; Singh, Guninder Pal; Chakraborty, Anirban ve Maity, Moutusy, (2022), “Polarization and Social Media: A Systematic Review and Research Agenda”, *Technological Forecasting and Social Change*, C. 183, 121942.
- Arslan, Ahmet, (2014), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Hüseyin, (2022), Sosyal Medyada Paylaşılan Post-Truth Söylemlerin ve Dezenformasyonların Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri. *Academic Social Resources Journal*, C. 7, S. 44, Türkiye, s. 1874-1885.
- Arugute, Natalia; Calvo, Ernesto ve Ventura, Tiago, (2023), Network Activated Frames: Content Sharing and Perceived Polarization in Social Media”, *Journal of Communication*, C. 73, S. 1, Oxford, s. 14-24.
- Awais, Mustabsar, (2021), *Essays in Corporate Finance: The Role of Social Media in Financial Markets*, Doctoral Dissertation, University of Sheffield, Sheffield
- Badiou, Alain, (2005), *Felsefe İçin Manifesto*, (Çev. Nilgün Tural ve Hakkı Hünler), Aralık Yayınları, İzmir.
- Badiou, A., & Zizek, S. (2009). *Philosophy in the Present*. Polity.
- Badiou, Alain, (2010), *Being and Event*, (Çev. Oliver Feltham), Continuum Press, USA
- Badiou, Alain, (2012), *Sonsuz Düşünce*, (Çev. Işık Ergüden ve Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

- Baker, Scott; Bloom, Nicholas; Canes-Wrone, Brandice; Davis, Steven ve Rodden, Jonathan, (2014), *Why Has U.S. Policy Uncertainty Risen Since 1960?*, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper No. 19826, Cambridge.
- Baker, Scott R.; Bloom, Nicholas ve Davis, Steven J., (2015), *Measuring Economic Policy Uncertainty*, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper No. 21633, Cambridge.
- Baldassarri, Delia ve Bearman, Peter, (2007), “Dynamics of Political Polarization”, *American Sociological Review*, C. 72, S. 5, USA, s. 784-811.
- Barnes, J. (1980), Aristotle and the Methods of Ethics. *Revue internationale de philosophie*, 490-511.
- Baudrillard, Jean, (2014), *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara
- Baudrillard, Jean, (2016), *Kötülüğün Şeffaflığı*, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Beck, Ulrich, (2011), *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul
- Beiser, F. C. (2014), *After Hegel: German Philosophy, 1840-1900*. Princeton University Press.
- Benjamin, Clayton, (2022), Fighting Disinformation with Education: A Comparative Policy Analysis of Media Literacy Education Efforts in the United States and Finland, Master's Thesis, Malmö University, Department of Global Political Studies, Malmö
- Bennett, W. Lance ve Livingston, Steven, (2018), “The Disinformation Order: Disruptive Communication and the Decline of Democratic Institutions”, *European Journal of Communication*, C. 33, S. 2, UK, s. 122-139.
- Benton, Ted, (2016), *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri*, (2. Baskı), (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayıncılık, İstanbul.
- Berardi, Franco, (2011), *After the Future*, California: AK Press.
- Berger, John M., (2018), *Extremism*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bertnard, Russell, (2000), *Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev. Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul
- Bıçkı, Doğan, (2004), “Modernizm ve Postmodernizm”, *İş-Güç: Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C. 3, S. 1, Bursa, <http://www.isguc.org/index.php?p=article&id=113&cilt=3&sayi=1&yil=2001>, (E.T.04 Aralık 2024).

- Bjola, Corneliu ve Pamment, James, (2016), “Digital Containment: Revisiting Containment Strategy in the Digital Age”, *Global Affairs*, C. 2, S. 2, USA, s. 131-142.
- Broadie, S. (1993), *Ethics with aristotle*. Oxford University Press.
- Brooking, Emerson T. ve Singer, Peter W., (2018), *Likewar: The Weaponization of Social Media*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston.
- Brossard, Dominique; Lewenstein, Bruce ve Bonney, Rick, (2005), “Scientific Knowledge and Attitude Change: The Impact of a Citizen Science Project,” *International Journal of Science Education*, C. 27, S. 9, USA, s. 1099-1121.
- Bruns, Axel, (2021), “Echo Chambers? Filter Bubbles? The Misleading Metaphors that Obscure the Real Problem”, Marta Pérez Escolar ve Jose Manuel Noguera Vivo (eds.), *Hate Speech and Polarization in Participatory Society*, Routledge, London, s.33–48.
- Buolamwini, Joy ve Gebru, Timnit, (2018), “Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification”, *Proceedings of Machine Learning Research (PMLR)* C. 81, s. 77–91.
- Burton, Jennifer Lee; Gollins, Jan; McNeely, Linda E. ve Walls, Danielle M., (2019), “Revisiting the Relationship between Ad Frequency and Purchase Intentions: How Affect and Cognition Mediate Outcomes at Different Levels of Advertising Frequency”, *Journal of Advertising Research*, C. 59, Cambridge, s. 27-39.
- Caliskan, Aylin; Bryson, Joanna J. ve Narayanan, Arvind, (2017), “Semantics Derived Automatically from Language Corpora Contain Human-Like Biases”, *Science*, C. 356, S. 6334, New York, s. 183-186.
- Carnap, Rudolf, (2013), “Doğruluk ve Onaylama”, (Çev. Ercan Salgar), *Dört Öge*, C. 1, S. 3, Ankara, s. 175-183.
- Carnap, R. (2012), *An introduction to the philosophy of science*. Courier Corporation.
- Carnap, R. (1988), *Meaning and necessity: A study in semantics and modal logic* (Vol. 30), University of Chicago Press.
- Carnap, Rudolf, (2019), “Truth and Confirmation”, Herbert Feigl ve Wilfrid Sellars (eds.), *Readings on Philosophical Analysis*, Appleton-Century-Crofts New York, s. 119-147.
- Carr, Nicholas, (2011), *The Shallows: What the Internet is Doing to Our Brains*, W.W. Norton and Company, New York.
- Cevizci, Ahmet, (2006), *Felsefe Ansiklopedisi – Cilt 4*, Ebabel, Ankara.
- Cevizci, Ahmet, (2016), *İlkçağ Felsefesi-Felsefe Tarihi – 1*, Say Yayınları, İstanbul.

- CHEQ, (2019), “The Economic Cost of Bad Actors on the Internet: Fake Influencer Marketing In 2019”, https://info.cheq.ai/hubfs/Research/THE_ECONOMIC_COST_OF_BAD_ACTORS_Influencers.pdf, (E.T.05 Aralık 2024).
- Chi, Michelene T. H., (2008), “Three Types of Conceptual Change: Belief Revision, Mental Model Transformation, and Categorical Shift”, Stella Vosniadou (ed.), *Handbook of Research on Conceptual Change*, NY: Routledge, New York s. 61-82.
- Christian, Brian, (2020), *The Alignment Problem: Machine Learning and Human Values*, W. W. Norton & Company, New York.
- Christin, Angele, (2020), *Metrics at Work: Journalism and the Contested Meaning of Algorithms*, Princeton University Press, New Jersey.
- Clarke, D. M. (1982), *Descartes' philosophy of science*. Manchester University Press.
- CISA, (2020), “Rumor Control”, <https://www.cisa.gov/rumorcontrol>, (E.T.07 Aralık 2024).
- Cihan, Ahmet Kamil, (1998), *İbn Sina ve Gazali’de Bilgi Problemi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Copleston, Frederick, (2004), *Felsefe Tarihi Kant*, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul.
- Costa, Daniel; Cooper, David ve Shierholz, Heidi, (2017), “Facts About Immigration and the U.S. Economy,” *Economic Policy Institute*, August 12, 2014. <https://www.epi.org/publication/immigration-facts/>, (E.T.01 Aralık 2024).
- Curtis, Jesse S., (2021), “Springing the ‘Tacitus Trap’: Countering Chinese State-Sponsored Disinformation”, *Small Wars & Insurgencies*, C. 32, S. 2, UK, s. 229-265.
- Çaycı, Berk, (2016), “Medyada Gerçekliğin İnşası ve Toplumsal Denetim”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 25, Antalya, s. 84-96.
- Çotuksöken, Betül ve Babür, Saffet, (2000), *Ortaçağda Felsefe*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Datzer, Veronika ve Lonardo, Luigi, (2023), “Genesis and Evolution of EU Anti Disinformation Policy: Entrepreneurship and Political Opportunism in the Regulation of Digital Technology”, *Journal of European Integration*, C. 45, S. 5, UK, s. 751-766.
- Davis, J. (2019), “The Department of Homeland Security and Congressional Oversight”, *Congressional Research Service Report – RL34385*, Washington D.C.

- Dechêne, Alice; Stahl, Christoph; Hansen, Jochim ve Wänke, Michaela, (2010), “The Truth About the Truth: A Meta-Analytic Review of the Truth Effect”, *Personality and Social Psychology Review*, C. 14, S. 2, USA, s. 238-257.
- Denkel, Arda, (1992), *Anlam ve Nedensellik*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Descartes, René, (1942), *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, (Çev. Mehmet Karasan), Maarif Matbaası, Ankara.
- Descartes, René, (2018), *Felsefenin İlkeleri*, (Çev. Mesut Akın), Say Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2024). *Rules for the Direction of the Mind* (Vol. 7). Minerva Heritage Press.
- Dhiman, Bharat, (2023), “Key Issues and New Challenges in New Media Technology in 2023: A Critical Review”, *Journal of Media & Management*, C. 5, S. 1, UK, s. 1-4.
- DHS, (2019), *Strategic Framework for Countering Terrorism and Targeted Violence*, <https://www.dhs.gov/publication/dhs-strategic-framework-countering-terrorism-and-targeted-violence113>, (E.T.05 Kasım 2024).
- Ditton, Jason ve Duffy, James F., (1983), “Bias in Newspaper Reporting of Crime News”, *British Journal of Criminology*, C. 23, S. 1, UK, s. 159-165.
- Doosje, Bertjan; Moghaddam, Fathali M.; Kruglanski, Arie W.; De Wolf, Arjan; Mann, Liesbeth ve Feddes, Allard R., (2016), “Terrorism, Radicalization and De-radicalization”, *Current Opinion in Psychology*, S. 11, Netherland, s. 79-84.
- Dürüşken, Çiğdem, (2016), *Antikçağ Felsefesi-Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Basım, İstanbul.
- Eccles, Jacquelynne, (2009), “Who am I and What am I Going to Do With My Life? Personal and Collective Identities as Motivators of Action”, *Educational Psychologist*, C. 44, USA, s. 78-89.
- Ecker, Ullrich K. H.; Lewandowsky, Stephan; Cook, John; Schmid, Philipp; Fazio, Lisa K.; Brashier, Nadia; Kendeou, Panayiota; Vraga, Emily K. ve Amazeen, Michelle A., (2022), “The Drivers of Misinformation Belief and its Resistance to Correction”, *Nature Reviews Psychology*, C. 1, USA, s. 13-29.
- Eriksen Erik Oddvar, (2005), “An Emerging European Public Sphere”, *European Journal of Social Theory*, C. 8, S. 3, UK, s. 341-363.
- Esgin, Ali, (2013), “İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yöne limi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı ‘Risk Toplumu’ Tartışmaları”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, S. 12, Gaziantep, s. 683-696.
- Espaliú-Berdud, Carlos, (2023), “Use of Disinformation as a Weapon in Contemporary International Relations: Accountability for Russian Actions Against States and International Organizations”, *El Profesional de la Información*, C. 32, S. 4, Spain, s. 1-19.

- Esser, F., ve Umbricht, A. (2014), The evolution of objective and interpretative journalism in the Western press: Comparing six news systems since the 1960s. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91(2), s.229-249.
- Everson, S. (1999), *Aristotle on perception*. Oxford University Press.
- European Commission, (2018a), EU Code of Practice on Disinformation, 16 Haziran 2022, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2018-code-practice-disinformation>, (E.T.05 Kasım 2024).
- European Commission, (2018b), Securing Free and Fair European Elections, Brussels, COM(2018) 637 Final, 12 Eylül 2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0637>, (E.T.05 Kasım 2024).
- European Commission, (2018c), Tackling Online Disinformation: A European Approach. Brussels, COM(2018) 236 Final, 26 Nisan 2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236>, (E.T.05 Kasım 2024).
- European Commission, (2020), Assessment of the Code of Practice on Disinformation – Achievements and Areas for Further Improvement, Brussels, SWD(2020) 180 Final, 10 Eylül 2020, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/assessmentcode-practice-disinformation-achievements-and-areas-further-improvement>, (E.T.05 Kasım 2024).
- European Council, (2022), Conclusions, Brussels, (OR. En) EUCO 18/22, 24 Şubat 2022, <https://www.consilium.europa.eu/media/54495/st00018-en22.pdf>, (E.T.05 Kasım 2024).
- European Parliament, (2022a), European Parliament Decision of 10 March 2022 on Setting Up a Special Committee on Foreign Interference in All Democratic Processes in the European Union, Including Disinformation (INGE 2), and Defining Its Responsibilities, Numerical Strength and Term of Office (2022/2585(RSO)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0070_EN.pdf, (E.T.12 Nisan 2024).
- Farabi, (2014), *Kitâbu'l-Burhân: Burhân Kitabı*, (Çev. Ömer Türker ve Ömer Mahir Alper), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Fazio, Lisa K. ve Marsh, Elizabeth J., (2019), “Retrieval-Based Learning in Children”, *Current Directions in Psychological Science*, C. 28, UK, s. 111-116.
- Fazio, Lisa K. ve Sherry, Carrie L., (2020), “The Effect of Repetition on Truth Judgements Across Development”, *Psychological Science*, C. 31, S. 9, USA, s. 1150-1160.
- Fazio, Lisa K.; Brashier, Nadia M.; Payne, B. Keith ve Marsh, Elizabeth J., (2015), “Knowledge Does Not Protect Against Illusory Truth”, *Journal of Experimental Psychology: General*, C. 144, S. 5, USA, s. 993–1002.

- Fazio, Lisa K.; Brashier, Nadia M.; Payne, B. Keith ve Marsh, Elizabeth J., (2015), "Knowledge does not Protect Against Illusory Truth", *Journal of Experimental Psychology: General*, C. 144, S. 5, USA, s. 993-1002.
- Fazio, Lisa K.; Rand, David G. ve Pennycook, Gordon, (2019), "Repetition Increases Perceived Truth Equally for Plausible and Implausible Statements", *Psychonomic Bulletin & Review*, C. 26, S. 1, USA, s. 1705-1710.
- Feddes, Allard R.; Nickolson, Lars; Mann, Liesbeth ve Doosje, Bertjan, (2020), *Psychological Perspectives on Radicalization*, Routledge, London.
- Field, H. (1972), Tarski's theory of truth. *The Journal of philosophy*, 69(13), s. 347-375.
- Florov, İvan, (1991), *Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Aziz Çalışlar), Cem Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2021). *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
- Fraser, Nancy, (1990), "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", *Social Text*, S. 25/26, UK, s. 56-80.
- Frau-Meigs, Divina, (2022), "How Disinformation Reshaped the Relationship between Journalism and Media and Information Literacy (MIL): Old and New Perspectives Revisited", *Digital Journalism*, C. 10, S. 5, UK, s. 912-922.
- Freelon, Deen ve Wells, Chris, (2020), "Disinformation as Political Communication", *Political Communication*, C. 37, S. 2, UK, s. 145-156.
- Frewer, Lynn J., (2003), "Societal Issues and Public Attitudes Towards Genetically Modified Foods", *Trends in Food Science & Technology*, C. 14, S. 5, UK, s. 319-332.
- Friesen, Justin P.; Campbell, Troy H. ve Kay, Aaron C., (2015), "The Psychological Advantage of Unfalsifiability: The Appeal of Untestable Religious and Political Ideologies", *Personality and Social Psychology Review*, C. 108, S. 3, USA, s. 515-529.
- Frum, David, (2015), "Does Immigration Harm Working Americans?", *The Atlantic*, 5 Ocak 2015, <https://www.theatlantic.com/business/archive/2015/01/does-immigration-harm-working-americans/384060/>, (E.T.12 Nisan 2024). Funk, Cary ve Raine, Lee, (2017), "Public and Scientists' Views on Science and Society", *Pew Research Center*, 29 Ocak 2015a, <https://www.pewresearch.org/science/2015/01/29/public-and-scientists-views-on-science-and-society/>, (E.T.12 Nisan 2024).
- Furedi, Frank, (2014), *Nereye Gitti Bu Entellektüeller?*, (Çev. Erkan Koca), Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Gadkari, Ahan, (2023), "NATO Responses to Disinformation", *Ukraine Analytica*, C. 1, S. 30, Ukraine, s. 80-87.

- Galeano, Katrin; Galeano, Rick; Al-Khateeb, Samer ve Agarwal, Nitin, (2020), "Studying the Weaponization of Social Media: Case Studies of Anti-NATO Disinformation Campaigns", Mohammad A. Tayebi, Uwe Glasser ve David B. Skillicorn (eds.), *Open Source Intelligence and Cyber Crime: Social Media Analytics (Lecture Notes in Social Networks)*, Champaign: Springer, s. 29-51.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid, (1998), el-Munkızu mine'd-Dalâl (Dalâletten Hidayete), çev. Y. Pakış, Umran Yay. İstanbul.
- Gazali, (2007), *Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricü'l-Kuds)*, (2. Baskı), (Çev. Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2017a), *Düşünme Konuşma ve Söz Üzerine*, (Çev. Ahmet Kamil Cihan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2017b), *Nur Metafiziği*, (Çev. Asım Cüneyd Köksal), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2017c), *Mustasfa*, (Çev. Yunus Apaydın), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2017d), *Bâtınilerin Belini Kıran Deliller*, (Çev. Ahmed Ateş), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2017e), *Kimyâ-yı Saadet*, (Çev. Ali Arslan), Merve Yayınları, İstanbul.
- Gazali, (2018), *Dalâletten Çıkış Yolu*, (Çev. Osman Arpaçukuru), Beyan, Ankara.
- Gentzkow, Matthew ve Shapiro, Jesse M., (2006), "Media Bias and Reputation," *Journal of Political Economy*, C. 114, S. 2, Chicago, s. 280-316.
- Gibson, J., & Huemer, W. (Eds.). (2004). *The Literary Wittgenstein*. Routledge.
- Gibson, A. B. (2016). *The philosophy of Descartes*. Routledge.
- Ghandnoosh, Nazgol ve Rovner, Joshua, (2017), *Immigration and Public Safety*, Washington, D.C.: The Sentencing Project. <https://www.sentencingproject.org/app/uploads/2022/10/Immigration-and-Public-Safety.pdf>, (E.T.12 Nisan 2024).
- Gottfried, Jeffrey ve Shearer, Elisa, (2016), "News Use Across Social Media Platforms," *Pew Research Center*, 26 Mayıs 2016, <https://www.pewresearch.org/journalism/2016/05/26/news-use-across-social-media-platforms-2016/>, (E.T.12 Nisan 2024).
- Gramlich, John, (2016), "Voters' Perceptions of Crime Continue to Conflict with Reality," *Pew Research Center*, 16 Kasım 2016, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2016/11/16/voters-perceptions-of-crime-continue-to-conflict-with-reality/>, (E.T.12 Nisan 2024).

- Gregoire, Michele, (2003), "Is it a Challenge or a Threat? A Dual-Process Model of Teachers' Cognition and Appraisal Process During Conceptual Change", *Educational Psychology Review*, C. 15, USA, s. 117-155.
- Grinberg, Nir; Joseph, Kenneth; Friedland, Lisa; Swire-Thompson, Briony ve Lazer, David, (2019), "Fake News on Twitter During the 2016 US Presidential Election", *Science*, C. 363, S. 6425, USA, s. 374-378.
- Gurevitch, Michael ve Blumler, Jay G., (1990), "Political Communication Systems and Democratic Values", Judith Lichtenberg (ed.), *Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays* Cambridge University Press, Cambridge, s. 269-289.
- Gürkan, M. Bülent, (2017), "'Gerçek' Kavramı Üzerine", *Düşün-ü-yorum*, S. 75, İstanbul, s. 1-10.
- Gürsoy, Adnan, (2015), "İbn Sînâ'nın Nübüvvet Teorisinde Kutsî Akıl". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2, Bursa, s. 1-26.
- Habermas, Jürgen, (1992), *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp, Berlin
- Habermas, Jürgen, (2022), *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*, Suhrkamp, Berlin.
- Hacker, P. M. S. (1998). *Wittgenstein: On human nature*.
- Haidt, Jonathan, (2012), *The Righteous Mind*, Pantheon, New York.
- Hallman, William; Cuite, Cara ve Morin, Xenia, (2013), "Public Perceptions of Labeling Genetically Modified Foods", *Rutgers School of Environmental and Biological Sciences, Working Paper 2013-01*, New Brunswick.
- Hançerlioğlu, Orhan, (1976), *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar – Cilt 2: E-I*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan, (1977), *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar 2. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hanley, Monika, (2022), "NATO's Response to Information Warfare Threats", Janis Chakars ve Indra Ekmanis (eds.), *Information Wars in the Baltic States: Russia's Long Shadow*, Champaign: Springer International Publishing, s. 205-223.
- Harashima, Taiji, (2023), "An Economic Theory of Disinformation", *Theoretical and Practical Research in Economic Fields (TPREF)*, C. 14, S. 27, Romania, s. 16-28.
- Harbinja, Edina, (2017), "Post-Mortem Privacy 2.0: Theory, Law, and Technology", *International Review of Law, Computers & Technology*, C. 31, S. 1, USA, s. 26-42.

- Hartmann, Nicolai, (1998), *Ontolojinin Işığında Bilgi*, (Çev. Harun Tepe), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Haselton, Martie G. ve Nettle, Daniel, (2006), “The Paranoid Optimist: An Integrative Evolutionary Model of Cognitive Biases”, *Personality and Social Psychology Review*, C. 10, S. 1, USA, s. 47-66.
- Haselton, Martie G.; Nettle, Daniel ve Murray, Damian R., (2005), “The Evolution of Cognitive Bias”, David M. Buss (ed.), *The Handbook of Evolutionary Psychology*, Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, Inc., s. 724-746.
- Hassan, Aumyo ve Barber, Sarah J., (2021), “The Effects of Repetition Frequency on the Illusory Truth Effect”, *Cognitive Research: Principles and Implications*, C. 6, S. 1, UK, s. 38.
- Haugsgjerd, A., J. Berg & B. Aardal, (2020), “‘Folk Flest’ has Fortsatt Tillit til Politikerne I Norge, Men Også Her Har Demokratiet Utfordringer”, *Forskersonen.no*, 6 Eylül 2019, <https://forskersonen.no/kronikk-meningerpolitikk/folk-flest-har-fortsatt-tillit-til-politikernei-norge-men-ogsaa-her-har-demokratietutfordringer/1559476>, (E.T.12 Nisan 2024).
- Haugsgjerd, Atle ve Seegard, Signe Bock, (2020), “Politisk Tillit, Lokaldemokrati og Legitimitet”, *Institutt for Samfunnsforskning, Research Report*, Oslo.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, (1952), *Hegel’s Philosophy of Right*, Oxford University Press, Oxford.
- Heidegger, Martin, (1998), *Teknik ve Dönüş*, (Çev. Necati Aça), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Heidegger, Martin, (2015), *Being and Truth*, (Çev. Gregory Fried ve Richard Polt), Indiana University Press, Indiana.
- Heller, Christian, (2011), *Post-Privacy: Prima Leben Ohne Privatsphäre*, Frankfurt: C.H. Beck.
- Helmus, Tood, C.; Bodine-Baron, Elizabeth; Radin, Andrew; Magnuson, Madeline; Mendelsohn, Joshua; Marcellino, William; Bega, Andriy ve Winkelman, Zev, (2018), *Russian Social Media Influence: Understanding Russian Propaganda in Eastern Europe*, RAND Corporation, Washington D.C.
- Hinšt, Daniel, (2021), “Disinformation as Geopolitical Risk for Transatlantic Institutions”, *Međunarodne Studije*, C. 21, S. 2, Croatia, s. 89-111.
- Hogg, Michael A., (2014), “From Uncertainty to Extremism: Social Categorization and Identity Processes”, *Current Directions in Psychological Science*, C. 23, S. 5, UK, s. 338-342.
- Holmstrom, Miranda, (2016), “The Narrative and Social Media”, *Defence Strategic Communications*, C.1, S.1, Latvia, s.118-132.

- Hong, Min Kyung; Polyn, Sean M. ve Fazio, Lisa K., (2019), "Examining the Episodic Context Account: Does Retrieval Practice Enhance Memory for Context?", *Cognitive Research: Principles and Implications*, C. 4, S. 1, UK, s. 46.
- Hopkin, Jonathan ve Rosamond, Ben, (2018), "Posttruth Politics, Bullshit and Bad Ideas: 'Deficit Fetishism' in the UK", *New Political Economy*, C. 23, S. 6, UK, s. 641-55.
- Hopkins, B. (2015). *The philosophy of Husserl*. Routledge.
- Horkheimer, Max ve Adorno, Theodor W., (1996), *Aydınlanmanın Diyalektiği-Felsefi Fragmanlar II*, (Çev. Oğuz Özügöl), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Horkheimer, Maz, (2002), *Akl Tutulması*, (Çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul.
- Horst, Heather A., (2020), "New Media Technologies in Everyday Life", Haidy Geismar ve Hannah Knox (eds.), *Digital Anthropology*, London: Routledge, s. 61-79.
- Hume, D. (2011). *The Letters of David Hume: Volume 2* (Vol. 2). Oxford University Press.
- Husserl, Edmund, (1960), *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*, (Çev. Dorion Cairns), Springer, Science-Business Media, Dordrecht.
- Husserl, Edmund, (2010), *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (Çev. Harun Tepe), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Iandoli, Luca; Primario, Simonetta ve Zollo, Giuseppe, (2021), "The Impact of Group Polarization on the Quality of Online Debate in Social Media: A Systematic Literature Review", *Technological Forecasting and Social Change*, C. 170, USA, s. 120924.
- İbn Rüşd, (1998), *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehafüt et-Tehafüt)*, (Çev. Kemal Işık ve Mehmet Dağ), Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- İbn Rüşd, (2002), *Din Felsefe Tartışması*, (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul.
- İbn Rüşd, (2004), *Felsefe Din İlişkileri Faslu'l-makal el-Keşf an minhaci'l-edille*, (Der. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul.
- İbn Sîna, Eş-Şeyhu'r-Reîs el-Huseyn Ebû Alî, (2005), *Metafizik II*, çev. E. Demirli-Ö. Türker, Litera Yay. İstanbul.
- İbn Sina, (2006), *Kitâbu's-Şifa: Sofistik Deliller Safsata*, (Çev. Ömer Türker), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- İyi, Sevgi, (2003), *Martin Heidegger'de İnsan Sorunu*, Asa Kitabevi, Bursa.

- Jasko, Katarzyna; LaFree, Gary ve Kruglanski, Arie, (2016), "Quest for Significance and Violent Extremism: The Case of Domestic Radicalization", *Political Psychology*, C. 38, S. 5, USA, s. 815-831.
- Jean Baudrillard, (2015), *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, çev. Oğuz Adanır, 2. b., Doğu Batı Yayınları.
- Johnson, Thomas C., (2019), "The Evolving Role of the Department of Homeland Security", *Homeland Security Affairs*, C. 15, S. 4, UK, s. 1-15.
- Julio, Brandon ve Yook, Youngsuk, (2012), "Political Uncertainty and Corporate Investment Cycles", *Journal of Finance*, C. 67, S. 1, USA, s. 45-83.
- Kahan, Dan M.; Peters, Ellen; Dawson, Erica ve Slovic, Paul, (2013), "Motivated Numeracy and Enlightened Self-Government", *Yale Law School, Public Law Working Paper No. 307*, Yale, USA.
- Kaltreider, Jack; Bell, Taylor; Bussard, Paulette; Fukumori, Michika; Lim, Shern Sze; Neal, Alijah ve Zheng, Alan, (2023), *Hybrid Warfare and the NATO Response: Promoting Economic Independence, Defending Cyberspace, and Combatting Disinformation*, University of Washington, Washington D.C.
- Kant, Immanuel, (1993), *Arı Usun Eleştirisi*, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul.
- Kant, Immanuel, (2011), *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, (Çev. İonna Kuçuradi ve Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara.
- Kant, I. (2017). *Kant: The metaphysics of morals*. Cambridge University Press.
- Kavanagh, Jennifer ve Rich, Michael D., (2018), *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, RR-2314-RC.
- Kenny, A. (2005). *The Wittgenstein Reader*. John Wiley & Sons.
- Klar, Samara, (2014), "Partisanship in a Social Setting", *American Journal of Political Science*, C. 58, S. 3, USA, s. 687-704.
- Kohli, Chiranjeev S.; Harich, Katrin R. ve Leuthesser, Lance, (2005), "Creating Brand Identity: A Study of Evaluation of New Brand Names", *Journal of Business Research*, C. 58, S. 11, s. 1506-1515.
- Krell, D. F. (1990). *Intimations of Mortality: Time, Truth, and Finitude in Heidegger's Thinking of Being*. Penn State Press.
- Kruglanski, Arie W., (1996), "Motivated Social Cognition: Principles of the Interface", E. Tory Higgins ve Arie W. Kruglanski (eds.), *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*, Guilford Press, New York.

- Kruglanski, Arie W.; Gelfand, Michele J.; Bélanger, Jocelyn J.; Sheveland, Anna ve Hetiarachchi, Malkanthi, (2014), “The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism,” *Political Psychology*, C. 35, S. 1, USA, s. 69-93.
- Kubin, Emily ve Von Sikorski, Christian, (2021), “The Role of (Social) Media in Political Polarization: A Systematic Review”, *Annals of the International Communication Association*, C. 45, S. 3, Oxford, s. 188-206.
- Kuçuradi, Ioanna, (1981), *Çağın Olayları Arasında*, Şiir-Tiyatro Yayınları, Ankara.
- Kunda, Ziva, (1990), “The Case for Motivated Reasoning”, *Psychological Bulletin*, C. 108, S. 3, USA, s. 480-498.
- Kunda, Ziva, (1990), “The Case for Motivated Reasoning”, *Psychological Bulletin*, C. 108, USA, s. 480–498.
- Kunda, Ziva, (1990), “The Case for Motivated Reasoning”, *Psychological Bulletin*, C. 108, S. 3, USA, s. 480–498.
- Landon-Murray, Michael; Mujkic, Edin ve Nussbaum, Brian, (2019), “Disinformation in Contemporary U.S. Foreign Policy: Impacts and Ethics in an Era of Fake News, Social Media, and Artificial Intelligence”, *Public Integrity*, C. 21, S. 5, UK, s. 512-522.
- Lanoszka, Alexander, (2019), “Disinformation in International Politics”, *European Journal of International Security*, C. 4, S. 2, UK, s. 227-248.
- Leibniz, Gottfried Wilhem, (2019), *Monadoloji-Metafizik Üzerine Konuşma*, (Çev. Atakan Altınörs), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- LeMay, Michael C., (2017), *Homeland Security: A Reference Handbook*, Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Lerner, Jennifer; Li, Ye; Valdesolo, Piercarlo ve Kassam, Karim, (2015), “Emotion and Decision-Making”, *Annual Review of Psychology*, C. 66, S. 1, USA, s. 799-823.
- Leung, Tin Cheuk ve Strumpf, K Coleman S., (2024), “Disentangling Demand and Supply of Media Bias: The Case of Newspaper Homepages”, *CESifo Working Paper No. 10890*, Munich.
- Leventhal, Todd, (2023), “The Need to up Our Game in Countering Disinformation”, *Comparative Strategy*, C. 42, S. 2, UK, s. 173-186.
- Levi, Michael ve Wall, David S., (2004), “Technologies, Security, and Privacy in the Post-9/11 European Information Society”, *Journal of Law and Society*, C. 31, S. 2, UK, s. 194-220.

- Lewandowsky, Stephan; Ecker, Ullrich K. H.; Seifert, Colleen M.; Schwarz, Norbert ve Cook, John, (2012), "Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing", *Psychological Science in the Public Interest*, C. 13, S. 3, UK, s. 106-131.
- Lewandowsky, Stephan; Ecker, Ullrich K. H.; Seifert, Colleen M.; Schwarz, Norbert ve Cook, John, (2012), "Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing", *Psychological Science in the Public Interest*, C. 13, UK, s. 106-131.
- Li, Jane, (2020), "China is Being Accused of Mistreating Coronavirus Nurses for Propaganda", *Quartz*, 18 Şubat 2020, <https://qz.com/1804040/chinas-coverage-of-coronavirus-nurses-provokes-backlash>, (E.T.04 Aralık 2024).
- Liao, Sara, (2023), "The Platformization of Misogyny: Popular Media, Gender Politics, and Misogyny in China's State-Market Nexus", *Media, Culture and Society*, C. 46, S. 1, UK, s. 191-203.
- Lievrouw, Leah A., (2023), *Alternative and Activist New Media*, (2nd Edition), John Wiley & Sons, New York.
- Lipińska, Agnieszka, (2022), "Chińskie Operacje w Dobie COVID-19. Dezinformacja – Metody, Dziedziny i Ewolucja", *Cybersecurity and Law*, C. 7, S. 1, Poland, s. 61-71.
- Little, Ryan; Ford, Peter ve Girardi, Alessandra, (2021), "Online Self-Radicalisation: A Case Study of Cognitive Vulnerabilities for Radicalization to Extremism and Single Actor Terrorism", *Journal of Intellectual Disabilities and Offending Behaviour*, C. 12, S. 3-4, UK, s. 112-123.
- Lorenzoni, Irene ve Pidgeon, Nick F., (2006), "Public Views on Climate Change: European and USA Perspectives", *Climatic Change*, C. 77, S. 1, USA, s. 73-95.
- Luhmann Niklas, (2017), *Die Realität der Massenmedien*, (5th Edition), Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Lyotard, Jean-François, (2013), *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- MacKenzie, Donald, (2022), "Blink, Bid, Buy", *London Review of Books*, C. 44, S. 9, UK.
- Maina, Collins, (2024), "Challenges and Opportunities of Digital Diplomacy and Cyberwarfare in Kenya", *Journal of International Relations*, C. 4, S. 1, s. 46-56.
- Maronkova, Barbora, (2021), "NATO Amidst Hybrid Warfare Threats: Effective Strategic Communications as a Tool Against Disinformation and Propaganda", Shashi Jayakumar, Benjamin Ang ve Diyanah Anwar (eds.), *Disinformation and Fake News*, New York: Palgrave MacMillan, s. 117-129.

- Martin, Steve, (2020), "Disaster Response and the DHS: An Analysis of FEMA's Efficacy", *International Journal of Emergency Management*, C. 28, S. 1, USA, s. 65-80.
- Marwick, Alice; Clancy, Benjamin ve Furl, Katherine, (2022), "Far-Right Online Radicalization: A Review of the Literature", *The Bulletin of Technology & Public Life*.
- Mason, Lilliana, (2015), "'I Disrespectfully Agree': The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization", *American Journal of Political Science*, C. 59, S. 1, USA, s. 128-145.
- McCauley, Clark ve Moskalenko, Sophia, (2017), "Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model", *American Psychologist*, C. 72, S. 3.
- McKay, Spencer ve Tenove, Chris, (2020), "Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy", *Political Research Quarterly*, C. 74, S. 3, USA, s. 703-717.
- Merkit, N. (2021), Leibniz'in Klasik ve Modern Mantığa Katkıları. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (16), 33-50.
- Mejias, Ulises A. ve Couldry, Nick, (2019), "Datafication", *Internet Policy Review*, C. 8, S. 4, Germany, s. 1-10.
- Mercier, Hugo ve Sperber, Dan, (2017), *The Enigma of Reason*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mercier, Hugo, (2016), "Confirmation (or Myside) Bias", Rüdiger F. Pohl (ed.), *Cognitive Illusions*, London: Psychology Press, s. 99-114.
- Miranda-España, Fernando ve Fernández-Rodríguez, Jose Julio, (2023), International Organizations Against Disinformation", *Journal of Law Applications*, C. 7, S. 18, Peru, s. 1-9.
- Mitchell, Melanie, (2019), *Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Monk, R. (2019), *How to read Wittgenstein*. Granta books.
- Mojaye, Eserinune M. ve Aondover, Eric Msughter, (2022), "Theoretical Perspectives in World Information Systems: A Propositional Appraisal of New Media-Communication Imperatives", *Journal of Communication and Media Research*, , C. 14, S. 1, Nigeria, s. 100-106.
- Murphy, Brian J., (2023), "In Defense of Disinformation", *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, C. 21, S. 3, UK, s. 441-466.
- Müller Jan-Werner, (2021), *Democracy Rules*, UK: Allen Lane.
- Nagel, T. (2020). *Knowledge and the external world*. Oxford University Press.

- Narayanan, Arvind, (2023), “Understanding Social Media Recommendation Algorithms”, *Knight First Amendment Institute at Columbia University*, 9 Mart 2023, <https://knightcolumbia.org/content/understanding-social-media-recommendation-algorithms>, (E.T.15 Mart 2023).
- Nauroth, Peter; Gollwitzer, Mario; Bender, Jens ve Rothmund, Tobias, (2015), “Social Identity Threat Motivates Science-Discrediting Online Comments”, *Plos One*, C. 10, S. 2, USA, e0117476.
- Negt, Oskar ve Kluge, Alexander, (1972), *Öffentlichkeit und Erfahrung: Zur Organisationsanalyse von Bürgerlicher und Proletarischer Öffentlichkeit*, Suhrkamp, Berlin.
- Neidhardt, Friedhelm, (1994), “Einleitung”, Friedhelm Neidhardt (eds.), *Öffentlichkeit, Öffentliche Meinung, Soziale Bewegungen*, Opladen: Westdeutscher Verlag, s. 7–41.
- Newport, Frank, (2015), “In U.S., Percentage Saying Vaccines Are Vital Dips Slightly,” *Gallup*, 6 Mart 2015, <http://www.gallup.com/poll/181844/percentage-saying-vaccines-vital-dips-slightly.aspx>, (E.T.15 Mart 2023).
- Nickerson, Raymond, (1998), “Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises”, *Review of General Psychology*, C. 2, S. 2, USA, s. 175–220.
- Nielsen, Rasmus Kleis ve Ganter, Sarah Anne, (2022), *The Power of Platforms: Shaping Media and Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Niessner, Marina; Liu, Betty ve So, Eric C., (2018), “Bad News Bearers: The Negative Tilt of the Financial Press”, *SSRN*, <https://ssrn.com/abstract=3219831>(E.T.15 Mart 2023).
- Nivette, Amy; Echelmeyer, Lea; Weerman, Frank; Eisner, Manuel ve Ribeaud, Denis, (2021), “Understanding Changes in Violent Extremist Attitudes During the Transition to Early Adulthood”, *Journal of Quantitative Criminology*, C. 38, USA, s. 949-978.
- Norris, C. (2002). *Derrida*. Routledge.
- Nye, Joseph S., (2019), “Soft Power and Public Diplomacy Revisited”, *The Hague Journal of Diplomacy*, C. 14, S. 1-2, Netherlands, s. 7-20.
- Nyhan, Brendan ve Reifler, Jason, (2010), “When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions”, *Political Behavior*, C. 32, S. 2, USA, s. 303–330.
- Nyhan, Brendan ve Reifler, Jason, (2015), “Does Correcting Myths About the Flu Vaccine Work? An Experimental Evaluation of the Effects of Corrective Information”, *Vaccine*, C. 33, S. 3, USA, s. 459-464.
- O'Hear, A., & Clark, P. (Eds.). (1995). *Karl Popper: philosophy and problems* (Vol. 39). Cambridge University Press.

- Öçal, Şamil, (2015), “Sofistler ve Sokrates”, Bayram Ali Çetinkaya (ed.), *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Antikçağ Yunan Düşüncesi, Ortaçağ Düşüncesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Paley, J. (1997). Husserl, phenomenology and nursing. *Journal of advanced nursing*, 26(1), 187-193.
- Pariser, Eli, (2011), *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*, The Penguin Press, New York.
- Paul, Christopher ve Matthews, Miriam, (2016), *The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It*, RAND Corporation, Washington D.C.
- Pennycook, Gordon ve Rand, David G., (2019), “Fighting Misinformation on Social Media Using Crowdsourced Judgments of News Source Quality”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, C. 116, S. 7, USA, s. 2521-2526.
- Peters, Bernhard, (2007), “Der Sinn von Öffentlichkeit”, Hartmut Wessler (ed.), *Der Sinn von Öffentlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt, s. 55–102.
- Peterson, K., & Poli, R. (Eds.). (2016). *New research on the philosophy of Nicolai Hartmann*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Peters, Uwe, (2018), “Illegitimate Values, Confirmation Bias, and Mandevillian Cognition in Science”, *British Journal for Philosophy of Science*, C. 72, S. 4, UK, s. 1-37.
- Pillai, Raunak M. ve Fazio, Lisa K., (2021), “The Effects of Repeating False and Misleading Information on Belief”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, C. 12, S. 6, USA, s. e1573.
- Platon, (1998), *Sokrates'in Savunması*, (Çev. Niyazi Berkes), Çağdaş Matbaa, İstanbul.
- Platon, (2015), *Timaios*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Pluth, E. (2010). *Badiou: A philosophy of the new*. Polity.
- Popper, Karl, (2003), *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (Çev. İlknur Aka ve İbrahim Turan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Popper, K. R. (2022). On the Theory of Deduction, Part II. *The Logical Writings of Karl Popper*, 58, 181.
- Prior, Markus, (2013), “Media and Political Polarization”, *Annual Review of Political Science*, C. 16, USA, s. 101-127.
- Putnam, H. (2019). *Philosophy of logic*. Cambridge University Press.

- Rankin, Catharine H.; Abrams, Thomas; Barry, Robert J.; Bhatnagar, Seema; Clayton, David F.; Colombo, John ve McSweeney, Frances K., (2009), “Habituation Revisited: An Updated and Revised Description of the Behavioral Characteristics of Habituation”, *Neurobiology of Learning and Memory*, C. 92, S. 2, USA, s. 135–138.
- Rauchfleisch, Adrian ve Kaiser, Jonas, (2020), “The False Positive Problem of Automatic Bot Detection in Social Science Research”, *PloS One*, C. 15, S. 10, USA, e0241045.
- Rauf, Ateeq Abdul, (2021), “New Moralities for New Media? Assessing the Role of Social Media in Acts of Terror and Providing Points of Deliberation for Business Ethics”, *Journal of Business Ethics*, C. 170, S. 3, USA, s. 229-251.
- Reber, Rolf ve Schwarz, Norbert, (1999), “Effects of Perceptual Fluency on Judgments of Truth”, *Consciousness and Cognition*, C. 8, S. 3, USA, s. 338-342.
- Reding, Dale F. ve Wells, Bryan, (2022), “Cognitive warfare: NATO, COVID-19 and the Impact of Emerging and Disruptive Technologies”, Ritu Gill ve Rebecca Goolsby (eds.), *COVID-19 Disinformation: A Multi-National, Whole of Society Perspective*, Champaign: Springer International Publishing, s. 25-45.
- Ribeiro, Manoel Horta; Ottono, Raphael; West, Robert; Almeida, Virgilio A. F. ve Meria, Wagner, (2021), “Auditing Radicalization Pathways on YouTube”, *arXiv*, arXiv:1908.08313.
- Risse, Thomas, (2015), *European Public Spheres*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Romanova, Tatiana A.; Sokolov, Nikolay I. ve Kolotaev, Yury Y., (2020), “Disinformation (Fake News, Propaganda) as a Threat to Resilience: Approaches Used in the EU and Its Member State Lithuania”, *Baltic Region*, C. 12, S. 1, Russia, s. 53-67.
- Salgado, Susana; Strömbäck, Jesper; Aalberg, Toril ve Esser, Frank, (2016), “Interpretive Journalism”, Claes de Vreese, Frank Esser ve David Nicolas Hopmann (eds.), *Comparing Political Journalism*, Routledge, London, s. 50-70.
- Salomov, Suhrob Muzaffar, (2024), “Lies and Disinformation: Unraveling The Web of Cognitive Manipulation and Manipulation in Social Networks”, *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, C. 4, S. 1, Uzbekistan, s. 255-260.
- Sarts, Janis, (2021), “Disinformation as a Threat to National Security”, Shashi Jayakumar, Benjamin Ang ve Diyanah Anwar (eds.), *Disinformation and Fake News*, New York: Palgrave McMillan, s. 23-33.
- Schäfer, Mike S., (2015), “Digital Public Sphere”, *The International Encyclopedia of Political Communication.*, C. 15, USA, s. 1-7.

Schilpp, P. A. (1963). *The Philosophy of Rudolf Carnap*.

Schmid, Alex, (2013), “Radicalisation, De-radicalisation, Counter-radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review”, *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague*, C. 4, S. 2. <http://icct.nl/publication/radicalisation-de-radicalisation-counter-radicalisation-a-conceptual-discussion-and-literature-review/>, (E.T.15 Mart 2023).

Schmidt, Susanne ve Eisend, Martin, (2015), “Advertising Repetition: A Meta-Analysis on Effective Frequency in Advertising”, *Journal of Advertising*, C. 44, New York, s. 415–428.

Schuette, Cody, (2023), “Russian Disinformation on NATO Expansion and the War in Ukraine”, *Journal of Strategic Security*, C. 16, S. 4, USA, s. 34-56.

Schwarz, Claudiu, (2017), “How New Media has Enabled the Harnessing of Implicit Learning”, *Journal of Education Sciences*, C. 1, S. 35, Switzerland, s. 72-82.

Shattock, Ethan, (2023), “Lies, Liability, and Lawful Content: Critiquing the Approaches to Online Disinformation in the EU”, *Common Market Law Review*, C. 60, S. 5, UK, s. 1313-1348.

Shore, Marci, (2017), “A Pre-History of Post-Truth, East and West”, *Eurozine*, 1 Eylül 2017, <http://www.eurozine.com/a-pre-history-of-post-truth-east-and-west/>, (E.T.15 Mart 2023).

Sicakkan, Hakan G. ve Heiberger, Raphael Heiko, (2022), “Between Europeanism and Nativism: Exploring a Cleavage Model of European Public Sphere in Social Media”, *Javnost – The Public*, C. 29, S. 3, UK, s. 231–249.

Sinatra, Gale M. ve Pintrich, Paul R., (2003), *Intentional Conceptual Change*, Lawrence Erlbaum Associates, New York.

Sinatra, Gale M. ve Seyranian, Viviane, (2016), “Warm Change about Hot Topics: The Role of Motivation and Emotion in Attitude and Conceptual Change about Controversial Science Topics”, Lyn Corno ve Eric Anderman (eds.), *APA Handbook of Educational Psychology* (3rd Edition), Routledge, New York, s. 245–246.

Sinatra, Gale M., Kienhues, Dorothe ve Hofer, Barbara K., (2014), “Addressing Challenges to Public Understanding of Science: Epistemic Cognition, Motivated Reasoning, and Conceptual Change”, *Educational Psychologist*, C. 49, USA, s. 123–138.

Smith, Hannah, (2020), “Online Influence and Hostile Narratives in Eastern Asia, *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*, Riga.

Stahl, Titus, (2020), “Privacy in Public: A Democratic Defense”, *Moral Philosophy and Politics*, C. 7, S. 1, Germany, s. 73-96.

- Stanley, Elizabeth, (2005), "Truth Commissions and the Recognition of State Crime", *British Journal of Criminology*, C. 45, S. 4, UK, s. 582-597.
- Stanovich, Keith; West, Richard ve Toplak, Maggie, (2013), "Myside Bias, Rational Thinking, and Intelligence", *Current Directions in Psychological Science*, C. 22, S. 4, UK, s. 259-264.
- Steel, Daniel, (2018), Wishful Thinking and Values in Science: Bias and Beliefs About Injustice", *Philosophy of Science*, C. 85, S. 5, UK, s. 895-905.
- Strömbäck, Jesper; Tsfati, Yariv; Boomgaarden, Hajo G.; Damstra, Alyt; Lindgren, Elina; Vliegthart, Rens ve Lindholm, Torun, (2020), "News Media Trust and its Impact on Media Use: Toward a Framework for Future Research", *Annals of the International Communication Association*, C. 44, S. 2, UK, s. 139-156.
- Sultănescu, Dana C., (2022), "War of the Words: The Online Conversation about NATO in Romania: Communicators, Content, Communities", *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, C. 24, S. 1, Romania, s. 25-46.
- Šundovska, Marijana Opašinova, (2022), "Security Implications of Fake News and Disinformation in Nato Member and Partner Countries", *Međunarodne Studije*, C. 22, S. 2, Croatia, s. 13-34.
- Szegedy, Christian; Zaremba, Wojciech; Sutskever, Ilya; Bruna, Joan; Erhan, Dumitru; Goodfellow, Ian ve Fergus, Rob, (2014), "Intriguing Properties of Neural Networks", *arXiv*, arXiv:1312.6199v4.
- Tan, Jia, (2017), "Digital Masquerading: Feminist Media Activism in China", *Crime, Media, Culture*, C. 13, S. 2, UK, s. 171-186.
- Tandoc Jr, Edson C.; Seet, Seth Kai; David, Clarissa ve Cabañes, Jason, (2024), "The Economics of Fake News", Ulrike Rohn, Bjorn Rimscha ve Tim Raats (eds.), *De Gruyter Handbook of Media Economics*, De Gruyter: Ebook Central Perpetual Access, s. 379.
- Tarski, Alfred, (1944), "The Semantic Conception of Truth: and the Foundations of Semantics", *Philosophy and Phenomenological Research*, C. 4, S. 3, USA, s. 341-376.
- Tatham, Steve, (2015), "The Solution to Russian Propaganda is not EU or NATO Propaganda but Advanced Social Science to Understand and Mitigate Its Effect in Targeted Populations", *National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research*, Policy Paper No.4, Latvia.
- Tekin, Ali, (2009), *Farabi'de Felsefenin Serüveni: Mantık Bilimi Temelli Bir Felsefe Tarihi Felsefesi*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Tepe, Harun, (2016), *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat: Platon'dan Habermas'a*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

- Thaler, Michael, (2024), “The Fake News Effect: Experimentally Identifying Motivated Reasoning Using Trust in News”, *American Economic Journal: Microeconomics*, C. 16, S. 2, USA, s. 1-38.
- Timuçin, Afşar, (2004), *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul.
- Timuroğlu, Vecihi, (2013), *Estetik*, Berfin Yayınları, İstanbul.
- Trimbur, Margot; Amad, Ali; Horn, Mathilde; Thomas, Pierre ve Fovet, Thomas, (2021), “Are Radicalization and Terrorism Associated with Psychiatric Disorders? A Systematic Review”, *Journal of Psychiatric Research*, C. 141, UK, s. 214-222.
- U.S. Congress, (2002), *Homeland Security Act of 2002*. Public Law 107-296.
- U.S. Congress, (2015), *Cybersecurity Information Sharing Act of 2015*. Public Law 114.
- U.S. Congress, (2016), *Countering Foreign Propaganda and Disinformation Act*. Public Law No: 114-328.
- U.S. Department of State, (2018), *Global Engagement Center*, <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/global-engagement-center/>, (E.T.15 Mart 2023).
- U.S. Securities and Exchange Commission, (2017), “SEC: Payments for Bullish Articles on Stocks Must Be Disclosed to Investors”, 10 Nisan 2017, <https://www.sec.gov/news/press-release/2017-79>, (E.T.15 Mart 2023).
- Unkelbach, Christian, (2007), “Reversing the Truth Effect: Learning the Interpretation of Processing Fluency in Judgments of Truth”, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, & Cognition*, C. 33, S. 1, USA, s. 219-230.
- Unver, Akin ve Kurnaz, Ahmet, (2022), “Securitization of Disinformation in NATO Lexicon: A Computational Text Analysis”, *SSRN Electronic Journal*, s. 1-20.
- Van Bavel, Jay J.; Robertson, Claire E.; Del Rosario, Kareena; Rasmussen, Jesper ve Rathje, Steve, (2024), “Social Media and Morality”, *Annual Review of Psychology*, C. 75, USA, s. 311-340.
- van Prooijen, Jan Willem ve van Lange, Paul A., (2014), “The Social Dimension of Belief in Conspiracy Theories”, M. Bilewicz, A. Cichocka ve W. Soral (eds.), *The Psychology of Conspiracy*, London: Routledge, s. 181-198.
- Vingilis-Jaremko, Larissa; Kawakami, Kerry ve Friesen, Justin P., (2020), “Other-Groups Bias Effects: Recognizing Majority and Minority Outgroup Faces”, *Social Psychological and Personality Science*, C. 11, S. 7, USA, s. 908-916.
- Vosoughi, Soroush; Roy, Deb ve Sinan, Aral, (2018), “The Spread of True and False News Online”, *Science*, C. 359, S. 6380, USA, s. 1146-1151.

- Wang, Haiyan ve Yuan, Lulu, (2023), “State, Platform, and Misogynistic Disinformation in China”, *Global Media and China*, C. 8, S. 4, UK, s. 519-523.
- Wang, Jiayuan, (2021), “In the ‘Three-Child’ Era, China Must Confront Embedded Misogyny”, *The Diplomat*, 10 Haziran 2021, <https://thediplomat.com/2021/06/in-the-three-child-era-china-must-confront-embedded-misogyny/>, (E.T.15 Mart 2023).
- Wardle, Claire ve Derakhshan, Hossein, (2017), *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*, France: Council of Europe.
- Warner, Michael, (1990), *Letters of the Republic: Publication and the Public Sphere in Eighteenth-Century America*, Harvard University Press, Cambridge.
- Weigend, Andreas, (2017), *Data for the People: How to Make Our Post-Privacy Economy Work for You* Hachette, UK.
- Weintraub, Jeff ve Kumar, Krishan (eds.), (1997), *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy*, Chicago: University of Chicago Press.
- White House, (2018), *Executive Order 13848—Imposing Certain Sanctions in the Event of Foreign Interference in a United States Election*. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-201800593/pdf/DCPD-201800593.pdf>, (E.T.08 Haziran 2024).
- White House, (2018), *National Cyber Strategy of the United States of America*, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>, (E.T.08 Haziran 2024).
- Williams, Phil, (2021), “Policy-Making in Homeland Security: The DHS's Strategic Role”, *Policy Studies Journal*, C. 49, S. 2, UK, s. 250-267.
- Wineburg, Sam ve McGrew, Sarah, (2016), “Why Students Can’t Google Their Way to the Truth”, *Education Week*, C. 36, USA, s. 22-28.
- Wineburg, Sam; McGrew, Sarah; Breakstone, Joel ve Ortega, Teresa, (2016), “Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning,” *Stanford Digital Repository*, 22 Kasım 2016, <https://purl.stanford.edu/fv751yt5934>, (E.T.08 Haziran 2024).
- Wittgenstein, Ludwig, (2013), *Tractatus*, (Çev. Oruç Aruoba), Metis Yayınları, İstanbul
- Wolfowicz, Michael; Litmanovitz, Yael; Weisburd, David ve Hasisi, Badi, (2021), “Cognitive and Behavioral Radicalization: A Systematic Review of the Putative Risk and Protective Factors”, *Campbell Systematic Reviews*, C. 17, S. 3, USA, s. e1174.

- Wong, Edward, (2016), “Xi Jinping’s News Alert: Chinese Media Must Serve the Party”,
NY Times, 23 Şubat 2016,
<https://www.nytimes.com/2016/02/23/world/asia/china-media-policy-xi-jinping.html>, (E.T.08 Haziran 2024).
- Wood, Thomas ve Porter, Ethan, (2019), “The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes’ Steadfast Factual Adherence”, *Political Behavior*, C. 41, S. 1, USA, s. 135-163.
- World Economic Forum, (2022), *The Global Risks Report 2024*, (17th Edition), Switzerland: World Economic Forum.
- Xia, Yan; Gronow, Antti; Malkamäki, Arttu; Ylä-Anttila, Tuomas; Keller, Barbara ve Kivelä, Mikko, (2024), “The Russian Invasion of Ukraine Selectively Depolarized the Finnish NATO Discussion on Twitter”, *EPJ Data Science*, C. 13, USA, s. 1.
- Yeo, Darren J. ve Fazio, Lisa K., (2019), The Optimal Learning Strategy Depends On Learning Goals and Processes: Retrieval Practice Versus Worked Examples”, *Journal of Educational Psychology*, C. 111, USA, s. 73-90.
- Zheng, Han; Wang, Xiaohui; Luo, Chen ve Zeng, Yueliang, (2024), “Skip the Checking Step: Investigating the Pathways from Online Health Information Scanning to Unverified Health Information Sharing”, *Computers in Human Behavior*, C. 158, UK, s. 108279.